

ئەنۋەر سولتانى

لاھوتى كرماشانى

شاعىرى شۆرشگىرى كورد

بنكهى ژين

سليمانى ۲۰۰۶

س ٣٧٣ سولتانی، ئەنوەر.

لاهووتی کرماشانی شاعیری شوێشگێری کورد / نووسینی ئەنوەر
سولتانی. _ سلیمانی: بنگە ی ژین، ٢٠٠٦.

٢٩٩، ل، (١٤،٥ × ٢٠،٥ سم).

پاشکۆ: (ل ١٧١-٢٨٩).

١- میژووی ئێران ٢- میژووی کورد ٣- ناوێشان

کتێبخانەی گشتی سلیمانی زانیاری پێست و پۆلینی سەرەتایی نامادە کردووە

سەرپەرشتی لە چاپدراوەکانی بنگە: سدیق سالح

زنجیرە: ٢٩

کتێب: لاهووتی کرماشانی شاعیری شوێشگێری کورد

نووسەر: ئەنوەر سولتانی

بابەت: میژوو

تایپ: شەھلا ساییری

مۆنتاژ: پێنوار

بەرگساز: قادر میرخان

خەتی بەرگ: ئەحمەد سەعید

تیراژ: ٧٥٠

شوێنی چاپ: سلیمانی-چاپخانەی شەفان

ژمارەی سپاردن: ١٧ی سالی ٢٠٠٦

لە بلاوکراوەکانی

بنگە ی ژین

بۆ بوژاندنەوەی کەلەپووری بەلگەنامەیی و پۆرنامەوانی کوردی

مەزنی کوردستانی عێراق- سلیمانی. گەرەکی ١٠٤ ناشتی، کۆلانی ٣٩، خانووی ژمارە ١٠،

(بەرامبەر بە قوتابخانەی سەرەتایی ئەردەلان)

تەلەفۆن: ٣١٣٣١٠٥ موبایل: ٧٧٠١٤٨٤٦٣٣ یان ٧٧٠١٥٦٨٦٤ ژمارەی سنووقی پۆست: ١٤

E.mail: bnkaizhin@yahoo.com

پیشکەش بەر کەسەکی وا
بۆ یە کەم جار
لە رینگەکی شیعری لاھووتی یەو
ناسیاوی ئەدەبی شۆرشگیرانەکی کردم،
پیشکەش بە مامۆستا و برا

عوەدەر سۆلتانی (وەفا)

پیرست

۷	سپاسنامە
۹	سەرەتای نووسەر
۱۵	بەشی یەكەم: بەسەرھات
۱۶	بنەمالە
۱۷	مندالی و میړمندالی
۳۰	سالانی جەندەرمی
۳۳	جەندەرمی شاری "قوم"
۴۹	حیزبی سۆسیال دیموکراتی ئێران
۵۳	لاهووتی، شەرەفخانە و سەمکو
۷۵	بەرەو یەکیەتی سۆقیەتی
۷۹	ژیانی لاهووتی لە یەکیەتی سۆقیەتی
۹۳	وتاری حەسەنی قزڵجی
۱۰۷	بەشی دووەم: شیعر
۱۰۷	شیعری لاهووتی
۱۲۹	خۆشەویستی ولاتی سۆقیت و پێبەرەکانی
۱۳۰	خۆشەویستی ئێران
۱۳۱	کرماشان لە شیعری لاهووتیدا
۱۳۲	لاهووتی، وەک باوکی شیعری نوێی فارسی
۱۳۷	شیعری نایینی

- ۱۳۸ چەشنايەتى شيعرهكانى
- ۱۳۹ تەئسىرەلگرتن لە شاعىرانى پيش خوى
- ۱۴۰ تەئسىرى لاهوتى لەسەر شاعىرانى ئىران
- ۱۴۳ تەئسىرى ژيان و شيعرى لاهوتى لەسەر شاعىرانى كورد
- ۱۵۵ بەشى سىيەم: كارە ئەدەبى و ھونەرىيەكانى تر
- ۱۵۸ شيعر بۆگۆرانى
- ۱۵۹ لاهوتى و شانامە
- ۱۶۳ نۆپىراى "كاوھى ئاسنگەر:
- ۱۶۵ وشەى نوئ
- كروئۆلۇجى شوئنى ژيانى لاهوتى بەگوئىرەى تەئريخى
- ۱۶۷ شيعرهكانى
- ۱۷۱ بەشى چوارەم: پاشكۆكان
- ۱۷۱ يەكەم: سەبارەت بە خۆم - لاهوتى
- ۱۸۵ دووھەم: كورد و كوردستان - لاهوتى
- ۲۵۷ سىيەم: شيعره كوردىيەكان - لاهوتى
- ۲۶۵ چوارەم: ئەبولقاسمى لاهوتى - سەعيد ئەفەندىسى
- ۲۷۷ پىنجەم: لاهوتى - مونيپور رەحمان
- ۲۸۲ شەشەم: لاهوتى - ھەسەن قزلىجى
- ۲۸۹ ھەوتەم: ھەرگىراوى كوردى چەند شيعرى لاهوتى

سپاسنامە

نوسەر بە ئەركى خۆى دەزانىت سىياسى ئەم بەرپىزانە بىكات كە
هەركام بە شىۋەيەك يارمەتى بەرھەم ھاتنى لىكۆلىنەۋەكەيان داۋە:
بەرپىزان محمدەلى سولتانى، مەمەدى مەلا ەبدولكەرىم، عومەرى
سولتانى (ۋەفا)، رەسوول قادىرى، نەسرین برنا، نەجات عبداللە، ژالە
ئىسپەھانى، د. محمد رەزا شەفىعى كەدكەنى (م. سرشك)، ەلى
كەرىمى، سەباحى غالب، سلیمان چىرە (ھىرش) سەرنوسەرى
گۇقارى گزنگ چاپى سويد كە سى بابەتى پاشكۆى ئەم كىتەبەى يەكەم
جار لە گۇقارەكەيدا بلاۋكردەۋە، كاك ەتە موفتى و بەرپىۋەبەرانى
رۇژنامەى پەيام چاپى لەندەن كە كورەتى ھەر ئەم بابەتەيان سەرەتا
ۋەك پاشكۆى رۇژنامەكە بلاۋكردەۋە، دوكتۇر جەبار قادىر و چاپەمەنى
گلارا لە ھۆلەند - كە ئىجازەى بلاۋبوۋنەۋەى ۋەرگىراۋى وتارى كورد و
كوردستانىان پىدام و منىش كىردمە پاشكۆى ئەم وتارە (پاشكۆى
دوۋەم). سىياسى زۇرم ئاراستەى دوكتۇر ئەمىر ەسەنپوۋرە كە
بەشىكى بەرچاۋ لە سەرچاۋەكانى ئەم لىكۆلىنەۋەىەى بۇ پىك ھىنام.

سەرەتا

ناسىياۋىيى من لەگەن لاھووتى و شىيەرەكانى دەگەرپتەوہ بۇ سالانى ۱۹۵۲ و ۵۳ واتە سەردەمى پېش كوديتاي ۲۸ى گەلاۋىژى ئيران دژ بە حكومەتى مىللى دوكتور محەممەدى مصدق. لەو سالانەدا كاشىبەندى رژىمى شا گەلېك شل و شەويق و چالاكى ناحەزانى رژىم و لە ژوور ھەموانەوہ جەبەھى مىللى و حزبى توودەى ئيران لەوپەپى خۇيدا بوو. كاكەم – عومەرى سولتانى (وہفا)، ئەودەم نوينەرى رۇژنامەكانى تاران بوو لە بۇكان و بەگشتى لەبەر ھەلويسىتى چەپ و پېشكەوتنخوزانەى خۇى، تەنيا چاپەمەنيە پېشكەوتنخوزەكانى دەفرۇشت. من، لە تەمەنى ۹ و ۱۰ سالاندا بووم و نەك ھەر رۇژنامەكانى كاكەم دەگەياندە دەست مشتەريەكانى و تەنانەت بە دنەدانى كاكەم، بەزۇر بەسەر ناغاۋەتى زالمى گوند و بەتايبەت شارى بۇكاندا دەبېرى، لەو كۆپ و كۆبوونەوہ و باس و خواسانەشدا بەشدارىم دەكرد كە خويندەوار و رووناكبيرى ئەودەمى بۇكان، رۇژانە لە دووكانى كاكەم دەيانبەست – ديارە بەشدارىيكردنكى نەچالاك و تەنيا بە شيۋەى گوىراگرتن و شت فيرېوون. كاكەم زۇرى ھەول دەدا بابەتى چەپ و پېشكەوتنخوزان بخوينمەوہ و شىيەرى شاعيرانى وەك لاھووتى و

ئەبوتوپرابى جەلى لەبەر بکەم. شىعەرى لاھوتى كە زۆربەيان دژ بە شا
 و مەلا گوتراون، تەنیا لە دوو دەرفەتى مێژوويیدا دەرتانى
 بلاوبوونەوهى ئازادىيان لە ئيران پەيدا کرد: يەكەم لە سالانى پيش
 كودىتاي ۲۸ ی گەلاوێژی ۱۹۵۳ و دووھەم لە ماوھەكى كەمى
 دەوروبەرى شوڤشى سالى ۱۹۷۹ی گەلانى ئيران. لە ھەموو ماوھەكانى
 تردا، ديوان و شىعر و بەسەرھاتى لاھوتى بقیەكى ئەوتۆ بوو كە
 سەرى گەلیك خەلكى لەسەر بە فەتھەرات چو. شىعەرىكى بەم شیوھە،
 كە بە ھەزارانى لە ديوانى لاھوتیدا بەرچاو دەكەوێت، چۆن دەتوانى
 لە بارودۆخى دىكتاتۆرىيەتى پيشوو و ئىستای ئيراندا مەجالى
 بلاوبوونەوه پەيدا بكات ؟

من و آنزمان كه كشان كشان، به یتیم های ستمكشان
 شه و شيخ را بدم نشان كه ستمگران شما، هلا !
 (با ئەو سەردەمە بێت كە من، شاو مەلا نیشانى
 ھەتیوانى زەحمەتکیشان بدم و بلیم زالمانى ئیوھ ئەمانەن !)

كاکم كە خۆى شاعیر بوو — وەك زۆر شاعیری دیکەى كورد، لاسایی
 شىعەرەكانى لاھوتى دەكردهوه و بۆ برادەرانى خۆى دەخویندەنەوه.
 بەداخەوه ھىچكام لەوانە ئیستا نەماون و ھەموویان سووتینرا ون و
 لەناو چوون. ھەرچۆنێك بێت، خۆشەویستى لاھوتى لە دڵمدا
 چەسپابوو ھەتا ئەوھى بووم بە خویندكارى زانكۆى ئەدەب لە
 زانستگەى تاران. سالى ۱۹۷۱ بوو، مامۆستای ئەدەبى ھاوچەرخی
 فارسیمان شاعیری جیگەى ریزی خوراسانى دوكتور محمد رەزا

شەفەئىي كەدكەنى (م.سەرشك)، رۇژىك ناۋى ھەركام لە شاعىرانى
 ھاۋچەرخى فارسى دەدايە يەكك لە خوئندكارانى و داۋاى لى دەكرد
 لىكۆلىنەۋەى لەسەر بكات ھەر گەيشتە سەر ناۋى لاھووتى، گوتى:
 "كرمانشاھىھا !" واتە كرماشانىھەكان بۇ دەنگ ناكەن ! (ئىرانىيەكان
 ھەندى جار ناۋى "كرماشانى" لەجىياتى ناۋى "كورد" بەكار دەھىنن و
 كرماشانى لەلايان ۋەك چەمكى گشتى كوردە). من دەستم بەرز
 كوردەۋە لاھووتى بوو بە مال لەسەرم !

سەردانى ھەموو كتيبخانە گشتىيەكانى تارانم كرد. لە
 كتيبخانەى زانكۆى ئەدەبىيات نوسخەيەكى يەكەم ديوانى چاپكراوى
 لاھووتى كە محمد لوى عباس لە سالى ۱۹۵۲ دا لە تەۋرئز چاپى
 كردبوو پارىژرابوو، نوسخەكەم ۋەرگرت. ھەرۋەھا نوسخەيەك لە كتيبى
 تەزۋىرى "شرح زندگانی من" كە بە ناۋى لاھووتىيەۋە بلاۋكرابوۋە
 لە كتيبخانەى مەجلىسى شورا ياخود لە كتيبخانەى بچوۋكى
 "بەنەمالەى فەرمانفەرما" لەناو زانكۆ، كەۋتە دەستم. بابەتتەكەم لەسەر
 لاھووتى نووسى و دامە مامۇستاكەم. داۋى مانگىك، مامۇستا
 نووسراۋەى خوئندكارەكانى ھىنايەۋە و گەرانديەۋە دەستيان بەلام
 نووسراۋەكەى منى پى نەبوو.

ھەندىك ترسام. ئەۋدەم من لە كوردستان شاربەدەر كرابووم و
 زۆریش لە گىرانى خۆم دەترسام - ئەۋ بەلەيەى وا دووسال دواتر ھاتە
 سەرم ! پاش ماۋەيەك مامۇستا ھاتە نزىك من و بە ئەسپايى گوتى
 داۋى تەۋاۋبوۋنى دەرسەكە ۋەرە بۇ لام. چووم، گوتى ۋەرە با بېرۆين،
 بابەتەكەى تۆم نەۋىست بەيئەمە ناو زانستگە، وا لەناو ترومبىلەكەمدايە

با بچین بتدهمه‌ود. له ریگا هندی قسه‌ی له‌گه‌ل کردم که هه‌ر ئه‌وه بوو به‌ه‌وی ناسیاوی دواترمان له‌گه‌ل یه‌کتر. ئینجا له‌ده‌ره‌وه‌ی زانستگه له‌سه‌ر شه‌قامی "نخت جمشید" نامیلکه‌که‌ی داوه‌ده‌ستم و هندی تییبینی به‌قسه‌پێ‌گوتم، چونکه به‌سه‌ل‌احی نه‌زانیبوو که ده‌ستخه‌تی به‌سه‌ر نووسینه توندوتیزه‌که‌ی منه‌وه بمینیت. منیش که بارودوخه‌که‌م ده‌ناسی، هیچ به‌وه‌د‌لگیر نه‌بووم. دواتر نازانم که‌ی و چون نووسینه‌که‌م فه‌وتا و ئیتر نه‌مدیت‌ه‌وه، به‌لام مه‌سه‌له‌ی لاهووتی لای من هه‌رمایه‌وه، هه‌تا هاته‌ ده‌ره‌وه‌ی ولات و لی‌ره، له‌سه‌ره‌تاوه ده‌ستم کرد به‌خویندنه‌ودی شیعر و دۆزینه‌وه‌ی سه‌رچاوه له‌مه‌ر لاهووتی.

له‌سالی ۱۹۹۷ دا کورته‌ی نووسراوه‌کانی خۆم له‌مه‌ر لاهووتی پیشک‌ه‌ش به‌براده‌رانی رۆژنامه‌ی په‌یام - چاپی له‌ندن کرد و ئه‌وانیش به‌د‌لفراوانییه‌وه و‌د‌ک نامیلکه‌یه‌کی سه‌ربه‌خۆ کردیانه پاشکۆی یه‌که‌م ژماره‌ی رۆژنامه‌که. ناوی نامیلکه‌که‌م نابوو "هیلکه‌ی د‌و‌پ‌راو" له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ده‌م‌زانی لاهووتی کورد بووه به‌لام ته‌نیا به‌فارسی شیعرێ گوتوه و گه‌لێکش به‌وه‌د‌لگیر بووم. من لاهووتیم به‌مریشکیکی هیلکه‌که‌ر ده‌زانی که هیلکه‌کانی له‌مالی دراوسی د‌د‌و‌پ‌رینی و ته‌نیا شتی تر ده‌هی‌نیت‌ه‌وه‌مالی خاوه‌نی ! لاهووتیش و تارێکی گه‌لێک سه‌لبی له‌سه‌ر کورد نووسیوه که له‌و شته زیاتر نه‌بی‌ت که‌م‌تر نییه !

ئهم بۆچوونه‌م د‌و‌ای ب‌ل‌ا‌و‌بو‌ونه‌وه‌ی نامیلکه‌ی گو‌پ‌رین، هه‌ر ما، به‌لام زۆر به‌د‌و‌ای سه‌رچاوه‌ی نویدا ده‌گه‌رام بۆ ئه‌وه‌ی باب‌ه‌تیکی کوردی له‌ لاهووتی بدۆزمه‌وه. ژیننامه‌که‌ی خۆی و وتارێکی سه‌عیدی نه‌ف‌ی‌سی و

بابه تیکی ناو دائره المعارف اسلام وهرگیرایه سهر زمانی کوردی که له گوڤاری گزینگ چاپی سویدا بلاو بوونهوه. (پروانه پاشکوی ۱ و ۴). دواتر، د. جهبار قادر وتاره به ناوبانگه کهی لاهوتی به ناوی "کورد و کوردستان" ی وهرگیرایه سهر زمانی کوردی و بلاوی کردهوه، ههروهه کاک محمد علی سولتانی و کاک کاوهی بهیات ههندی بابتهی نوییان له سهر ژیا نی لاهوتی نووسی، گهرچی له هیچکامیاندا باسیک له شیعی کوردی لاهوتی نه کرابوو.

ههتا نهوهی له سالی ۲۰۰۰ دا، کاک محمد علی سولتانی بهرگی سیهه می "حدیقه سولتانی" چاپ کرد که تایبته به شیعی شاعیرانی کرماشانییه و لهویدا شیعیکی کوردی لاهوتی بلاو کردهوه. ماوهیه که دواي بلاو بوونهوهی شیعه که، ماموستای بهرین کاک محهمه دی مه لاکهریم له نامه یه کهدا (سالی ۲۰۰۲) بوی نووسیم که له ژماره ۲۵ ی سالی پینجه می گوڤاری ژین چاپی نهسته موولدا شیعیکی لاهوتی له لاپهه ۱۸ تا ۲۰ دا بلاو بوتهوه و ناوی "لاهورتی خان" ی له ژیر نووسراوه. نیت من شاگهشکه بووم! جهجم بۆ هاتبووه سهر لهج! نهوهی له ناسمان بۆ دهگه پام له سهر زهوی دۆزبوومهوه. شیعه که، بهرین د. جهبار قادر له ریگهی کاک سهباحی غالبهوه بۆ ناردم. نیت کاری من کهوته برهوه، حهق گه یشتهوه دهستی حهقدار و مالی براو گه پرایهوه دهست خاوهنی! ههردوو شیعه کهم به سهره تایه کهوه له گوڤاری گزینگدا چاپ کرد. (ژماره ۳۹ و ۴۰، هارین و پایزی سالی ۲۰۰۳).

ئهه کتیبه ی که نیستا له بهردهستی خوینه ردایه، میژوویه کی وا دورودریژی له پشته و خوشحالم که نهو شاعیره ناوداره جیهانییه ی که

به‌گوێزهی شیعره فارسییه‌کانی وه‌ک شاعیری فارس و ئێرانی ده‌ناسرا،
 ئێستا دێته‌ ناو میژووی ئه‌ده‌بی کوردییه‌وه - باوه‌کوو ئه‌ویش وه‌ک زۆر
 ئه‌دیب و شاعیری دیکه‌ی کورد شیعره سه‌ره‌کییه‌کانی به‌ زمانی بیگانه
 گوتبێت. لاهووتی نه‌ک هه‌ر جیگه‌ی شانازی کورده به‌لکوو
 که‌سایه‌تییه‌کی خزمه‌تکاری مرو‌قایه‌تییه و هه‌تا چه‌وسانه‌وه و
 ناته‌بایی چینه‌ایه‌تی له‌ کۆمه‌لگای مرو‌قدا بمی‌نی، وه‌ک داژدار و خه‌مخۆر
 و لایه‌نگری چه‌وساره و زه‌حمه‌تکێشانی جیهان ناوی لاهووتی هه‌ر
 ده‌می‌نی. ئه‌گه‌ر منیش توانیبیتم ئه‌و که‌سایه‌تییه‌ گرشه‌داره‌ی کورد به
 گه‌له‌که‌ی خۆی بناسیتم، ئه‌رکی خۆم به‌جێهێناوه و گه‌لیکیش شانازی
 پێوه ده‌که‌م.

نوسهر

له‌ندن

٢٠٠٥/١/١٢

بەشى يەكەم

بەسەرھات

"ميرزا ابوالقاسم لاهوتى كرماشانى" - شاعىر، نووسەر، وەرگىز، رۇژنامەگەر و چىرۆكنووسى شۆرشگىزى كورد، لە رۇژى ۴ | ۱۲ | ۱۸۸۷ى زايىنى لە شارى كرماشان ھاتۆتە دىنا (رەحمان، مونىبور). زۆرىەى سەرچاوەكانى بەردەست سالى ۱۸۸۷ بە سالى لەدايكبوونى لاهوتى دەزانن (نەفيسى، سەعيد، ۱۹۴۶، مەردۇخ، عەبدوللا، ۱۹۹۵، ھ، موشىرى، بەروز ۷)، بەلام ھەندى سەرچاوەى تر قسە لە سالى ۱۸۸۵يش دەكەن (قزنجى، ھەسەن). سى سەرچاوەش ھەن، كە سالى لەدايكبوونى لاهوتىيان بە ۱۳۰۵ى كۆچى مانگى داناوہ (بەيات، كاوہ، ۱۹۹۷، ۱۶، بەشىرى، ئەحمەد، ۱۹۷۹، پانزەدە، ئارىەن پوور، يحيى، ۱، ۱۶۸). ئەم سالى ۱۳۰۵ش بەرانبەرە لەگەل سى مانگ و سىزەدە رۇژى كۆتايى سالى ۱۸۸۷و ھەشت مانگ و ۱۸ رۇژى سالى ۱۸۸۸ى زايىنى.

بنەمالە

باوكى لاهوتى - ميرزا ئەحمەدى ئىلھامى، بە بنەچەك فارس يا لوپ و خەلكى دەوروپەرى "بەبھان" بوو لە باشوورى ئىران. ئىلھامى، لەگەل باوكيدا سەرھەتا چووبووە ئىسفەھان و پاشان تويسركان، ئىنجا

گه‌یشتبووه کرماشان" و له‌وی حاوابووه‌وه و ژنی هینابوو (موشیری، ئەحمەد، هفت). دایکی لاهووتی له هۆزی سەنجابی بوو و بە شیوه‌ی ئاسایی بە‌شیک له ژبانی مندالیی کۆر، له‌ناو هۆزی دایکیدای تێپەر بوو، تەنانەت دواتریش لە‌سەر‌ده‌می چالاکی سیاسی خۆیدا هەر پە‌نای برده‌وه بەر مالی خا‌لوانی و بە یارمەتی خانانی سەنجابیش بوو کە له ئێران چوه دەر‌وه.

باوکی لاهووتی بە بەر پێ‌نە‌چیه‌تیه‌وه شیعرێ ده‌گوت و دوو‌کانه‌که‌ی بووبوو ده‌کو‌ی شاعیران و ئە‌دی‌بان و هه‌روه‌ها مۆ‌ل‌گه‌ی "ماسۆن"‌ه‌کانی "مجمع ئاده‌میت"‌ی شاری کرماشان (لاهووتی، سه‌باره‌ت به‌ خۆم، پاشکۆ‌ی ۱). ئەو هاتو‌چۆ و پێ‌وه‌نده‌ییانه‌ی ماسۆنه‌کان له‌گه‌ڵ باوکیدا بوو به‌ هۆی گۆ‌رانی چاره‌نووسی لاهووتی و چوونی بۆ تاران و پێ‌وه‌ندی‌گرتن له‌گه‌ڵ هێ‌زه‌ سوسیال دیموکرات و چه‌په‌کان، که‌ دره‌نگ‌تر زیندان و ئاواره‌یی و ژبانی ئە‌سته‌موول و تاجیکستان و مۆسکۆ و مردن له‌ دووره‌ و‌لاتی به‌شویندا هات. ماسۆنه‌کان خه‌رجی چوونه‌ تاران‌ی لاهووتییان دای‌ن کرد، لاهووتیش له‌ دووشویندا ده‌ست نیشانی ئە‌م راستیه‌ی کردووه‌ که‌ دواتر باسی لێ‌وه ده‌که‌ین.

مندالی و می‌رمندالی

نیلهامی - که‌ خۆی دواتر بوو به‌ شاعیریکی ناسراوی کرماشان و دیوانی شیعره‌ فارسییه‌کانی چاپ کرا، هەر زوو ئە‌ه‌والقاسمی ناردە بەر خویندن و به‌‌په‌رسمی سه‌رده‌م به‌رگی فه‌قییه‌تی له‌به‌ر کرد. بی‌چوه‌ مراوی

ھەر لەو تەمەنەنەدا دەستی بە شیعەر گۆتن کرد و لە وتاریکدا، کە
 دەکرێ بڵێن ژیننامەی خۆیەتی، لەم بارەیهوه دەلی: منیش لاسایی
 پالەوانی قەدیم دەکردهوه و بۆ شەپەرگەپەکی منداڵان "رەجەز"م
 دەگوت، ئەم شیعەرە یارمەتی ھەوالەکانمی دەدا یاختر بچەنگن
 (لاھووتی، سەبارەت بە خۆم، پاشکۆی ۱).

من دواتریش دەگەرپیمەوه سەر باسی ئەم "رەجەز"انە و دووری
 نازانم ھەموو یا بەشیکیان بە کوردی گوترايێتن لەبەر ئەو ھۆ
 ئاشکرایەکی کە دیارە منداڵانی کرماشانی دانیشتووی گەپدکیکی
 ھەژارنشین کرماشان (ئاوشوران)، لە کۆتایی سەدەی نۆزدەھەمدا
 بەگشتی کورد بوون و زمانی پێوەندگرتنیشان لەگەڵ یەکتر ھەر
 کوردی بوو، بەم پێیە، "رەجەز"ی لاھووتی دایک کوردیش کە بۆ
 ھاندانی ئەوان گوترايێت ھەر دەبی بە کوردی بوويێت. لە قۆناغی
 دواتردا، دلی پێ لە ھەست و سەری زیادەخوای لاھووتی بردوویەتە
 ناو کۆپی دەرویشانی "نعمت الھى"یەو. وئەدەچی لە کۆمەلگای
 داخراوی ئەودەمی کرماشاندا — کە، تان و پۆی بە ئایین چنرا بوو،
 دەرویشایەتی تاقە دەرتانگەیک بوويێت بۆ دەربازبوون لە نێزامی
 ویشکی ئایینی — کۆمەلایەتی ئەودەم، بەتایبەت کە شارەکە مەزلەنگی
 ئەو زیارەتکەرە ئێرانییانە بوو وا جەم جەم و پۆل پۆل بەرەو ئەجەف و
 کەربەلا دەچوون یا کاروانی مردوویان لە ھەموو شوێنێکی ئێرانەو
 بەرەو عیراق دەبرد و لە "عەتەبات" دەیانناشتن. سەبارەت بە ئایینی
 بنەمالەکی لاھووتی زانیاری راستەوخۆ بەدەستەو نییە، بەلام وا ھەیە
 بە یارمەتی ھەر ئەو وتارەکی وا بە ناوی "سەبارەت بە خۆم"ی ئەو دواتر

له سۆڭيەت نووسی، ھەروەھا بە یارمەتی ھەندی لە شیعەرەکانی،
 بتوانری بگوتری ئایینی دایک و خالوانی "یارسان" (علی اللھی) واتە
 کاکەیی بوو لەکاتی کدا میرزا ئەحمەدی باوکی
 وی دەچی "بەھایی" بوو. ئەوەی بیگومانە، لاھوتی خۆی سەرەتا
 علی اللھی بوو و بۆ ماوێھەکی کەم بۆتە بەھایی و دواتریش ھەر بە
 گشتی ئایینی ناو بە تاقەو و بە توندی دژکاری کردوو. سەبارەت
 بە "علی اللھی" بوونەکە لە شیعری کدا بە راشکاوی دەلی:

من خود علی الاهیم   حق دادە این آگاهیم
 (شعری "اکسیر"، دیوان، ل ۸۱۴).

لەمەر بەھایی بوونی باوکیشی لە وتاری "سەبارەت بە خۆم" دا
 باسی ئەو دەکات کە چۆن باوکی بردوویەتە "مەحفیل"ی بەھاییانەو
 و بۆ ماوێھەکی کەم بۆتە بەھایی، بەلام پاش ئەوەی کەرامات و
 موعجیزەیی چاوەروانکراو، سوودیان نەبەخشیووە ئەویش
 ھەلگەپاوەتەو و وازی لە بەھائیت ھێناوە (بەروانە وتاری "سەبارەت
 بە خۆم"، پاشکۆی ۱).

وەک گوترا، لاھوتی لە قوناغیکی ژیانی خۆیدا دەچیتە ناو کۆری
 دەرویشانی "نعمت اللھی"یەو. سەرەتا و کۆتایی ئەو دەرویش
 بوونە لاھوتی و ھەییە نەتوانری بە روونی دیاری بکری، بەلام
 ھەرچی ھەییە، ھی سەردەمی دوای میرمندالی و پێش چوونی بۆ
 تارانە. لەم قوناغە تایبەتە ژیاندا، لاھوتی دەبیته مۆرید و
 سەرسپردە مۆرادیکی خاوەن ریز و ئیعتیباری ناوچەکە بە
 ناوی "سید محمد صالح حەیرانعلیشای ماھیدەشتی".

شیعری دواى تهمەنى ۱۵ سالى لاهوتى كه ليړه و لهوى چاپ
 بوون موركى ههستياري و بهرپرسيايه تى كومه لايه تيان پيوه دياره.
 سه عید نه فیسى دهلى يه كه م شيعرى له ۱۹ سالىدا چاپ كړدووه
 (نه فیسى، سه عید، ۱۹۴۶، پاشكوى ۳). دهگونجى كه چه رمه سه ريى
 ژيان و ناته واوى و هه ژارى، گه ليك زوو تووى پرسياى گه وره له مهر
 ژيان و چاره نووس له ميشكيدا چه نديت و كرديت ناسياوى ئهرك و
 كارى كومه لايه تى. ئه م يهك دوو نمونه يه شيعره كانى ئه و
 سه رده مهى لاهوتى په سندی بوچوونيكى ئه وتو دهكهن:

"اگر چه طفلم، لیکن ز یمن پیر مغان
 دلم به مکتب وحدت معلم جان است"
 (شيعرى "هرش حقيقت"، ديوان، ۷۸۷)

منكه بينى نهال پر ثمرم
 عشق بيغ است و صدق برگ و برم
 كودكى بيش نيستم، اما
 رهبر صد هزار ها نفرم
 (شيعرى "فرشته"، ديوان، ۸۴۳۵).

هر ئه و هه لويست گرتن و هه ست به بهر پرسيايه تى كړدنه يه كه
 ده بى بردبيتتية كوړى دهرويشايه تى "هه زه تى حيران عه ليشا" وه:

روان من، دل من، دو ديده من
 ز تو است روشن اى سيد نكو فرجام
 (شيعرى "ستايش پير"، ديوان، ۷۵۰).

خط راه تو است قطب العارفین و واصلین،
سید صالح شعار و عارف نیکو خضال

(شعری "خضر راه"، دیوان، ۸۳۸).

واهیه هر له ژیر ته نسیری ثم درویشایه تیه شدا بوویت که میرزا
ایولقاسم نازناوی خوئی له "ئیلهامی" یه وه کردیتته "لاهووتی"، که
واتای وشه که له گهل بیرو بوجوونی درویشایه تی نهو ده میدا
ده گونجیت. ده بی شهر له سه روحه دی نهو درویشایه تیه دا بوویت، که
لاهووتی بو ماو دیه کی کهم سه له کوپ و "مه حفیل"ی به هائیان
دهر دیشی به لام کاتی که ههست ده کات وه لامی پرسیاره کانی ژیان
له ویش وهر ناگریته وه، هر ژوو به حییان ده هیلی وئیتر سورانیان لی
ناگریت. ناشکرایه که بیری تیژو رۆحی تینووی لاهووتی به وه
را ناو ده ستینی و به دوازی دهره تانی گونجاوترا ده گهریت، درویشایه تی
نهیه ده توانی بیری به ره ده فیری لاهووتی تیژاو بکات، وه که نه ییشیکرد.

به گویه دی سه چاره یه که، شوینی یه کهم شیعره چاپکراوه کانی
لاهووتی له مانگی چواری سالی ۱۹۰۰ له رۆژنامه ی "تربیت" چاپی
کراوه شاندا هه لده گهریت. (به شیری، هه حمده، بیست و شهش)، به لام
سه چاره یه کی تر (نازیه ن پوری، یحیی، ۲، ۱۶۸)

ده لی یه کهم شیعری له رۆژنامه ی "حبل المیت"ی مالکولم خانای
سه ره سی چاپی که لکه ته ی هیندستاندا بیاو کراوه ته وه و ته نانه ت ناوی
رۆژنامه ی "ایران نو" و "شهرق"یش وه شوینی چاپ بوونی یه کهم
شیعره کانی لاهووتی دهست نیشان ده کهرین (مونییور، ره حمان،
پاشکوی ۵، قزنجی، هه سه ن، پاشکوی ۶). بهم پییه، لاهووتی ده بی

توانایه کی بهرزی شاعیری هه بوو ییت که له ته مه نی ۱۳ یا ۱۵ سالی دا
 شیعیان له کرماشان یا که لکه ته بو بلاو کردیته وه، گهرچی وا هه یه
 دهوری ماسۆنه کان و ئه وی هه ره مه زنیان مالکۆم خانیش
 له بهر زکردنه وهی ناوی ئه ندایکی خۆی اندا سه ره کی بوو ییت. ئه وهی
 که توانای شاعیری لاهووتی ده سه لمینی ئه وه یه که له ته مه نی ۱۹
 سالی دا یه که م دیوانی شیعه رکانی شی له ژیر چاپ ها تۆته ده ری (رائین،
 اسماعیل، ۱، ۱۹۷۸، ۶۱۹).

به کورتی، ژیا نی کرماشانی لاهووتی به چه ند رووداو
 ده نه خشی نریت: چوون بو قوتا بخانه، ره جه زگوتنی سه رده می مندالی،
 فه قییه تی، ده روی شایه تی، به به های بوون و لی په ژیا ون بوونه وه، و
 هه ره ها چاپی شیعر و دیوان. جگه له و روودا وانه و تا قه روودا ویکی
 تر، که لی ره دا با سی لی وه ده که م، هیه شتیکی گرنه گ له ژیا نی
 سه رده می می رمندالی و لایه تی لاهووتی له کرماشان نازانریت، ئه و
 روودا وه ش خا وه نی گرنه گایه تی تایبه ته. ماسۆنه کانی کرماشان (یا
 به و جۆره ی وا له ئیران نا وده برین: "فرما سۆنه کان")، له سی قۆنا غی
 جیاواز و له ژیر سی ناوی جیا جیا دا چالاکیان نا وندوه: یه که م به
 ناوی "فرما مۆشخانه" له سه رده می حو کی امام قلی میرزای
 عمادالدوله دا، دو وه م به ناوی "مجمع اد میت" و سی هه م "جامع
 اد میت". (سولتانی، محمد علی، ۱۹۹۹، ۱، په راویزی لایه ره ۶۱).
 به گویره ی نوو سینی محمد علی سولتانی (هه مان)، لاهووتی و باوکی
 ئه ندای "مجمع اد میت" بوون له کاتی کدا که ئیسماعیل رائین، نا و له
 "جمعیت اد میت" ده بات (رائین، اسماعیل، ۱، ۱۹۷۸، ۶۱۹).

هەرچۆنیک بیټ، لاهووتی له وتاری "سەبارەت بە خۆم" دا بە راشکاوی دەلی: "ئەنجومەنی ماسۆنەکان ناردمیان بۆ تاران بۆ دەرس خۆیندن" (پاشکۆی ژمارە ۱).

روون نییه لەو ماوەیەدا لاهووتی چی بۆ ماسۆنەکان کردووە بەلام هەر ئەوەی کە لە ماوەی ژيانی سۆقیەتی خۆیدا بە راشکاوی و نەترسیبەووە یاسی ئەندامیەتی ماسۆنەکان دەکات، دەبی کارو چالاکییەکی ئەوتۆی بۆ نەکردبن. هەرچۆنیک بیټ، ئەوەی جیی گومان نییه ئەوەیەکە لاهووتی گەنج، بە پیتاکی ماسۆنەکان روو دەکاتە تاران و لە قوتابخانەیکە گرنئی شەقامی "لالەزار" ناوی دەنووسیت، بەلام کۆرە پینەچییه کرماشانیە خاوەن هەستەکە، لەناو کۆرە دەولەمەندی تارانیدا هەلناکات و قوتابخانەکە بەجی دەهێلێت (سەبارەت بە خۆم، پاشکۆی ۱). ماوەی ژيانی لاهووتی لەنیوان جی‌هێشتنی قوتابخانەکە ی لالەزارو چوونە ناو ریکخراوەی تازە دامەزرای "جەندەرمی دەولەتی" دا، تارادەیکە تاریک و نادیارە. دەزانین کە کرماشانی لە ساڵی ۱۹۰۴ دا بەجی‌هێشتووە وچۆتە تاران، دەزانین لە ساڵی ۱۹۱۱ دا چۆتە ریزی "جەندەرمی دەولەتی" یەو، بەلام لە ماوەی ۷ ساڵی نیوان ئەو دوو تەئریخەدا لاهووتی بەچییهووە خەریک بوو؟ ئەو جیگە یاسی ئیستامانە.

روواوی هەرە گرنگی میژوویی نیوان ئەو دوو تەئریخە، بزوتنەووی مەشرووتەخوازی، هەلبژاردنی نوینەران یەکەم پەرلەمانی ئێران، "استبداد صغیر" واتە داخرازی مەجلیس و حوکمی دیکتاتۆری محمد علی شا، شەپری رەشت و تەوڕیز، هەلاتنی محمد علی شا و دامەزرانەووی سەرلەنوویی مەشرووتە و پەرلەمانە.

بزوتنه وهی مهشرووته خوازی ئییران له سالی ۱۹۰۵ دا دهستی
 پیکرد و له ئۆگوستی ۱۹۰۶ دا، به ده رچوونی فهرمانی مهشرووتیهت
 له لایهن موزده فەردین شای قاجاره وه گهیشته نهجام. دواي پینچ
 مانگیك، موزده فەردین شا مرد و محمد عهلیشا هاته سهر حوکمی ئییران.
 ئەو هەر له سهردتاوه له مهشرووته و مهشرووته خوازی هه لپيچاو له
 نهجامیشدا مهجلیسی شوْرای دایه بهر توپ و قفلی له ده رگاکه ی دا.
 ئاگری خهباتی شوْرشگی پْران دژ به هه لویستی شاو لایه نگره
 رووسه کانی له هه موو ئییران، به تاییهت له هه ندی شوینی وه ک تاران و
 رهشت و ته وریز هه لگیر سایه وه. محمد عهلیشا هه لات، ئەحمەد شای
 مندال گهیشته سهر تهخت و مهشرووتیهت و په رله مان سهرله نوێ
 دامه زرایه وه (۱۹۰۸).

لاهووتی له و ماوه یه دا له به رهی مهشرووته خوازی دا خهبات دهکات و
 به قه له م و قه ده م دژ به هیژی ئیسیبدا دوه و سستی. پاش دژایه تی
 کردنی محمد عهلیشا له گه ل مهشرووتیهت (استبداد صغیر) و کاتی که
 سهنگه ری مهشرووته خوازان له تاران له ژیر زهبری کۆنه په ره ستاندا
 چۆل ده کرین، خهباتکاران هه مووی ده گیرین و ده کوژرین یاخود
 هه لدین. لاهووتیش روو دهکاته شاری رهشت له باکووری ئییران، به لام
 له ریگه ده گیریت و له شاری "که رهج" له گه ل خه لکانیکی زۆری دیکه،
 له "ته ویله" یه کدا زیندانی ده کریت. له ئوتویوْگرفیه کهیدا، لاهووتی
 باسی ئەو ته ویله یه دهکات و ده لی سهر بازیکی کورد، شه ویك له بهندی
 رزگار کردم، ئینجا له ویوه به ناو به فر و سه رمادا رویشتم هه تا خوْم
 گه یانده ده ور به ری رهشت (سه بارهت به خوْم، پاشکۆی ۱)،

وهك پيشتر گوترا ميژووي ئهو سالانهي ژيانى لاهووتى ههنديك تاريك و نادياره و به رووني نازانري لاوه كرماشانيه كه مان لهو ماوه يه دا به چييه وه خهريك بووه. به لام له شيعره كاني وا دهره كه وييت كه هاوخه باتى شوپشگيپران بووييت. ئه حمه دي به شيري له سه ره تاي ديواني لاهووتيدا دهنووسي: "شويني لاهووتى له شهري نه ته وه ييدا دياربوو - ههندي جار له ناو مه شرووته خوازان و ههنديك جاريش له ناو سوپاي ئازاديبه خشي گيلاندا، روتيك له گهل سالارالدوله و يار محمد خاني كرماشاني له كرماشان، روتيكيش له كاتي ئابلووقه دراني ته ورين، له ناو شهركه راني نازهربايجانيدا" (به شيري، ئه حمه د، ههفتاوشه ش). بوچوونه كاني به شيري كه محمد علي سولتانيش دووپاتي كردوونه ته وه (١٩٩٩، ١٢٨) پيوست به ههندي روونكرده وه دهكهن. يه كه م، "يارمه ممه د خان" له قوناغيكي خهباتى خويدا نيواني له گهل لايه نگراني مه شرووته تيك دهچييت و دهچيته به رهي سالارالدوله ي كوري محمد عهليشاوه كه له كوردستان و كرماشان و لوپستان سوپاي كوڊه كرده وه بو ئه وه ي بيانبا ته تاران و هيزي مه شرووته يان پي بشكينيت.

سه بارهت به وه ي كه ئايا لاهووتى دواي هه لاتن له زينداني كه ره ج له گهل ئهو تاقمه كه وتوو ه يان نا، زانياريبه كي تر جگه له قسه ي به شيري به دهسته وه نيبه و خويشي باسي ئهو مه سه له يه ي نه كرده وه. ده زانين كه سوپاي سالارالدوله له ريگه ي هه مه دان - تاران تيك شكاو ئاسه واري بهر بهر ه كاني ئهو شازاده شه پراخيوه نه ما. وا بزانم به شيري ئهو بوچوونه ي خوي له سه ر بنه ماي شيعريكي لاهووتى دهرپريوه كه دواتر باسي ليوه ده كه م.

دووههم، ناویراو شیعریکدی دیکه‌ی لاهووتی کردوته نه‌ساسی
 بوجوونی له‌مهر به‌شداریکردنی له "بزووتنه‌وه‌ی جهنگه‌ل".
 شیعره‌که‌ش گه‌لیک به‌روونی مه‌سه‌له‌ی نه‌و به‌شداریکردنه دهرده‌پریت.
 نه‌وه‌ی ئاشکراییت، بزووتنه‌وه‌ی جهنگه‌ل به‌ریبه‌رایه‌تی "میرزا کوچک
 خان" و احسان الله خانی دۆستدار" ماوه‌یه‌کی ۷ تا ۸ ساله‌ی کیشاوه
 واته له‌پیش سه‌ره‌لدانی شه‌ری یه‌که‌می جیهانییه‌وه هه‌تا سی سال
 دوا‌ی شه‌ر که به‌حیسابی ژماره، ده‌کاته نیوان سالانی ۱۹۱۳ و
 ۱۹۲۱. نه‌م سالانه کاتی به‌رانبه‌ر به‌رووداوه‌کانی لاهووتی دابنرین،
 له‌گه‌ل ناوه‌روکی زه‌قی شیعره‌که و به‌شداریکردنی راسته‌وخوی
 لاهووتی له بزووتنه‌وه‌ی جهنگه‌لدا یه‌ک ناگرنه‌وه، مه‌گه‌ر پیش چوونی
 لاهووتی بۆ ناو جه‌نده‌رم‌ری روی دابییت.

هه‌رچۆنیک بییت، لاهووتی، له دوو پارچه شیعردا باسی
 به‌شداریکردنی خۆی له بزووتنه‌وه‌ی مه‌شرووته و جه‌نگه‌لدا ده‌کات:
 یه‌که‌م، به‌شداریکردن له بزووتنه‌وه‌ی مه‌شرووته:

در ایران چون بضد ظلم شاهی   بپا شد بیرق مشروطه خواهی ...
 که منهم رهبر یک دسته بودم   براه خلق پیمان بسته بودم
 (شعری "دوهم"، دیوان، ۵۱۰)

دووههم: به‌شداریکردنی له بزووتنه‌وه جه‌نگه‌ل - که به‌شیری ده‌لی
 له سالی ۱۹۰۸ دا بووه (به‌شیری، نه‌حمه‌د، هفتاد و هفت):
 به‌رشت از قوه‌های انقلابی   خبر آمد زفتح و کامیابی ...
 قشون ما، شده آنجا سه دسته   بروی این یک، آن یک راه بسته ...
 بگفتیم این زمان وقت جدل نیست   به‌کار ما بتر از این خلل نیست ...
 دوباره بانگ شادی بر فلک شد   قوای مختلف گردیده، یک شد ...

قد خود، خم ز روی اسب کردند نشان بر سینه ما نصب کردند...
(شعری "دوشان"، دیوان، ۳۶۶ تا ۳۷۹).

نهم شیعره، وەك لەناوەكه‌ی دەرده‌كه‌وێت، باسی دوو میدانی ده‌كات كه له ماوه‌ی ته‌مه‌نی لاهووتیدا خه‌لاتی كراوه، یه‌كیان له سالی ۱۹۰۸ كاتی كه دووبه‌ره‌كی و سێ‌ره‌كی كه‌وتبووه ناو ریزی شو‌رشی‌گێڕانی مه‌شرووته‌وه له ره‌شت و گیلان، لاهووتی هه‌ولێ ناشت بوونه‌وه‌ی لایه‌نه‌كاني داوه و له كاری یه‌كگرتنه‌وه‌ی هی‌زه‌كاندا، سه‌ركه‌وت و ده‌ستكه‌وتی هه‌بوه. سێ‌ به‌ره‌ی لی‌كه‌ه‌ل‌پراویش به‌گۆیره‌ی شیعره‌كه، بریتی بوون له خه‌باتكارانی فارس و نازربایجانی و ئه‌رمه‌نی. له ئه‌نجامی یه‌كگرتنه‌وه‌كه‌دا دووسواره‌ی فارس و نازره‌بایجانی هاتوون و میدانی‌یان له‌سه‌ر سینگ‌ی لاهووتی داوه و شه‌وش به‌ ده‌ربڕینی ئاشكرای شیعره‌كه، له سالی ۱۹۰۸ دا بووه، واته سالی هه‌ره‌سی مه‌شرووته و سه‌ره‌ل‌دانه‌وه‌ی خه‌بات دژی محمد عه‌لی‌شا. به‌شی دووه‌می شیعره‌كه، پێ‌وه‌ندی‌کی به‌م رووداوه‌وه نییه و له سالی ۱۹۲۵ ده‌دوێت كه ستالین میدالی‌ای لی‌نینی له‌سه‌ر سینگ‌ی لاهووتی داوه و به‌م شی‌وه‌یه، لاهووتی یه‌كه‌م كوردیك بووه كه میدالی‌ای لی‌نینی وه‌گرتبێ (ده‌زانین له سالانی‌کی ده‌نگرت‌دا، مام‌وستا عه‌زیز محه‌ممه‌د سكرتێری یه‌كه‌می حیزبی شیوعی عێراقیش ئه‌و میدالی‌ایه‌ی خه‌لات كراو بووه دووه‌م و دوا‌یین كوردیك كه میدالی‌ای لی‌نینی پێ‌درا‌یێت).

هه‌رچۆنێك بێت، لاهووتی له سالی ۱۹۰۸ دا له گیلان و له ریزی خه‌باتكارانی مه‌شرووته‌ی گیلاندا بووه. لی‌یه‌دا خالی‌کی گرنه‌گ هه‌یه كه

ژیننامه نووسانی لاهووتی نه یانگرتوته بهرچاو. سهرتا دهبی بلیین که سالی ۱۹۰۸ پیش سهره لدانی بزوتنه وهی جهنگل بووه و بهم پییه، دهبی قسه کانی به شیري که باسی به شداریوونی لاهووتی له بزوتنه وهی جهنگل دهکات هه له بن، مهگر میرزا کوچک خان و هارپیانی، پیش بزوتنه وهی ناسراو به جهنگل لیش له کاری خباتی نازادیکوازانه دا بوو بیتن و لاهووتی لهو سهرده مانده بوو بیتنه هاوسه نگره خباتی مهشروته (نه که جهنگل). ئه م گری پوچکه یه وا هیه به یارمه تی نووسینه کانی ئه حمده ی که سهره ی بکریته وه. که سهره ی میژوونوسی نازهربایجانی له کتیبی "تاریخ هیجده ساله نازهربایجان" دا دنووسی:

"میرزا کوچک خان له مزاجهید [خباتکار]انی گیلان بوو و له تیکووشانی سالی ۱۲۸۸ (۱۹۰۸) و گرتنی قهزوین و تاران، ههروه ها لهو شه پانه دا به شداری کرد که ه سالی ۱۲۹۰ (۱۹۱۱) له مازنده ران له گه ل تا قمی محمده عه لیشا به پیوه چوو (که سهره ی، ئه حمده، ۹۹۲ ۸۱۲). بهم پییه، لاهووتی له سالانی نیوان ۱۹۰۴ و ۱۹۱۱ دا به گهرمی چوو بووه ریزی خباتکارانی مهشروته ی ئیرانه وه وله تاران یا رهشت یا کرماشان، خباتی ده کرد. بوشایی ناو رۆژ میژی ژیننامه کهشی بهو خباتکاریبانه پرده بیتنه وه. به لام ئه م بوچوونه خو ی پرسیاریکی دیکه مان له بهرده م قوت دهکاته وه: لاهووتی شاعیری دهویش، که ماسونه کان هینا یانه تاران و له قوتابخانه یان دانا، چۆن چوه سهر پشته ئه سپ و له شهر ی مهشروته ی کرماشان و تاران و گیلاندا نازیه تی نواند؟ ئه م "استحاله" یه چۆن رووی دا؟ کی به رهو ئه ولایه نه ی برد؟

بیره‌که‌ی تیدا نه‌بویه و "هۆی ده‌روونی" یارمه‌تی وەرگرتنی هۆکاره ده‌روه‌یه‌کانیان نه‌دایه. لاهووتی خۆی خاودنی رۆحیکێ زیاده‌خواز و نا‌ئارام به‌لام لایه‌نگری زه‌حمه‌ت‌کێشان بوو. له ئوتۆبئیۆگرافیه‌که‌یدا، کاتی باسی سه‌رده‌می منالی خۆی ده‌کات، له‌وه ده‌دوێت که چۆن دژ به زوڵم و سه‌تمکاری و ده‌ستاوه و ئاواتی یه‌کسانی و به‌رانبه‌ریی خه‌لکی خواستوه (به‌روانه رووداوی مانگی محه‌ر په‌م له کرماشان، سه‌باره‌ت به‌ خۆم، پاشکۆی ۱).

به‌شداریکردنی لاهووتی له‌ خه‌باتی مه‌شرووته‌خووازی گیلان، رووداوێکی به‌به‌لگه‌ی میژوویه. به‌لام ئایا لاهووتی له‌ شاری ته‌وریز هاوکاری خه‌باتکارانی ئازهریایجانی کردوه یان نا، روون نییه. دوو سه‌رچاوه‌ ناو له‌م دیاردیه‌ ده‌بن: ئه‌حمه‌دی به‌شیری له‌سه‌ره‌تای دیوانی لاهووتیدا (لایه‌ره‌ هفتادو شه‌ش)، و محه‌مه‌د عه‌لی سولتانی له‌به‌رگی یه‌که‌می کتییی احزاب سیاسی وانجمنهای سری له کرماشان"دا (سولتانی، محه‌مه‌د عه‌لی، ۱۹۹۹، ۱، ۱۲۸). به‌شیری ده‌نووسی که لاهووتی "زیاتر له‌لای موحاهیدینی گیلان و ته‌وریز بوو"، سولتانیش بۆچوونی به‌شیری له‌ کتیه‌که‌یدا دینیته‌وه، له‌کاتی‌که‌دا که به‌شیری هیچ به‌لگه‌یه‌کی بۆ قسه‌کانی رانه‌گه‌یاندوه. میژووی مه‌شرووته‌ی ئه‌حمه‌دی که‌سه‌روی و ئه‌وانی تریش ئاماره‌یه‌ک به‌ بوونی لاهووتی له‌ ته‌وریز ناکهن. هه‌ر بۆیه‌ش تا ده‌ستکه‌وتنی به‌لگه‌یه‌کی به‌متمان له‌م باره‌یه‌وه، من مه‌سه‌له‌ی چوونی لاهووتی بۆ ته‌وریز ده‌ده‌مه‌ دواوه، گه‌رچی ئه‌وه به‌ واتای به‌شداری نه‌کردنی ناوبراو له‌ خه‌باتی مه‌شرووته‌خووازی نییه‌ و، وه‌ک دواتریش باسی لی

دەكەين، لاهووتى بە قەلەم و قەدەم لە تاران و رەشت و كرماشان
هاوكارىيە نزيكى خەباتكارانى مەشرووتەى ئيرانى كردووه.

سالانى جەندەرمى:

سەبارەت بە ژيانى سەردەمى جەندەرمى لاهووتى، سەرچاودى
زۆر بە دەستەوهن و من بۆ نووسىنى ئەم دىپرانە بە تايبەت كەلەم لە
نووسىنەكانى محمد على سولتاني و كاوهى بەيات وەرگرتو و دواين
دەستكەوتەكانى ئەوانم لە حيساباتي خۆدا گونجاندوه - ئەو
دەستكەوتانەى كە پشتيان بە گەلێك سەرچاوه ئەستووره و تا ئەمڕۆ لە
هەموو سەرچاودەكانى تر دەولەمەندترن. هەروەها كەلەم لە
ئوتۆبىيۆگرافىيەكەى لاهووتى وەرگرتو كە ديارە خۆى نووسىويه و وى
ناچیت هيجكام لەو دوو كەسە لە كاتى نووسىنەكانياندا دەستيان پيى
راگەيشتبیت. ئەو ئوتۆبىيۆگرافىيە، لە راستيدا وتاریكە بە ناوى
"سەبارەت بە خۆم" كە لاهووتى بە رووسى نووسىويه و لە سالى
١٩٢٣دا لە گوڤارىكى چاپى مۆسكۆ دا بڵاوكراوتەوه. من تەرجەمەى
ئینگلیزى وتاركەم كردە كوردى و لە گوڤارى گزینگ چاپى سوید دا
بلاوم كردەوه (ژمارە ٢٨، هاوینی سالى ٢٠٠٠، لى ٣٦ - ٣٢) و وا
جاریكى تریش وەك پاشكۆى یەكەم لەم كتیبەدا بڵاوى دەكەمەوه.

با بگەڕێنەوه سەر باسى لاهووتى و جەندەرمى:

لەسەردەمى قاجاردا، بەرپۆوەبردنى ئەركى پاراستنى ئاسایشى ناو
شارەكان هەتا سەردەمى مەشرووتە بەدەست "تیپی قەزاق" ەوه بوو كە
فەرماندەكانیان رووسى بوون و ئەندامە ئێرانییەكانیشیان لەلایەن

رووسەكانەوہ گۆش دەكران. زۆلم و زۆرى قەزاق لەسەر كۆمەڵانی خەلك يەك لەو ھۆيانە بوو كە ئاگرى راپەرین و پاشان شوپشى مەشرووتەى ھەنگیرساند. بریگاد یا "تیپی قەزاق" كۆلەكەيەكی قایمی راگرتنی سیستەمی فینۆدالی ئێران بوون كە شاو دەربار نوینەرایەتیان دەکرد و سەردەمی مەشرووتەش بەگشتی وەك قۇناغی بوار لە فینۆدالیزمەوہ بۆ سەرمایەداری سەیر دەكری (وہلی، عەباس، ۱۹۹۶). بە فەوتانی رژیمی كۆنی فینۆدالی، ئێران پێی نایە ناو قۇناغیكى نوێی ئابووری - سیاسییەوہ و ئەویش لەباری سیاسییەوہ، بە شكاندنی ھەندێ ئەستوندەكى سیستەمی كۆن ھاتە ئۆنچان كە یەكیان بێگومان بریگادی قەزاق بوو.

"جەندەرمی دەولەتی" ئێران لە سالی ۱۹۱۱دا دامەزرا. بەلام بەگوێرەى نووسینی كاوەی بەیات، زووتر و دواوەداوی سەرکەوتنی شوپشى مەشرووتە لە سالی ۱۹۰۷دا، "نەزمییەى یەپرەم خان" ھیزیكى جەندەرمەى پێك ھێنا، كە لاھوتیش، "وہك تاقمىكى دىكەى خەباتكارانى مەشرووتە"، چووہ ناو ھیزەكەوہ (بەیات، كاوە، ۱۹۹۷، ۱۷). بەگوێرەى ئەو بۆچوونەى بەیات كە پشتى بە بێردەرییەكانى "سەرھەنگ ئەحمەدى ئەخگەر" بەستووہ، لاھوتى ھەر لە سالی ۱۹۰۷ بەدواوہ (؟) چوو بووہ ریزی جەندەرمییەوہ (ھەمان). بەم پێیە ئەو خەباتەى وا لاھوتى لە تاران و رەشت كەردوریەتى كاری تاقەكەسى خۆى نەبووہ و ئەركىكى رێكخراوہیى یا ئىدارى بووہ كە پێی سپێردراوہ. لەم بارەيەوہ لاھوتى لە ئوتۆبئیوگرافییەكەیدا دەلى:

"داوی ئەوہى كە محەمەد عەلیشا بینایەى مەجلیسى دایە بەر

تۆپ.... من لهگهل تاقمىكى دىكهى هاوپپيان كه دهيانويست خۇ
 بشارنهوه، چووم بۇ شارى رەشت له رىگا لايهنگرانى شا ئابلووقهيان
 دايىن.... برديانين بۇ شارى كه رەج و لهوى له تهويلهيهكى تاريك و
 بۆگهندا زيندانى كراين". (سهبارەت به خۇم، پاشكۆى ۱). بىگومان، ئەو
 هاوپپيانەى كه لاهووتى باسيان ليوه دەكات هەمان جەندرمەكانى
 يەپريم خان بوون و دوست و برادر و ناسياوى شەخسى نەبوون.
 هەرچى و هەرچۇن، لاهووتى له زيندان هەلدیت و بهگويردى دىپردەكانى
 دواترى ئوتوبىوگرافيهكه، خۆى دەگەينىته دوروبەرى رەشت و تىكهل
 به خەباتكارانى رەشت دەبیت، هەر لهویشە، كه ميداليای سەتتارخانى
 خەلات دەكریت، ئەو هەش سالى ۱۹۰۸ ى زايىنيه. شيعرى "دو
 نشان" ى لاهووتى هەم تەئريخى ۱۹۰۸ ى بهسەرەديه و هەم
 رووداوهكان به دورودريژى باس دەكات (ل ۳۶۶ ى ديوان).

لهو رووداوه و هەموو رووداوهكانى دواتردا، سەرچاوهكان، واتە
 كتيب و ئەو بهلگهنامه دهولەتتيانەى وا لهبەر دەستى كاوهى بهياتدا
 بوون، باس له لاهووتى وهك "تاقهكەس" يكي ئازاو شەپرانى و بزۆز
 بهلام بويژ و دادپەرور و لايهنگرى هەژار و خوازيارى هيمنايهتى و
 ناسايشى ئيران دەكەن و هەرگيز ناويك لهو ريكخراوه سياسييه نابەن
 كه لاهووتى ئەندام ياخود لايهنگرى بووه. بهلام له وتارى گۆرين واتە
 ئوتوبىوگرافيهكهيدا، لاهووتى خۆى وهك ئەندامىكى گويپرايهلى
 ريكخراوهيهكى چەپ [خاوهن ئالای سوور] ناو دەبات كه ويستوويانە
 "لهبەرگى جەندرمەدا ناوكى چەكدارىي شوپش بپاريزن" (سهبارەت به
 خۇم، پاشكۆى ۱)، و هەر ئەوانيش ناردوويانە شارى قوم بۇ ئەوهى

لهوی "تاقمیک [ی جهندهرمه؟] ریک بخت و ئەواناوهنده بکاته شوینی
 حهوانهوهی شوپشگیپانی ههلاتوو" (هه مان). ماوهی ژیان له "قوم"
 قوناغیکی گرنگی ژیانی لاهووتیه و من لیڤه دا دیاردهیهکی کورت و
 پوختی پی دهکه م:

جهندهرمی شاری "قوم":

دوای "استبداد صغیر" و رووخانی حوکی محمد علی شا،
 (۱۹۰۸)، ئازادیخوازان گیانیکیان هاتهوه بهر و له ماوهی ئالۆزی و
 بشیوی سالاخی پیش شهپی یهکه می جیهانی و ئولتیماتۆمی سالی
 ۱۹۱۱ی بریتانیا و رووس به ئیران دا، سه رهله نوی که وتنه وه چالاکی
 نواندن. بریتانیا و رووسیه له ئیرانیان داوا کرد که هیزی سوپایی
 خوی هه لوه شینیته وه و جگه له هیزی جهندهرمه، چ هیزیکی چه کرداری
 نه مینیت. له و ماوهیه دا لاهووتی له بنکه یهکی جهندهرمی له نیوان قوم
 و کاشان کاری ده کرد و له راستیدا ئامر هیزی بنکه که بوو. ههروه ها
 ئه ودهم جهندهرمی ئیران به ده ست سویدییه کانه وه بوو - وه ک چون
 کاروباری گومرک، بلجیکیه کان هه لیانده سووپاند. لاهووتی له قوم
 لیها تووی و ئازایه تی زۆری نواند و کولۆنیل یا لمارسینی سویدی
 بانگی کرده تاران و میدالیایه کی سوپایی خه لات کرد و گو تی "تۆ
 یه که م که سیکی جهندهرمی که ئه و میدالیایه ت خه لات ده کریت"
 (بهیات، کاوه، ۱۹۹۷، ۱۸).

باسی کارو خه بات و هه لسووپانی لاهووتی له ناوچه ی قوم
 دوو درێژه و هه ره له ماوه ی ئه و سه رده مانه دایه که روتبه ی میجهر -

واته سەرگورد (یاوە) ی پێ دەدری. یەك له ئەرکهکانی لاهووتی بریتی بووه له شەپری "لۆرەکان" ی ناوچەی ئەرک و مەحەللەت و کەزان، ھەروەھا گرتن و کوشتنی ئەوانە ی وا لەسەرچاوەکاندا بە "چەتە و ریگر" ناسراون وەک حسین زادە و عەباس داغ ئابادی و نایب حسین کاشی. سەرەتای سالی ١٩١٤ دەبیئت کە ئەفسەریکی سویدی (میجەر کۆنت) و دوو ئێرانی واتە میجەر حیسەن ئەلسەلتەنە ی شوقاقی و سیف اللە خانی ئەفشار (کۆری [عەزیز خانی؟] سەردار کل) بۆ راگەشتن بە کیشە و ھەرای ناوچەکە لە تارانەو دەین بۆ شاری قوم، بەلام لە ریگا تووشی پیوانی عەباس داغ ئابادی دین و دواتر دەچنە گوندی "کورە" و لەوێ تەقەیان لی دەکریت و ھەرسیکیان دەکوژین (٢٤) جمادی الاولی (١٣٣٢) (- ئاپریلی ١٩١٤).

لاهووتی تاوانبار دەکریت کە دەستی لەو کوشتنەدا ھەبۆ و سەرەرای ئەوەی کە دەنگۆ بلاودەبیتهو گواپە بریارە بیئت بۆ تاران و ببیته فەرماندە ی بەتالیونی یەکەمی جەندەرمە، لەپریکدا ون دەبیئت و ئیتر سۆراغی نازانریت (بەیات، کاو، ١٩٩٧، ٢٨). لاهووتی خۆی لە وتارەکیدە باسی ئەو تاوانە ناکات وا دراووتە پالی، بەلام دەلی: "فەرماندە ی بریتانیایی و روسی ھێزە داگیرکەرەکانی ئێران چاویان بەرای نی دەدا تا قەمییکی جەندەرمە ی وەک ئیمە ببینن.... جا تا قەمەکەمان ھەلۆشینرایەو و من، کە لەو دەمەدا لەویش نەبووم حوکمی ئیعدام بۆ دەرچوو" (سەبارەت بە خۆم، پاشکۆی ١). کاو، بەیات لەم باردیەو دەلی: "لاهووتی تاوانبار کرابوو بەوەی کە دەستی لە رووداوی تەقەکردن لە میجەر مولیری سویدی و ھەروەھا کوژرانی ئەو

سى كەسەدا ھەبۇد. بەلام.... بەلگەنامە و نووسراوى ئەو سەردەمە
ھىچكام شتىكى ئەوتۇيان تىدا بەرچاۋ ناكەۋىت كە پەسندى ئەو
بۇچوونە بكن و ھەندى ھەۋالى پىۋەندىدار وا دەگەيىنن كە لانى كەم
لە مەسەلەى كوزرانى سى ئەفسەرەكەدا كەسىكى تر جىگەى گومان
بوو، كە ئەۋىش، "شجاع لشكر" يىت (بەيات، كاۋە، ۱۹۹۷، ۲۹).

لاھوتى لە بىرەۋەرىيەكانىدا دەلى: "ئىنجا سنوورى تورك و ئىرانم
بەزاند و بۇ ئەۋەى زىاتر لە پىۋەندى شوپشدا بىمىنمەۋە لە شارۋچكەى
سلىمانى لەسەر سنوورى تورك مامەۋە" (سەبارەت بە خۇم،
پاشكۆى)، بەبى ئەۋەى باسى وچانى خۇى لەناو ھۆزى سەنجابى
بكات، كە من دواتر بە تىرو پىرى باسى لىۋە دەكەم. سەرچاۋە
كوردىيەكان بەگشتى باسى بوونى لاھوتى لە سلىمانى ناكەن. من
جارىك بە تەلەفون پىرسىياري مەسەلەكەم لە خوالىخۇشبوو مامۇستا
برايم ئەحمەد كرد. مامۇستا گوتى ھىچى لەم بارەيەۋە نەبىستەۋە
پىشنىياري پى كردم لە مامۇستاي بەرىز محمد رەسوول ھاۋار پىرسىيار
بگەم. بەداخەۋە، مامۇستاش ھىچى لەم بارەيەۋە لەبىر نەبوو.

تاقە سەرچاۋەيەكى كوردى كە باسى سەفەرى لاھوتى بۇ سلىمانى
كردىيىت و من بە ھەۋالم زانىيىت، مامۇستا دوكتۇر عزالدين مستەفا
رەسوولە. د. عزالدين لە پىشەكى بۇ كىتەبى "شارى سلىمانى" نووسىنى
ئەكرەمى مەحمودى سالخى رەشەدا دەنووسى: "ئەبۇلقاسمى لاھوتى -
شاعىرى رووناكىبرى گەۋرەى تاجىكىستان لە يادداشتى خۇيدا [كامە
يادداشت؟] باسى ئەۋە دەكات كە چۇن لە سالانى جەنگى يەكەمى جىھانىدا
لە بەندىخانەى كرماشانەۋە بەرەۋە ئەستەموول رايكردوۋە و لەۋىدا،

ئىستىگەي ھەۋانەۋىي ئەرگەشتەي كە دىكا، كە شارى سلىمانى بوۋە و
ئەۋدش دولى كە لە سلىمانى پەيوەندىم لەگەل بزوۋتنەۋى شوڭشگىرەنەدا
پەيدا كەرد". (ردسول، د. عزالدین مستەفا).

بەداخەۋە د. عزالدین نالى سەرچاۋەي قسەكانى و ھەرۋەھا ئەر
يادداشتەي ناۋى دەيات كامەيە، بەلام بەۋەيدا كە لاھوتى بە شاعىرى
تاجىكىستان ناۋ دەيات، دەبى سەرچاۋەي قسەكانى سۆڭيەتى
بوۋبىت (۲). وتارى "سەبارەت بە خۇم" باسى چوۋن لە سلىمانىيەۋە بۆ
ئەستەموۋل ناكات، بەلام وا ديارە لەسەرچاۋەي بەردەستى د.
عزالدیندا ئەر باسە كرايىت ھەرۋەھا مامۇستا ھەسەن قزلىش باسى
چوۋنى لاھوتى بۆ ئەستەموۋل دەكات كە دەبى جياۋاز بىت لە
سەفەرى سالى ۱۹۱۷ى. (قزلىجى، ھەسەن، پاشكۆي ۶). (۳)

ئەر زىندانەي وا لە نوۋسىنى د. عزالدیندا ناۋى ھاتوۋە، راستە. دوو
سەرچاۋەي تىرىش (بەشىرى و سولتانى، پىشۋو) باسى گىرانى لاھوتى
لە كرماشان دەكەن و ئەرۋەي كە خەلك كۆپۈنەتەۋە و چوۋنەتە بەر دەركاى
زىندان و داۋاى ئازادىي لاھوتىيان كەردوۋە، ھكۈمەتى كرماشانىش
مەجبۇر بوۋە لەبەر زەختى خەلك ئازادى بكات.

ئەگەر سەرچاۋە كوردىيەكان لە مەسەلەي ژيانى لاھوتى لە سلىمانى
و بەگشتى كوردستانى ئەۋدەمى ژىردەستى عوسمانىدا بىدەنگەن،
بەختەۋەدرانە بىرەۋەرىيەكانى ەلى ئەكبەر خانى سەردار موقتەدىرى
سەنجابى - سەرۋكى خاۋەن دەسەلاتى عىلى سەنجابى زانىارىيەكى ورد و
خەستمان لەسەر مەسەلەكە دەداتى و جىگەي خۆيەتى لىردەدا چەند
لەپەردىەك بۆ كورتكراۋەي ئەر يادداشتانە تەرخان بگەم.

بیره وه ریه کانی سهردار موقته دیر به فارسی نووسراون و دوکتور که ریم سهنجابی، پیاندا چۆته وه. نوسخه ی دهستنوسی یادداشته کان نه که وتوونه ته بهرچاوی کهس و ئه وه ی چاپیش کراوه، له راستیدا کاری دوکتور سهنجابییه، به لام ناوبراو له سهره تای کتیه که دا متمان به خوینهر ده دات که جگه له نویکردنه وه ی رینووس و ریزمان، هیچ گۆرانیکی به سهر یادداشته کانی مامیدا نه هیئاوه. ههرچۆنیک بیت بیره وه ریه کان له مه سه له ی ژبانی لاهووتی دوا ی هه لاتن له رهشت، به نرخترین سهرچاوه یه و جگه له وه ی باسی بوونی لاهووتی له ناو سهنجابییه کاند دهکات، له و سه فهرهش ده دویت که لاهووتی له گه ل ئه ودا کردوویه و وه ک پیشکار و بره وایک هاوپی سه فهری بووه بۆ سلیمانی و که رکوک و مووسل ئینجا له و ی لی جیا بوته وه و هه ردوولا به جیا جیا گه راونه ته وه بۆ ئیران.

نووسه ری بیره وه ریه کان له یادداشته کانیدا باسی خو و خده ی تیزوتوند و سه ری زیاده خوازی لاهووتی دهکات و ده لی شیخ مه حمودی نه مریش که ئه وده م له زیندان بوو، ئاگاداری ئه و ره وشته توندوتیزه ی لاهووتی هه بوو و ده ی ناسی. نووسه ر، هه روه ها باسی پیوه ندی نزیک ی لاهووتی له گه ل عوسمانییه کان و لایه نگری ئه و له ئالمانیه کان دهکات، که ئه م بابته به تاییه ت بۆ باسیکی دواتری من به سووده و ئه ویش بریتیه له پیوه ندی لاهووتی له گه ل سمال ئاغای سمکۆ.

لیرده دا ده چمه سو راغی بیره وه ریه کانی سهردار موقته دیر، که به شیوه یه کی ریکوپیک ریک خراون و وه ک یادداشتی روژ به روژ ده چن. سهردار موقته دیر و هه موو هۆزی سهنجابی و هۆزی دیکه ی ناوچه ی

کرماشان وەک گۆران و کەلهوڤ، لە شەپری نیوان ئینگلیز و روس لەلایەک و ئالمان و عوسمانی لەلایەکی تر، کە لە ماوەی شەپری یەکەمی جیهانیدا لە رۆژئاوای ئێران و خاکی کوردستان بەرپۆه دەچوو، لایەنی ئالمان و عوسمانییان گرتبوو و، چەکدارانە بەگژ هیزی ئینگلیز و رووسدا دەچوون. ئالمانیا و عوسمانیش بە پارەو چەک و تەقەمەنی یارمەتییان دەدان. بەشیکی زۆری بیرەوهرییەکانی سەردار موقتەدیریش ئەو شەپ و پێکداهەلپێژانانەی ناوچەکە دەگریتەو و ھەركاتیکیش ناویك لە لاھووتی دەھینیت بە شیوەیەك لە شیوەكان لەو پێوەندییەدا.

یەكەم جاریك كە سەردار ناوی لاھووتی دەبات لە بیرەوهری "ناوەراستەکانی مانگی سەفەری ١٣٢٤ی مانگی و ١٥ی ئازەری ١٢٩٤" ه کە دەکاتە سەرەتاکانی مانگی ١٢ی ١٩١٥ و جەنگەیی شەپری یەكەمی جیهانی. سەردار دەنوسی: "من هوردووی ٧٠٠ کەسی خۆم [لەناوچەیی سەنجاییەو] بەرەو شاری سنە خستە پێگا. شەوی سێھەممان لە "فەقی" سلیمان" بردە سەر و لەوێوە نامەییەکم بۆ لاھووتی خان و موسیۆ شادۆ [ی ئالمانی] و وکیل المکی کوردستانی نووسی. بە لاھووتی خانم گوت کە مەنزلی سوارەکانمان لە گەرەکی قەتارچیان دابین بکات ..... "لەم چەند دێرە وادەردەکەوێت کە یەكەم: لاھووتی ئەودەمە لە سنە بوو و دووھەم دەوری پێشکار و بەرپۆهەری ئیش و کاری سەردار موقتەدیری بینووە. لە دەرژەیی بایسەکەدا، سەردار دەنوسی: رۆژی دواتر لاھووتی خان بە تەقلەکوێ گەیشتی و گوتی موسیۆ شادۆ تەکای لێکردووی نەچیە ناو شار.... شەویکیان لاھووتی

خان ھاتە مائمان [لە سنە] و دیتەم كە مستیك لیرە ی پئیە .... گوتی ئەم ٦٠ لیرە یە پئشەکییە و بریارە ١٤٠ لیرە ی دیکەشم پئی بدەن ئەگەر تۆ بکوژم ... بە لاهووتی خانم ئەسپارد كە پئیگە ی "موجاهیدین" [ھیژی دژ بە رووس و ئینگلیز] لەسەرەتای شار رێك بخت .... نامەم بە لاهووتی خاندا نارد بۆ کومیتە ی داکۆکی نەتەوا یەتی لە کرماشان .... چوونی لاهووتی خان بۆ کرماشان و گەرانهو ی، نزیکە ی دوو ھەفتە ی پئی چوو .... شەوانە کۆبوونەو ی خسووسی شیمان ھەبوو، كە تییدا من و کۆمە لێك لەسەرۆك ھۆزان و دیموكراتەکانی کرماشان و چەند كەس لە موجاهیدین وەك سەردار محیی و سوھراب زادە و لاهووتی خان بەشداریمان دەکرد .... حسین رەئوف – جاسووسی ناوداری تورك، كە ماوہیەك لە سەنجابی میوانی ئیمە بوو، توركیكی خەلكی دورگە ی "كرت" بوو، شەرحیكی شاعیرانە ی نووسی بوو و تییدا ولاتەكە ی خۆی بە كچیک ی چەلەنگ شوبھاند بوو. لاهووتی خان [لە توركییەو] بۆی تەرجەمە كردم، گەلێك جوان بوو ... وردە وردە پایزی سالی ١٢٩٦ ی ھەتاوی (١٩١٧) دەگەیشتی و عیلەكەمان ئامادە دەبوو بچیت بۆ گەرمیان .... ماژور لاهووتی خان، كە لەسەردەمی بەربەرەكانی نەتەو یییدا زۆربە ی كات لە مالی من و لەگەل من بوو، چووە ناو شاری [ی کرماشان] و رۆژنامە ی "بیستوون" ی وەرپێ خست ...

ئەم رۆژنامە یە، بە وتارە ئاگراوییەكانیەو تین و تەوژمیكی دەخستە دلی خەلكی کرماشانەو و لە زۆر ژمارەدا ھەوال و دەنگ و باسی لەمەر ھۆزی سەنجابی و خەباتی نیشتمانپەرستانە یان بلۆدە کردەو و دەیان نوسخە ی لەناو گوندەکانی سەنجابیدا

بۆلۈدە كرايه وە.... لەم كاتانەدا [۱۹۱۸]، لەسەرۇك ھۆزەكانى رۇژئاوا
 [ى ئىران]، تەنيا محمد تقى بەگ اميرالعشائر - سەرۇكى تايغەي
 باوەجانى و قوبادى لە دۇستايەتى ئىمەدا قايم مايەو، بەھرام بەگى
 سەردار ئەكرەم - سەرۇكى ھۆزى وەلەدبەگىش بە دۇستايەتى ئىمە
 ناسراو بوو..... دوو فېرۇكەي ئىنگىلىزى ھاتنە سەرمان ... سى فېرۇكەي
 دىكەش چوونە سەر تايغەي باوەجانى ... بۆمبارانىيان كردين .... جگە
 لەوانەي وا لە گۆرەپانى شەپدا كوژران، نزيكەي ۵۰۰ كەس يا لە ناودا
 خنكان يا بەھۆي بۆمبارانەو لەناوچوون، ھەموو دارايى و بوون و
 نەبوونى چوار و پىنچ ھەزار بىنەمالەي سەنجابى بەجى ما..... زياد لە
 ۲۰ كرور تەن زيان لە سەنجابى كەوت. رەشىد ئەلسەلتەنە
 دەستبەجى لاھوتى خان - كە يەك دوو مانگ بوو لىم تۆرابوو و لە
 مالى ئەو دەريا، ھەروەھا كويخا دەرويش يارەكە و ميرزا عەباس
 ھەموويانى ناردە لاي من..... ماژور لاھوتى خان - كە ماوەى سى
 سال لە مالى من و وەك ىرام وابوو، ھەر ئەوئەندەي ئىنگىلىزىيەكان
 شازادە سلىمان ميرزايان گرت و دوژمنايە تىيان لەگەل ئىمەدا ئاشكرا
 بوو، بەبى ھىچ ھۆيەك لىم تۆراو چوہ مالى رەشىد ئەلسەلتەنە، لە
 ماوەى بىرىندارىيەكەمدا، سەرلەنوي ھاتەو لام و لە راستيدا بوو بە
 پەرستارم و تەنانەت شەوانە لەسەر سەرىنم دەبوو ئىشكجى."
 (سەنجابى، عەلى ئەكبەر خانى سەردار موقتەدىر، ۳۰۵ تا ۵۰۹).

لىرە بەدواو سەردار موقتەدىر باسى ئەو دەكات كە چۆن
 ھىزەكانى ئىنگىلىز كەوتوتە دواي و ئەويش بېريارى داوہ بچىت بۆ
 خاكى عوسمانى : "رەشىد ئەلسەلتەنە مايەكەي خوى بۆ ناردبووم و

ئەسپىكىشى بە زىن و بەرگەوہ بۇ لاهوتى خان ناردبوو.... ھەوالىشى ناردبوو ئىستا کہ بېيارى رۇيشتنت داوہ، لاهوتى خانىش لەگەل خۆت بېہ. لەبەر ئەوہى شارەزای وەزە و حالى لاهوتى بووم، زانىم کہ رەشىد ئەلسەلتەنە لىى جاپز بووہ و دەپەوئت لە خۆى دوورى بخاتەوہ. پىم گوت [بە لاهوتى] کہ تۆ لەم ماوہىدا وەك برايەك ھاوپى و ھاودەنگى من بووى، ئىستا کہ بەرەو عوسمانى دەچم، پىم خۆشە تۆش لەگەلما بىى، بەلکوو بتوانىن ھەندى کارى بەسوود بۆ ولات بکەين.... ھاوپىکانم لەو سەفەرەدا، برىتى بوون لە .... و لاهوتى خان. چووين بۆ ئەلەبجە [ھەلەبجە] .... عادىلە خانم مەنزلى خۆى بۆ ميوانداریەتى ئىمە نامادە کردبوو....

دواى ئەوہى سولتانی نوئى عوسمانى ھاتە سەر تەخت، بارو دۆخ گۆرا.... لە چوونى خۆم بۆ عوسمانى پەژىوان بوومەوہ ... گوتم بە چەند سوارەوہ بگەرپىنەوہ و بەرپىگای کوردستاندا بچىن بۆ تاران ..... ھەموویان لە گەل بۆچوونەکەمدا دژايەتییان کرد، بەتایبەت لاهوتى خان لە ھەموان زیاتر جەختى مانەوہ لە عوسمانى دەکرد. لاهوتى لە ئەنجامى وتووێژى ماوہىەك پىشترمان سەبارەت بە پىکھىنانى ھىزىكى بەرەبرەکانى لە رۆژئاواى ئىران و ھاتنى ئەفسەرانى ئالمانى بە پارە و چەکەوہ، ھىواى ئەوہى ھەبوو کہ لەو رىکخراوہىدا بىیتە خاوەن پلە و پایە.... ماوہى ۱۲ رۆژ لە سلىمانى ماينەوہ.... پاشان بەرەو کەرکوک ئازواين ...

لە چەمچەمال، لاهوتى خان کہ لە ھەلەبجە دژ بە بۆچوونى من وەستاو جەختى لەسەر مانەوہ لە عوسمانى دەکرد، کاتى قسەى سەرۆک ھۆزى ھەمەوہندى ژنەفت [کە دەيگوت دەولەتى عوسمانى

جیڱه‌ی په‌ناخواستن نییه] ، بۆچوونی خۆی گۆږی و دل‌نیشانی خۆی له‌ نۆکه‌ریکی سالار زه‌فه‌ر کرده بیانوو و به‌ تۆراوی لیمان جیابووه‌وه‌ . مه‌تا خۆر هه‌لات چاومان بۆ گێڤا، به‌لام شوینمان بۆ هه‌لنه‌گێرا، ناچار دریزه‌مان به‌ ریڱه‌ی خۆمان دا..... سه‌عاتیک پێش روژئاوا سه‌ر و سه‌کو‌تی لاهو‌وتی خان به‌ دوو سواره‌ی هه‌مه‌وه‌نده‌ ده‌رکه‌وت. له‌گه‌ڵ یه‌کی له‌ هاو‌پێکانی هاته‌ سه‌ری و نامه‌یه‌کی مه‌حمود خدری پێدام که داوای لی‌بوردن له‌ لاهو‌وتی لی‌کردبووم. ده‌رکه‌وت که ئه‌و شه‌وه‌ی له‌ ئیمه‌ جیابۆته‌وه‌، چۆته‌ مالی مه‌حمود خدر و به‌ خه‌یالی ئه‌وه‌ی که ناوبراو لایه‌نگری ئینگلیزییه‌کانه‌، داوای لی‌ ددکات که سیکی به‌له‌دی له‌گه‌ڵا بنی‌ری‌ت بۆ ئه‌وه‌ی بچیت هه‌ردووی ئینگلیزییه‌کان. مه‌حمود خدر لی‌ توو‌په‌ ده‌ی‌ت و رازی و نا‌رازی ده‌نی‌ری‌ته‌وه‌ لای من و نامه‌یه‌کی له‌گه‌ڵا ده‌نی‌ری‌ت بۆ داوای لی‌بوردن. نامه‌که‌م خوینده‌وه‌ و به‌ لاهو‌وتیم گوت ئه‌م کاره‌ شیتانه‌یه‌ی تۆ شتیکی نو‌ی نییه‌. پاراوه‌ و گوتی نامه‌که‌ی مه‌حمود خدرم ده‌یه‌. گوتم ده‌زانم ترسی ئه‌وه‌ت هه‌یه‌ پێشانی عوسمانیه‌یه‌کانی بده‌م، به‌لام دل‌نیا به‌ کاری وانا که‌م.....

له‌ که‌رکوک خه‌لکانی خاوه‌ن ری‌زی شار و کاربه‌ده‌ستانی حکوومی هاته‌ن چاوپێکه‌وتنمان. . شیخ مه‌حمود که‌ زیندانی بوو به‌ نووسین داوای له‌ "عاشر به‌گ"ی قۆماندان کردبوو چاوی پێم بکه‌ویت. ئی‌جازه‌یان پێ دا له‌ژێر چاوه‌دی‌ری شه‌ش عه‌سکه‌ری چه‌کداردا بی‌ته‌ مالمان، سه‌عاتیک له‌وی مایه‌وه‌ و چاوه‌دی‌ره‌کان له‌ ژووری سواره‌کانی ئیمه‌دا مانه‌وه‌. شیخ باسی زۆلم و زۆری تورکان و مه‌زلوومیه‌تی کوردی کرد به‌بی ئه‌وه‌ی هه‌یچ چه‌شنه‌ قسه‌یه‌ک سه‌باره‌ت به‌ دۆستایه‌تی ئینگلیزییه‌کان بکات....

ھەموومان ئەو نەخۆشییە نووییەمان گرت کە پێی دەلێن ئانفلۇئانزا،
 جگە لە لاھووتی خان ... لاھووتی خانمان ناردە لای عاشر بەگ بۆ
 ئەوەی تەکلێفمان روون بکاتەوہ.... لاھووتی خان پەریشان و ئالۆز
 گەپایەوہ و گوتی عاشر بەگ توو پەییەو دەلی سەردار موقتەدیر لەگەڵ
 ئیمە نییە لەگەڵ ئالمانەکانە.... رۆژی دوایی لاھووتی خان و ئاغا
 مرادی پیشخزمەتم لەگەڵ خۆم بردو [بەرەو موسل] وەرپێ کەوتم.
 چووینە "بابی نەبی".... لەگەڵ لاھووتی خان سوار بووین و چووینە
 مالی فەرماندەوی کولل [ی هیژەکانی عوسمانی] واتە عەلی احسان
 پاشا. منی لای دەستی خۆی دانا و لاھووتی خان و ئەسەد بەگ
 [ئەفسەری تورک] لە خوارەو تر دانیشتن. دوای ھەواڵپرسی کردنی من
 ھەوایی لاھووتی خانی پرسی. لاھووتی لە وەلامی قسە و پرسیارەکانی
 ئەودا خێرا خێرا لەسەر کورسیەکەی ھەڵدەستا و سلۆی عەسکەری
 دەکرد. چەند جار وای کرد ھەتا کوو پاشا بە رووی گرزەوہ گوتی
 دانیشە، بۆچی ھەڵدەستی؟ وەلامی دایەوہ کە من سەرباز و ئەفسەرم و
 وتووێژ لەگەڵ پاشا بۆم جێگەی شانازییە. عەلی ئیحسان پاشا گوتی
 ھەموو شتیێک داب و رەسم و کاتی خۆی ھەیە، سەرباز یا ئەفسەر نابێ
 موخامەلە ی نابەجێ بکات...

دیار بوو عوسمانییەکان تووشی ناھومیدی و توو پەیی ھاتبوون.
 لاھووتی خانم ناردە لای "زایلر" قونسول [ی ئالمانیا لە مووسل] بۆ
 ئەوەی بزانی ئایا ئەو بانگ ھێشتنە ی من بۆ ئالمانیا لە جێی خۆیەتی یان
 نا..... گوتبووی ئیوارە دیت بۆ چاوپیکەوتنم ..... ھات .... گوتی ھەر
 ئەمڕۆ کە نامەیک بۆ من بنووسە و بانگ ھێشتنەکە قەبوول بکە. منیش

دوای گه‌پانه‌وه‌ی ئه‌و، نامه‌یه‌کم نووسی و به لاهووتی خانداندارمه قۆنسولیه‌تی ئالمانیا.... چهند رۆژێك دواتر، لاهووتی خانم له‌گه‌ڵ خۆم هه‌لگرت و چوومه چاوپێكه‌وتنی زایلر... گوتی ده‌وله‌تی ئالمان له‌م دواییه‌دا بپاری داوه كه خۆی راسته‌وخۆ هی‌ز بنی‌ریته قه‌رقازو ئازهربایجان و واهه‌یه تو بنی‌رن و بته‌كه‌نه سه‌رپه‌رشتی عه‌مه‌لیاتی ئازهربایجانییه‌کانی ئی‌ران. منیش گوتم به‌وپه‌ری پێخوشیه‌وه بۆ تێكدانی پلانی عوسمانیه‌كان له ئی‌ران ئاماده‌ی هه‌موو چه‌شنه فیداكاریه‌كم.

له گه‌پانه‌وه‌دا بۆ ماله‌وه، لاهووتی خان له خۆشیان له كه‌ولی خۆیدا جیگه‌ی نه‌ده‌بووه‌وه و گوتی ده‌بی به‌لینم بده‌یه‌ی كه ئه‌گه‌ر ئه‌و نه‌قشه‌یه به‌پێوه‌چوو، من بکه‌ی به‌سه‌رۆکی ریکخستنی عه‌سکه‌ریی ریکخراوه‌که. گوتم لاهووتی ! تۆ چه‌نده ساویلکه و به هه‌له‌شه و توندوتیژی ! ئه‌م قسه‌یه‌ی قۆنسول وه‌ك ئه‌وه‌یه ئاسکی نه‌گه‌راو ببه‌خشی، ئی‌مه له‌کوێ و قشونی قه‌وقاز و ئازهربایجان له‌کوێ.

.... ئی‌واره‌ی هه‌مان رۆژ ئه‌سه‌د به‌گ له‌لایه‌ن عه‌لی ئی‌حسان پاشاوه هاته چاوپێكه‌وتنم و گوتی پاشا ئی‌جازه نادات بچی بۆ ئالمان و ده‌تبی‌ریته ئازهربایجان بۆ هاوکاریکردنی مجدالسه‌لته‌نه"..... دژ به قسه‌کانی ئه‌سه‌د به‌گ وه‌ستام و گوتم من له زیندان و کوژران ناترسم .... کوژرانی خۆم لی‌ره به شه‌هادت ده‌زانم له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئی‌رانییه‌كان هه‌موو تێده‌گه‌ن كه هه‌موو ئه‌و قسه‌ی براهه‌تی و یه‌کیه‌تی ئیسلامیه‌ [ی عوسمانیه‌كان] درۆ و فریودانی ته‌واوه.

لاهووتی خان له دانیه‌شته‌که‌دا ئاماده بوو و دوای رۆیشتنی ئه‌سه‌د به‌گ حاله‌تی گۆ‌راو و گوتی به‌بی بانگ هی‌شتنی ره‌سمی

دەولەتى ئالمان لەگەلمدا نايەت. گوتم بۆچى؟ گوتى رەقىب و
 مونافىسىكى وەك ياور "محمد تقى خان پەسيان"م ھەيە كە لە برلین
 ميوانى دەولەتى ئالمانە. پىم گوت ئىمە تائىستا وەك براى يەكتر وا
 بووين و ئىستاش ھەروەك برا لەگەلمدا بە، بۆچى مەگەر سالار زەفەر و
 سالار موقتەدیر بانگ ھىشتنى جياواز كراون ؟ گوتى نەخىر تو
 دەتەوى من وەك كاتىب يا وەرگىر لەگەل خوتدا بىەى. جا لەبەر ئەوہى
 لاھوتى ئاگادارى وتوويزم لەگەل قونسول بوو، مەجبور بووم نازى
 بكيشم، گوتم كە وابوو، خوت لەلايەن مەنەوہ بچو لاي قونسول و
 ھەرچۇنىك پىت باش بوو وتوويزى لەگەلدا بكە. رازى بوو، رويشت و
 بە دلساردييەوہ گەرايەوہ. گوتى قونسول دەلى "دەتوانى لەگەل
 سەردار موقتەدیر بچى و پىويست بە بانگ ھىشتنى جياواز ناكات"،
 بەلام من بەبى بانگ ھىشتن نايەم. گوتم ئىتر خوت دەزانى، تو پىوہندت
 لەگەل ئالمانىەكان ھەرگىز باش نەبوہ. بۆ نموونە، كاتى روس ھاتنە
 كرماشان لەگەلئاندا ھەتا تاران رويشتى و لە گەرانەوہى كرماشان
 ئالمانىەكان گرتيانى. گوتى بەلى لەگەل روسەكاندا ھەتا تاران چووم،
 بەلام لەوى پىوہندم درا بە موسيو زوميرى كاردارى بالويزخانەى
 ئالمانەوہ و نامەى نەينى ئەوم برد بۆ "نادولتى" وەزىرى موختار لە
 كرماشان. گوتم من لەم پىوہنديانە ئاگادار نەبووم و ناشتوانم ھىچيان
 لەسەر بنووسم. لە قسەكانم رەنجا و وەك ھەميشە، بە توورەيى و
 دلپەنجى لە ژورەكە چووە دەرەوہ و شەويش نەگەرايەوہ.

رۆژى دواتر شىخ مەحمود لەدوى ناردم و تكاى كرد بۆ وتوويزىكى
 گرنگ بچمە چاپىكەوتنى. كاتى چووم، سەيرم كرد لاھوتى خانىش

لهوئیهو به دیتنی من له ژووره که چوو دهره وه. شیخ مهحمود پرسى
 بوجى لیت توراهه ؟ گوتم دیاره هویه کهیت له خوئ پرسیه. گوتى بهلى،
 دهلیت سهردار موخته دیر بۇ دژایه تی دهولته عوسمانی دهچیته ئالمانیا ...
 پاشان شیخ [مهحمود] تکای لیکردم له گهل خۇمدا بیبهه؛ گوتم درینیم
 نییه و نه گهر بیهوی، سهرله نوی دهییته وه دۆست و برای من. شیخ
 مهحمود چوو له گهل خۇیدا بیهینیته وه، به لام نهو نهیویست و شیخ
 بهتورپه یی گهراپه وه و به "دیوانه ی زنجیری" ناوی لی برد.

لاهووتی خان له مالى شیخ مهحموده وه راسته وخو چوو
 چاوپیکه وتنى یووزباشى نهسعه دهگ و له گهل نهودا چوه خزمهت پاشا.
 بهبى گومان باسى وتووژى من و قونسولی ئالمانیا و وهفادارى خوئ به
 دهولته عوسمانی بۇ کردبوو، که دهست بهجی له مالى نهسعه بهنگدا
 نیشته جییان کرد و مانگی پینچ لیږه موچهیان بۇ برپه وه. لای ئیواره ی
 هه مان رۆژ قانونیک و شەش عەسکەر هاتنه مالمان و سهره تا نوین و
 پیخه وی لاهووتی خانیان له گهل خۇیاندای برد، ئینجا گهراپه وه و له بهر
 دهرگای ماله که مان مانه وه..... بهیانی رۆژی دواتر، قونسول [ی ئالمانیا]
 هات و گوتی لاهووتی خان لیت توراهه و دیاره ههوالی وتووژى ئیمهش به
 ئیحسان پاشا دهگه ینیت. گوتم دیاره هه ر گه یشتوته لای هه رچی
 ویستویه تی پینی گوتوه چونکوو قانون و عهسکریان ناردوته [بهر
 دهرگای] مالمان.... (سهنجایی، سهردار موخته دیر، ۳۰۵ تا ۵۷۰).

یادداشته کانی سهردار موخته دیری سهنجایی لیږه بهدواوه ئیتر
 ناویک له لاهووتی ناهینیت و دواتر باسی گهراپه وه ی خوئ و
 دووکه سی هاوپئی خوئ بۇ ئیران دهکات که هیچکامیان باسی

لاهووتى نين و وادەردەكەوئىت كە لەو قۇناغە بەدواوہ ئىتر لاهووتى
 حىسابى خۇى لەسەردار موقتەدیر جياکردۇتەوہ و درەنگتر بە
 شيوہيەكى سەربەخۇ گەراوہتەوہ بۇ ئىران، كە پيشتەر باسماں ليۋە
 كردوہ. بەداخەوہ يادداشتەكان تەئريخى رۇژبەرۇژيان بەسەرەوہ نىيە
 كە بتوانين لەگەل سەرچاوہكانى دىكەدا بەراورديان بكەين، بەلام لەگەل
 زانباريەكانى پيشووى ئىمە لەمەر چوونى لاهووتى بۇ خاكى
 عوسمانى و شارى سليمانيدا يەك دەگرەنەوہ. لەلايەكى دىكەوہ، ئەم
 يادداشتانە، وا ھەيە ھەندى بۇشايى و ناتەواوى واتە بەشى نەزانراوى
 ژيانى لاهووتيمان بۇ روون بكەنەوہ، بەتايبەت لە پيۋەندى چوونى
 لاهووتى بۇ سليمانى و كەركووكدا. بەلام وا ھەيە گرنگترين لاىەنى
 بيرەوہريەكانى سەردار موقتەدیر دەرختستنى شەو راستيە بىت، كە
 لاهووتى دواى تىكەوتن لەگەل رووسە سىپيەكان و ھىزى برىتانىا،
 لاىەنى سويندخورەكانى گرتوہ و چۆتە بەرەى ئەوانەوہ. ئەم
 لاىەنگريەى ئالمانىاو عوسمانى درەنگترىش لە ژيانى لاهووتى و كار
 و كەردەوہيدا خۇ دەنوئىت و دەگاتە شوئىنك كە — وەك باسى ليۋە
 دەكەم، خۇى لە رووبەرووبوونەوہ لەگەل سمايل ئاغاي سەمكۇ
 دەپارىزىت — كە ئەويش لە قۇناغىكى خەباتيدا ئەفسەرى عوسمانى
 ھىنابووہ ناو سوپاكەيەوہ و بە يارمەتى ئەوان شەپرى جەندەرە و
 سوپاى ئىرانى دەكرد.

ھەرچۇنك بىت، درەنگتر لاهووتى بە ريگەى بەغدا و خانەقىندا
 دەگەریتەوہ بۇ كرماشان و لەوى، وەك خۇى گوتوويە "بەشدارىي
 شەپرى پارتيزانى دژ بە ھىزى داگيركەر" دەكات و دەبىتە "يەككە لە

نووسه‌رانی رۆژنامه‌ی شۆپشگێڤی ییستوون" (سه‌بارت به‌ خۆم، پاشکۆی ۱). ئەم سه‌فه‌رە‌ی لاهووتی بۆ خاکی عوسمانی ماوه‌ی ۸ مانگی پێ‌ چوه‌ و له‌ گه‌رانه‌وه‌دا ده‌وڵه‌ت له‌ رابوردوه‌که‌ی خۆش نه‌بوه‌ و هه‌ر بۆه‌ش زیاتر خه‌ریکی کاروباری کولتووری بووه‌ تا چالاکی سوپایی (به‌یات، کاوه‌ ۱۹۹۷، ۳۱). به‌لام لاهووتی خۆی شتیکی تر ده‌لیت: "له‌ رۆژانی شۆپشی مانگی فیه‌ره‌وه‌ری ۱۹۱۷ی روسیادا، ناپه‌زایه‌تی له‌ناو هیزه‌کانی سوپای رووس له‌ کرماشان سه‌ری هه‌لدا‌بوو. من هاوکاریی بۆلشقیکه‌کانم ده‌کرد که‌ ترسیان ده‌خسته‌ ناو دلی سه‌ربازه‌ رووسه‌که‌نه‌وه‌ و له‌ کۆبوونه‌وه‌کانیادا وتارم ده‌دا....." (سه‌بارت به‌ خۆم، پاشکۆی ۱). واته‌ لاهووتی زۆریش له‌ کاروباری سوپایی دوورنه‌که‌وتۆته‌وه‌، به‌لام به‌توندی خه‌ریکی کاری رێکخراودی بووه‌. ئەم مه‌سه‌له‌یه‌ ده‌مانگه‌ینێته‌ سه‌ر باسیکی دوورودرێژ له‌مه‌ر ئەندامیه‌تی لاهووتی له‌ رێکخراوه‌ سیاسیه‌کانی ئەو سه‌رده‌مه‌ و من هه‌ول ده‌ده‌م ئەم باسه‌ش به‌ کورتی به‌لام پوختی بپرمه‌وه‌.

حیزبی سۆسیال دیموکراتی ئێران:

لاهووتی له‌ درێژه‌ی بیره‌وه‌رییه‌کانیدا ده‌نوسێ: من به‌شداریی به‌که‌مین رێکخراوی کرێکارانی ئێرانم کرد و یه‌که‌مین به‌یانه‌کانیشی هه‌ر خۆم نووسیم" (سه‌بارت به‌ خۆم، پاشکۆی ۱). ئەو یه‌که‌مین رێکخراوی کرێکارانه‌یه‌ی وا باسی لیوه‌ ده‌کات کامه‌یه‌؟ حزبی کۆمۆنیستی ئێران به‌ ماوه‌یه‌ک دوا‌ی ئەو سالانه‌ پێک هاتوه‌. یه‌که‌مین کۆنگره‌ی حزب له‌ به‌نده‌ر ئەنزه‌لی و له‌ سالی ۱۲۹۸ی هه‌تاوی [۱۹۱۸ی زایینی]، دووه‌م کۆنگره‌شی له‌ ورمی ماوه‌ی ۹ سال دواتر به‌ستراوه‌، (خامه‌ای، ئەنوه‌ر،

۲۸۰) كەوابوو نيازى لاهوتى لە "يەكەمىن رىكخراوى كرىكارانى ئىران" حزبى كۆمۇنىستى ئىران نەبۇە. محمد عەلى سولتانى كەك لە بىرەۋەرىيەكانى مورخالدولە سپەر وەردەگرىت بۇ ئەۋەى بلى؛ "دامەزىنەرى حزبى سوسىيال [سوسىيال دىموكرات]، كولۇنىل محمد تەقى خانى پەسىيان" و "مىرزا حسين خانى معاون" بوون..... ئەم حزبى سوسىيال دىموكراتە، يەكەمىن حزبى سوسىيالىستى چەپ ئارزۇ ئىرانە... لاهوتى لەم كەين و بەينى مەشروتەيەدا لە تارانەۋە ھاتەۋە كرماشان و بەۋشتانەى و لە ئەندامىەتى حزبى سوسىيال دىموكرات لە تاران فىريان بىوو، ھەۋلى ئازادىخۋازانەى خۇى لە كرماشان درىژە پى دا... (سولتانى، محمد عەلى، ۱۹۹۹، ۱، ۱۳۴ و ۱۳۵).

ئەو بۆچۈنەى سولتانى، كە بەشىكى لە ئەحمەدى موشىرى وەرگىراۋە، ئەندامىەتى كاراى لاهوتى لە حزبى سوسىيال دىموكراتدا دەرەخات. ئەندامىكى كاراى دىكەى حزبەكە، "ھەيدەر خانى عەمۇئۇغلى" شۆپشگىپرى بەناۋبانگى ئىرانى بوو كە بۇ ماۋەيەك لە كرماشان بە نەينى ژياۋە و لاهوتىش ھاۋكارى ئەۋى كردۈۋە (ھەمان، ۱۳۸ و ۱۳۹). سەبارەت بە حزبى سوسىيال دىموكرات دەبى ئامارە بە خالىك بكەم: لە دامەزىنەرانى حزبەكە، ۋەك گوتمان ئەم دوو كەسە بوون: محمد تەقى خانى پەسىيان و مىرزا حسين خانى معاون. بەگوپرى لىكۆلىنەۋەيەكى كاك "حكيم الله توحى"، پەسىيان شۆپشگىپرى خۇشناۋى ئىرانى كە بەداخەۋە ئاغاۋاتى كوردى قۇچان كوشتيان، (توحى، حكيم الله، ۵، ۱۹۹۸، ۹۷، ۲۳۸). خۇى بە رەچەلەك كورد بوۋە، مىرزا حسين خانى معاونىش "كرماشانى و ھاۋپى و كاتىبى يارمەمەد

خانى كرماشانى" بووه. كه وابوو، دامه زرينه رانى حزيه كه هه كورد و نه دامى سيهه مى دامه زرينه ريشى - كه لاهووتى بيت، هه كورد بوو. لاهووتى لقى حزيه كه لاهووتى كرماشان كرده وه و له رۆژنامهى "بيستون" دا كه بۆ ماوه يهك ئهركى سه رنووسه ريشى كه وتبووه ئهستۆ، ديعايه ي بۆ هه لويست و بۆچوونه حزبى و نايدى لوجيكه كانى خۆى ده كرد.

به م باسه دهمه وى سه ره هه رداى هه ندى رووداوى گرنگى ميژووى ئه و سه رده مه ي ئيزان هه لېگرم و بيان به ستمه وه به كرماشان، وه: لاهووتى و هه يدەر خانى عه موئوغللى هه ر له و سالانه دا "قشووئى نادى" يان له ئه دامانى هۆز و عه شيره تى كوردى ناوچه ي كرماشان پيک هينا بوو. خالوقوربانى هه رسينى كه درهنگتر له بزوتنه وه ي جهنگه ل له باكوورى ئيزان و شه پرى سمكو له ده ور به رى مه هاباد به شدارى يى كرد و ته نانه ت بوو به وه زيرى جهنگى كابينه ي ميرزا كوچك خانى جهنگه لى، دوست په رده وه ي ئه و قشووئى بوو (سولتاني، محمد عه لى، ١٩٩٩، ١، ١٤٠). هه روه ها ئيحيان الله خانى دوستدار كه سايه تى دووه مه ي بزوتنه وه ي جهنگه ل دواى ميرزا كوچك خان، و نوينه رى بالى چه پ له بزوتنه وه كه، له دامه زرانى قشووئى نادى دا ده ورى بينى. ئيحيان الله خان كه ده گوتري دواتر به ده ستى ميرزا كوچك خانى هاوړيى كوژا و هه ر ئه وه ش بووه هۆى هيرشى شيعريى لاهووتى بۆ سه ر كوچك خان، له لايه ن دا يكه وه كرماشانى بوو (سولتاني، محمد عه لى، هه مان، ١٤٠). من ئه و پيوه ندييانه بۆيه ده رده خه م كه دواتر له به شى شه پرى لاهووتى و سمكو و كوڊيتاى سوورى ته ور يژدا كه لكان لى وه رېگرم.

ئەوھى تائىستا گوترا دەرى دەخات كە لاهوتى لەو بىرگەيەى مېژووى
 كرماشان و ئيراندا، خەباتكارىكى ناسراوى ئەوتۇ بووھ كە سەردەھەوداى
 زۆربەى رووداوه سىياسى - نىزامىھەكان بە شىۋەكە لە شىۋەكان
 دەگەيشتەوھ ئەو. لەگەل حەيدەرخانى عەمو ئۇغلى و محمد تەقى خانى
 پەسيان و خەباتكارانى مەشرووتە و شۆرشگىرانى جەنگەل، يار محەممەد
 خانى كرماشانى، سالار الدولە و كەسايەتتە ناوداردەكانى ناوچەى
 كرماشاندا پەيوەندى ھەبوھ. ئەحمەد بەشىرى و محمد عەلى سولتانى
 ھەردوكيان باسى پىلاننەوھ و دانانى "كىتە مجازات" دەكەن كە
 لاهوتى لە پشتيان بووھ و ھەولى كوشتنى كاربەدەستانى گەورەى
 كرماشان و تەنەت ئىرانيان داوھ. (بەشىرى، ئەحمەد، ھەشتاد وچەار،
 سولتانى، محمد عەلى، ۱۹۹۹، ۱، ۱۴۲). ھەروھە بەگويرەى نووسىنى
 خۇى، لە پىۋەندى بولشفيكەكان سۆڧيەتتەشدا ھەر بووھ، كە ئەوھ
 نىشانەرى تىپەر كەردنى قۇناغىكە لە ژيانى سىياسى - فېكرى لاهوتى.
 پىشتەر، لاهوتى ئىرانى چىيەكى بىخەوش بووھ، كە بىرى لە رابوردوى
 "پەر لە شانازى" ئىرانى پىش ئىسلام دەكرەوھ و دژ بە داگىركەرانى ئىران
 دەوھەستا، بەلام لەم قۇناغەدا، رووناكبرىكى پىشكەوتنخوازە كە رۇخى
 زەمانى دەرك كەردوھ و پارسەنگى ھىزە دژكارە جىھانىيەكان دەناسى و
 لە ھەلېژاردنى نىۋان بەردى ئەمپىريالىسم و سوسىيالىزمدا بەبى ھىچ
 سىۋودوكرەندىك بەردى كرىكاران و زەحمەتكىشان ھەلدەبژىرتت. دواتر
 دەبىنن كە ئەو ھەلېژاردنە، لەو سەردەمە تايبەتەدا كارىكى زۆر ھاسانىش
 نەبوھ و لاهوتى كە بەوپەرى دلىاكى و لەخۆبەردوويىيەوھ، وەك
 كۆمۇنىستىكى خاوەن بېروا خزمەتى زەحمەتكىشان دەكات، دواتر

دەكەوئته گيژاوى ستالينسمه وه و كهه يا زۆر به شدار يا لاني كهه پشتگيري نهو جيناياه تانه دهبيت كه دهزگاي جهههننه مي ستالين به پيوه ي برد - گهرچي پاشان خوئيشي بوو به قورباني ههر نهو دهزگايه و كهوته ژير چاوه دييري توندوتيزي دهزگاي كا. گ. ب. وه، كه دواتر باسي ليوه دهكهن.

با بگه پئينه وه سهه قوناغي ژياني لاهووتي له كرماشان. ژياني لاهووتي له كرماشان به شوين نهه رووداوانه دا، نهستهه دهبيت و له ژير هه ره شه ي "روسه سپيه كان" دا (سه بارهت به خوهم)، جاريكي تر هه لديت و ده چيته وه نهسته موول. ته ئرخي نهو سه فهره به ته واوه تي روون نيهه، به لام به گويهره ي رووداوه كان دهبي له كوئايي سالي ۱۹۱۷ يا سه ره تاي سالي ۱۹۱۸ دا بوويت. له نهسته موول، به هه ژاري ده ژي و له به ندهر و چيشتخانه و چايخانه، هه ره ها وهه ماموستاي قوتا بخانه ي ئيرانيه كان ئيش دهكات و دهبيته سه ره نو سه ري گوڤاري "پارس" (سه بارهت به خوهم)، ته نانهت به يارمه تي دارايي هه ندي ئيراني (وا هه يه يه كه له وان خان مه ليكي ساساني بالويزي ئيران له نهسته موول بيت)، كتيبفروشييه كه داده نيئ (به يات، كاوه ۱۹۹۷، ۳۱).

لاهووتي، شه ره فخانه و سه كو

دهگوتري كه لاهووتي له ماوه ي ژياني نهسته موول دا عه تفيكي به لاي كه مه اليسته كان (توركه گه نهه كان) دا پهيدا كرديت، كه جيگه ي ليكوئينه وه و روونكر دنه وهيه، گهرچي زوئريش دوور له راستي نانوئنت له بهر نهوه ي له سه ره تاي دامه زراني حكوومه تي توركه گه نهه كاندا سياسه تي يه كهيه تي سوڤيه تيش ههر پشتگيري نه تا توركي ده كرد و

دوك كه سايه تيه كي دژى ئه مپرياليست هه ليدسه نگانده. لاهووتى، دورر
 نيه، به هوئى هه لوئىستى دژى ئاييىنى خوئه وه كه، له گهله هه لوئىستى
 غهيره ئاييىنى ئه تاتوركدا هاوته ريب بوو، هه ستيكى لايه نگرى
 به نيسبهت كه مال پاشاوه هه بووييت. هه روها پيشينه ي خوئ و
 سه رده مى ژيانى له ناو عيلى سه نجابى وا هه يه زه مينه ي بو ئه م عه تفه
 خوئ كردييت. له و سه رده مانده، لاهووتى لايه نگرى توندوتىژى
 به رده ي سوئند خوړده كان دژ به هيژى ئينگليز و روسه سپيه كان بوو.
 مه سه له ي لايه نگرى كردنى لاهووتى له كه مالىستيه كان له كتيبيكى
 كاك محمد عه لى سولتانيدا رهنگى داوه ته وه (سولتاني، محمد عه لى،
 ١٩٩٩، ١، ١٦٥). هه ر ئه ويش، له شوئيىكى ديكه ي كتيبه كه دا (لل
 ٢٠٢ تا ٢٠٨) باسى دامه زرانى "حزبى كماليون" له كرماشان دهكات و
 ده نووسى "زۆربه ي به رپوه به رانى حربه كه، له ناو دارانى زانستى و
 هونه رى و سياسى كرماشان و كوردستان پيك دههات و دهگوترا حاج
 ملك الكلام كوردستانى و دوو كورپى، هه روها ئه مير حشمت و ميجه ر
 اسد الله خان مه ليك زاده ش ئه ندامى كو ميته كه بوون. سولتاني
 له عه ينى كاتدا باسى پيوهندى سمایل ئاغای سمكوئى له گهله
 كه مالىيه كانى ئيران دهكات و ناوى هه ندئى كه سايه تى سياسى ئيران
 ده بات كه ئه ندامى حزبى كه مالىيون بوون، له وانه، حسن مدرس،
 سلیمان میرزا (ئه سكه نده رى؟) و سيد حه سه نى ته قى زاده، هه روها
 ده لئى "كه مالىيون نامه يان بو سمكو نووسى (هه مان، ل ٢٠٦).
 هه رچوئيك بييت، لاهووتى له ئه سته مووله وه جاريكى تر به ره و ئيران
 ده بيته وه و سه ر له مه هاباد (سابلاغ) يا خود ساوجبلاغى موكرى ئه و

دهم) ددرده هیئت. له م باره یوه لاهووتی دنووسیت: "سالی ۱۹۲۱
 هه وال گه یشت که شوړش جاری کی دیکه له "رهشت" هه لگیر ساووته وه.
 پيش نه وه ی بگه موره نازه ربایجانی ئیران، راپه پړنیکی ناوچه که
 له لایه ن رهاخانی وه زیری جهنگه وه تیک شکابوو" (سه باره ت به خوم،
 پاشکوی ۱). نهو شوړشه ی که دهلی له "رهشت" هه لگیر سابووه وه،
 شوړشی جهنگه لیه کان به پښه رایه تی میرزا کوچ خان و نهو
 راپه پړنه ش که رهاخانی په هله وی له نازه ربایجان تیکی شکاندبوو،
 راپه پړنی دیموکراته کانی نازه ربایجان به پښه رایه تی شیخ محمد
 خیابانی بوو، که مخبرالسلگنه ی هیدایه ت والی نازه ربایجان له سالی
 ۱۹۲۱ دا تیکی شکاندبوو و خیابانی و چند هاوړی نه وی به فیل
 کوشتبوو. که وابوو، سالی گه پانه وه لاهووتی بو ئیران، ۱۹۲۱ ی
 زاینیه، به لام با بزاین که ی و چ مانگ و روژیک؟ کاوه ی به یات شوینی
 نه م سه فوره گرنگه ی به باشی هه لگرتوو. ناوبراو باسی "توغيان" ی
 سمکو دکات و هاتنی هیزی دهو له ت، که توانیبوو یان شه پره کانی
 گیلان و خوراسان کوتایی پی بهینن، ئینجا بینه لیدانی سمکو له
 به شی کوردنشینی نازه ربایجان. کاوه ی به یات بو باسی هاتنه وه ی
 لاهووتی که لک له بیره وه رییه کانی میجره حه سنی مه لیک زاده
 ودرده گریت که وه که فرمانده ی سوپای ئیران، نیردراپووه سابلغ.
 ده زانین که سمکو هر نه ونده ی هه والی هاتنی هیزی مه لیک زاده ی بو
 مه هاباد بیست و زانی خه ریکن به ره و رمی بین و به رهنکاری سوپای
 کورد بنه وه، ده ستپیشخه ری کرد و پيش نه وه ی هیزه کانی دهو له ت به
 خویاندا بین، له ورمیوه گه یشته سهریان و تاقی لی پړین.

رحمەت اللہ خان معتمدالوزارہ، کہ بیرہوہری رۆژبەرۆژی خۆی لە رووداوہکانی راپەرینی سمکۆ نووسیوە و لە کتییی " اورومیہ در محاربہ عالم سوز" دا گەردووکۆی کردوون، سەبارەت بە چوونی سوپای سمکۆ بۆ مەھاباد دەنووسیٔ: سوپای سمکۆ رۆژی ٢ی مانگی سەفەری ساڵی ١٣٤٠ [- ئۆکتۆبری ١٩٢١] بەرہو سابلāغ وەرپێکەوتن .... سمکۆ رۆژی ٦ی سەفەری خۆی چووہ ناو شارێ سابلāغەوہ و ھەر ئەو رۆژەش ٤٠٠ جەندەرمەیی ئێرانی گرت و تیرەبارانی کردن، ئینجا رۆژی ٨ی سەفەرەکەیی گەراپەوہ بۆ ورمی و رۆژی ٩ی ھەمان مانگ گەیشتەوہ چەھریق" (معتمد الوزارہ، رحمت اللہ خان، ٥٢٤ و ٥٢٥).

بەم پێیہ، مەلیک زادە پێش رۆژی ٦ی سەفەری ١٣٤٠ لە سابلāغ بووہ.

جا پاشماوہی رووداوہکان لە زمان کاوہی بەیاتەوہ بییسیں.

ناوبراو لە زمان میجەر ھەسەنی مەلیک زادەوہ دەگیرێتەوہ دەلی:

"ناوہراستەکانی مانگی میہری ١٣٠٠ بوو، لە ئۆفیسەکەیی خۆم خەریکی ئیشکردن بووم کہ سەرۆسەکوٹی لاھووتی دەرکەوت. کەسیک لەبەردەرگا لەگەڵ پاسەوانەکەدا کردبوویە قیرەوہەرا و دەیگوت "مەلیک گیانم دەوی"، سەیرم کرد، لاھووتیم بە جل و بەرگی شپرەوہ ناسییەوہ.

میہرەبانیم پێکرد، ھینامە سەری و بۆم دەرکەوت کہ لەگەڵ ئەمیر حییشمەت و سەرھەنگ ئەفشار ئۆغلۆدا، کہ ھەردوکیان ئەفسەر بوون لە تورکیاوە (کذا) ھاتوون، ئیجازەیی ھاتنە ناو ولاتیان نییە لەسەر سنوور رینگەیی ھاتنەوہیان پێ نەداون، بەلام چوونەتە ناو ھۆزی مەنگور و ھەسەن ئاغای مەزنی مەنگوران رایگرتوون تا ئیجازە لە من وەرگیرێت .... ئەسپەکەیی خۆم و سی ئەسپی ترم بۆ ناردن تا ئەمیر

حېشمت و ئەوانى تر هاتن و ميوانى من بوون. دەست بەجى تىلگە رافىكم نارد بۇ والى [مخبر السلطنه] ھدايت، والى نازەربايجان] و گوتم كە "لاھوتى لە جەندەرمىدا حوكمى ئىعدامى دراو، بەلام چەرمەسىرى چەند ئىعدامى بينيوە و باش واىە دەولەت لىي ببورىت و ئەویش خوى نامادىيە لەگەل ئەفسەرەكانى تردا يىتە ناو هوردوى منەو". لە ماوہى چەند سەعاتدا مخبرالسلطنە وەلامى دايەوہ كە بۇ ريز گرتن لە تۆ، دەولەت لە ھەموويان دەبورىت، ئەمىر حېشمت بنيرە تەورىز و ئەفسەرەكانى تر با لەوى بىمىننەوہ." (بەيات: كاو، ۱۹۹۷، ۳۴، ۳۵).

ئەو رۆژە، بەگويرەى بۇچوونى بەيات، دەكاتە ۱۱ى مېھر (– ۲ى ئوكتۇبرى ۱۹۲۱) لەبەر ئەوہى لە لاپەرى دواتردا دەنوسىت: "لە رۆژى ۱۲ى مېھردا – رۆژىك دواى گەرانەوہى ئەمىر حېشمت و لاھوتى، سابلأخ كەوتە بەر ھىرشى ھىزى سىمكۆ. ئەمىر حېشمت چوو بۇ تەورىز، بەلام لاھوتى و ئەفسەرەكانى تر چوونە ناو يەكەى سوپايى دەرووبەرى سابلأغەوہ و بۇ بەرەبەرەكانى نامادەبوون" (ھەمان). تەئريخى ۱۲ى مېھرى ھەتاوى وا ھەيە لەگەل ۶ى مانگى ناو يادداشتەكانى معتمد الوزارەدا چەند رۆژىك جياوازى پىك بەيئىت، بەلام تەئريخى مانگ و سائەكەيان ھەريەكن.

لە دريژى بيرەوہرىيەكانى مەلىك زادەدا ھاتوود: لە كاتى شەپرى سىمكۇدا، "لوولەى رەشاشىكى [جەندەرمە]... تەقى و مەلىكزادە ويستى جەندەرمەيەك بنيرى لوولە لە عەمبار بەيئەن. لاھوتى گوتى ژمارەى گوللەھاويزەكان كەم مەكەوہ من دەچم دەيەيئەن، ئىتر ھەر ئەو رۆيشتەنە بوو، كە رۆيشت" (بەيات، ھەمان). ليرەدا، بەيات كەلك لە بيرەوہرى

"سپه‌بود امان الله جهان‌بانی" وەرده‌گریت که ئه‌ویش له زمانی که سیک به ناوی "سهره‌نگ ئاذه‌رتاش" وه که خوی به‌شداریی شه‌په‌که‌ی کردوو ده‌نووسیت: "لاهووتی دواى به‌جئ‌هیشتنی مه‌لیک‌زاده....چوو بۆ کیوی داشامه‌جید و له‌وی باسی خراپ بوونی بارودۆخی [شه‌په‌که‌ی] بۆ ئه‌فسه‌ره‌کان کرد و [له‌گه‌ل ئه‌واندا] "کولاس"ی تۆپه‌که‌ی هه‌لگرت و چوو بۆ میانداو. " (به‌یات، کاوه، ۱۹۹۷، ۳۶).

ده‌زانین که دوا به‌دواى ئه‌و رویشتنه، جه‌ندرمه تیک شکان و زیاد له ۳۰۰ تا ۴۰۰ که‌سیان لی کوژرا، به‌لام باب‌زانین لاهووتی بۆچی وای کرد؟ بۆچی مه‌یدانی شه‌پى به‌جئ‌هیشت و پشستی "مه‌لیک گیان"ی خوی به‌ردا؟ به‌شداریکردن له تاقمی مه‌لیک‌زاده له‌لایه‌ک و چوونی دواتری بۆ شه‌په‌فخانه وه‌ک پی‌نگه‌ی سهره‌کی جه‌ندرمه‌ی ئیران بۆ شه‌پى سمکۆ له‌لایه‌کی تر، هه‌روه‌ها کوژرانی می‌جه‌ر ئه‌بو‌الحسن خانی برای له بۆکان له شه‌پى سه‌یده‌ته‌هادا (سولتانی، محمد عه‌لی، ۱۹۹۹، ۲۲۹) ئه‌و هه‌سته دروست ده‌که‌ن که لاهووتی دژ به‌ بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وايه‌تی گه‌لی کورد وه‌ستابیت، به‌تایبه‌ت که له ماوه‌ی ژيانی سوڤیه‌تدا وتاریکی به‌ رووسی نووسی و له‌ویشدا بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وايه‌تی گه‌لی کوردی برده ژیر پرسیار و نه‌ک هه‌ر پرسیار به‌لکوو هیرشی توندوتیژ. من ئه‌وانه ده‌زانم و نامه‌وی داکۆکی له هه‌لوێستی سیاسی لاهووتی له پیوه‌ندی مه‌سه‌له‌ی کورددا بکه‌م، به‌لام هه‌رچۆنیک بیت ئه‌و سه‌نگه‌ر به‌جئ‌هیشتن و رویشتنه‌ی، ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر به‌ هه‌لاتن ته‌فسیر بکریت، جی‌گه‌ی سه‌رنج و هه‌له‌سه‌نگاندنه.

راسته‌قینه ئه‌وه‌یه که لاهووتی ترسه‌نۆک نه‌بوو و له شه‌پیش نه‌ده‌پرینگاوه. که‌وابوو، به‌جی‌هیشتنی هیزی مه‌لیک زاده‌ش ده‌بی له‌به‌ر هۆیه‌ک یاچه‌ند هۆی خواره‌وه بوویت:

(۱) لاهووتی به‌گوێهری شاره‌زایی شه‌ر و ئه‌زموونی مه‌یدانی پیک‌دادان، ده‌یزانی جه‌نرمه ناتوان له‌و شه‌ردها سه‌ربه‌که‌ون و ده‌شکین،

(۲) لاهووتی به‌گشتی نه‌یده‌ویست گولله به‌ کورده‌وه بنیت که خوشی هه‌ر کورد بوو.

ئه‌گه‌ر حاله‌تی یه‌که‌م بوایه، ده‌بوو مه‌لیک زاده‌ش له‌گه‌ڵ خۆیدا هاوده‌نگ بکات و پیکه‌وه بپۆن و پاشه‌کشیش به‌ پاشماوه‌ی جه‌نرمه بکه‌ن - که ده‌زانی وای نه‌کرد. ئه‌گه‌ر حاله‌تی دووه‌میش بیت، ئه‌ی بۆچی دواتر له‌سه‌رده‌می ژیا‌نی سو‌قیه‌دا، هه‌لۆیستی وا در به‌ بزورتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وایه‌تی کوردی گرت و وتاری ئه‌وتۆی نووسی؟

(۳) ئیحتمالیکی سی‌هه‌میش هه‌یه که له‌ نووسراوه‌یه‌کی محمد عه‌لی سولتانی‌دا ره‌نگی داوده‌ته‌وه: لاهووتی له‌سه‌رده‌می ژیا‌نی ئه‌سته‌موولدا عه‌تفیکی به‌ که‌مالیه‌کان په‌یدا کرد، سمکۆش به‌شیوه‌یه‌ک له‌ شیوه‌کان چه‌شنه‌ پیوه‌ندیکی له‌گه‌ڵیاندا هه‌بوو. محمد عه‌لی سولتانی باسی چالاکی‌بوونی "حزبی که‌مالیون" له‌ ئی‌ران ده‌کات و که‌ک له‌ به‌لگه‌نامه ئینگلیزییه‌کان وه‌رده‌گریت. بۆ ئه‌وه‌ی بڵی: "زۆریه‌ی کاربه‌ده‌ستانی که‌مالیون خه‌لکانی ناوبه‌ده‌ره‌وه‌ی زانستی و هونه‌ری و سیاسی که‌رماشان و کوردستان بوون". هه‌روه‌ها ده‌نووسی: "لاهووتی له‌م سه‌فه‌ره‌ی ئه‌سته‌موولدا [جاری دووه‌م] چووه‌ ریزی که‌مالیونه‌وه"

(سولتانی، محمد عەلى، ۱۹۹۹، ۲۰۲ تا ۲۰۴). لە دريژەى باسەكەدا سولتانی لە نامەيەك دەدوێت كە حزبى كەماليون [ى ئيران] بۆ سمایل ناغايان نووسيووه (هەمان، ۲۰۶) و بەم شيوەيه دەگاتە ئاکامى ئەوەى كە سمكۆش و لاهووتيش هەردوك لە پيوەندى كەمالييهكاندا بوون. ئەم بۆچوونەى سولتانی لەمەڕ پيوەندى لاهووتى و كەمالييهكان كەوتۆتە بەر رەخنەى كاوەى بەيات كە دەلى: "راپۆرتى هەلەى بالۆيزخانەى ئينگليز (لە تاران) نابێتە بەلگەى سەلماندنى پيوەندييهكى ئەوتۆ (بەيات، كاوە، ۲۰۰۰). سولتانی لە وەلامدا ئاماژە بە بۆچوونى يەكپهێستى سۆڤيەت و روانگەيان بە نيسبەت كەمال ئەتاتورك و هاوكارىيە سياسى تورك و بۆلشفيكەكان دەكات و دەلى پيوەندى نزيكى لاهووتى لەگەڵ حزبە كەمالييهكان شتيكى نەگونجاو نيه (سولتانی، محمد عەلى، ۲۰۰۰).

ئىستا پرسىياری مەزن ئەو ديه: ئايا هەر ئەو پيوەندييهى لاهووتى لەگەڵ كەمالييهكان، هۆى روو وەرگيرانى لە شەپرى دژى سمكۆ نەبوو، كە ئەويش خۆى لەو بڕگە تايبەتەى خەباتيدا پيوەندى لەگەڵيان بوو؟ لاهووتى دواتر كاتى دەگاتە شەرفخانەش روو لە شەپرى سمكۆ وەرەگيريت و تەنانەت نەك هەر ناچيتە شەپرى سمكۆ، بەلكوو بەگوێرەى سەرچاوەيەك، پيوەنديشى پيوە دەكات: هيدايت، والى ئازەربايجان لە باسى گيرو گرافتى جەندرمەى شەرفخانەدا دەلى: "وەك دواتر دەرکەوت، راپەرپيوەكان كاتى لە من دلسارد بوونەو، لەگەڵ لاهووتيدا وتوويزيان كرد بۆ ئەوەى لەبەرانبەر كۆديتاي تاراندا كۆديتايەك بكەن". (هيدايت، مخابرەسلطنە، ۳۳۱). نياز لە كۆديتاي

تاران ، کۆدیتای رهزاخانی سهردار سپه دژ به سهد زیا تهباته بایی"یه که له ۵ی خوردادی ۱۳۰۰ ی ههتاوی واته ۲۶ی مانگی مهی ۱۹۲۱ی زاییینی، سهد زیای له سهروک وهزیری لایرد و خوئی بوو به سهروک وهزیر. له کاره شدا دهستی سیاسهتی ئینگلیز دیار بوو.

مخبر السلته له درێژهدا، دهنووسی: "تهنانهت بانگی سمایل ئاغا [ی سمکۆ] شیان کردبوو، که نووسراوه که یان کهوته دهست". (هیدایهت، مخبر السلطنه، هه مان). ناوه روکی ئهو نووسراوه یه و هیدایهت باسی دهکات نازانری چ بووه، به لام دهکری له قسهکانی ئهوه وهربگیریت که جهندرمه ی نازازی شهرفخانه، که پاره ی سی مانگیان نه دراوه تی له بیرى راپه پینیکدان و به گه یشتنی لاهووتی ئیتر بیر و قسهیان ده بیته کردهوه و دهکهونه پلان دانانی گرتنی تهو ریژ و پاشان تاران. بۆ ئهم کارهش لاهووتی سه گویره ی کوردبوون و نازایه تی و بویری و ههروه ها ئهو زه مینه و پیشینه یه ی و پیشتر باسما ن لیه کرد و له هه موان گرنه گتر لایه نگری له که مالییه کان، پیوه ند به سمایل ئاغا ی سمکۆوه دهکات که ئهم پیوه ند کردنه ش ده بی به نامه بووبیت، بۆ ئه وه ی سمکۆ له گه ل خو یان یه ک بخه ن و به هیزی کورد سمکۆ و جهندهرمه ی شهرفخانه وسواره ی خالۆ قوربان و پشتگیری دیموکراتهکانی "خیا بانی"، سه ره تا تهو ریژ بگرن، ئیجا به پشتیوانی پاشماوه ی جهنگه لیهکانی گیلان که لاهووتی پیوه ندی نزیکى له گه ل ریبه رانی پیشوویان وه ک میرزا کوچک خان و احسان الله خان هه بوو، شاری تاران بگرن، ئه وه سه رجه می پلانه که یان بوو. ئه وه ی که بهرنامه ی راپه پروه کان بۆ گرتنی تاران ده رده خات قسه ی

مخبرئه لسه لته نه يه كه ده لى له ماوه ي ده ست به سه ربوونمدا له ته ورين، شه ويكيان "اجلال الملك" و "سه رتيب زاده" هاتنه لام و داوايان ليكردم كه ئهركى سهروك كومارى بگرمه ئهستو" (هيدايت، مخبرئه لسه لته نه، ۳۳۳).

ئهم پيوه ندييه ي لاهوتى له گهل توركه گه نجه كان، وا هه يه ريشه ي له عه تفيكى زووترى به نيسيه ت عوسمانيه وه بووييت، كه له بيره وه ريه كاني سهردار موقته ديرى سهنجاييدا به روونى دهركه وت و ئيمه له لاپه ره كاني پيشتردا باسما ليوه كرد. رووداوى مه هاباد ه ي مانگى ۱۰ ي سالى ۱۹۲۱ ه و لاهوتى له ژيننامه كه ي خويدا باسى ليوه نه كردوه، واته به سه ريده تيه پيوه. ههروه ها باسى تكاو پارانه وه و ناردنى شيعر بو مخبر السلطنه ي هيدايت والى نازده ربايجان ناكات كه داواى ليبووردنى لى كرد هيدايت له "خاترات و خه ته رات" ي خويدا ده نووسى: "لاهووتى ئه فسه رى جه نده رمه يه، هه له يه كى كردبوو و هه لاتبووه ئهسته موول و [باشان] سه رى له سابلاغ ده ره ينايوو. هاته ته ورين و په ناى هينا يه بهر مالى من، شيعر يكيشى بو ناردم."

ده قى نامه ي لاهوتى بو مخبرئه لسه لچته نه و سى فەرد له ۱۱ فەردى شيعره كه ي، كه پيدا هه لگو تنى مخبر السلگنه ي هيدايت ه، به م شيوه يه يه:

"۱۰ صفر ۱۳۴۰"

به ناوى پيرو زى غولامانى هه زه رتى ئه شه رف، راسته قينه ي نيشتمان په ره ستى، جه نابى حاج مخبرئه لسه لته نه، شه وكه تى پايه دار بىت. له ئه نجامى سه فه رى ئهسته موولدا عه رزتان ده كه م:

سر اندر کف بر ای خدمت یار آدمم اینجا
کنم تا شکوه از بیداد اغیار آدمم اینجا...
شنیدم عزم خونخواهی ز بد خواه وطن داری
کنم تا خون خود در راهت اینار آدمم اینجا....
به لاهوتی محقق شد که اول مرد ایرانی
نه از روی هوی، با هوش و بیدار آدمم اینجا

(هدایت، مخبرئه لسه لته نه، ۳۲۵). مخبرئه لسه لته نه له ژیر شیعره که
دا دهنووسی: "شیعره کان خراپ نین. زمان هرچونیک بگیری
ده گهریت!" ئینجا دهلی "لاهووتیم ئه سپارده دهستی "لندبرگ" ی
سویدی و گوتم ئیشی فرمانی پی مه سپین و ئیش و کاری
به پریوه یردنی یدهنی". (هدایت، مخبرئه لسه لته نه، همان). بهم شیوه،
لاهووتی ده گاته ته وریز و له ویوه دهنیرریتته شاری شهره فخانه.
شهره فخانه له لیواری باکووری گولی ورمی هه لکه وتوو و زور له
شاری "خوی" و ئه و ناوچه یه دوورنیه که سمایل ئاغای سمکو
شور شه که ی تیدا به پریوه ده برد. حکومتی ئیران ژماره یه کی زوری
جهنده رمه ی خزانده بووه ناو شهره فخانه و له ویوه دهناردنه شه پره
جهنگی سمکو. لاهووتیش له وی دانه زرا، به لام مانه وهی له و
شاروچکه یه زیاتر له دوو مانگی نه خایاند که بزوتنه وهی کی سیاسی
- سوپایی له ناو ریزی جهنده رمه کاندایه سهری هه لدا و ژماره یه کی چهند
سه ده که سی جهنده رمه به سهرکردایه تی لاهووتی روویان کرده ته وریز،
مخبرئه لسه لته نه یان گرت و حکومتی "سوور" یان راگه یاند.

لاهووتی له م باره یه وه دهنووسی: "توانیم پیوه ندی به هاوپیانی
پیشووی سوپاوه به ستم، دهست به پروپاگهنده له نیو سوپاکه دا بکه م

و ھېزىكى شوپشگىپر نوئى كۆبكەمەۋە. ئىنجا لە مانگى جانىۋەرى
۱۹۲۲ لەگەل ئەۋان بچمە شارى تەۋرىزەۋە.... لە يەكەم رۆژى مانگى
فېرەۋەرىدا، دەسەلاتى تەۋرىز كەۋتە دەست "كۆمىتەى
شوپشگىپر" ۋە. (سەبارەت بە خۆم، پاشكۆى۱).

چۈنەتتى ئەۋ راپەرىنە لە لاپەرەكانى كىتېبى "از صبا تا نىما" ى يحيى
ئارىيەن پووردا رەنگى داۋەتەۋە .... ئارىيەن پوور دەلى: "رۆژى ۳
جمادى الثانى [ھىزى جەندرمە] ھاتە ناۋ تەۋرىزەۋە .... بەلام رۆژى ۱۰
جمادى الثانى ھىزى ميانداۋا گەيشتە تەۋرىز و شەر دەستى پىكرى. سەر
لە ئىۋارەى ئەۋ رۆژە جەندرمە شكان و لاھوتىش ھەلات بۇ رووسيا
(ئارىيەن پوور، يحيى، ۲۱۹). ناۋبراۋ كۆپى ھەندىك بەيان و راگەياندى لە
كىتېبەكەيدا چاپ كر دوۋە، كە دەرىدەخەن لاھوتى فەرماندەى ھىزى
جەندرمە و يەكەم كەسى ناۋ بزۋوتنەۋەكە بوۋە.

ئەۋەى راستى بىت لە ھاتنى ناۋ شارى تەۋرىزدا، جەندرمە و
لاھوتى كەلكيان لە ھاۋكارى ژمارەيەكى زۆرى چرىكى خالۇ قوربانى
ھەرسىنى ۋەرگرت. خالۇ قوربان خەيانەتتى بە بزۋوتنەۋەى جەنگەل
كر دېۋو و لەلايەن رەزاخانەۋە پلەى كولۇنئىلى پى درابوو، ئىنجا خۆى و
سوارەى بەردەستى نىردرابوونە ئازەربايجان و لەكاتى راپەرىنى
لاھوتىدا بەشىك لە كارى ئاسايشى شارى تەۋرىزيان بەدەست بوۋ.
بەلام دەبى لاھوتى توانىبىتتى لەژىرەۋە پىۋەندى بە خالۇقوربانەۋە
بكات و بەرەۋ جەندرمەكانى بكىشىت لەبەر ئەۋەى سەرچاۋەكان دەلىن
ھەر لە دەروازەى تەۋرىزدا سوارەى خالۇ قوربان لەگەلىان كەۋتن و
چوونە شەرە جەنگى ھىزى قەزاق - كە لە عەشائىرى تورك پىك ھاتبوو

و ئاسايىشى شارى تەۋرىزىيان بەدەست بوو. محمد عەباسى لە "تارىخ انقلاب ايران" دا رووداۋەكان دەگىرېتەۋە و دەلى جەندرمە "لەگەل ديموكراتەكانى تەۋرىزدا راۋىژيان كىردبوو" (عەباسى، محمد، ۱۹۷۹، ۴۲۴). ئەو بۇچۈنە لەلەين "مسعود بھنود" يشەۋە دوپات دەبىتەۋە كە لە كىتېبى "دولتھای ايران از سيد ضياء تا بختيار" دا دەنۋوسى "پيش ئەۋەى كابينەى حسن پىرنيا [مشرالدوله] تىك بچىت، لاهوتى و ئەفسەرانى جەندرمە لە ئازەربايجان پىۋەندى ئازەربايجانيان لەگەل تاران بېرى و پاشماۋەى لايەنگرانى شېخ محمد خىبانىش لەگەلىان كەۋتن" (بھنود، مسعود، ۴۱).

لەو كابينەيەى "مشرالدوله" دا رەزاخانى سەردار سېھ [رەزاشاى دواترا]، ۋەزىرى جەنگ بوو. بەلام يىگومان ھىزى سەرەكى ناو شارى تەۋرىز كە يارمەتى جەندرمەى لاهوتىيان دا و ھەر لە ھەنگاۋى يەكەمى چۈنە ناو شارەۋە پشتيان گرتن، سوارەى خالۆ قوربانى ھەرسىنى بوو. ئەحمەدى بەشىرى ژمارەى سوارەى خالۆ قوربان لە تەۋرىز بە ۶۰۰ كەس دادەنىت (بەشىرى، ئەحمەد، ئەۋەدو دوو).

ھىكايەتى خالۆقوربان دوورو درىژە. محمد على سولتانى يەكەم مېژۋونۋوسى كورد و ئىرانىيە كە لە زاۋىيەكى جىاۋازەۋە سەيرى خالۆ قوربان دەكات. ئەو دەنۋوسى: "خالۆ قوربان لە خەلكى ھەژار بوو، لە ماۋەى شەپرى يەكەمى جىھانىدا لەلەين سەرانى ديموكرات و موجاھىدى توركى قاۋقازەۋە لەناو "قشۋونى نادى" [كرماشان] دا لە بارى سياسى و سوپايىيەۋە راھىنرابوو و "بە پىچەۋانەى داب و رەسمى فېئودالى سەردەم [كە تەنيا ئاغاۋات و سەرك ھۆز دەيانتۋانى

سواره و سوپایان هه‌بیت]، نزیکه‌ی هه‌زار سوپایی لی‌هاتووی کوردی له وه‌زێر و ره‌عیه‌تی هاوشانی خۆی پێک هێنا‌بوو". نووسەر، ئینجا باسی چوونی خاڵۆ و سواره‌که‌ی بۆ گیلان و یارمه‌تی سوپای جه‌نگه‌لییه‌کان ده‌کات و ئهو تاوانه به‌رپه‌رچ ده‌داته‌وه که ده‌گوتری گوايه ئهو بوو سه‌ری کوچک خانی کوئه هاو‌پیی خۆی ب‌ری و له‌م پێوه‌ندیه‌دا به‌لگه‌یه‌کی ب‌ی گومان ده‌خاته روو، به‌لام بۆی ناشاریته‌وه که دوا‌ی ئه‌وه‌ی فریوی ره‌زاخانی خوارد و سه‌نگه‌ری گو‌پ‌ری، سه‌ره ب‌راوه‌که‌ی کوچک خانی به‌ دیاری هێنا‌یه تاران و بردی بۆ ره‌زاخان، له‌به‌رانه‌ردا نازناوی "سالار مه‌نسور" ی وه‌رگرت (سو‌لتانی، محمد عه‌لی، ۱۹۹۹، ۲۲۴ تا ۲۲۶).

له‌ درێژه‌دا، سو‌لتانی ده‌نووسی‌ت دوا‌ی کو‌تایی هاتنی کاری ب‌زووتنه‌وه‌ی جه‌نگه‌ل، سواره‌ی کوردی خاڵۆ قوربان له‌ تاقمی ۲۰۰ که‌سیدا ده‌نێردانه ئازه‌ربایجان و ته‌نیا ۵۴۰ که‌سیان له‌ گیلان گل درانه‌وه (هه‌مان، ۲۲۶). به‌م پێیه، هه‌بوونی ژماره‌یه‌کی چه‌ند سه‌د که‌سی سواره‌ی کورد له‌ ته‌وریز جیگه‌ی گومان نییه. مخبرئه‌له‌سه‌لته‌نه‌ش له‌ بیره‌وه‌رییه‌کانیدا ده‌نووسی: "خاڵۆ قوربان به‌ ۶۰۰ که‌س لو‌په‌وه .... نێ‌رداوه‌ ته‌ ئازه‌ربایجان". (هیدایه‌ت، مخبر السلطنه، ۳۳۱).

هه‌ر له‌ پێوه‌ندی خاڵۆ قوربانی هه‌رسینیدا، باش وایه ئاماژه به‌ ره‌نگدانه‌وه‌ی کاره‌کانی ئهو تاقمه له‌ناو کو‌مه‌لانی گه‌لی کورد له‌ناوچه‌ی موکریانیش بکه‌م. پاش روودا‌وی کودیتای لاهووتی و هاوکاری کردنی سواره‌ی خاڵۆ قوربان له‌گه‌ل جه‌ندرمه راپه‌ریوه‌کان و

تېڭ شىكانى بىزوتنەۋەكە، حكومەتى ئىران ئاوقاي سىمكۆى كىردىن و
 لە تەۋرىزەۋە ناردىنە ناۋچەى بۆكان و سابلاغ بۆ ئەۋەى بەگژى
 سوارەى سىمكۆدا بچن. خەلكى ناۋچە، ئەۋەيان بەلاۋە گران دەھات و
 ھەرسىنىيەكانىيان بە پىاۋى حكومەت و بە جاش دەزانى و ئەم
 شىعەرەنەيان بۆ ھەلبە سىتبوون:

خالۇ قوربانى ردىن پاش و پىش ھەستە لە خەۋى سەگبابى جاكىش !
 خالۇ قوربانى ردىن كلكە كەر، ھەستە لە خەۋى پىاۋت ھاتە سەر !

جا ھەر بەۋ ھەستەشەۋە بەرىەرەكانىيان دەكىردن، ھەتا ئەۋەى لە
 تىكىگىرانىكىدا لەگەل ھىزى مەنگوپر - كە يارمەتى سوپاى سىمكۆيان
 دەدا، خالۇ قوربان كۆژا و سوپاكەى بىلەۋەيان كىرد. ھەر لەۋ
 شەپانەدا، براى لاھوتىش لە بۆكان بە دەستى سوارەى سەيدتەھى
 شەمىزىنى كۆژا (سولتانى، محمدەلى، ۱۹۹۹، ۱، ۲۲۸).

كاك ھەمزەى بايەزىدى، كە خۆى لە ھۆزى مەنگوپر، پىي گوتم كە
 "سوارەى ئەحمەدى گول ئاغا" خالۇ قوربانى كوشتوۋە. ناوبراۋ ئەم
 شىعەرەشى پىي گوتم كە نووسىمەۋە. شىعەرەكە، پەسندى كارى
 "سوارەى ئەحمەدى گول ئاغا" دەكات:

"ئاقەرەن سوارە، ئەسل مەنگوپرى رات كىردە خالۇ، خالۇت سەربىرى"

(چاۋىتگەۋتنى مانگى ۱۶ سالى ۲۰۰۲، لە لەندەن)

دەۋرى لاھوتى ۋەك فەرماندەى جەندىرە لەلايەك و دۆست و ھاۋشارى
 و برادەرى خالۇ قوربان لەلايەكى تر، لە مەسەلەى پىكەۋە بەستىنى ئەۋ دوو
 ھىزەدا گەلەك سەرەكى و گىرنگە. لاھوتى لىزانى سىياسى كار، نەك ھەر
 مەترسى بەرىەرەكانى سوارەى خالۇ قوربانى لەسەر جەندىرە لاۋىرد، بەلكوۋ

هه مووی هیئانه خزمهت راپه پینه که وه. مخبر السلگنه ی هیدایهت ده نووسی: "خالق قوربان دهست به جی له گه لیان که وت" (هیدایهت، مخبرئه لسه لته نه، ۳۳۱). هه رچونیک بیټ، جه ندرمه شاری ته ورزیان گرت، مخبرئه لسه لته نه ی والی و هه ندیکى تر له کار به دهستانیان زیندانی کرد، قهزاقیان له شار وه درنا و حوکمی ته ورزیان گرت دهست.

ئامانجی لاهووتی و هاوړیکانی دامه زرانى حکومه تیکی "سوور" واته سوسیالیستی له ته وریز بوو و، بو ئه م ئامانجه پشتیوانی پاشماوه ی هیزی دیموکراتی بزوتنه وه ی خیابانیان له گه ل بوو. ئه وان دهیانویست له ته وریزه وه به ره و تاران بنا ژوین و سیستهمی سیاسی ئیرانیس بگۆن سئهرکیک که به دنیایی بیرى ته وایان لی نه کردبووه و ته نیا وه خولیایه که له میشکی خو یاندا خولقاندبوویان. ئه و ئامانجه، ۴۱ سال پیشتر شیخ عبدالله ی شه مزینیش ده ری بریبوو. شیخ دواى گرتنى مه هاباد و میاندواو، سوپای کوره که ی به ره و ته وریز ناردبوو و به نامه ش ئاگاداری عه باس میرزای مولک ئارا - کوپری ناصرالدینشای کردبووه که دهیه و ی بیټ و تاران بگریټ ئه ویش بکاته شا و له جیاتی ناصرالدینشای دابنیت. به لام هیزی به ربلاوی عه شائیر و ئه و ئاپۆره یه ی وا له گه ل شیخ عه بدوالقادرى کوپری که وتبوون، ته نانه ت به ربهرهکانی خه لکی شاروچکه ی بناو و مه لای پیشنوژی شاره که یان پی نه کراو به شکاوی و شیرزه یی گه رانه وه دواوه.

جه نه رمه ی لاهووتیش زیاد له ۱۱ رۆژ شاری ته ورزیان بو رانه گیرا و شار که وته وه دهست هیزهکانی ئیران. یحیی ئاریه ن پوور هو ی تیکشکانی هیزی جه ندرمه به دووشت داده نیټ،

۱. هاتنى ھىزى يارمەتى سوپاي دەولەت لە ميانداۋادەۋە،
 ۲. ئالۋىزى و بشىۋىيى ناوشار لە ئەنجامى ھىرشى فەوجىكى قەزاق كە
 بوۋە ھۆى كوزرانى سولتان (سەروان) تورەج مىرزا، فەرماندەيەكى
 جەندرمە و لە ئەنجامدا ئىتر جەندرمەكان خۇيان بۇ رانەگىراۋ كىشانە
 دەرەۋەي شار.

ھەر ئەۋ كىشانەۋەيەش بوۋ كە لاهوۋتى لە ئەنجامىدا روۋى كرده
 چۆمى ئاراس و سنوۋرى سۆقىيەت، ئىنجا پەرىيەۋە و لەۋى خۇى
 تەسلىمى حكوۋمەتى سۆقىيەتى كرد (ئارىيەن پور، يىيى، ۱۹۷۲، ۳۸۳).
 محمد عباسى، ھەمان رىۋايەت دەگىپتەۋە و ئەۋەي لى زىاد دەكات كە
 تىك گىرانى سولتان تورەج مىرزا و قەزاقەكان لەناۋچەي "شەشگىلان" ى
 تەۋرىز روۋى دا و ھەروەھا دەلى ھىزى دەولەتى ئىران لە ھاتنە ناۋ
 شارد، تەۋرىزيان تالان كرد و پاشان دادگايەك بۇ موخاكەمەي جەندرمە
 دەستبەسەر كراۋەكان پىك ھات كە سەرۋكەكەي سەرتىپ بصىر دىۋان
 [سەرلەشكر زاهىدى دواتر] دادئەستىنەكەي سەرھەنگ "معين الملك
 قىرب" بوۋ (عباسى، محمد، ۱۹۷۹، ۴۲۹ و ۴۳۷ بە دواۋە).

سەرچاۋەيەكى زۆر ھەن كە باسى "كۆدىتا" ياخود "راپەرىن" يا
 "شۆپش" يا "شۆپشى سوۋرى" لاهوۋتییان لە تەۋرىز كىردوۋە و من
 بەپىۋىستى نازام رەنگدانەۋەي ھەموۋيان لىردەا بنوئىم. تەنيا
 بىرەۋەرىيەكانى لاهوۋتى لەم بارەيەۋە دەنوسم ئىنجا ھەلسەنگاندنى
 خۆمى لى زىاد دەكەم.

لاھوۋتى لە ژىننامەمەيدا دەنۋوسى: "ھىزى سزادان" [ى دەولەت]
 لەسەر شەقامەكانى شارى تەۋرىز دەستيان كرد بە وىرانكردن و تالان

و بړۆ. به شېك له راپهړېدونك روويان كرده چيا و پاشماوهى ئيمهش
 بهدم شهپر كړندنه وه بهرهو سنوور كشايڼ. جادهكانى ئيران داخوابوون
 و رژيمى شا، ناوى ئيمهى وهك سهربزيو راگهيانده وو و جانيژهى بۆ
 سهرمان دانابوو. ئيتروا دهردهكهوت كه نهوه كوټايى ژيانم بيت، بهلام
 لهو شهوه شوومه دا كاتى نه سپهكهه له ناوى چومى ئاراس دا،
 رووناكايى رۇخيك دهركهوت، ههستم سهربارهت بهوكاته له پارچه
 شيعريكدا دهه بريوه كه ناوى نهويه:

"بۆگهړان بهدواى حهقيقه تدا هاوار دهكهه".

(پروانه سهربارهت به خوم، پاشكوى).

سهرچاوهيكى فارسى ميژووى رووداوهكانى شهرفخانه و
 تهوريژى بهم شيوهيه تومار كړدوه:

۲۷ جانيوهى ۱۹۲۲ راپهړين

۸ فيبريوهى ۱۹۲۲ تيگگيرانى جهندرمه لهگهل هيژى سهرتيب
 حبيب الله شيبانى

۱۱ فيبريوهى ۱۹۲۲ ههلاتنى لاهووتى بهرهو سنوورى سوقيهت.

سهرهپاى ههندي جياوازيى، تهئريخهكان ههر نهوانه كه له
 شوينهكانى ديكهشدا باسيان ليوه كراوه و من به شيكيانم پيشتر
 راگهياندوون. سهرچاوهى نهه زانياريهه كتيبي "گاهنامه پنجاه سال
 شاهنشاهى پهلهوى" نووسينى "شجاع الدين شهفا"يه، كه كاك
 سليمان چيره (هيرش) چهند به شيكى لى وهرگيژاوهته سهر كوردى و
 له سايتى "گزينگ" دا بلاوى كړدوتهوه. من تهنيا چاوم به تهرجهه
 كورديهكه كهوتوه (شهفا، شجاع الدين).

تائيستا، باسى قۇئاغىك له ژيانى لاهووتى كراو ليڧه به دواوه تا
سەردەمى مردنەكەى (۱۹۵۷) قۇئاغى دووھەمى ئەو ژيانە پېر رووداوه
دەست پىدەكات. بەلام پېش چوونە ناو قۇئاغى ژيانى لاهووتى،
پىيوستە چاويك به ديڧەكانى پېشوماندە بگېرېنەو:

لاهووتى له باوكىكى فارس (يا زۆر وا ھەيە لوڧ) و دايكىكى كوردى
سەنجاىى له شارى كرماشان ديته جيھان، خوڧندى ئايىنى وەك
فەقييەك دەخوڧنىت، دەبيتە دەرويشى نعمت اللھى، ماوھەك ئايىن
دەگۆڧى و روو له بەھائىتە دەكات. بەلام زوو ليى پەژىوان دەبيتەو.
وەك بېچوھ مراوى له تەمەنى مندالييەو شيعر دەلى، واتە بۆ ئەم كارە
شوينى باوكى شاعىرى خوڧى ھەلدەگريت، يەكەم شيعرى له تەمەنى ۱۲
يا ۱۵ سالاندا بلاو دەكاتەو، خوڧى يا باوكى يا ھەردوكيان دەكەونە
پىوھندى ماسوئەكانى كرماشانەو و، ئەوانىش بە پىتاكى خوڧيان
لاهووتى دەنېرنە تاران. تا ئەم قۇئاغە، نىشانەيەكى زۆر له ھەلوڧستى
سىياسى لاهووتى بەدەستەو نىيە. بەلام كۆڧە لاوھ كرماشانىەكە، له
تاران بەدەم خوڧندەنەو لەگەل بىرى سىياسىدا ناسىاوى پەيدا دەكات و،
"سەردەم" واتە رووداوەكانى پېش بزوتتەوھى مەشرووتەش يارمەتى
ئەو ناسىاوييەى لاهووتى دەدەن. لەگەل بزوتتەوھى مەشرووتە
دەكەويت و لەسەردەمى "استبداد صغىر"ى محەمەد عەلىشادا، لەناو
فەوجى جەندرمەى يەپريم خانى ئەرمەنى - قۇماندانى شوڧشگىڧى
ھىزى تازە دامەزراوى پۇلىسى تاراندا دەبيت و لەگەل ھەقالەكانى
پارېژگارىى سەنگەرى مەشرووتە دەكات. بەسەركەوتنى دووبارەى
استبداد، ھەلدېت و دەيەوى بچېت بۆ رەشت كە ھىشتا و رەى خەباتى

تیدا ماوه، به‌لام له ریځه ده‌گیریت و به یارمه‌تی پاسه‌وانیکۍ کورد له زیندان هه‌لدیت. ده‌گاته ره‌شت و ده‌چیته جه‌رگه‌ی خه‌باته‌وه، له‌وی میدالیای "ستارخان"ی خه‌لات ده‌کړیت. له‌گه‌ل میرزا کوچک خان و هی‌زی مه‌شرووته به‌ره‌و قه‌زوین و تاران دیت، ده‌بیته ئه‌فسه‌ریکی جه‌ندرمه و فه‌رمانده‌ی بنکه‌یه‌ک له‌سه‌ر ریځای قوم. له‌وی تۆمه‌تی قه‌تلی لی‌ ده‌دریت و مه‌حکوم به‌ ئی‌عدام ده‌بیټ. هه‌لدیت و ماوه‌ی ۸ مانگ له‌ خاکی عوسمانی، له‌ شاری سلیمانی و که‌رکوک و مووسل و ئه‌سته‌موول ده‌می‌نیته‌وه. به‌ هه‌ل‌گیرسانی ئاگری شه‌ری یه‌که‌می جیهانی دیته‌وه کرماشان، ده‌بیته سه‌رنوسه‌ری گو‌قاری "بیستون" و له‌ دامه‌زانی حزبی سوسیال دی‌موکراتی ئیران هه‌روه‌ها کرانه‌وه‌ی لق‌ی حزبه‌که له کرماشاندا ده‌ور ده‌بینی. له‌و ماوه‌یه‌دا لاهووتی هه‌ل‌گری بیرى ناسی‌ونالیستی ئیرانی و لایه‌نگری یه‌کیه‌تی گه‌لانی ئیران و دژ به داگیرکه‌رانی رووس و ئینگلیزه. به‌لام به‌گو‌یرده‌ی ژیننامه‌ی خو‌ی و هه‌روه‌ها به‌گو‌یرده‌ی پی‌گه‌ی چینایه‌تی - که‌ کو‌ره‌ پینه‌چییه‌کی هه‌ژار بووه، بیرى یه‌کسانی و به‌رانبه‌ریی کو‌مه‌لایه‌تی له‌ می‌شکیدا چرو‌ی کردوه و، وه‌ک له‌ شیعه‌رکانی ئه‌و سه‌رده‌مه‌شی ده‌رده‌که‌ویټ ئه‌و هه‌لو‌یسته‌ باوه‌کوو زو‌ریش له‌ ئاکاری رو‌ژانه‌یدا خو‌ی نه‌نواند‌بیټ، به‌لام به‌شیک بووه له‌ که‌سایه‌تیه‌که‌ی و هاند‌ه‌ریک بووه بو‌ خو‌لقاند‌نی شیعه‌رکانی:

به قتل و غارت دهقان و استعمار زحمتکش

فقط مسجد بود بانی ویا دربار یا هردو

بنای ظلم و استبداد صنف مفتخور، ویران

زچکش می شود یا داس جوهردار، یا هردو

(شیری "وطن ویرانه"، ۱۹۰۹، لاپه‌ره ۱۲۵ دیوان).

له ماوهی خهباتی مهشرووته و سالانی جهندرمیدایه که لاهووتی لهگه‌ل بیری چینایه‌تی ناسیایویه‌کی زیاتر په‌یدا ده‌کات و، زۆر وا هه‌یه له‌ژێر ته‌ئسیری خه‌لکانی شو‌پش‌گی‌پ‌ری وه‌ک هه‌یدەر عه‌موو ئو‌غلی، محهمه‌د ته‌قی خانی په‌سیان، یه‌پریم خانی ئه‌رمه‌نی و هه‌روه‌ها له‌ ریگه‌ی شیع‌ری شاعیرانی نازه‌ربایجانی وه‌ک میرزا عه‌لی ئه‌کبه‌ری صابر (هو‌پ هو‌پ) و حزبی موساواتی نازه‌ربایجانه‌وه به‌ره‌وکاری ری‌کخراوه‌یی و حزبی کشاییت که ده‌گاته ئه‌نجامی ئه‌وه‌ی بی‌یته ئه‌ندامی کارای حزبی تازه‌دامه‌زراوی سوسیال دیموکرات و وه‌ک خو‌ی باسی ده‌کات، یه‌که‌م به‌یانه‌کانی ری‌کخراوه‌که‌ش ئه‌و ده‌یان‌نووسی (سه‌باره‌ت به‌ خو‌م، پاشکۆی ۱) و لقی حزبه‌که له‌ کرماشانیش هه‌ر ئه‌و ده‌یکاته‌وه (سو‌لتانی، ۱۹۹۹، ۱۳۵). له‌ ژیننامه‌که‌ی خو‌یدا کاتی لاهووتی باسی رووداوه‌کانی سالی ۱۹۱۱ ده‌کات، ده‌نووسی: "ئیمه‌ جارێکی تر له‌ ژێر دروشمی سووردا سویندمان خوارد به‌ شو‌پش [ی مه‌شرووته؟] وه‌فادار بمینینه‌وه" (سه‌باره‌ت به‌ خو‌م، پاشکۆی ۱).

له‌و رسته‌ کورته‌دا، دوو خالی جیگه‌ی باس هه‌یه:

یه‌که‌م، قه‌یدی "جارێکی تر" وا ده‌گه‌ینی که لاهووتی پێش‌تیریش له‌گه‌ل هاو‌پ‌ییانی شو‌پش‌گی‌پ‌ری خو‌یدا سویندی وه‌فا و ئه‌مه‌کداریی به‌ شو‌پشیان خواردی‌ت.

دووه‌م، ئایا سویندخواردنی یه‌که‌میشیان هه‌ر له‌ ژێر دروشمی سووردا بووه‌ یاخود ته‌نیا ئه‌مجاره‌یان؟

هه‌روه‌ها ژیننامه‌که به‌ راشکاوی ده‌ری‌ده‌خات که پێش ئه‌وه‌ی بۆ جاری دووه‌م ب‌رواته ئه‌سته‌موول، واته‌ پێش شو‌پشی ئو‌کتۆب‌ری ۱۹۱۷ی رووسیا

- که به‌دوای نه‌ودا که‌وته کی‌شه‌وه له‌گه‌ل گارده سپیه‌کانی ناو سوپای
 رووس له کرماشان و مه‌ج‌بوور به هه‌لاتن بوو، "به‌شدرا‌یی یه‌که‌مین
 ری‌ک‌خ‌را‌وی کر‌یک‌اری ئی‌ران" ی کرد‌وه و "یه‌که‌مین به‌یانه‌کانی‌شی هه‌ر خ‌و‌ی
 نو‌وسی‌ونی" (سه‌باره‌ت به‌ خ‌و‌م، پاش‌کو‌ی ۱). به‌م پ‌ن‌یه ی‌ری سو‌سی‌الی‌ستی
 ده‌بی له ما‌وه‌ی سا‌لانی د‌و‌ای چ‌و‌ونه تاران (۱۹۰۴) و پ‌ی‌ش هه‌لات‌نی دو‌وه‌م
 بو‌ئ‌سته‌مو‌ول (۱۹۱۷) به‌ ته‌وا‌وه‌تی بو‌وی‌ته به‌ش‌یک له‌ که‌سایه‌تی لاه‌و‌وتی،
 گه‌ر‌چی له‌و سه‌ره‌مه‌دا ه‌ی‌شتا وه‌ک ناس‌ی‌و‌نالی‌ستی‌کی به‌تا‌و‌وت‌ینی ئی‌رانی
 د‌لی له‌لای "نی‌شت‌مان" و "دی‌ار" ی خ‌و‌یه‌تی و ئه‌م هه‌ستی ئی‌رانی‌چه‌تیه له
 ما‌وه‌ی سا‌لانی غه‌ری‌بی و ژیا‌نی نا‌له‌باری ئه‌سته‌مو‌ول‌دا تی‌که‌ل به
 نو‌ستا‌لژی‌یه‌کی خه‌ست ده‌بی‌ت و ئی‌ران له‌ حیساباتی ژیا‌نیدا، پ‌ی‌ش خ‌و‌ی
 ده‌که‌و‌یت:

بجان دوست، غیر از درد دوری از دیار خود
 در این دنیا ندارد جان لاهوتی غم دیگر
 (شیری، "غم دیگر"، ئه‌سته‌مو‌ول ج‌ولای ۱۹۱۹، ل ۶۴ دیوان).

به‌لام خون‌چه‌ی ی‌ری چ‌ینایه‌تی هه‌ر له‌و سا‌لانه‌دایه که ده‌پ‌ش‌کو‌ی و
 شیع‌ری لاه‌و‌وتی ده‌گه‌ی‌ن‌یت‌ه پ‌له‌یه‌کی به‌رزی ه‌ونه‌ری کو‌مه‌لایه‌تی:

ز فقر زارع و دل سختی مالک بود روشن
 که ایران می‌شود ویران ز استبداد و مینالم
 خیانت‌های شاه و جهل ملت را چو می‌بینم
 از آن ترسم که این کشور رود بر باد و مینالم
 رعیت را فروشد با زمین، ملاک و می‌بینم
 که ملت عاجز است از دفع این بیداد و مینالم
 زبند سبچه می‌فهمم که از این رشته، دلدارم
 به حبس چادر و دام نقاب افتاد و مینالم

جهان را فعله، لاهوتی، بپا کرده است و می بینم
که خود هرگز نبد در خانه ای آباد و می نالم
(شعری، "می نالم"، نهسته موول. نوکتوبری ۱۹۱۹، ل ۶۶ ی دیوان).

هه لسه نگاندنیکی سه ریپیی ئه م شیعره ده ری ده خات که لاهوتی
له م قوناغهی ژیانیدا نیشتمان په رستیکی بی خه وشئ ئیرانییه و هه موو
چاکه یه کی بو گهل و ولاته که ی ده ویت، به لام گه وه ری بیر و شیوازی
داواکاری مافه کان، سوسیالیستییه و دژایه تی کردنی شا (ئه حمده
شای قاجار) ته نیا به شیکی بچوکی هه لویت گرتنی لاهوتیه.
به شی سه ره کی په یام و بانگه وازی ناو شیعره که، لایه نگری پاله و
کریکار و دژایه تی خاوه ن زهوی و چه وسینه ره.

لایه نی گرنگی دیکه ی شیعره که، دژایه تی نواندنه به رانبه ره به مه لا و
له راستیدا ئاین - که "دلدار" که ی لاهوتی واته ژنانی ئیرانی
مه جبور کردوه چارشینو و روویه نده به روویه نه بگرن. ئه م شیعره
ده توانی ئاوینه یه کی بالانوینی بیر و هه لویت لاهوتی بیت له
سالانی ئاواره یی نهسته موول و دریزه ی هه لویتیه سیاسی -
کومه لایه تیه که ی پیشووی بیت که له شعری "وطن ویرانه" ی سالی
۱۹۰۹ و نه دنامه تی حزبی سوسیال دیموکراتدا خوی نواندبوو.

به ره و یه کیه تی سوڤیه تی:

بیره وه رییه کانی لاهوتی خوی، روژی له ئاودانی چۆمی ئاراس و
په پینه وه ی بو خاکی سوڤیه ت ده رناخن، به لام ئه م گرییه خه لکانی تر
ده یکه نه وه. یحیی ارین پور روژی یه که می راپه ریینی جه ندرمه و

دیموکراتی خیابانی له تهریز به "اول جمادی الثانی ۱۳۴۰" و روژی تیک شکان و هه لاتن له تهریز یان به ۱۱ی جمادی الثانی هه مان سال دانه نیت. (ناریه ن پور، یحیی، ۱۹۷۲، ۲۱۹). غولام رهزا میرزا صالح روژی هه لاتنی لاهووتی بوقاقاز به "۸ بهمن ۱۳۰۰ی هه تاوی" دهنووسیت (میرزا صالح، غولامرزا، ۲۱۱). به داخوه که سهروی که زۆریه ی زانیاری ناو کتیبه که ی (تاریخ هیجده ساله ازربایجان) راست و به به لگن، سهره پای نهوی باسی رووداوه کانی نهو سهرده مه واته حکومه تی مخبرالسلطنه، راپه رین و کوثرانی خیابانی، شهر ی سمکو و ته نانه ت شهر ی مه لیک زاده له سابلاغ و پیکدادانی سمکو و سوپای ده ولت له نزیك شهره فخانه دهکات، ته نانه ت ناویکیش له لاهووتی و جه ندرمه ی شهره فخانه و "شورش ی سوور" ی تهریز نابات (که سهروی، نه حمده، ۱۹۹۲، لاپه ره ۷۹۱ به داواه). دوور نییه به هو ی حه ساسیه تی حکومه تی ئیرانه وه نه م به شانه له کتیبه که ی هه لاویردارییت. محمد علی سولتانیس که به کورتی باسی راپه رینه که ی له یه کدوو لاپه ره ی کتیبه که یدا کردوه، نه چۆته سهر مه سه له ی ته ئریخ و روژ و مانگ (سولتانی، محمد علی، ۱۹۹۹، ۲۱۰ و ۲۱۱).

نه حمده ی به شیر ی له سهره تای دیوانی لاهووتیدا ده لی جه ندرمه ی شهره فخانه "به ته قه و هه را روژی یه که می مانگی به همه نی ۱۳۰۰ی هه تاوی چوونه ناو تهریزه وه .... سهر تیپ زاده ی ریبه ری حزبی دیموکرات [ی خیابانی] بوو به سهر وکی شهره بانی [پولیس]، کۆمیته ی شهر پیک هات .... و هیزی نازادی به خش خو ی ناماده ده کرد به ره و پیته خت بناژو ی و بیگریت .... سهر تیپ حبیب الله شیبانی که

بۆ سهركو تكدردنى كوردان چووبووه ميانداو گهرايه وه و گهيشته ياريدهى قهزاق، شهرىكى خويناو دهستى پى كرد، لاهوتى پاشهكشهى كرد و لهگهڵ تاقيكى چهكداردا له ريگهى جولفاوه پهناي برده بهر خاكى قاوقاز، ئەم رووداوهش رۆژى ۸ى بههمەنى ۱۳۰۰ رووى دا (بهشیری، ئەحمەد، ئەوه دوو سى و ئەوه دوو چوار).

ههك دهبينين ماوهى "حكومهتى سوور"ى لاهوتى له تهوريژ بهگويژهى بهشیری، نو رۆژى نيوان ۱ و ۸ى بههمەنى ۱۳۰۰ ى ههتاوييه و ئەم رۆژانه بهرانبهرن لهگهڵ ۲۱ تا ۲۸ى مانگى جانيوهري سالى ۱۹۲۲ى زايینی. ئيمه دواتر دهگهريينه وه سهر ئەم حيسابه.

كاوهى بهيات تهئريخي رۆژهكان بهم شيوهيه دهست نيشان دهكات:
۱۰ بههمەن ۱۳۰۰، گيراني ميجر مهحمود پولادين سهرۇكى بنكهى شهرهفخانه له لايەن جهندرمهكانه وه

۱۱ [سهر له بهياني] تپپهركردنى "شهبستر" و گهيشتن به "سوفيان"

۱۲ گهيشتنه ناو تهوريژ

۱۳ گرتنى تهواوى شار و پاشهكشهى قهزاق

۱۶ ناگادار بوونه روى حكومهتى ناوهندى تاران له رووداوهكانى تهوريژ

ناردنى تيلگهراف له لايەن لاهوتيه وه بۆ رهزاخانى سهردار سپهه

۱۷ گهراڻه وهى هيژى شهيانى له ميانداوه و بۆ تهوريژ

برانى مخبرالسلطنه و هاوريكانى بۆ بنكهى جهندرمه.

۱۸ دامهزنانى هيژى شهيانى له "باغ شمال" مۆلگهى قهزاقهكان

۱۹ پيكدادانى هيژى جهندرمه و هيژهكانى دهولت، تيکشكانى

راپهريوهكان و ههلاتنيان له شار، چوونى لاهوتى بهرهو جولفا.

ئىستا با ئەم تەئرىخانە ھەلسەنگىتىن:

ئا. مانگى دەلو، لەگەل مانگى ئىرانى "بەھمەن" ھەر يەكە و يەكەم
رۆژى مانگى بەھمەن يا دەلو، بەرانبەرە لەگەل ۲۱ى مانگى جانيومرى، ۱۲ى
بەھمەنىش بىرىتتە لە يەكەمى فيرەومرى و ۱۹ى بەھمەن دەكاتە ۸ى
فىرەومرى.

ب. سالى ۱۳۰۰ى ھەتاي بەرانبەرە لەگەل ۹ى مانگى سالى ۱۹۲۱ى و
سى مانگى سەرھەتاي سالى ۱۹۲۲ى زايىنى.

پ. يەكەمى جمادى السانى ۱۳۴۰ مانگى، بەگۆيرەى "تەقويمى
وستفالد - ماھلىر، دەكاتە ۳۰ / ۱ / ۱۹۲۲ و ۱۱ى جمادى الثانى بەرانبەرە
لەگەل ۹ / ۲ / ۱۹۲۲.

سەرچاوەكانى بەردەست بە كورتى وا دەگەيننن كە رووداوى كوديتا
ياخود راپەرین يا شوپشى سوورى لاهوتى لە تەورین، لەسەرھەتاي مانگى
فىرەومرى سالى ۱۹۲۲دا بوو و ماوھى ۹ رۆژى خایاندوو، گەرچى
ھەندى جار قسە لە ۱۱ رۆژیش دەكرىت كە وا ھەيە لە رۆژى يەكەمى
سەرھەلدان و گرتنى مېجر پولادىيەو لە شەرەفخانە حىساب كرايىت و
لەبەر ئەو راستىيەى كە رۆژى ۹ / ۲ / ۱۹۲۲ ھەتا شەو ھەر شەپ و
بەرەبرەكانى بەردەوام بوو بۆ سبەينى وا بوو كە خەلك زانیويانە
راپەرینەكە تىك شكاو، واھەيە كۆتايى راپەرینەكە بە ۱۰ / ۲ دانرايىت.

ھەرچۆنێك بێت ئەو شەو تاقمێك لە راپەرپووەكان ھەلدین و
ھەندىكيان دەگيرین يا خۆ بەدەستەو دەدەن. لاهوتى لەگەل تاقمێكى
ھاوپيیدا بەرو سنوورى سۆقيەت و شارى جولفای ئىران دەپۆن
(جولفای سۆقيەت لە باكورى ئاراسە). بەگۆيرەى بیرەوھەرييەكانى

مخبرالسلطنه، ناوبراو دواى شكانى راپه پىنى لاهوتى، به سه فهر چوو به سؤقيهت. رۆژى ۲۶ى بههمه (۱۵ / ۲ / ۱۹۲۲) به ريگه ي جولفادا وه پى كهوتوو و كاتى گه يشتوته "نه خجهوان"، پييان گوتوو كه "لاهووتى و خه لكه كه يمان خستوته قاوه خانه يه كه وه و مه ئموورمان له سه ر داناون، له دهوروبه رى قه تاره كه ش پياومان داناوه ..... كه تا دووسى سه عاتى تر به سلامت لي ره برۆى" (هيدايت، مخبرالسلطنه، ۳۳۵).

گهرچى هيدايت ته ئريخى گه يشتنه نه خجهوانى خۆى ديارى نه كردوو، به لام ده لى سه فهر كه ي رۆژى ۱۵ / ۲ / ۱۹۲۲ له ته وريره وه ده ستى پيكردوو و ماوه ي نيوان ته ورير و نه خجهوانيش به قه تار، نابى زياد له دووسى رۆژيكي خايانديت. به م پييه نه گهر مخبرالسلطنه له دهوروبه رى ۱۷ تا ۲۰ى مانگى فيبره وه رى گه يشتييه نه خجهوان و لاهوتى و هاوپيكانى نه و رۆژه له به ر خاترى ئاسايشى نه و، له شوينيك راگراييت، لاهوتى ده بى پيش نه و رۆژانه واته له نيوان ۱۰ هه تا ۲۰ى فيبره وه رى ۱۹۲۲ له ناوى ئاراس په ربييتوه. جا نه گهر نه و راستيه ش بگرينه به ر چاو كه لاهوتى له و هه لاتنه دا گيانى له مه ترسي دا بووه و به شه ويش هه ريگاي بريوه، نه و ده بى له رۆژانى يه كه مى هه لاتنه كهيدا واته له ۱۱ و ۱۲ى مانگى فيبره وه ري دا په ربييتوه و ماوه يه كه له جولفا رايانگرتيى ئينجا ناردييتايه نه خجهوان و له رۆژى گه يشتنى مخبرالسلطنه دا له نه خجهوان بووييت.

ژيانى لاهوتى له يه كيه تى سؤقيه تى:

فيبره وه رى ۱۹۲۲ تا مارچى ۱۹۵۷ ده كاته سى و پيچ سال و مانگيك.

نه وه ماوه ي ژيانى لاهوتيه له يه كيه تى سؤقيه تى.

پیشتر لاهوتی ۱۷ سال له کرماشان (۱۹۰۴ - ۱۸۸۷) و ۱۳ سال له تاران و رهشت و ۵ سالیکیش له خاکی عوسمانی ژیاو. واته له سه رجه می ۷۰ سالی ژیانیدا، نیوهی راستی له سوځیهت ژیاوه و نهو ماوهیهی به شانازی و ریژهوه بردوته سهر، پله و پایهی پی دراوه و نیشانی خهلات کراوه، هر بویهش له هه موو ماوهی ته مه نیدا خاکی سوځیهتی به "نیشتمانی دووهه م"ی خوئی داناوه. به لام ژیان لهو نیشتمانی دووهه می هرگیز نیشتمانی یه کهم واته ئیران و کرماشانی له بیر نه بردوتهوه و نهو چهند کهسهی وا لهوئی چاویان پیکه وتوووه باسی ئاره زوومه ندیی و ههستی قوولی نوستالژی بو دیتنی دووباره ی ئیران و کرماشان و گهره کی "ئاوشوران"ی ده کهن، شیعره کانیشی نیشاندهری هه مان ههستی به هیژن:

تئیده یاد تو در تار و پودم میهن! ای میهن!
بود لبریز از عشقت وجودم، میهن ای میهن!

(شعری "ای میهن"، مۆسکۆ ۱۹۵۵، ل ۴۴ دیوان)

تو شمع جهانی، نتواند کشدت کس

ظلمت ز چنین قصه به هر انجمن افتد!

(شعری "به وطن"، مۆسکۆ، ژانویه ۱۹۳۷، ل ۵۱ دیوان)

ژیانی ئیران و نهسته موولی لاهوتی هه رکام فیلمیکی دوور و دریز و پر له رووداون - ژیانیکی به ئازار و پرئاشوب، که زۆربه ی نه مپوکه بو ئیمه ئاشکران، به لام له مهر ژیان سوځیهتی، زانیاری که ممان به دهسته وهیه و مه علووماتی به ربلاو گردوکۆ نه کارون و به گشتی، ته نیا سه ردپری مه سه له کان دیارن، واته ده زانری له تاجیکستان ژیاوه و تا پله ی وه زیر (یاخود یاریده دهری وه زیر)ی کولتوری کۆماری تازه

دامه زراوى سۇقىيەتى لە تاجىكىستان رۇيشتۇە، سەرۇكى يەككەتى نووسەرانى تاجىكىستان و بەگۈيرەى دوو رىوايەت، جىنگرى سەرۇكى يەككەتى نووسەرانى سۇقىيەت واتە يارىدەدەرى ماكسىم گورگى بوو (سولتانى، محمد عەلى، ۱۹۹۹، ۱، ۲۱۵؛ تەبەرى، ئىحسان، ۱۹۸۸، ۹۷)، خەلاتى لىننىنى لە دەست ستالین وەرگرتو و پاش ماوئەيەك لەبەر ھۆگەلىكى بۇ ئىمە نادىار، كە گرنگە دواتر روون بىرىنەو كەوتۇتە بەر چاوەدىرى پۇلىسى ستالینى و، سالى ۱۹۵۷ واتە چوار سالىك دواى مردنى ستالینىش كۆچى دواى كردووە. جگە لەو سەرختە گشتىيانە، من ھەول دەدەم بە يارمەتى سەرچاوەكان وئەيەك لە ژيانى لاھوتى لە سۇقىيەت بىكىشمەو و ئەوئەندەى لە كرىن بىت، باروودۇخى ئەو سالانە روون بىكەمەو.

لە ژىننامەكەيدا، لاھوتى ئەم خالانە لەمەر ژيانى سەردەمى سۇقىيەتى خۇى دەردەخات:

"لە سالى ۱۹۲۳دا گەيشتمە مۇسكۆ و ۋەك پىت چىن لە "چاپخانەى ناوەندىي گەل" دەستم بە ئىش و كار كرد. گەلىك زوو كىتبى شىعرەكانم، كە ھەر خۇيشم پىتەكانىم چىنبوون، لە چاپ ھاتەدەر. دواتر لە ھەمان چاپخانەدا بووم بە كرىكارى ئەدەبى و لەوى لە رۇژىكى لەبىرنەچووى سالى ۱۹۲۴دا بە ئەندامىيەتى حزبى كۆمۇنىست وەرگىرام... كاتى بىستم لە تاجىكىستان.... كۆمارى سۇقىيەتى دامەزراو، چوومە ئەوى و دەستم بە ئىش و كار كرد.... لەم سالانەى دواييدا، وا ھاتوومەتەو مۇسكۆ و لىرە دەژىم. بە بەر نووسىنى شىعرەو..... خەرىكى وەرگىرانى شىعر و نووسراوئەى

پوشكىن، گوركى، ماياكوفسكى و شاعيرانى ھاۋچەرخى سۆڧىيەتم....
 راۋىژكارى ھەمىشەيىم لە كارى ئەو تەرجەمانەدا.... "سىسىلى بانو"ى
 ھاۋسەر و ھاۋكارمە.... ئەو چوار مندالەش كە ھەمان ھىچ
 بەرگىيەكى ئىش و كارمان ناكەن". (سەبارەت بە خۆم، پاشكۆى ۱).
 ئەم وتارە سەرەتا سالى ۱۹۵۴ لە گۆڧارىكى رووسىدا بلاۋىوتەۋە كە
 دەكاتە سالىك دۋاي مردنى ستالين. دەرئەن كە بە مردنى ستالين،
 لاھوتى لە چاۋەدىرى پۇلىس رزگارى ھات و سەرلەنۋى لە حزبى
 كۆمۇنىستى سۆڧىيەتدا رىزى لى گىرايەۋە.

ئوتۇبىيۇگرافىيەكەى لاھوتى ۋاي دەرەخات كە دۋاي گەيشتە
 خاكى سۆڧىيەت، بۇ ماۋەى سالىك ھەر لە دەۋرۋەرى نەخجەۋان و
 نازەربايجان - ۋاتە نزيك سنوورى ئىران مابىتەۋە و، سەرچاۋەيەكى
 تىرىش ئەم راستىيە پەسند دەكات و دەلى لە ماۋەيەدا لاھوتى و
 ھاۋپىيانى لەسەر سنوورى ئىران "بە چەكدارى"مانەۋە و بە تەماى
 گەرەنەۋە بۇ ئىران و درىژەى كارى چەكدارانە بوون (بەشىرى، ئەحمەد،
 نەۋە دوۋپىتچ).

بەشىرى لەمەر ژيانى ئەو سەردەمەى لاھوتى دەلى: "دۋاتر
 "بى ھىۋا بوون و چەكەكانيان داناۋ لە "باكو" لە ھىمنايەتيدا
 دەرئەن.... پاشان لاھوتى چوۋ بۇ نەخجەۋان و لەبەر ئەۋەى لە ماۋەى
 ژيانى ئەستەموولدا بوۋبوۋ بە كۆمۇنىست، لەۋى دىعايەى كۆمۇنىستى
 دەكرد، تا ئەۋەى كە ئىمامى جەماعەتى نەخجەۋان "تكفىرى" كرد،
 ئەۋىش گەرايەۋە بۇ باكو. سەبارەت بە ئىمامى مەگەۋتى نەخجەۋان،
 لاھوتى چەند شىعەرى گوتۋە و لەۋانە:

شیر از دست من آواره بد و اکنون شیخ
خکم کفرم بدهد، سخرهء میمون شدهام !
(شعیری "دیوانگی"، ۱۹۲۴، ل ۱۹۲۵ دیوان).

تازه بر کفرم امام شهر فتوی داده است
بخت بد بنگر که این مردار هم با من بد است!
(شعیری "دشمن کام"، نه خجیه وان، فیبریوهری ۱۹۲۲، ل ۸۰ ی
دیوان) (به شعیری، نه حممد، نه وه دوپینج).

بوچوونه کانی به شعیری هندی جار هه له یان پیوه دیاره. لیژدها ته ئیریخی
فیبریوهری ۱۹۲۲ و انیشان ده دات که شیعره که هه دوا به دوا ی گه یشتنه
نه خجیه وان گوتراییت. دیاره و پچوو نییه که له ماوه ی ئه و چند رۆژه که مه دا
له گهل هاو پیکانی چوو بیته باکوو گه راییته وه نه خجیه وان.
له دریزدها، به شعیری ده لی: لاهووتی له مانگی ئوردیبه هیشتی ۱۳۰۱
(مه ی و جوونی ۱۹۲۲) واته سی مانگیك دوا ی گه یشتنه سو فیه ت، یه ک له
هاو پیانی وه فاداری خو ی به ناوی ره حیم کوپی ره زای به کویره پندا
ناردو ته شاری "خو ی" له ئیران، بو ئه وه ی له گهل خه لکی ئه و ی و
شوینه کانی تری ئازمه رایجاندا قسه بکات و بو یارمه تی له مه ر کودیتایه کی
نو ی ئاماده یان بکات (به شعیری، نه حممد، هه مان لاپه ره).

پیش هه مووشت، دیاره نه گه ر کاریکی ئه و تو کراییت، به بی
ئيجازه ی حکومه تی سو فیه تی نه بوه. به لام هه واله که، پرسیاریکی تر
دروست ده کات: لاهووتی ئه و هاو پییه ی خو ی نارد له لای کی له شاری
"خو ی"؟ ئایا جگه له سمکو کی تر له خو ی هه بوو لاهووتی په یامی
بو بنیریت و هیوای کودیتا یا خود شو پشی پی به ستیت ؟ ئایا

پښوهندی به سمکوه نه کړد ؟ سمکۆ له و ماوه یه دا له "چهریق" ی
نزیك شاری سهلماس و خوی بوو و تا هاوینی هه مان سالیس هه
لهوی مابووه (معمدالوزاره، رحمت الله خان، ۵۴۳).

ئه م پښوهندیانه ی لاهووتی و سمکۆ زیهنی منی داگرتووه و گه رای
بیرکړدنه وه له بارودوخی ئه و سه رده مه ی له میشکمد چاندووه:

هه ردو و که سایه تی واته سمکۆ و لاهووتی، دوژمنی رهزاخان و
لایه نگرۍ دامه زانی حکومه تیکی دیموکرات له تاران و لایه نگرۍ رایه پینی
خیابانی له تهوړیز بوون. معمدالوزاره له باسی "ارشاد الملك" دا دهنووسی:
دوای نه وهی چوو بو "چهریق" و لای سمایل ئاغا، هاته ورمی و له
کوښوونه وه یه کدا که منیش لهوی بووم گوئی: "چوومه چه هریق، چاوم به
سمایل ئاغا کهوت. ناوبراو هاوکاری ته واوله گهل فیرقه ی دیموکرات [ی
خیابانی] دهکات و دهلی دهبی توله ی شهیدبوونی خیابانی له
مخبرالسلطنه بکریته وه..." (معمدالوزاره، رحمت الله خان، ۳۸۹).
پښوهندی لایه نگرۍ خیابانی و سمکۆ له لایه ن "که سره وی" شه وه ته ئید
کراوه (که سره وی، ئه حمده، ۱۹۹۲، ۸۹۵).

جگه له وه، هه ردو و لا پښوهندیان به شوړشی جهنگه له وه هه بوه.
لاهووتی که، خوی زووتر دوست و هاو کاری کوچک خان و احسان
الله خان بوو و دوا به دوای بیستنی هه والی هه لگیرسانه وهی شه پری
ئه وانیس بوو، که گه رایه وه ئیران (سه بارت به خوم، پاشکوی ۱).

له مه پ پښوهندی سمکۆ و کوچک خانیش به لگه یه که هه یه: کاک عه لی
حه سه نیانی (هاوار) دهیگیریته وه چو ن چاوی به کابرایه کی پیری
خه لکی گیلانی ئیران که و تووه که گوتوویه من ته ته ری کوچک خان
بووم بو لای سمایل ئاغا (حه سه نیانی، عه لی (هاوار)، ۱۹۸۵، ۲۳).

بەم گەپانە دەيەم بۇ دواو دەمەوى پەسەندىكى دىكە لەمەر پىۋەندى
 لاھوتى و سەمكۆ و ھۆيەكى دىكە بۇ شەر نەكردنى لاھوتى لەگەل
 سەمكۆ بىخەمەر چاوى خويىنەر. بەداخو ھە ھۆيە بەرپلاۋانەي
 ئۆيۈزىسىۋى رەزاشا نەيانتوانى يەك بگرن و رەزاخان يەكەيەكە
 ھەمەوى لەناو بىردن.

ھەر چۆنىك يىت، لاھوتى لە سالى ۱۹۲۳ د سەر لە مۆسكۆ
 دەردەيىنى و دواي ھەندى كارى چاپخانە و شتى ئەوتۇ، شىعەرەكانى
 بىلاو دەبنەو ھە بە تايبەت پاش ھەرگىپرانى بە ئەندامىيەتى حزبى
 كۆمۇنىستى سۆقىيەت، دەيىتە ناسياۋى كۆپ و كۆمەلى ئەدەبىي و پلەو
 پاپەي دەچىتە سەرى. دواي دامەزنانى كۆمارى سوسىيالىستى
 تاجىكىستان، دەچىتە دووشەنبەي پىتەخت (كە دواتر بوو بە "ستالين
 ئاۋا" و لە سالى ئەۋەدەي سەدەي پىشۋودا، سەر لە نوئى كرايەو ھە
 دووشەنبە). لەوى دەگاتە پلەي بەرزى ئەدەبىي - زانستى و دەكرىتە
 كومىسارىا (ۋەزىر) ياخود جىگرى كومىسارىاي فەرھەنگى
 تاجىكىستان بەلام دواتر دەگەرپىتەو ھە مۆسكۆ ئەو شويىنەي كە ھەتا
 مردن لىنى ژيا.

لەمەر سەردەمى ژيانى سۆقىيەتى لاھوتى سەرچاۋەي كەمتر
 لەبەردەستى مەندايە. كۆمەلەي شىعەرەكانى گەلىك جار لەوى چاپ
 بوۋەتەو ھە بەلام لەمەر ژيانى رۆژانەي زانىارىمان زۆر نىن، سەرەپاي
 ئەۋەش، دوور و نىزىك ئەم شتانەي خوارەۋەي لى دەزانىن:

(۱) ژيانى لاھوتى لەم سەردەمەدا تىكەلاۋىك بوۋە لە ئەركى

سىياسى - حزبى و كارى كولتورى. لە بۋارى يەكەمدا ۋەك خاۋەن

بروایه‌کی سالانی سهره‌تای دامه‌زرانی حکومەتی سۆسیالیستی له یه‌کیه‌تی سۆقیه‌ت، تین و گوپیکی زۆری هه‌بوه و هیوایه‌کی له بن نه‌هاتووی به دواڕۆژی پڕ له به‌خته‌وه‌ریی زه‌حمه‌ت‌کێشانه و کات و ساتی خۆی ته‌رخانی تیکۆشانی سیاسی کردووه. به‌لام وه‌ک له شیعره‌کانیشی ده‌رده‌که‌وی، به چاویلکه‌یه‌کی تایبه‌ت روانیویه‌ته دیارده‌کان و "سوسیالیزی مه‌وجود"ی به نیه‌یه‌ت و کو‌تایی ری‌گه‌ داناو و هه‌رگیز بیرى له گو‌پان و وه‌رچه‌رخان و فه‌وتانی سیسته‌مه‌که نه‌کردۆته‌وه یاخود ته‌نانه‌ت ئیحتیمالی هه‌له و په‌له‌ی به سیاسه‌ته‌کانی ری‌به‌رانی حزبی نه‌داوه. بۆ نمونه، روانینی به نیسبه‌ت مه‌سه‌له‌ی "مالیکیه‌ت"ی شه‌خسی و ئایین و کیشی نه‌ته‌وایه‌تی، روانینیکی جی‌گه‌ی سه‌رنجه.

ئه‌و دروشمانه‌ی وا لاهووتی دژ به ئایین هه‌لی‌گرتبوون، دواتر له‌سه‌رده‌می گوریاچۆف و رووخانی سیسته‌می سوسیالیستیدا ده‌رکه‌وت چه‌نده توندوتیژ و پڕ له زنده‌پۆیی بوون. جووی سۆقیه‌تی پیشوو هه‌ر ئه‌وه‌نده‌ی ده‌روازه‌ی وڵات کرایه‌وه رژانه ئیسرائیل - ئه‌و وڵاته‌ی وا له‌سه‌ر ئه‌ساسی سیاسه‌تی سه‌هیونیستی دامه‌زرا‌بوو - سه‌هیونیسمیش به‌گۆیره‌ی په‌سندی نه‌ته‌وه یه‌ک‌گرتووه‌کان شینوازیکی عونسوریه‌ت بوو. چی‌چه‌نه‌کانی سۆقیه‌ت دواتر له هه‌لو‌یست گرتنی ئیسلامیه‌تا له مه‌لاکانی قوم و حی‌جاز، پیش کهو‌تن! خۆمه‌سیحیه ئۆرتۆدۆکسه‌کانیش له جیی خویان بووه‌ستن.

شه‌ری نه‌ته‌وه‌یی و تیک گیران و پیکدا هه‌لی‌پژانی گه‌لانی یه‌کیه‌تی سۆقیه‌ت وه‌ک لایه‌نیکی سه‌لبی تر دوا به دوا‌ی شل بوونه‌وه و لاوزبوونی ده‌سه‌لاتی سوپایی - پۆلیسی سۆقیه‌ت، سه‌ری هه‌لدا - که

[illegible]

نه وهی له ژيانی سياسی لاهوتی دا جیئ سهرنجه، سايكولوژی
مروثیكي ساكاری خاوهن بړوای روژه لاتییه كه هیچ رهنګیك جگه له
رهش و سپی ناناسی، جیهانی دهوړوبهړی به سهر خیرو شهر و چاك
و خراپدا دابهش كراوه و له نیوان نهو دوو جه مسهرده، دیواریكي
كوڼگرېتی له بن نه هاتو كېشراوه كه هه موو خه لکی نه م جیهانه له دوو

دیوی دیواره که وهستاون و دهره تانی تیپه پر کردنی سنوور یان بۆ نییه. روانین له پشت چاویلکه یه کی یه ک لابینی ودهاوه، خاوه نه که ی به ره وجه زمییه تیک ده بات که تئیدا حق و ناحق مۆتله ق ده کریتته وه ئه و دوو دیارده یه، ده که ونه گۆره پانی شه ریکی ئه زه لی و ئه به دییه وه و سه رکه وتنی هه ر کامیان ده به ستریتته وه به فه وتان و نه مانی ئه وه ی تریان ه وه. لایه نگرانی "حه ق" له بۆ چوونیکی نادیمو کراتیان ه ی ئه وتۆدا، مافی ئه وه یان پی دهری ره خنه گر و ناحه زی خۆیان به نه ته ویست بده نه قه له م و "ناحه ق" مۆتله ق بکه نه وه. ئینجا کاتی که فه رمانی بهر به ره کانی کردنی ناحه ز دهرچوو، هه ولی فه وتاندن و له ناوچوونی بده ن.

ئهم "دۆگم" له، له دریزه ی ریگادا، ده گاته ئه نجامی سه ر سپارده یی و ئیتاعه تی لایه نگرانی "حه ق" له هه ر ریبه ریکی فیکری که ئالای ئایدیۆلۆجیکی "حه ق" ی هه لگرتبی و بتوانی خۆی له شیوه ی گه وه ری بیر "حه ق" دا بنوینی. لاهووتی وه ک هه زاران و ملیۆنه ها ئینسانی سه رده می خۆی، چرای ریئوینی "بیری پرۆلیتاریی" به ده ست ستالینه وه ده یینی و به و هاسانییه ی که له سه رده می لاویدا، ستایشی ریشی پانی "حه یرانه لیشا" ی ده کرد له رۆژانی پیریشدا سه ری ئیتاعه ی بۆ سمیلی با پری ستالین دانه واند. له راستیشدا جیاوازییه کی فه لسه فی له نیوان ده رویشایه تی ئه و ومو ری دایه تی ئهم دا نییه. هه ر ئه وه نده ی گه رای سه ر سپارده یی له میشکی که سیکدا گوروا، ئیتر ریگه بۆ ئیتاعه و سه ر دانه واندن خۆش ده بی و تیپه پر کردنی سنوور له ئایدیۆلۆجیه کی ئایینییه وه بۆ بیرۆکه یه کی سیاسیش

شتىكى نەگونجاۋ نايىت - ۋەك بۇ لاهوتىش ۋا نەبوا ئەۋە دەردى كۆمەلگاي يەك لايىنى رۇژھەلآتىيە ۋ دەردى لاهوتىش ھەر ئەۋە بوو. تەنيا لە روانگەيەكى ئەوتۋەش دەتۋانرى سەرى ھەۋداي ئالۋى ژيانى لاهوتى بدۋزىتەۋە ۋ كوپە لوى كۆلەنەكانى كرماشان لە دوۋكانى پىنەچىيەتى "ئىلھامى" يەۋە، بېرىتە ئالغەي دەرويشان ۋ رىزى جەندرمە ۋ مەتەرىزى مەشروۋتە ۋ شۆپشى تەۋرىز ۋ ۋەزارەتى تاجىكىستان، ئىنجا لە گۇرستانى ناۋدارانى مۇسكۇ تەسلىمى خاك بىرىت.

(۲) ۋەك گوتمان، باۋەكوو لە ماۋەى ژيانى سۇقىيەتدا پىۋەندى فىزىكى لاهوتى لەگەل ئىران پىچرا بوو، بەلام دل ۋ گيانى ھەر لەۋى بوو ۋ ۋەك بولبولىكى دوۋرە گول شىعەرى بۇ ئىران دەچرى. ھەر ئەۋەش ترسى ۋەبەر رۇژىمى شا نابوو ۋ لە نفووزى مەعنەۋى كەسايەتى لاهوتى ۋ تەئسىرى شىعەرەكانى لەناۋ كۆمەلانى گەل بە تايىبەت زەحمەتكىشنى ئىران دەترسا. ھەر بۇيەش قەلەم فروش ۋ رۇژنامە نووسانى بەكرىگىراۋى رۇژىمى شا - ۋەك عباس شاھەندەى مودىرى رۇژنامەى "فەرمان"، بە ھەرموو شىۋەيەك خەرىكى سۈك كردن ۋ بەدناۋ كردنى لاهوتى بوون. "فەرمان" لە ژمارە ۵۴۵ ى رۇژى ۱۷ / ۷ / ۱۳۳۲ (ۋاتە دۋاى كودىتاي ۲۸ ى گەلاۋىش ۋ بەرانبەر لەگەل ۱۹ / ۱۰ / ۱۹۵۳ دا رايگەياند كە لاهوتى لە سۇقىيەت ھەللاتۋە ۋ چۆتە ۋلاتىك [كە دواترگوتيان پاكستانە] (بەشىرى، ئەحمەد، سەد ۋ يەك).

ھاۋكات لەگەل ئەۋ پىروپاگەندە سەراپا درۋ ۋ تەزۋىرە، لە پىر كىتەبىك بە ناۋى "شرح زندگانی من" لە ئىران بلاۋ بوۋەۋە ۋ من خۇم لە بىرمە لە بۇكانىش ۋەك شارەكانى تر، بە بەلاش دەياندا بە

قوتاییه‌کان . کتیبه‌که هه‌ندی زانیاری راستی تیکه‌لاو به زۆریک هه‌والی
 ناراست و بێ بنهما له‌مه‌ر بیروبۆچوون و ژيانی لاهووتی کرد بوو.
 ته‌نانه‌ت لاپه‌ره‌یه‌کیان به‌ شیوه‌ خه‌تیک نووسیبوو . که وه‌ک ده‌سته‌ته‌ی
 لاهووتی ده‌چوو و له‌ویدا لاهووتی له‌ خودا پارابوو له‌ گوناھی خو‌ش
 بیتا هه‌ر زوو زانرا که کتیبه‌که ده‌سکرده‌ و ده‌ستی رژیمی ئێرانی له‌
 پشته‌ . لاهووتی هاته‌ سه‌ر رادیوی مۆسکۆ به‌شی فارسی و به‌ره‌رچی
 درو‌کانی رژیمی دایه‌وه‌ . له‌ قسه‌کانیدا، ده‌ری خست که له‌ مۆسکۆ
 ده‌ژی و هه‌لنه‌هاتوو و نووسینی کتیبه‌که‌ش (واته‌ شرح زندگانی من)
 له‌ لایه‌ن ئه‌وه‌وه‌ نه‌بوو . دواتر له‌ سا‌لی ۱۹۵۴دا لاهووتی شیعی‌کی ب‌لاو
 کرده‌وه‌ به‌ ناوی "له‌ وه‌لامی فریوکاراند"، که وه‌لامی ئه‌و درو‌ و ده‌له‌سه‌
 و ساخته‌یه‌ی رژیمی شا بوو . له‌ شیعه‌که‌دا لاهووتی ده‌لی: "چۆن من
 له‌ ولاتی شو‌را هه‌لدیم که دوو سه‌د میلۆن برام تییدا ده‌ژین، من له‌
 ده‌ست نامه‌ردانی وه‌ک ئیوه‌ ئێرانم به‌ جی ه‌یشت، ئه‌ی چوار مندالی
 خو‌شه‌ویست و دایکی منداله‌کانم بۆ چی به‌ جی ده‌هیلم؟ " (شیعری
 "پاسخ به‌ اغواگران، مۆسکۆ ۱۹۵۴، ل ۵۱۴ ی دیوان). ئه‌م شیعه‌،
 مامۆستا هه‌سه‌نی قزنجی وه‌ریگێراوه‌ته‌ سه‌ر کوردی، که دواتر باسی
 لیوه‌ ده‌که‌م. رژیمی شا، ده‌نگتر ده‌ستی له‌و دیعایه‌ درو‌یانه‌ هه‌لگرت و
 مه‌سه‌له‌ی کتیبه‌ ته‌زویڕ کراوه‌که‌ واته‌ "شرح زندگانی من" یش که‌م و
 زۆر له‌ بیر چوه‌وه‌، که ئه‌وده‌م، لای رووناکبیرانی ئێرانی وا بوو "علی
 جواهر کلام" نووسیویه‌تی و حکومه‌ت نیزامی به‌ختیاریش چاپی
 کردوووه‌ . تا ئه‌وه‌ی سا‌لی ۱۹۸۹دا، له‌ به‌شی "رانانی کتیب" له‌ گو‌فاری
 "ئه‌نجومه‌نی توێژینه‌وه‌ی رۆژه‌لاتی ناوه‌راست"،

رهځنه يهك به زمانى ئينگليزى له سهر كتيبى "يهكيه تيه
كريكار ييه كان، ياساو باروودوخ له نيران"، نووسينى ويليام فلور چاپ
كړا، كه "خوسرهو شاكري" له زانستگه ى هاوارى نه مريكا،
نووسيېووى و تپيدا رهځنه ى له فلور گرتبوو كه بوچى ههندي لهو
مه علوماته ى وا داويه به دسته وه پشتي به كتيبى كى ساخته و
دروستكراو به ستوه؟ (نيازي شاكري هه مان كتيبى "شرح زندگاني
من" ه). ئينجا نووسيېووى: "ئيمه ده زانين كه

۱. "شرح زندگاني من"، له شونځي ناديارى پاكستان له كوټا ييه كانى
سالى ۱۹۵۳ و له ماوه ى شپږى دژى كومونىستى ريكخراوه ى "سيا" دژ به
حزبى تووده نووسرا. ئيمه ده زانين كه لاهوتى هرگيز سوځيه تى به جى
نه هپشت، ده زانين به يرو بوچوونى ستالينى وه فادار مايه وه و وهك
ستالينيه كى دمارگر كوچى دوايى كرد....

۲. لهو سالانه دا نوه نديكى "سيا" بو پروپاگهنده ى دژى كومونىستى له
پاكستان هېوو كه له يو ه زوربه ى شو پروپاگهنده ى وا له نيران ده يانكرد،
بهرهم ده مينرا. ليرمه دهگينه ناكامى شه وه كه بيره مرييه كانى لاهوتى
غيره نيرانيه ك نووسيويه كه پسپورى كاروبارى سوځيه ت و نيران بووه و
شهوش له سالانى ۱۹۴۰ و سهره تاي په نجاكاندا بووه. كتيبكه، بيگومان
له لايه ن سرويسى TBEDDMN ى سياهه ته زوير كراوه."

له په راويزى لاپه ره كه شدا شاكري دهنووسى: "ههندي كه س
گومانيان وايه نووسه رى كتيبكه، Donald بووييت و ههنديكى تر
ده لين وا هه يه G. Lanczowski بووييت" (شاكري، خسرو).

کتیپی "شرح زندگانی من" زانیارییهکی زۆری لهسەر ژيانی لاهووتی لهسهردهمی ئيران وسۆڤيهتدا داوه به دهستهوه، بهلام به هۆی نادروستی و تهزوير کرانهوه، من لیڤه دا هیچ کهلکیکی لی وهرناگرم و تهنیا به پێویستم زانی ناماژه به بوونی کتیبهکه و چۆنیهتی دروست کرانی بکه.

جگه له خهڵکانی سۆڤیهت، ئهوانهی وا لهو سالانه دا چاویان به لاهووتی کهوتبی و له بیرهوهری خۆیاندایان باسیان لێوه کردی، یهکه مه ئه ئیرانییهان و له ئه نجامی راوانی حکومهتی ئیراندا ههلاتبوونه سۆڤیهت، دووهه میش ئه ئیرانییهانی وا به سهفه ر چوو بوونه ئه وی و چاویان پێی کهوتبوو ئینجا گه رابوو نه وه ولات. تاقمی یه که مه به گشتی بالی چه پ و ئه ندامانی بالی حزبی تووده ی ئیران و له وانه، ماموستا مه لا حه سه نی قزلجی وتاریکی کورتی لهسهر لاهووتی نووسیوه و شیعیکی لی وهرگێراوه ته سه ر کوردی که من له کۆتایی کتیبه که دا وهك پاشکویهك بلای ده که مه وه. ئیحسان ته به ری، ئیره ج ئه سه که نده ری، نورالدین که یانووری و هه ندی ئه ندامی سه رکر دایه تی حزبی تووده ی ئیرانی ش هه ر له و تاقمه ن و من دواتر باسی بۆچوونه کانیان ده که مه.

له تاقمی دووهه میش، یه کیان سه عیدی نه فیسی نووسه ری به ناوبانگی ئیرانییه که دوو جار له سالانی ۱۹۳۲ و ۱۹۳۶ دا چۆته سۆڤیهت و له مۆسکۆ چاری به لاهووتی کهوتوو. باسی ئه م دوو سه فهره و هه لسه نگانه کانی له مه ر لاهووتی لیڤه و هه ره ها له به شی شیعی لاهووتیدا شی ده که مه وه و ده قی وتاره که شی که پێشتر وهرمگێراوه ته سه ر کوردی و بلۆم کردۆته وه،

دەكەمە پاشكۆی ئەم دێرانه. هەروەها "ئەنوەری خامەیی" كە سەرەتا ئەندامی حزبی توودەیی ئێران بوو و پاشان لیان جیابۆتەو و هەلۆیستییکی توندی دژ بە حزبەكە گرتو، لە بیرەوهرییەكانیدا باس لە لاھووتی دەكات و من بۆچوونی ئەویش لێردا دەھینمەو. سەبارەت بە ئیحسان تەبەری زانا و فەیلەسووفی ئێرانی و ئەندامی بالای حزبی توودە دەبێ بۆ ئەم تەبەری لە هەندێ شوێنی جیاجیا و یەك لەوان، لە "كەژ پاهە" دا لە لاھووتی دەدوێت. من هەول دەدەم بۆچوونەكانی ئەویش لەمەر لاھووتی لەم كەتیبەدا رەنگ بدەنەو بەلام لەبەر ئەوەی "كەژ پاهە"، دواى گێران و رووخانی نووسەرەكەى، لە زیندانی كۆمارى ئیسلامى نووسراو یە نووسینراو، ئەو بەشەنەشى بە پارێزى زۆرەو وەرەگرم و لام وایە خوینەرەیش لەگەڵمدايێت بۆ ئەوەى بۆ ئەم ئەگەر راگەیاندى هەوالەكان لەلایەن تەبەرییەو كەم و زۆر راستیەكی تێدا ییت، هەلسەنگاندن و بۆچوونەكانى بە بى سى و دوو هەمووی لەژێر چاوە دێرى توندوتیژی "ئیتلاعات"ى سوپای پاسدارانى كۆمارى ئیسلامى ئێراندا دەبرپووە و بەم بۆنەییەو جیگەى قەبوول و باوەڕنەن واتە "كەژ پاهە" ى تەبەرى جیاوازییەكی "كەیفى" لەگەڵ "شرح حال من" ى سیا و حكومەت نێزامى بەختیار نییە. مێژوو گەلى جار دووپات دەبیتهو، گەرچى لە بیچمى جیاوازییدا ییت!

وتاری حەسەنى قەزڵجى:

ئەم وتارە بە ناوی "لاھووتى شاعیری بەناوبانگی كورد" لە ژمارەى یەكەمى سالى سیهەم، تشرینی دووھەمى سالى ١٩٥٩ى گۆڤارى هیوا، چاپى یانەى سەرکەوتن لە بەغدا بۆ بۆتەو و كاك خوسرەو پیربال

جاریکی تر له گوڤاری هاوار، چاپی ئالمان، ژماره ۱۴ ی سالی ۲۰۰۳ ۱۵
چاپی کردوتهوه (قزنجی، حهسەن، ۱۹۵۹) و لهسەرەتاکانی سالی
۲۰۰۴ یشتدا، جاریکی تر وهك بهشيك له كتيبي "سەرجهمی بهرهمی
حهسەنی قزنجی" بلاو کراوهتهوه (قزنجی، حهسەن، ۲۰۰۴).

گرنگی کاری قزنجی، یهكهم له وهدايه كه لاهووتی به "شاعیری
كورد" ناوگیر کردووه نهك فارس و دووهم نهو پارچه شیعره‌ی
وه‌رگیراوه‌ته سەر کوردی و پیشتر گوتمان لاهووتی بۆ وه‌لامدانه‌وه‌ی
دیعیایه‌ی هه‌لاتنی خو‌ی له سو‌قیه‌ت و چاپی کتیبه‌ ته‌زویه‌كه‌،
ه‌وندبوویه‌وه. من نه‌م وتاره‌ی مام‌وستا به‌ ته‌رجمه‌ی شیعره‌كه‌وه
ده‌خمه‌ به‌شی پاشكو (ژماره ۶) به‌لام پیشتر ده‌بی ده‌ست نیشانی یه‌ك
دوو خال له‌مه‌ر بۆچوونه‌کانی سه‌باره‌ت به‌ لاهووتی بکه‌م. قزنجی سالی
۱۸۸۵ ی بۆ له‌ دایکبوونی لاهووتی داناوه‌ و من خو‌یشم له‌ "هیلکه‌ی
دۆراو" دا نه‌م کاره‌م کردبوو، به‌لام "اجماع" له‌سەر نه‌وه‌یه‌ كه‌ لاهووتی
له‌ سالی ۱۸۸۷ دا هاتبیته‌ دنیاو نه‌م ته‌ئریخه‌ی دووهم که‌م و زۆر
له‌ لایه‌ن نووسه‌رانی ژیا‌ننامه‌ی لاهووتیه‌وه‌ چه‌سپاوه‌. هه‌روه‌ها قزنجی
"ئیلهامی" باوکی لاهووتی به‌ خاوه‌نی مولکیکی زۆر له‌ باکووری
کرماشان ده‌زانی‌ت كه‌ نازانه‌وه‌ زانیارییه‌ی له‌ کو‌ی هی‌ناوه‌ ؟ نه‌وه‌نده‌ی
زانرا‌بیت ئیلهامی پینه‌چی یاخود که‌وشفرۆش بووه‌ و هیچ و‌ی‌ناچی
که‌وشدروو یا که‌وشفرۆشیکی غه‌یره‌ کرماشانی (گوتمان له‌
"نیسه‌هان" و تو‌یسرکان" وه‌هاتبووه‌ کرماشان)، بتوانی "مولکیکی
زۆر" پیکه‌وه‌ بنیت، نه‌ویش له‌ باکووری کرماشان به‌ره‌و کوردستان
که‌رچی نه‌گونجاویش هه‌ر نییه‌. قزنجی باسی "خه‌م و خه‌فه‌تی

له ناوچوونی دارایی "لاهووتی دهکات و ئه وهش نازانم له کام سه رچاوه
وه رگيراهه و ماموستا کام "دارایی" دهویتی ؟

دلنایام ئه م زانیارییه له سه رچاوه یه کی سوڤیه تی وه رگيراو، به لام
به داخه وه نازانم کام ؟ قزلجی ههروهه تاوانی کوشتنی یه ک
له ژیردهسته کانی ده داته پال لاهووتی. ئه و باسه له سه رچاوه
ئیرانییه کان و یه ک له وان کتییی "کودتای لاهووتی" نووسینی "کاوه
بیات" دا هاتوه، ناوی که سه کهش به "ئه بولفهل" براوه. به لام له هیچ
سه رچاوه یه کدا و به راشکاوی نه گوته راوه لاهووتی که سه که ی
کوشتنیت، به لکوو گوته ویا نه تاوانی قه تله که ی دراوته پال. قزلجی
ههروهه ده لی به شوین کوشتنه که دا، لاهووتی براوته تاران و گيراهه.
ئه وه به ته واوته ی هه لیه. راستیه که ی ئه وه به به شوین کیشه ی کوژانی
"ئه بولفهل" دا وه قدیکی سی که سی له تارانه وه چوون بو قوم، که
وه ک پيشتر گوته را، یه کیان سویدی و دوویان ئیرانی بوون، ئه وانیش له
ریگا کوژان و لاهووتی به وه تاوانبار کرا که دهستی له کوشتنیاندا
هه به، جا به بیانوی خه لات کردنه وه داویان لی کرد بجیه تاران،
به لام لاهووتی هه رچییه ی له مه سه له که ده زانی، نه چوو و به پیچه وانه،
هه لات و سه ری له سلیمانی و ئه سه ته موول ده رهینا.

ماموستا تووشی هه لیه کی تریش هاتوه به وه ی ده لی له سالی
۱۹۲۱ دا گه راوته وه تاران. ئه وه ی راستی بیت ئه و گه رانه وه یه سالی
۱۹۲۱ هه مان چوونیه تی له ئه سه ته مووله وه بو ره واندز و له ویه به
مه نگوپایه تیدا بو سابلاغ و دوا ی به جی هیشتنی مه لیک زاده له سابلاغ،
بو ته وریز. له ته وریزه وه لاهووتی ئیرراوته شه ره فخانه که ده زانین به

شۋېتلىدا "شۋېشى سوور"نى تەۋرىز لە مانگى فېرېۋەرى سالى ۱۹۲۲ سەرى ھەلدا، لە ئەنجامى تېكىشكانى راپەرىنەكەشدا لاھوتى ھەلات بۇ سۆڧىيەت و ئىتر بە ھېچ شىۋەيەك چاۋى بە تاران نەكەوتەۋە.

بە ھەمان شىۋە، مامۇستا بەسەر ھەلەيەكى تىرىشدا كەوتوۋە. لاھوتى لە ماۋەى نىۋان راپەرىن تا كوژرانى شىخ محمد خىابانىدا، لە ئىران نەبوو و لە ئەستەموول دەرثيا. پاشماۋەى دىموكراتەكانى لايەنگرى خىابانى لە رووداۋى راپەرىنى جەندرمەى شەرەفخانە و گرتنى تەۋرىزدا يارمەتى لاھوتىيان دا، ئەۋە راستە بەلام ھەلەيەكى تەۋاۋە كە مامۇستا دەنۋوسى: "سالى ۱۹۲۲ [لاھوتى] لە شۋېشەكەى "شىخ محەمەدى خىابانىدا ھاۋبەشى كىردوۋە".

خىابانى لە ۱۹ سېتەمبىرى ۱۹۲۱ دا شەھىد كراۋە (كەسرەۋى، ئەحمەد، ۱۹۹۲، ۸۹۲) و ئاشكرايە لە مانگى ئۆكتۇبردا كاتى لاھوتى گەراۋەتەۋە ئىران شۋېشەكەى خىابانى تىك شكاو ورېبەرى شۋېش شەھىد كرابوو. بەم پىيە بەشدارى كىردنى لە شۋېشەكەدا نەگونجاۋە. بەلام بە پىچەۋانەى باسەكەى لەمەر ئىران، ئەۋ كورتەيەى وا مامۇستا سەبارەت بە ژيانى سۆڧىيەتى لاھوتى نووسىۋە، بى ھەلە و تەۋاۋە.

يەكى دىكە لەۋ كەسانەى كە سەبارەت بە ژيانى سۆڧىيەتى لاھوتى نووسىيىت، "سەئىد نەفىسى"يە (۱۹۹۶، ۱۸۹۵)، نەفىسى ئەدىيىكى ناۋدار و جىگەى رىزى خەلك بوو. لەسەردەمى گەنجىدا پىۋەندىكى نىزىكى لەگەل تەييارى چەپ ھەبوو و دوو جارىش بانگ ھىشتىنى سۆڧىيەت كرا. لە ھەر دوو سەفەرەكەيدا چاۋى بە لاھوتى كەوت و دە

سال دواى دووهم سه‌فەر، له سالى ۱۹۴۶ و له فه‌زاي كراوه‌ى سياسى
 ئهو ده‌مانه‌دا، به‌ بۆنه‌ى چاپى هه‌لبژاردەى شيعره‌كانى لاهووتيه‌وه
 وتاريكى له‌ گوڤارى "پيام نو"، چاپى ئه‌نجومه‌نى دۆستى ئيران و
 سوڤيه‌ت (ژماره ۱۲ى سالى ۲، سېته‌مىرى ۱۹۴۶) دا بلآو كرده‌وه و
 تيبدا له‌ ژيان و شيعرى لاهووتى دوا. ئه‌وه‌ى خواره‌وه، هه‌لبژاردەى
 بۆچونه‌كانى سه‌عيد نه‌فيسييه له‌مه‌ر ژيانى لاهووتى. هه‌لوست
 گرتنى نووسەر به‌رانبەر به‌ شيعره‌كانى لاهووتى له‌ به‌شى دواتردا
 ديت. سه‌رجه‌مى بابته‌كه‌ش ده‌كرتته پاشكووى كتيبه‌كه (به‌روانه
 نه‌فيسى، سه‌عيد، پاشكووى ژماره ۴). كورته‌ى هه‌والى نه‌فيسى له‌مه‌ر
 لاهووتى به‌م شيوه‌يه‌يه:

"له‌ سالى ۱۹۳۲ بۆ يه‌كه‌م جار له‌ مۆسكو چاوم پيى كه‌وت....
 ناوى به‌ هه‌موو لايه‌كدا بلآو ببوه‌وه.... كار هه‌لبژاردەكانى
 وه‌رگه‌رابوونه سەر چه‌ندىن زمان. پاشان له‌ سالى ۱۹۳۶ له‌ هاوينه
 كه‌شتى ئه‌م دوايييه‌ى خۆم بۆ مۆسكو دا چاوم به‌ شاعيريكى ناودار
 كه‌وت و له‌ كه‌ليدا وتوويزم كرد.... لاهووتى ئهو ويژهره‌يه كه، شيرى له
 كالان كي‌شاوته ده‌رى و .... له‌ هه‌موو ۵۹ سالى ته‌مه‌نى، نزيكه‌ى سى
 سالى له‌ مه‌يدانى خه‌باتدا بردۆته سەر ... لايه‌نيكى ديكه‌ى كارى
 لاهووتى خو به‌خت كردنيه‌تى له‌ پيناو ئهو ئاوات و باوه‌رانه‌ى وا له
 شيعره‌كانيدا ده‌ريان ده‌بري‌ت ... له‌ ماوه‌ى مانه‌وه‌ى توركيادا ته‌نيا
 شتيك كه‌ پيى برا بيت گله‌يى و شكات و خه‌م و دلساردييه ... به‌لام
 ئه‌وه‌ى له‌ يه‌كيه‌تى سوڤيه‌تى پيى به‌راوه، شه‌وق و هه‌ست و خه‌بات له
 ريگاي ئيشووكارى خوى و بيره‌وه‌رى ئيران و هيواى گه‌رانه‌وه‌يه‌تى بۆ

ولات. شاعیر ھەمیشە یەکیەتی سۆقیەتی بە نیشتمانی دووھەمی خۆی زانیوہ.... زۆر شیعرى وەرگىڤراونەتە سەر زمانە جیا جیاکانى سۆقیەتی لە زمانى رووسیيەوہ. " (نەفیسى، سەعید، پاشکۆى ٤).

کەسێکى دیکەى لەو سالانەدا لە سۆقیەت، لاھوتى بینوہ و سەردانى مالى کردوہ، ئەنوەر خامەیی. خامەیی کە پێشتر باسى کەسایەتییەکیمان کرد، یەک لەو ٥٣ کەسە بوو کە لەسەردەمی رەزاشا دا گیران و "بە گروہ ٥٣" نەفەر ناویان دەرکرد. ناوبراو سەرەتا بوو بە ئەندامى حزبى توودەى ئێران و دەرنگتر لە سالى ١٩٢٦دا لییان جیا بووہ وە. خامەیی لە حزبى توودە گەلیک ناپازى بوو و بەشیک لە رێبەرایەتی حزبى بە مەئموور و دەستنیژی دەزگای جاسووسى سۆقیەت و حکومەتى سۆقیەتی دادەنا. حزبى توودەش وەک "ریویزیونیست" و ھەڵپەرسى باسى ئەوى دەکرد.

لەبەرگى دووھەمی بیرەورییەکانیدا، ئەنوەر خامەیی سەبارەت بە چاپیکەوتنى لاھوتى کە لە ماوہى سەفەرى سالى ١٩٥٧دا بۆ مۆسکۆ واتە بە ماوہیەکی کەم پێش کۆچى دواى لاھوتى رووى دا، دەنووسى:

"سەرنج راکێشترین بەشى بیرەوریم لە مۆسکۆ، چاپیکەوتنى نەمر ئەبولقاسمى لاھوتییە.... لاھوتى لەو دگمەن کۆمۆنیستانەى پەنابردو بۆ سۆقیەتە کە لە بەلای "پاککردنەوہ" کانى ستالین رزگاریان بوو. لەناو ھزاران کۆمۆنیستى ئێرانى کە دواى شەرى دووھەم [ى جیھانى] پەنايان بردبوہ بەر سۆقیەت، ئەوانەى وا لە "پاککردنەوہکان" رزگاریان ھاتبى لە ژمارەى قامکى دەست تێناپەرن... لاھوتى لە جەندەرمیدا گەیشتبوہ روتبەى ميجەر واتە سەرگوردی و وەک زۆر ئەفسەرى جەندەرمەى ئەو دەم،

لايهنگرى ئازادى و دوزمنى ئىستىمارى ئىنگلىز و دژ بە قەزاق و رەزاخان بوو... پەناى بىرە بەر سۆڧىيەت و لەوى ھەمىشە جىگەى رىزى دەولەتى سۆڧىيەتى بوو، بە پلەوپايەى گىرنگى ەك وەزارەت لە تاجىكىستانىش گەيشت. لە سالى ۱۹۵۷ دا، ماوەىەك بوو خانەنشىن كرابوو و لە ئاپارتمانىكدا دەژيا كە دەولەت پىندا بوو و لەگەل ژن و منداڵەكانى لەويدا دەژيا. من و "كەشاوەرز" لەوى چووينە دىدەنى".

پاشان خامەىى دەلى لاھووتى ھەولى دا بە تەنيا چاوى پىم بکەوى، بىردمىيە وىلاکەى لە دەرهەوى شار و قەسەى لەگەل كىردم:

"سەرسوپمانم ئەودەمە تووش ھات كە لاھووتى دەستى كىرد بە گلە و گازندە لە كۆمەلگای سۆڧىيەتى و شتى واى پىگوتم كە من ھەرگىز باوەرم نەدەكىرد. گوتى دىزى و چەتەگەرى لە دەورووبەرى مۆسكۆ ھەيە و شەو نىيە كەس نەكۆژىت، بەرتىل و خاتىرگرتن، لە بنەماكانى ژيانى سۆڧىيەتن... ئىرەى بىردن ، رەقەبەرى و تاوانبار كىردنى خەلك، بىرەوى زۆرە... رەگەزپەرەستى و دژايەتلىكەردنى جوولەكە، كارىكى ئاساييە و لە قوتابخانە كۆپەكانى ئەزىيەت دەكەن لەبەرئەوى دايكىيان جوولەكەيە... شتىك كە لە ھەموان زياتىر سەرنجى راکىشام، ئەوين و خۆشەويستى لاھووتى بۆ ئىيران و بەتاييەت كىرماشان بوو. بە داخ و دەردەو دەيگوت "تاقە ئارەزووم ئەوەيە جارىكى تىر و دەتن و شوينى لەدايكبوونم بىينمەو... گوتى چەند جارىم داواكىرد و دەستبەدامىنى ھەموولايەك بووم بچمە ئىران، بەلام بەداخووە موافەقتيان نەكىرد.

گوتم [واتە خامەىى]: بۆچى ئەودەندە جەخت لەسەر چوونەوى كىرماشان دەكەى، خۆ ھىچى لى نىيە و شارىكى وىرانە ؟ بە خەفەتەو

گوتى : چۆن دەتوانم كرماشان لەبىر بەرم؟ ھەر لەو كوچە باخانەى ھەزار بىرەو ھەرىم ھەن. لەژىر ھەر دىوارىكىدا چەندىن جار دزى تىرىم كردووہ ! " لەكوٽايدا لاھوتى نامەيەك و دوا وىنەى كۆپەكەى دامى تا لە تاران بىخەمە پۆستەوہ و بىنىرم بۆ كرماشان، كارىك كە دەستبەجى دواى گەيشتنى تاران بەرپۆم برد. " (خامەيى، ئەنوەر ٢٧٩ تا ٣٨٠).

پيش ئەوہى باسى بىرەو ھەرى كەسانى تر لەمەپ لاھوتى بكەم، بە پىويستى دەزانم دياردە بە كتيبيكى فارسى بكەم. نەسىم خاكسار نووسەرىكى ئىرانىيە كە ئىستا لە ھۆلەندا دەرژى. ناوبراو لە سالى ١٩٩٣دا كتيبيكى بە ناوى "خاترات سفر تاجىكستان" بلاكردەوہ و تىيدا لە كۆبونەوہيەكى سى رۆژەى كولتورى دوا، كە لە شارى دووشەنبە بەرپۆم چووبوو، ئەو و دەيان ميوانى تىرش لە دەرەوہى تاجىكستان ھاوپى گەل سەدان تاجىكى بەشداریيان تىدا كردبوو. مەن كتيبەكەم خویندەوہ. لە ھەموو لاپەرەكانى ئەو كتيبەدا جارىك بە چاك يا خراپ ناوى لاھوتى نەھاتووہ و وا دەرەكەوى كە بە درىژايى ماوہى سى رۆژەى كۆنغەرانسەكەش ھىچكام لە خانەخۆى و ميوانەكان ناوى لاھوتىيان نەبردىت. ھەرەھا مەن وا تىگەيشتم كە تەنانت لە ھەموو تاجىكستان نە جادەيەك، نە كۆلخوژىك، و نە ناوەندىك بەناوى ئەوہوہ نەماوہ و بىنايەى ئۆپىراى نەتەوايەتى تاجىكستانىش كە ناوى لاھوتى لەسەر بوو، ناوى دىكەى لەسەر دانراوہ، لەبەرئەوہى نووسەر باسى چوونى ميوانانى بۆ ئۆپىراكە كردووہ، بەلام ناوى لاھوتى نەھىناوہ ! ئايا لاھوتىش بوو بە قوربانى ئانتى سۆقىەتسىم لە

تاجىكىستان ؟ ئايا دەسەلاتى ئىسلامىيەكان و ئيران و ايان كرد ؟ خۇ ئەگەر ئەوانەش راست بن، نووسەريكى وەك نەسىم خاكسار يا ميوانانى ترى وەك چەنگىز پەهلەوان و فەرەيدون جونەيدى دەبوايە باسى ئەو قارەمانە مەزنەى ميژووى تاجىكىستان و ئيرانيان بكردايە، كە نەيانكرد ! (خاكسار، نەسىم، ۱۹۹۳).

هەرچۇنىك بىت، من بەشويئ لاھوتىيدا زۆر دەرکم کوتا ! بىستم خاتوو ژالەى سولتانی (ناسراو بە ژالە ئىسففەھانى) كە دەيان سالّ لە سۇقىيەت ژياو، ئىستا لە لەندەن دەژى، ويستم بچمە چاوپىكەوتنى و ئەويش بەو مائاواييەو وەريگرم و لە سالى ۱۲۰۰۲ لە مالى خۇى قسەم لەگەلّ كرد. خاتوو ژالە لە مۆسكۆ چاوى بە لاھوتى كەوتوو و ئاگادارى ژيانى ھەيە و، لە چاوپىكەوتنەكەدا باسى ئەوہى كرد كە لە كۆبوونەوہيەكى رەسميدا بينيويتى و ئەوہش سەردەميك بووہ كە لاھوتى كەوتبوہ بەر چاوەديريى پۇليس و دەزگای ئاسايش. ھەر بۆيەش ھەميشە بە دەوريەوہ يەكدوو كەس ھەبوون بۆ ئەوہى بزانن بۆ كويّ دەچى و چاوى بە كى دەكەويت. خاتوو ژالە گوتى لاھوتى تەنانەت لە كۆبوونەوہيەكى وا گشتيدا نەيدەويړا لەگەلّ كەسيك قسە بكات و ھيچ بلّى. جا بۆيە، كاتى كە يەكترمان ماچ دەكرد بە ئەسپايى پيى راگەياندم كە لەژيړ چاوەديريدايە.

ھەندى سەرچاوە كە دەبوايە زانبارييەكى كەم يا زۆريان لەمەر لاھوتى تييدا دەست بكەويت، بە داخوہ لەمەر ئەو بيّدەنگن. من سەيرى ھەنديكيانم كردووہ و بە داخوہ ھيچم لەو بارەيەوہ دەست نەكەوتوون:

حسین مکی، خاطرات سیاسی
حماسه‌ی پیرم با نضمام شرح احوال گروه گونگیان و حزب
داشنا کسیون

دکتر کریم سنجابی، امیدها و ناامیدیها
نورالدین کیانوری، خاطرات
بزرگ علوی، خاطرات (یکوشش حمید احمدی)
انور خامه‌ای، پنجاه نفرو سه نفر
خلیل ملکی، خاطرات سیاسی

له‌به‌ران‌به‌ردا، هه‌ندی سهرچاوه‌ی چاوه‌پوان نه‌کراو، زانیارییه‌کی
زۆرمان له‌سهر مه‌سه‌له‌ی ژیان و به‌ره‌مه‌کانی لاهووتی پی ده‌به‌خشن.
من لیژده‌دا کورته‌ی هه‌موو نه‌و سهرچاوانه ده‌خمه به‌ر چاو که ده‌ستم
پییان راگه‌یشته‌بیت. ده‌ست پی راگه‌نه‌یشته‌وکانیش ده‌زانم زۆرن و
یه‌ک له‌وان به‌لگه‌نامه‌کان وه‌زاره‌تی کاروباری ده‌روه‌ی بریتانیان، که
هه‌ول ده‌ده‌م دواتر بیانکه‌مه به‌رگی دووه‌می نه‌م کتێبه.

یه‌حیا ده‌وله‌ت ئابادی له‌ بیره‌وه‌رییه‌کانی خۆی به‌ناوی "حیات
یحیی" دا زانیارییه‌کی هه‌له‌مان پی ده‌دات که دووری نازانم مامۆستای
به‌ریز هه‌سه‌نی قزلباش بو چوونیکێ خۆی له‌و وه‌رگرتبیت (به‌روانه
پیشتر). ده‌وله‌ت ئابادی ده‌نووسی: "....له‌نیوان هیزی ده‌وله‌تی [له
نازه‌ربایجان] و هیزی میلی به‌ رێبه‌رایه‌تی شیخ محهمه‌دی خیابانی و
لاهووتی‌دا، شهر ده‌قه‌ومیت، شیخ محهمه‌د ده‌کوژریت و لاهووتی خان
فیرار ده‌کات و حوکمی ده‌وله‌ت له‌ نازه‌ربایجان به‌ هیژ ده‌بیت....."
(ده‌وله‌ت ئابادی، یه‌حیا، ٤، ١٠٦).

نه‌م هه‌واله، هه‌له‌یه‌کی زه‌قی تێدایه و وه‌ک پیشتر گوته‌را، خیابانی
ماوه‌ی مانگیك پیش نه‌وه‌ی لاهووتی بگه‌رپته‌وه ئیتران و چه‌ند مانگ

پیش راپه‌پرینی جه‌ندرمه‌ی شه‌ره‌فخانه له ته‌وریز، ده‌کوژریت و له راستیدا نه‌ک ئه‌و دوو که‌سه راپه‌پرینیکی هاوبه‌شیان نه‌کردوو به‌لکوو هه‌رگیز چاویان به‌یه‌کتر نه‌که‌وتوو.

ئیره‌ج ئیسکه‌نده‌ری له رێبه‌رانی حزبی تووده‌ی ئێران له بیره‌وه‌رییه‌کانی خۆی و له باسی ته‌نگوچه‌له‌مه‌ی نیوان باله جیاوازه‌کانی رێبه‌رایه‌تی حزب له ماوه‌ی ژیا‌نی سو‌قیه‌تدا، باسی ئه‌وه ده‌کات که چۆن چۆته‌ لای لاهووتی و به‌حیسابی پیوه‌ندی لاهووتی له‌گه‌ل کومیته‌ی ناوه‌ندی [حزبی کومونستی یه‌کیه‌تی سو‌قیه‌ت]، داوای لێ کردوو بۆی پیرسی و روونی بکاته‌وه نایا هۆی هه‌لس‌وکه‌وتی ناله‌بار له‌گه‌ل ئه‌ودا چیه‌ و ده‌لی: "لاهووتی گوتی من پرسیا‌ری مه‌سه‌له‌که‌ت بۆ ده‌که‌م و سبه‌ینی له‌بابه‌ته‌که ده‌کۆلمه‌وه..... دوو سبه‌ی هات و گوتی جه‌ناب! بۆیان تێچاندووی.... گوايه تۆ شازاده‌ی و دژێ سو‌قیه‌تی". ئه‌سکه‌نده‌ری له‌کۆتاییشدا ده‌نوسێ: "لاهووتی شوینی زۆری له‌سه‌ر دانا‌م به‌وه‌ی چووبوو ئاوا داکۆکی له‌من کردبوو....." (اسکندری، ایرج، ۳۹۹ و ۴۰۰).

ئیسماعیل راڤین له‌به‌رگی یه‌که‌می کتێبه‌ ناسراوه‌که‌ی خۆی "فرامۆشخانه و فراماسو‌نری در ایران" دا، که سه‌باره‌ت به‌ ده‌وری ماسۆنه‌کان له‌به‌ری‌پوه‌بردنی کاروباری سیاسی ئێران نووسراوه، کاتی باسی ته‌ئسیری نووسراوه‌کانی میرزا مالکۆم خان و رۆژنامه‌که‌ی واته "قانون" له‌سه‌ر رووناکیرانی ئێران ده‌کات، که‌ک له‌بیره‌وه‌رییه‌کانی لاهووتی له‌کتیبی "کلیات ابوالقاسم لاهووتی" به‌زمانی تاجیکی وهرده‌گریت و ده‌گیریته‌وه چۆن به‌دزییه‌وه رۆژنامه‌که‌ی خویندوته‌وه و هه‌روه‌ها چۆن له

رېځگه باوكيه وه چوټه ناو "جمعيت ادميت" ي ماسوڼه كان و هرر ئهوانيش پيتاكي چوونه تاران و دهرس خوښنديان پي داوه.

رائن له دريژده دهنووسې: "نك هر لاهووتى خوې باسى ئه نداميه تى له جه معيه تى ماسوڼى كردوو، بهلكو "بیرتلېس" زانا و ئيرانناسى سؤقيه تى و "ميكائيل زه ند" ئيرانناسى هاوچهرخ و ئه ندامى ئاكادېمياى زانستى تاجيكستانيش له م باره يه وه زانيارى به نرخیان پي داوین... " (رائین، اسماعیل، ۱، ۶۱۹ تا ۶۲۱). ئه و پيوهندييه لاهووتى له گهل ماسوڼه كان جيگه ل په سندی لاهووتى خوښيه تى و له وتارى "سه باره ت به خوڼم" دا ته ئيدى دهكات (پروانه پاشكوى يه كه م).

ئحسان ته به رى زانا و فهيله سوڼى ئيرانى ماوه ل دهيان سال و هك يه كيك له ري به رانى حزبى تووده له خاكى سؤقيه تدا ژيا و دواى گه رانه وه بؤ ئيران كه وته بهر په لامارى كوڼمارى ئيسلامى و له زيندان له ژير ئه شكه نجه ل زوردا، رووځا. له سالانى زينداندا ته به رى كتيبىكى به ناوى "كژ راهه" نووسى كه ئاشكرايه له ژير زه ختى زيندانه وانه كانيدا نووسراوه و هرر بؤيه ش بايه خ و "سه نه دييه ت" ي نييه. ته به رى ، كه له سؤقيه ت لاهووتى گه ليك جاران بينيوه، له م كتيبهدا ئاماره يه كى كه مى پي دهكات كه بؤ ئه وه ده بيت ليړدها وهرگيړاوه كه ل بڅمه بهر چاوى خوښنر، گهرچى هه موو دهقى كتيبهدا ده بى به پاريزه وه سه ير بكرىت. ته به رى دهنووسيت:

"...ئهو دهم شاعيرانى ناودارى روس و هك يېسه نين، بلوك و ماياكوفسكى خوڼان له وه دهگرت به ستا ليندا هه لېلېن، به لام لاهووتى

دهستی کرد به پيدا هه‌لگوتنی گرنگایه‌تی و گه‌وره‌یی که‌سایه‌تی ستالین.... هاو سهره‌که‌ی ، که شاعیره‌یه‌کی رووس بوو، زۆر جار شیعره‌کانی بۆ وهرده‌گیراو ئەم شیعرا‌نه‌ش ده‌که‌وتنه به‌رچاوی ستالینو، بۆیه‌ش بوو که ستالین میهره‌بانی له‌گه‌لدا ده‌کردو فهرمانی دا که پله‌ی یارمه‌تیده‌ری [ماکسیم] گورکی له ئەنجومه‌نی نووسه‌رانی سوڤیه‌تی پی بدریت.... ستالین فهرمانی دا ده‌ستبه‌جی خانووبه‌ریه‌یه‌کی به ۵ ژووری خه‌وه‌وه له "مالی ده‌وله‌ت"دا پی بده‌ن.... به‌لام ئەو کاته‌ی که ئی‌مه گه‌یشتی‌نه مۆسکۆ، لاهووتی به‌رده‌وام شکاتی له هه‌ژاری و ده‌سته‌ته‌نگی خۆی ده‌کرد و ئیتر میهر و خۆشه‌ویستی رابوردووی ستالین، لاهووتی نه‌گرت‌ه‌وه، چونکوو تاقم‌یکی زۆری نووسه‌ران به‌ده‌وریه‌وه بوون و ئیتر پی‌ویستی به لاهووتی نه‌بوو.... پاش مردنی ستالین، مۆلۆتۆف خۆشه‌ویستی خۆی به لاهووتی نیشان دا و بلاوکردنه‌وه و وهرگیرانی هه‌موو کۆمه‌له‌ شیعره‌کانی ئازاد کرا، هه‌روه‌ها "داچا" (ویلا) یه‌کی له ده‌ره‌وه‌ی مۆسکۆ به ترومبیل و لیخۆپه‌وه پی درا. لاهووتی هه‌ستی به به‌خته‌وه‌ری ده‌کرد، به‌لام مردنه‌که‌ی نزیك ببووه‌وه و زۆری پی نه‌چوو، که له ته‌مه‌نی ۷۰ سالێ دا کۆچی دوا‌یی کرد (ته‌به‌ری، ئیحسان، ۱۹۸۸، ۹۷، تا ۹۹).

من لێره‌دا کۆتایی به‌ گیرانه‌وه‌ی بیره‌وه‌ری که‌سان له‌مه‌ر لاهووتی ده‌هینم، گه‌رچی ئاشکرایه هێشتا گه‌لێک سهرچاوه و شوینی ده‌یکه هه‌ن که ده‌کرێ سهردانیان بکری‌ت، به‌لام لام وایه خۆینه‌ر به‌و زانیاریانه‌ی تانیستا گ‌ردو‌کو‌و کراون، روخساریکی روونی ژیان و که‌سایه‌تی و به‌سه‌ره‌اته‌کانی لاهووتی بۆ ده‌رکه‌وت‌ه‌وه. به‌لام باش وایه وه‌ک خاتیمه‌ی

ئەم بەشە، باسېك لە دوو بابەت بىكەم كە پېئوھندييان بە ژيانى لاهووتى لە ئەستەموول و ئىرانەوھ ھەيە و، يەكيان بە تايبەت خاوەنى گرنگايەتى زۆرە، ئەويش كىشەى كوژرانى شوپشگىڤى ناودارى ئىران "ھەيدەر خانى عەمووئوغللى" و ناوى بكوژەكەيەتى. ھەيدەر خان دۆست و ھاوسەنگەر و ھاويىرى لاهووتى و دانەرى ئەسلى حىزى سوسىيال ديموكراتى ئىرانە، كە پىشتەر باسى ھاوكارى ئەو و لاهووتيمان كرد.

مەسەلەى كوژران يا ئىعدامى ئەويش وەك كوژرانى ميرزا كوچك خانى جەنگەلى تائىستا لە تاريكىدا ماوھتەوھ و لايەنە جياوازە سىياسىيەكان ھەر كام بە شيوھەيەكى بۆ دەچن. بۆچوونىك ئەوھە گوايە ميرزا كوچك خانى جەنگەلى كوشتبىتى. اسماعيل رائىن لە كتيبى "ھيدەر خان عمووغللى" دا، ئەم بۆچوونە دەداتە دواوھ و دەلى سەرى ھەوداى ھەلەيەكى ئەوتۆ، شيعىرىكى لاهووتىيە. شيعىرى لاهووتى كە "رائىن" نامازەى پىدەكات، شيعىرىكە بەناوى "مرگ مجاهد" كە تىيدا ھەيدەر خان و ميرزا كوچك خان وتووژ دەكەن و روانگەى سىياسى خويان دەرەبەن، ئىنجا ھەيدەر خان بەھۆى روانگەى پىشكەوتنخوازەنەيەوھ زىندانى دەرگىت و كوچك خان لە زىندان دەچىتە چاوپىكەوتنى و فەرمانى تىرەباران كردنى دەرەكات. ئەوھ كوٹايى شيعەرەكەيە:

در آن تاريكى شب، ھىنتى و ارد بزندان شد
سپس برقى بزد كبرىتى و، شمعى فروزان شد
بە پيش اهل زندان صدر مليون نمايان شد،
سخن کوتاه، حيدر با رفيقان تير باران شد
(شيعىرى "مرگ مجاهد"، لاپەرە ۲۶۸ى ديوان لاهووتى) (رائىن، اسماعيل، "حيدر خان عمووغللى"، ۱۹۷۶، ۲۹۵).

وهك گوترا، كيشه‌ی كوژرانی حه‌یدەر خان هیشتا له تاریکیدا
 ماوه‌ته‌وه و نازانری ئایا لاهووتی چه‌نده له بۆچوونه‌کی‌دا راست بووه،
 به‌لام ته‌نگوچه‌له‌مه‌ی ناو بزوتنه‌وه‌ی جه‌نگه‌ل و زه‌قبوونه‌وه‌ی رقه‌به‌ری
 و دژایه‌تی نیوان بالی راست که میرزا کوچک خان نوینه‌رایه‌تی و
 ریه‌رایه‌تی ده‌کرد، له‌گه‌ل بالی چه‌پدا که احسان الله‌خانی دۆستدار
 هاوپی و هاوپی‌ری حه‌یدەر خان نوینه‌ری بوو، وا هه‌یه بۆچوونی
 لاهووتی ته‌ئیی‌د بکه‌ن، به‌تایبه‌ت که لاهووتی له حه‌یدەر خان نزیک بوو
 و ده‌بی په‌ی شوینی کیشه‌که‌ی گرتییت.

(۲) خان مه‌لیکی ساسانی بالویزی ئیران له ئه‌سته‌موول، له
 بیره‌وه‌رییه‌کانی خۆیدا باسی نه‌ورۆزی سالی ۱۳۰۰ی هه‌تاوی، واته
 ۱۹۲۱ی زایینی ده‌کات و تییدا ئاماژه به‌ لاهووتیش ده‌کات. نه‌وه
 کورته‌ی یادداشته‌کانی خان مه‌لیکه:

"نه‌ورۆزی ۱۳۰۰ی هه‌تاویمان له بالویرخانه‌ی [ئیران له] ئه‌سته‌موول
 به‌ جه‌ژن گرت.... پاشان ئا‌غای ئه‌بولقاسم خانی لاهووتی کرماشانی
 مو‌دی‌ری گۆفاری "پارس" یه‌که له شاعیرانی ناوداری ئیران که لو‌ت‌فی
 تایبه‌تی له‌گه‌ل من هه‌یه، "نوروزنامه" یه‌کی به‌ناوی منه‌وه‌ خۆینده‌وه...."

خاوه‌ن و سه‌رنووسه‌ری به‌شی فارسی [گۆفاری "پارس"]
 ئه‌بولقاسمی لاهووتی بوو. حه‌سه‌نی موقه‌ده‌م ئه‌تاشه‌ی بالویرخانه،
 به‌شی فه‌ره‌نسی گۆفاره‌که‌ی به‌ریوه‌ ده‌برد. له‌ویدا ژیا‌نامه یاخود
 شی‌ع‌ری شاعیرانی کرماشان وه‌ك حوسه‌ین‌قولی خانی كه‌له‌و‌ر كه
 نازناوی "سولتانی"بوو، هه‌روه‌ها میرزای سالیك و ئه‌بولقاسمی
 لاهووتی بل‌و ده‌کرایه‌وه (ساسانی، خان ملك، ۱۹۷۵، ۱۴۰ و ۲۱۰)

به‌شی دووهم

شیعر

شیعری لاهووتی:

ئه‌وه‌ی تانیستا گوترا، ژیان و به‌سهرهات و هه‌لو‌یستی لاهووتی بوو.
به‌لام لاهووتی پیش هه‌مووشت به‌شیعره‌کانیه‌وه ده‌ناسریت، ئه‌و
شیعرانه‌ی که به‌فارسی ده‌یگوتن و هه‌ندی جار له‌خه‌نجیری ده‌بان
تیزتر بوون. شیعری لاهووتی، پاراو، ساکار، هه‌لو‌یستدار و خاوه‌ن
ناوه‌روکی سیاسی کو‌مه‌لایه‌تین.

لاهووتی به‌یه‌که‌م شاعیری چینی کریکاری ئیران ده‌ناسریت،
هه‌روه‌ها، به‌ده‌سالیك پیش نیما یوشیج (باوکی شیعری نویی
فارسی)، قالبی عه‌روزی شکاندوو و شیعری به‌فۆرم و ناهه‌روکی
نویوه‌گوتوو. عه‌داله‌تخواهی، دژایه‌تی چه‌وسینه‌ر و لایه‌نگیری
چه‌وساوان گه‌وه‌ری سه‌ره‌کی شیعری لاهووتین. هه‌لو‌یستی توند
به‌رانبه‌ر به‌ئایین و مه‌لا و مال و قه‌شه، تایبه‌تمه‌ندییه‌کی گرنگی
دیه‌کی شیعری لاهووتیه. له‌شیعره‌کانیدا شاعیر بانگی یه‌کیه‌تی و
یه‌ه‌گرتوویی ریزی زه‌حه‌مه‌ت‌کی‌شانی ده‌دات و یه‌که‌م ئیرانییه‌که
شیعری "ئینترناسیۆنال"ی وه‌رگیرایه‌ته‌سه‌ر زمانی فارسی،

کۆمۆنیستیکى خاوهن هه‌لۆیست و به‌ بېروایه و باوه‌رى به‌ خه‌باتى چینه‌یه‌تى، سه‌روه‌رى کرێکاران و زه‌حمه‌تکێشانى گوند و شار و دیکتاتۆریه‌تى پرۆلیتاریا هه‌یه. سه‌ره‌پای ئه‌وانه‌ش، شیعیری ئه‌وینداری که‌م نین و ئه‌گه‌ر ژيان به‌ره‌و بواری خه‌بات و ئه‌رکی سیاسى نه‌بردايه، وه‌ک شاعیریکی ئه‌وین و دلداریش هه‌ر ناوی له‌ میژووی ئه‌ده‌بى ئێراندا ده‌مایه‌وه.

تیکچرژاوی عاتیفه و هه‌ستى ناسکی مرۆفانه و زمانى بئگرى و گۆل، له‌سه‌رده‌مى ئالۆزى مه‌شرووته‌ى ئێراندا، شیعیری لاهووتى له‌ شاعیری دیکه‌ى هاوچه‌رخى که‌ به‌گه‌شتى شاعیری "سیاسى" بوون، بۆ نموونه له‌ شیعیری "عشقى هه‌مه‌دانى" و "فرخى یزدى" جیا ده‌کاته‌وه، گه‌رچى وا هه‌یه له‌به‌راوردکاریه‌کى ئه‌وتۆدا، نه‌توانى شان له‌ شانى "ایرج میرزا" بدات. لاهووتى میژووی ئه‌ده‌بى کلاسیکی ئێران و شیعیری که‌له‌شاعیرانى وه‌ک سه‌عدى و خافزى به‌ باشى ناسیوه و له‌ "اقتدا" ى ئه‌واندا شیعیری گوتوه. هه‌روه‌ها شوینى راسته‌وخۆى شاعیرانى سه‌رده‌مى مه‌شرووته وه‌ک سید اشرف الدینى گیلانى (نسیم شمال) به‌سه‌ر شیعیره‌کانیه‌وه دیاره. راسته‌وخۆ و ناراسته‌وخۆ، له‌ رێگه‌ى "نسیم شمال" یشه‌وه، ته‌ئسیری زۆرى له‌ میرزا عه‌لى ئه‌کبر ساییر (هۆپ هۆپ) شاعیری ئازهربايجانى باکوور، وه‌رگرتوه و هه‌روه‌ها له‌ رێگه‌ى تورکى زانینى خۆیه‌وه شوینى له‌ شاعیرانى تری ئازهربايجانى هه‌لگرتوه.

له‌ ماوه‌ى ژيانى ئه‌سته‌موولیشدا ناسیاویى له‌گه‌ل شیعیری سه‌رده‌مى فه‌جرى ئاتى و مه‌شرووته‌ى عوسمانى په‌یدا کردوه. له‌

ماوهى ۳۵ سالى ژيان له سوځيه تيشدا دياره زمانى تاجيكيشى كه لهراس تيدا له گهل زمانى فارسى هر يه كن، به باشى زانيوه و له وانه ش گرنگتر بۇ باسه كه ي ئيمه، كوردى زاراوه دى گورانى زانيوه. شاهيدى كوردى زانينه كه ي، ۱۷ سال ژيان له كرماشان له داوښنى دايكيكى كورد و هاتوچوى عه شيره تى سه نجا بى و قه لځانى و وه له دبه گييه. به لگه يه كى تر، نهو دوو پارچه شيعره كورد ييه نه كه تائىستا كه وتونه ته بهر ده ستى ئيمه و، هيچ دور نيه له دوا روژدا نمونه دى ديكه يان به دوودا بيت. شاهيدى سيهم بۇ نه م باسه مان بيره وهر ييه كه ي خويه تى له ماوه دى گيرانى شارى كهره جيدا، كه ده لى:

"روژيكيان گويم لى بوو پاسه وانيك گورانى كوردى ده گوت. من دايكم له هوزيكي كورد بوو و خويشم زمان و نهرىتى كورديم ده زانى. جا به هيمنى گورانييه كه م بۇ گيراهه. پاسه وانى گورين هاته ژور و له گه لمدا كه وته قسه:

"تونيه تى تو به كامه كانياو ده شكى؟"

منيش به كوردى وه لام دايه وه:

"كانياويك كه هرگيز ويشكايى نايه ت!"

(بروانه، سه به رت به خوم، پاشكوى ژماره ۱).

كه سيكى ناسياوى كولتورى نهو هه موو گهل و ولا ته، كه نه وه نده زمان بزاني ت، بيريكى تيژ و هه لو يستيكي مروقدوستانه ي هه بيت، زه مان و سه رده مى ناسييت، نوځواز و ناحه زى ديارده ي كون بيت و خاوه نى هه ستيكى ناسكى شاعيرانه ش بيت، ده بى چلون شيعر بلت؟ با سه يرى كى نه م پارچه شيعره فارس ييه ي بكه ين:

تنها نه من ادیب و سخندانم
 من هم حریف تویم و طیاره
 در وقت بزم، بلبل دستانگو
 در دست من چو خامه بود، شمشیر
 برنده ام، از این چه عجب؟ چون من
 غرنده ام، در این چه سخن؟ چون من،
 گو، خصم از ستاره فزون گردد
 کرم، چه باک باشدم از طوفان؟
 ورزیده است پنجه و بازویم
 سرها بوقت معرکه از دشمن
 شد بارها چوکاوه آهنگر
 من قهرمان لشکر مزدورم
 بنهاده زندگی بکفم شمشیر
 سر نیزه خامه بود و مرکب، خون
 نه گبر و نه یهود و نه عیسایی
 دنیا و صنف فعله و بازوها
 گردن از این عقیده نمی پیچم
 چون بعضی از رجال سیاست باف
 کافی است در محاکمه، انصافم
 بر مردی و درستی و بی باکی
 هم انقلاب کوتاه تبریزم
 هم کار پر جسارت کرمانشاه
 دیروز آنچنان بدم و امروز
 با اینهمه، غرور ندارم من
 دانم که بیشتر ز همه کس من،
 بیهوده نیست اینکه چو می بینند

جنگ آور و مبارز میدانم
 هم آشنای چکش و سندانم
 در روز رزم، رستم دستانم
 چون خامه است خنجر برانم
 شمشیر دست فعله و دهقانم
 برضد ظلم، ضیغم غرمانم
 غم نی، من آفتاب درخشانم
 بحرم، چه حاجت است به بارانم؟
 تابیده است دنده و استخوانم
 چون گو، فتاد در خم چوگانم
 ضحاک ظلم، بسته به زندانم
 من پهلوان توده دهقانم
 تمام، لب گرفته ز پستانم
 میدان کارزار، دبستانم
 نه کافر نه اینکه مسلمانم
 ملک من است و ملت و ایمانم
 بیرون کنند اگر زتن جانم
 آلوده نیست جامه و دامانم
 صافیست همچو آینه، وجدانم
 شاهد بود وقایع ایرانم
 هم حادثات عمده تهرانم
 هم آن شجاعت قم و کاشانم
 در دست فرقه، خوبتر از آنم
 زیرا نه خود پرست و نه نادانم
 محتاج فضل و دانش و عرفانم
 گیرد حسد گلوئی حسودانم

مؤسکؤ، جولای ۱۹۲۴

(شعری "همه زن حریف"، لایه ۶۳۵ دیوان).

ئەم شىعرە، لە راستىدا، چەشنە ژىننامەيەكى شاعىرە و تىيدا لاهوتى
 باسى خۆى دەكات و دەلى ئەك تەنيا شاعىر بەلكووخەباتكار و جەربەزەم،
 شمشىرى دەستى كرىكار و وەرزىرم، ئايىنم لايەنگرى كرىكاران و
 نىشتەمانم ھەموو جىھانە. ئىنجا ئامازەيەك بە رووداوەكانى ژيانى خۆى لە
 ئىران دەكات و لە "شۆرشى كەم تەمەنى تەورىز"، "رووداوى گرنكى
 تاران"، "كارى بویرانەى كرەماشان" و "نازايەتى قوم و كاشان" دەدوئت.
 دواى ھەمووشيان دەلى: "ئەگەر لە رابوردودا ئاوەھا بووم، ئەمرو [لە
 سەردەمى ژيانى سۆفیهتدا]، لەوانەش بەكەلكترم.

شىعرەكە لە مانگى ۷ى سالى ۱۹۲۴ لە مۆسكۆ گوتراو و، ئەو
 سالىش بەگوێرەى وتارەكەى خۆى، ھەمان ئەو سالیە كە تىيدا بە
 ئەندامیەتى حزبى كۆمونیستى سۆفیهتى وەرگىراو (لاھوتى)، سەبارەت
 بە خۆم، پاشكۆى (۱).

سەرەتا، پىویستە تايبەتمەندیەكانى شىعرى لاهوتى شى بەكەینەو
 و لایەنى گرنكى كارەكانى دەست نیشان بكەین.

شىعرە فارسىيەكانى لاهوتى چەند تايبەتمەندى بەر چاویان ھەيە:

(۱) لە بارى فۆرمەو زياتر كلاسیكن واتە لە چوارچۆیەى عەپروزی
 عەرەبدا گوتراون. لەم بوارەدا، شوینی شاعیرانى كلاسیكى فارس بە
 تايبەت حافز و سەعدى بەسەر شاعیرەو ديارە، بەلام لە عەینى كاتدا،
 ناوەرۆكىكى مۆدێرن و ئەمروى و گەلیك جار سیاسىيان پى دراو:

رها نـمى كـند ايام در كنار منـش

كە داد خود بستانم بە بوسە از دهنش

(سەعدى)

هر آنکه نام خدا می برد، نما به منش
که داد خود بستانم به مشتی از دهنش
(لاهووتی)

آنانکه خاک را بنظر کیمیا کنند
آیا بود که گوشهء چشمی بما کنند؟
(حافز)

آنانکه مرز و بوم جهان را بپا کنند،
کی خویش راز بند اسارت را کنند؟
(لاهووتی)

هان ای دل عبرت بین، از دیده نظر کن، هان!
ایوان مدائن را آئینه عبرت دان
(خاقانی)

تا چند کنی گریه بر مسند نوشروان؟
در قصر "کرمل" ایدل، اسرار نهان بر خوان
(لاهووتی)

لمعات و جهک اشرفیت، بشعاع طلعتک اعتلی
ز چه رو "الست بریکم" نزن، بزن که بلی بلی
(صحبت لاری)

جذبات شوقک الجمت، بسلاسل الغم و البلا
همه عاشقان شکسته دل که دهند جان به ره بلی
اگر آن صنم زره ستم، پی کشتنم بنهد قدم،
لقد استقام بسیفه و لقد رضیت بما رضی
(منوب به "قرة العین")

چه خوش آنکه بیرق خون بپا، پی دفع فتنهء اغنیا
شود و به جهان بزند ندا، که: گروه کارگر، الصلا!
(لاهووتی)

کشتی صبرم بدریا غرق شد، ای ناخدا!
من خدای خویش دارم، ناخدا در کار نیست
(ناصر خسرو)

کشتی فتحم به ساحل میرسد با انقلاب
ناخدای خویش دارم من، خدا در کار نیست
(لاهووتی)

(۲) لاهووتی به بی هیچ گومانیک پیشرووی شیعی نوئی فارسییه،
چ له رووی ناوه روکوهه که وهک شاعیری چینی کریکار و چهوساوهی
نیران چه مکی بی خهوش و زهقی چینایهتی هیناوهته ناو شیعی
فارسییه وه، و چ له رووی فورمه وه که لای کهم به ماوهی ۱۰ سال پیش
نیما یوشیج (باوکی شیعی نوئی فارسی)، قالبه عروزییه کانی
شکاندوه و شیعی بی سهر و ته نانهت بی کیشی گوتوه.

لاهووتی هر له سهرده می شیعره کلاسیکیه کانی و پیش نه وهی
دهست به شکاندن کیشی عروزی بکات، لاهووتی له قالبی بو نه و
دهم ناناسایی و نه ناسراوی عروزیدا شیعی گوتوه:

در غم آشیانه پیر شدم
باقی ار هستیم، همان، نامی است
مردم از غصه، این چه ایامی است؟
منکه از این حیات سیر شدم!

(بازگشت به وطن، خاتقین عجم، آپریل ۱۹۱۵، ل ۱۵۱ دیوان)

ئەم چەشەنە شىعەرە، دواتر بە ناۋى نىما يوشىجە ۋە ناسرا و "چەار
پارەى نىمايى" پى گوترا، گەرچى ۋەك دەبىنن، لاهووتى پىشتەر رچەى
ئەم شىۋازەى شكاندبوو.

بەلام دواتر، لە ماۋەى ژيانى سۆقىتەدا، ۋەرچەر خانىكى بەر چاو
بەسەر شىعەرى لاهووتىدا ھات و ئەۋە، نەك تەنيا ناۋەرۆك بەلكوو
فۆرمىشى گرتە بەر.

لاهووتى يەكەم شاعىرى ئىرانى و فارسى وىژە كە شىعەرى نوئ و
تەنانەت شىعەرى سىپى گوتى:

سر و ريشى نتراشيده و رخسارى زرد
زرد و باريك چوني
سفره‌اي کرده حمایل، پتوني بر سردوش
ژنده‌اي بر تن وي.....

(شىعەرى "ۋەدەت و تەشكىلات"، مۆسكۆ، فېرەۋەرى
۱۹۲۴، لاپەرە ۲۶۶ى دىۋان).

(۳) لەمەپ ۋەرچەر خانى لاهووتى لە شىعەرى كلاسېكەۋە بۇ قالبى
نوئ، مەن بۆچوونىكى تايبەت بە خۆم ھەيە. بە بۆچوونى مەن، رووكردە
قالبى نوئ بۇ لاهووتى لە ھەموو شاعىرىكى فارسى وىژى سەردەمى
خۆى ئاسايىتر و ھاسانتەر بوۋە. ھۆى مەسەلەكەش شارەزايى لاهووتى
لە زمان و شىعەرى فۆلكلورى ۋاتە بېرگەيى گەلى كورد بوو.

لاهووتى لە مەندالېشدا ۋەك گوتمان "رەجەز"ى ھۆندۆتەۋە، كە
دەتوانى كلاسېك ياخود بېرگەيى بىت، ھەروەھا شارەزاي گۆرانى
فۆلكورى كوردىش بوۋە و نەمۇنەكەى ئەۋ ۋەلامىيە ۋا بە گۆرانى بە

پاسهوانی زیندانی که ره جی داوه ته وه. خو دهوله مهندي و بهر فراوانی
 شیعی فۆلکۆلۆریکی کوردیش پیویست به باس و لیدوان ناکات. جا
 که سیکی نه وتۆ، به گویره ی سروشت و ته نانهت پیش شاره زای بوون له
 زمانانی نه وروپی (فهره نسی و رووسی) و پیش "ئیراده کردن" بو
 گوته شیعی نوی، هست و نهستی کوردانه ی هه بوه و ده بی
 شاره زایی له شیعی فۆلکۆلۆری کوردی و قالبی برگه یی، به
 شیوه یه کی ئوتوماتیک خویان خزانده یته ناو شیعره فارسییه کانیه وه.
 لیڤه، نمونه ی سهره لانی شیعی برگه یی له هه ندی شیعی "به
 روالهت" عهروزی لاهوتییدا، دههینمه وه، با خوینه ر سهیری بکات،
 هه لیه نگیڤیت و بزانی ئایا هۆنده وه ی نمونه ی هاوچه شنی شیعی
 نه وتۆ بو که سیکی که فۆلکۆلۆری کوردی نه زانیته نه ناسیت، شتیکی
 گونجاوه؟ ئایا نهو شیعرانه له شیعی بهیت و ههیرانی کوردی
 جیاوازن؟

الاهی بچه هاتنرا ببینم
 نمیرم، در عروسیتان نشینم
 (شیعی "تشان مردی"، مۆسکۆ ئوکتۆبر ۱۹۳۷، ل ۳۴۵ ی دیوان)
 صف کشید ای عشق بازان!
 دف زنید ای دف نوازان!
 ره دهید ای قد فزازان!

دلبر ماگشته رقصان،
 کف بکوبید ای حریفان!
 (شیعی "ای حریفان"، مۆسکۆ شامبری ۱۹۴۰، ل ۲۱۳ ی دیوان).

بالای گله

زنبور عسل
باساز و آواز
می‌پرید
و اتفاها
در همان محل
بد نفس گراز
می‌چرید

(شعری "زنبور عسل"، ستالین ناوا، ۱۹۴۳، ل ۶۲۹ دیوان).

یادت میاد که پارسال
گاو مرا ربودی
از غم گاو تا امسال
خواو مار ربودی؟ (خواب)
بلشویکان آمدند
حلقه بگوشت زدند
ز آهن و ساروج و سنگ
یوغی بدوشت زدند

(شعری "من نمی‌توسم"، ستالین ناوا، مانگی مهی ۱۹۳۵، ل

۳۵۹ دیوان)

شب شد، تیره شد، ماهم نیامد
روشنی بخش راهم نیامد
خواستم بنالم، تو انم نبود
از دل به دهان احم نیامد
گر چه خسته و زار و دلگیرم
نمی‌خواهم دور، از وی بمیرم
صید تو نیستم، ای اجل دور شو!
یار می‌گویم و قوت می‌گرم

(شعری "وفادار"، ۱۹۳۸، ل ۴۵۳ دیوان)

وہك به تاييهت له م پارچه شيعره‌ی دواييدا بهرچاو دهكه‌ويت،
کيشی شيعره‌که ۱۰ برگه‌ی و دووره له ئەفاعیلی عه‌رووزی، واته
زیاتر هه‌لیخه و بیخه‌ی کوردی و سوار و بن بزۆکه‌یه و جیاوازه له
شيعری لووتبه‌رز و گوچان قووتدراوی عه‌رووزی.

به‌کورتی، ده‌مه‌وی بَلیم که هاندهری سه‌ره‌کی لاهووتی بۆ رووکردنه
شيعری نویی فارسی، شيعری فۆلکۆلۆریکی کوردی بووه که
ناسیاوییه‌کی ته‌واوی لیی هه‌بوو. هه‌ر ئەو شيعره‌ برگه‌بیانه‌ش،
ریگایان بۆ شاعیر خۆش کرد تا له قۆناغیکی دواتردا قالبه
سوننه‌تیه‌کان بشکینیت، کيشی نایاسایی به‌یڤنیته ناو شيعری
فارسییه‌وه و له ئەنجامدا کیش و دره‌نگتر سه‌روا وه‌لابنی و شيعری
"سپی" بَلیت.

نمونه‌یه‌کی تری ئەم رووکردنه فۆلکۆلۆره‌ی لاهووتی، شوین
هه‌لگرتنیه‌تی له شاعیری ناسراوی سه‌رده‌می مه‌شرووتیه‌تی ئێران سید
اشرف الدینی گیلانی یا قه‌زوینی، واته "نسیم شمال".

نه‌سیم شمال به‌ پێچه‌وانه‌ی لاهووتی، مېچ و مۆن و تووپه و رق
هه‌ستاو نه‌بوو و شيعره‌کانی له عه‌ینی سیاسیی بووندا، له‌به‌ردا‌ن و
خۆش و گه‌لیک جار به‌ ته‌نزیکی خۆش، بزه‌هاوێژی سه‌ر لیوی خوینەر
بوون، ئەو رۆژنامه‌یه‌ش وا له "ره‌شت" ده‌ری ده‌کرد و خۆیشی به
ناوی هه‌مان رۆژنامه واته "نسیم شمال" هه‌وه ده‌ناسرا، رۆژنامه‌یه‌کی
فکا‌هی بوو.

ئه‌گه‌ر ئەو راستیه‌ بگري‌نه به‌رچاو که "نسیم شمال" شوینی له
میرزا عه‌لی ئەکبه‌ری سا‌ییر (هۆپ هۆپ) شاعیری نازه‌ربایجانی

هه لگرتوو، دهیین مهسه لهی شیعرى برکەیی یا هه لېژاردنى به حرى
 نوئ و ناکلاسیک له شیعرى هه رسی ئه و شاعیرانه دا دیارده یه کی
 هاو به شه و لاهووتیش به بیهووده له ناو هه موو ئه و شاعیرانه دا چۆته
 سوڤاغی نسیم شمال و هوپ هوپ: نه سیم شمال و هوپ هوپ شیعرى
 برکەیی گیلانی و نازەربایجانیان ده گوت و شیعرى برکەیی کوردییان
 ده هینایه وه بیرى لاهووتی!

شیعرى "لالایی مادر" لاهووتى نهك هه ر له ژیر تهئسیری هوپ
 هوپدایه به لکوو کۆبییه کی ته واری ئه وه. هه ر لیڤه شدا بلیم ئه م
 شیعره ی لاهووتى هه وینی لایه لایه ی ماموستا هه ژار بووه که دواى
 ئه ویش قانع و گه لی شاعیری کورد به ریبازی هه ژاردا رویشتن و
 لایه لایه یان نووسی. یه حیا ئاریه ن پوور ده نووسی:

یه کیك له به هیژترین شیعره کانی ئه م سه ده مه ی لاهووتی، شیعرى
 "لالایی مادر"ه که له کۆتایی مانگی محه رهمی ۱۳۲۸ (فیبریوهری
 ۱۹۱۰) له رۆژنامه ی "ایران نو" دا بلاوکرایه وه، شیعره که، له سه ر
 ئوسلوب و شیوازی "صابر" هۆنراوه ته وه. مه تله عی شیرى صابر به م
 شیوه یه:

"قهرینه اما ندور بالا غفلتدن ایلما! لای لای بالا لای لای

اچما گو یزیوی، خواب جهالتدن ایلما! لای لای بالا لای لای

شاعیر به توند و تیژییه کی نیشتمان پهروه رانه وه، داوا له نه وه ی
 نوئ ده کات هه موو هیژی خو یان بۆ پاراستنی ولات له ده ست درژی
 بیگانه ته رخا ن بکه ن..." ئه وه ش شیعره که ی لاهووتی، که راشکاوی
 زیاتر و به نیسبه ت شیعره که ی هوپ هوپه وه، ته نزی که متری تیدایه:

لالایی مادر:

آمد سحر و موسم کار است، بالام لای
خواب تو دگر باعث عار است، بالام لای
لای لای، بالا لای لای
لای لای، بالا لای لای
ننگ است که مردم همه در کار و تودر خواب
اقبال وطن بسته به کار است، بالام لای
بر خیز و سوی مدرسه بشتاب
خاک تن آباء تو با خون شهیدان
برگ تو از آن خاک حصار است، بالام لای
گردیده غمین مادر ایران
تو کودک ایرانی و ایران وطن تست
جان را، تن بی عیب بکار است، بالام لای
تو جانی و ایران چو تن تست
بر خیز سلحشور، تو در حفظ وطن کوش
ای تازه گل، ایران زچه خوار است؟ بالام لای
پس جامه عزت به بدن پوش
جای تو، نه گهواره بود، جای تو زین است
ای شیر پسر! وقت شکار است، بالام لای
بر خیز که دشمن به کمین است
نگذار وطن قسمت اغیار بگردد
با آنکه وطن را چو تو یار است، بالام لای
ناموس وطن خوار بگردد. (آرین پور، یحیی، ۲، ۱۷۱)

(۴) له فۆرم و قالب گرنگتر، ناوه روکی شیعیری لاهوتیه و وا
هیه نهو بابه ته نوییانه ی وا نهو هیئایه ناو شیعیری فارسیه وه گه لیک
گرنگتر بن له گۆرینی فۆرم. هه موو نهوانه ی وا شیعیری لاهوتییان
هه لسه نگانده له سهر یهك شت هاوده نكن: لاهوتی، یه كهه شاعیری
چینی کریكاری ئیرانه (پروانه: آرین پور، یحیی، از صبا تا نیما، ۲، ۱۷۱).

دیاره بیعه‌دالته‌تی و نابهرابه‌ری و له‌قاودانی زالم و لایه‌نگری
مه‌زلوومان به‌دریژایی میژوو، له‌ئهده‌بی گهلاندا هه‌بوه و هه‌تا
جیاوازی چینایه‌تی هه‌بیّت، ئه‌وه‌هه‌ست و بیره له‌ئهده‌ب و هه‌نهریشدا
وه‌ک سیاسه‌ت، خو‌ده‌نوینیت. به‌لام ئه‌وه‌ی لاهووتی کردی نه‌ک
عه‌داله‌تخوازییه‌کی بی‌ئامانج یاخود گله‌یی و گازنده‌یه‌کی پاسیف،
به‌لکوو خه‌باتی‌کی چالاکانه و بی‌وچان بو‌سه‌روه‌ری و سه‌رفرازی چینی
کریکار بوو. ئه‌م بیرۆکه‌یه، له‌سه‌رده‌می شوپشی ۱۹۰۵ ی‌رووسیا و
به‌تایبه‌ت دوا‌ی شوپشی ئوکتوبری ۱۹۱۷، له‌ناو کۆمه‌لانی گهلانی
ئیران و به‌تایبه‌ت رووناک‌بیرانیدا زه‌ق بو‌ته‌وه و، لاهووتیش یه‌ک له‌وه‌ستیارانه‌بووه که‌په‌یامی خه‌بات له‌پینا‌و چینی کریکاری وه‌رگرتوه
و له‌شیه‌ره‌کانیدا ده‌ری‌خستوه. ئه‌و شیه‌ره‌انه‌ی وا بو‌داکوکی له‌چینی کریکار و ئاوات خواستنی دوا‌پوژی کریکاریان گوتوویه‌تی
به‌شی زۆری دیوانه ۹۰۵ لاپه‌ره‌یه‌که‌ی داگرتوه.
ئه‌وانه‌ی خواره‌وه نمونه‌یه‌کی که‌می ئه‌و هه‌لوسته‌سیاسی
کۆمه‌لایه‌تییه‌ن:

گفتم میان خلق که: خلاق دهر کیست؟
گردن کشید کارگری زان میان که: من!

گر آنکه در بسیط زمین کارگر نبود،
دنیا نبود و علم نبود و هنر نبود

کارگر هانیم دنیا را بپا ما میکنیم
هر چه را بینی در این دنیا، بجا ما میکنیم

مبارزه، شرف و کار، افتخار من است
نجات فعله و محو ستم شعار من است

لیک من گویم: بدون فعله ویران میشود
لندن و پاریس و برلن، بصره و بغداد هم

فعله، که داده است تخت و تاج به شاهان
کفش به پا و به سر، کلاه ندارد

دو دست فعله، خدای وی است و زحمت، دین
بساط خاک و بساط زمین بود و طنش

لایه‌نگری کردنی کریکار، جیاواز نییه له پشتگیری کردنی وه‌رزیر.
به‌شیکی زوری شیعره‌کانی لاهووتی تهرخانی داکوکی کردن له
وه‌رزیر و گوندنشینی چه‌وساوه کراون:

داس ارکشد که گردن سلطان همی زنم
اول کسی که در پی دهقان رفتد، منم
من دست از حمایت دهقان چسان کشم؟
چون پرورش به نعمت او یافته، تنم

دانش ای دهقان اثر دارد، نمیدانی مگر؟
معرفت طعم شکر دارد، نمیدانی مگر؟

خان را شراب سرخ به جام و ز فرط جوع
ریزد ز دیده دختر دهقانی آب سرخ

زار عان چند جو مفت به هر خر بدهند؟
حاصل کشته‌ء خود را به توانگر بدهند

بۆ لاهوتی وهك شاعیری چینی کریکار، زحمه تکیشان و
 چهوساوانی تویردهکانی دیکه‌ی کومه‌لگاش گرنگایه‌تی تایبه‌تیا
 هیه و ده‌بی هاوخه‌بات و هاومه‌ته‌ریزی کریکاران دژ به چهوسینه‌رانی
 هاوبه‌شی خو‌یان بن، هر بویه‌شه، که لاهوتی گه‌لیک جار کریکار له
 وهرزیر و چهوساوانی تر جیانا‌کاته‌وه و دلی لای هه‌موو "ره‌نجبه‌ر" یکه:

جانم فدای رنجبر انقلاب کن
 با پتک و داس کاخ ستم را خراب کن

باعث آبادی عالم تویی
 رنجبر!! معنی آدم تویی!

باغ جهان بی وجود فعله و دهقان
 میوه که سهل است، یک گیاه ندارد

هر که را دیدم برای نفع شخصی میدوید
 پشت پا جز فعله و دهقان به خشک و تر زدم

من کارگر، تو دهقان، داد از تو، آه از من
 تا چند برند اشراف کفش از تو کلاه از من؟

اگر از کیش لاهوتی بپرسی،
 نجات فعله و دهقان پرسند

صنف زحمتکش اگر خواهد شود نایل به فتح،
 انهدام مسجد و دربار در کار است و بس.

بهشی زۆری ئەو هەلۆیست گرتنانه، ئاویڤنه ی بالانویڤنی جیهانی سەردهمی دوا ی شوپشی ئوکتۆبر و ئەو هیوا قورس و قایمەن کە بۆ گۆرانی هەموو نیزامی سەرمایه‌داری پەیدا ببوو. کومۆنیستی خاوەن بپروای ئەودەم لانی کەم لە ولاتانی جیهانی سیپهەم و لەناو چەوساوه و هەژاراندا چاوه‌پوانی ئەوه‌یان دەکرد کە یەکسانی و بەرانبەری و ماف و داد، بال بەسەر هەموو جیهاندا بکێشی و چەوسانەوه و بێ‌بهشی بۆ هەمیشە لەسەر رووی زەوی نەمینی. ئەو ئاواتە، زۆریش دووری نەدەنواند لەبەرئەوه‌ی بە ماوه‌یه‌کی نە زۆر دوا ی شوپشی ئوکتۆبر، سیستەمی سوسیالیستی لە چەندین ولاتی ئەوروپا و ئاسیا و ئەفریقا دامەزرا و تەنانهت کووبای بن گوێی ئەمریکاش بوو بە ولاتی خەبات و کار و سوسیالیزم. بەلام ناتەواوی و تەنگوچە‌لە‌مه‌ی ناوخۆ و زەختی بێ‌ئەمانی لاوه‌کی، کاریکی وای کرد کە "سوسیالیزمی مە‌وجود" لەناو خۆیدا گنخا و پاشان بە پلۆکێکی "گلاس‌نۆست" ی گۆرباچۆف بە‌لادا هات، ئینجا، ولاتانی دیکە ی سوسیالیستی ئەوروپاش بە پەله‌ پەل کەوتنە شوینی "سوسیالیزمی دایک" و بێ‌سێ‌ودوو، هەموو سیستەمه‌که و کەرەمه‌تی خۆیان لەناو سەرابی سەرمایه‌داریدا توانده‌وه.

بەلام لە سەردهمی لاهووتیدا، حیسابه‌کان بە شیوه‌یه‌کی تر بوون. هیوا ی هەموان ئەوه بوو لە ریگە ی پەرەسەندنی سیستەمی سوسیالیستی‌وه ئاسە‌واره‌کانی بێ‌عه‌داله‌تی و چەوسانەوه‌ ب‌غه‌وتین و هەموو ئەو ئەنستیتۆته‌ کۆمه‌لایه‌تی ئابووری سیاسییانه‌ ی وا پەسندی چەوسانەوه‌ی کۆمه‌لانی خە‌لکیان دەکرد یە‌که‌له‌دوا ی‌یه‌ک

دەرگایان دابخریت و له گۆږه پانی ژیاڼی کۆمه لایه تی بخړینه دهر وه. یهك لهو نه نستیتوته بنه ږه تی و سهره کیانه، ټایین بوو. به گویږه ی مارکسیسم، ټایین تلیاکی کۆمه لانی گه له و توانای خه بات بو دواړوژي گه شه داریان لی ده ستینیت. هم نه سل له سهرده می لینین واته دواي سهرکه وتنی شوږشیش هر نه سلکی باوه پپیکراو بوو، به لام تیکه لاو به توندوتیژی و توندږه وی نه ببوو. سهرده می ستالین، به پیچه وانه، سهرده می زه بروزه نگ و لیذانی ټایین و ئیمانداران بوو. زوړیک له ته کیه و مزگه وته کان رووخینران یاخود بوونه عه مباری گه نم یا شوینی شوږای شار و دی.

به شیکی بهرچاو له شیعه کانی لاهوتی لهو سهرده مه دا، ټاوینه و رهنگدهره وی نهو هه لویست و بوچوونه. (به شیکی شیعه کانی "لاهووتی" هه لویستی زوړ توندیان تیذا بهرام بهر به دین نوینراوه، پیویست نه بینرا به نمونه بهینرینه وه).

له مهر شا و دهر بار و دیوه خانی شاییش لاهوتی هه لویستیکی هاوچه شن ده گریت و شا به نوینه ری سهرمایه و بهرپوه بهری کاری چه وسانه وهی زه حمه تکیشان ده زانیت. له راستیدا، لاهوتی له ریگه ی شاو دهر باره وه، ماکی چه وسانه وه واته سهرمایه داری ده داته بهر تیغی تیژی هیرش وهك چوڼ هیرش ده کاته سهر ټایین و نه ویش به داره دهستی ده وله تی چینایه تی ده زانیت:

- باده بنوش ای مقیم کشور شورا
شادی ملکی که شیخ و شاه ندارد

- من و آنزمان که کشان کشان، به یتیم های ستمکشان
شه و شیخ را بدهم نشان، که ستمگران شما، هلا !

- شه مست و شحنه راهزن و شیخ، رشوه خوار
دیگر که مدعی است که ایران خراب نیست؟

بر گردن ما بسته است تا رشته موهومات
کی دست کشد هیئات، شیخ از تو و شاه از من؟

وهك گوتم، لاهوتی دژ کاری هه موو نابهرابه ریبهك و داشداری
هه موو چه وساویه كه.

له كۆمه لگای چینایه تیدا، ژنان زیاترین زولمیان لیكراوه و
چه وسانه وهی ژن هه میشه دووقاتی پیاو بووه. خهبات له ریگهی
سهرهستی و ماف وده دست هیئانی ژنان له هه موو شوینیکی دیوانی
لاهو تیدا بهرچاوه و زور جار ئه و مافخوازییه، خۆی له دژایه تیکردنی
چارشیو و روبه بنده و نه خوینده واریی ژناندا دده وژیته وه:

پس کی تو این نقاب ز رخ دور میکنی -
کی ترک این اسارت منفور میکنی ؟
با مرد همسری تو، کی این حق خویش را
ثابت به آن ستمگر مغرور میکنی ؟
ای پادشاه پارس در این عصر روشنی
زن را به تیرگی ز چه مجبور میکنی ؟
تف بر سلیقه تو که در چادر سیاه
زنهای زنده را همه درگور میکنی!

- بر خیز ز خواب ای صنم شرق
بر خیز و بیا کن علم شرق

- من از امروز زحسن تو بریدم سروکار
گو به دیوانگیم خلق نمایند قرار

- زین بیش این نقاب سیه را به رو مکن !
مارا میان جامعه بی آبرو مکن !

- ترک چادر کن و مکتب برو و درس بخوان !
شاخه جهل ندارد ثمری جز ادبار

- با آنکه در شریعت خوبان حجاب نیست
یار مرا برای چه شرم از حجاب نیست ؟

- لاهوتیا ! بگوی بمن دختران پارس
کی این نقاب ننگ ز رخساره وا کنند ؟

- هر جا ز حسن روی تو در گفتگو شدم
بحث از نقابت آمد و بی آبرو شدم

- زمن بشنو کمی گر شرم داری
زن خود را که ناموست شماری،
اگر پوشیده میداری، چه دانند
که تو ناموس داری یا نداری !

زمانی لاهوتی وهك شمشیره‌ک‌ی تیزه و ره‌خنه‌کانی هه‌موو شتیك
ویران ده‌کهن.

ئه‌م زمانه تیزه هه‌ندی جار له جاده‌ی قسه و ره‌خنه و توو‌پ‌ه‌یی
ده‌رده‌چیت و له بیچی جنیو و سووکایه‌تیدا خو ده‌نوینی. هه‌ر که‌س
بکه‌ویته بهر تیغی زمانی لاهوتی، تیدا ده‌چی و نامینی !

به‌لام هر نهو توندوتیژی نواندنه ده‌لایی به‌شیکه له که‌سایه‌تی
لاهووتی و، کاتیکیش مه‌سه‌له‌ی پڕوا و ئایدیۆلۆجی دیته کایه‌وه،
به‌تایبه‌ت له سه‌رده‌می کوشت‌وپر و لیدانی ناحه‌زان له سوڤیه‌تی
ستالینیدا، ئیتر ده‌بیته تیغی دوو ده‌م و به‌م شیوانه خۆی ده‌نوینی:

- کو انقلاب سرخ که دارای بی شرف
بالا به پیش توده زحمت دو تا کند؟

- قربان آندمی که ز خون توانگران
دریای انقلاب شود پر حباب سرخ
نازم به آن که به نیروی پتک و داس
ملت بنهد به گردن ظالم طناب سرخ

- ز بعد مردن، دیدی ار زمینی را
که شعله خیزد از آنجا، بدان مزار من است

بگو به توده ایران که ترک شکوه کند
جواب ظلم، فقط آبداده شمشیر است

- گوئید ز من ستمگران را
گوئید وداع ما درانرا...
ای پنجه انتقام بفشار
حلقوم فساد مهتران را

- ای خوش آنروزی که دنیا را درون خون ببینم
این فضا را خون و گردون را در آن وارون ببینم
این جهان بستان زستان است، اینجا چون بمانم؟
این زمین زندان نیکان است، این را چون نبینم؟

دەر، ناکس، چرخ خائن، خلق نادان، دوست دشمن
چون بمانم، چون بخوام، چون بسازم چون ببینم؟
کاشکی لاهوتی اندر این دو روز زندگانی
یا نبینم این جهان را یا ز خون گلگون ببینم

- داس ارکشد که گردن سلطان همی زنم
اول کسی که در پی دهقان رفتد، منم.

- چون ز راه ظلم بر زحمتکشان، دارا شدند
ملک داران را بروی دار می بایست کرد !
- تقو به غیرت آن بی حقوق بی ناموس
که بعد این همه زشتی پناه برد به روس

خوشه ویستی ولاتی سؤقیهت و ریبه رەکانی:

ئەگەر لاهوتی لەگەڵ ناحەزانی باوەڕەکەیدا بە توندوتیژی
دەبزویتەوه، لەگەڵ ھاویر و ھاو"فیرقە" و ھاومەسلەک و ریبه رانی
کۆمۆنیستی جیهان، بەتایبەت سۆقیهت، ئەوپەڕی ریز و ئیحترامی
هەیه. دیوانی لاهوتی دارمالی شیعرێ ریزگرتن و پێداهەلگوتنی
قارەمانانی سیستەمی سوسیالیستی لە سۆقیهت و بەشەکانی دیکە
جیهانە: لێن ستالین، قارەمانانی کاری سوسیالیستی، داکۆکیکەرانی
لێنینگراد دژ بە ھێرشێ فاشیسمی ئالمانیا، شاعیریکی بیلۆرووس،
پارتیزانیکی رووس، نووسەریکی ئازەری، شاعیریکی ئۆزبەک،
نووسەریکی تاجیک و کەسانی تر. ئەگەر زۆربەی ئەو شیعرانە بۆ
ناوخوای سۆقیهت گوتراون، گەلی کۆریا و خەلکی ئیسپانیا و تەنانەت

فهره نسا و ئه مريکاش که دژ به چه وسانه وه و "سهرمايه" ده وه ستن و شەر ده کهن، له شيعری لاهووتيدا شوینی تايبه تيان هه يه. ئهم چه شنه شيعرانه ژماره يان له ديوانی لاهووتيدا نه وه نده زۆره، که پيويست به ناوبردن و نموونه هينانه وه ناکات.

يه ک له جوانترينيان واهه يه شيعری "يك دسته گل به قبرلنين" بيت که وهک دواتر ده گوتري دوور نيه سهرچاوه ي شيعره ناو داره که ي ماموستا هه ژاري خومان (به ره موکريان) بووييت (ل ٣٢٣ ي ديوان).

خۆشه ويستی ئيران:

ئيران وهک نيشتمان و وهک شوینی خبات له شيعری لاهووتيدا شوینی تايبه تي هه يه. نهک ههر شيعره کانی سهرده می ژيان له ئيران، به لکوو شيعری سهرده می ژيان له خاکی سۆقيه تيشی دارمالی هه ستي خۆشه ويستی ئيران. کريکار، وهرزير، رهنجهر و خباتکارانی ئيران له شيعری لاهووتيدا ريزی ته وایان ليگيراه، ژنی ماف خوراوی ئيرانی به ره و سه ندى مافی خوی هان دراوه، گهلانی ئيران به فارس و کورد و تورکه وه داوایان ليکراوه هاوشان و هاودهنگ دژ به چه وسينه ر و داگیر که ر و سهرمايه دارى بيگانه و خوی خبات بکه ن، شوپشگير و خباتکاری سياسی ئيران ريزيان لی گیراه و به شان و بالياندا هه لگوتراوه.

ئيران له هيج قوناغیکى ژيانى لاهووتيدا، له بير و هوشى نه چۆته دهره وه و ته نانه ت له مه نفای عوسمانی و نيشتمانی دووه می شاعیر واته خاکی سۆقيه تيش ئهم هه ستي خۆشه ويستيه نهک ته نيا هه ر

ماوه تەوہ بە لکۆو تیکە لاوی نۆستالژییەکی خەست بوو و لاھوتی
 بۆتە بولبولیکی عاشق کە دوور لە باخچەی ولاتەکی شیعری بە سۆز
 و ھەندێ جار سووتینەری بۆ گوتوو، بەلام ئەم ھەست و عاتیفە
 ناسکە ھەرگیز نەیتوانیوە مەیدان بە بیر و برۆی سیاسی چۆل بکات و
 ئێران بۆ شاعیر ئەک ھەر باخچەی گۆل و ریحان، بە لکۆو گۆرە پانی
 خەبات و چالاکی سیاسی ماوه تەوہ.

کرماشان لە شیعری لاھوتیدا:

بە گۆڕەری بیرەو مەری ھەندێ کەس کە لاھوتییان لە سوڤیەت بینێوە،
 لاھوتی بە خەم و یادی کۆلانی کرماشانەو سووتاوە و ھەولێ زۆری
 داوە ئیجازەری پێ بەدن سەردانیکی ئێران و کرماشان بکاتەو (بۆ نموونە،
 بیرەو رییەکانی ئەنۆمەر خامەیی کە پێشتر باسی لێوە کرا).

بەلام ئەم خۆشەویستیە لە شیعری لاھوتیدا رەنگی نەداوە تەو و
 کرماشان ھەرگیز شوینیکی گەنگی لە شیعری شاعیردا پێ نەبەخشاوە.
 ئەوەندە من سەرنجی دیوانی شیعری لاھوتیم دا، ئەم چوار شویندا
 ناوی کرماشان ھاتوو، کە یەکیان شیعریکە بۆ ماکسیم گۆرگی گوتراوە و
 بە "تەمسیل"یک دەستی پێ کردوو کە دەلی لە منداڵیدا لە بازاری
 کرماشان شیریکم چاپیکۆت لەگەڵ شیرەوان واتە خاوەنەکی، و ئێتر
 بایسە کە دەباتە سەر سەرمایەداری و مەسەلەکی کرماشان ھەر بەوەندە تەواو
 دەبێت (بە ماکسیم گۆرگی، ل ۱۸۲ ی دیوان).

شیعەرەکانی تریش بە ھەمان شیوە، ناوھینانیکی ساکاری کرماشان
 یاخود یادی شەری مەشرووتەخوێن لەوی و ھەلگری ھیچ چەشنە ھەست

يا بۆچۈننىكى سىياسى و كۆمەلەيتى تىزىن. ئەم شىعرانە لە لاپەرە ۳۵۰،
۳۷۲، و ۵۶۲ى ديوانى لاهوتيدا هاتون.

لاھوتى، ۋەك باۋكى شىعرى نوڧى فارسى:

ۋەك گوتمان، گەراى گۆران و نوڧىكردنەۋە و ھانىنى شىۋازى نوڧى ھەر لە
سەرەتاي شاعىرىيەۋە لە مېشكى لاهوتيدا گوروا بوو و ئەۋىش بە ھۆى
ناسىاۋى لەگەل شىعرى فۆلكلورى و گۆرانى كوردىيەۋە، بەلام دەرکەوتنى
شىعرى نوڧى بە واتاي ۋەلانى و فرى دانى ئىجگارى سەروا و كېش، ھى
سەردەمىكە كە لە سۆڧىت لەگەل شىعرى ماياكۆفسكى و شاعىرانى تر،
ھەرۋەھا لە رىگەى زمانى فەرەنسىيەۋە لەگەل شاعىرانى ئەۋروپاي رۇژئاۋا
ناسىاۋى پەيدا كرد. لاهوتى بۆ ھەمىشە ۋەك شاعىرىكى "زوالحياتىن"
مايەۋە واتە ھەرگىز شىعرى عىرووزى بە تەۋاۋەتى بەجىنەھىشت و
ھاۋكات لە ھەردوۋ بۋارى كلاسىك و نوڧدا ئىشى كرد. تايبەتمەندى
لاھوتى لەۋەدايە كە ھەر لەۋ سال و مانگەدا ۋا شىعرىكى نوڧى نووسىۋەن
ھەلبەستىكى عىرووزىشى ھۆندۆتەۋە و ھىچكاميانى نەكردۆتە فىداى ئەۋى
تر. باسى شىعرە عىرووزىيەكانمان لە لاپەرەكانى پېشۋودا كرد. سەبارەت
بە شىعرى نوڧى لاهوتىش پىۋىستە ئەم خالانە دەست نىشان بكرىن:

۱. زۆرىەى ھەرە زۆريان لە ماۋەى ژيانى سۆڧىتەى لاهوتيدا گوتراۋن،
ۋاتە دۋاى ئەۋەى شاعىر لەگەل زمانى رووسى و شاعىرانى رووس ناسىاۋ
دەيىت. ديارە پىشتىرىش لاهوتى زمانى فەرەنسى دوزانى.

بەلام ئەۋ زمان زانىنە دوراۋ دورە، شوڧىننىكى ئەۋتۆى لەسەر كارە
ئەدەبىيەكانى دانەنا. بە پىچەۋانەۋە، ھەر لە سەرەتاكانى ژيانى

سۆڤىيە تەۋە شىيىرى نوئى بوۋە بە بەشېك لە كارى لاهووتى. بۇ نەمۇنە،
شىيىرى "ئاتاق من"ى لە مانگى ئۆگۈستى ۱۹۲۳ دا گوتۇۋە، كە
بەگۈيرەي ژىننامەكەي، تازە گەيشتىبوۋە مۆسكۆۋ تەنیا سال و نيويك
بەسەر تەئرىخى بە جى ھىشتىنى ئىرانىدا تىپەر بېوۋ:

منزل، در طویلہ کهنہ (وەرگىپراوى ناوى كۆلانىكى مۆسكۆيە)
جنب أرباط، خانہ سى و ھفت
مرتبہ پنج، اطاق نمرہ ھشت
سابقا بودہ میھمانخانہ
(ل ۶۵۲ى دیوان)

ئەم شىيەرەشى چوار مانگ دواى ئەو، لە مانگى دىسەمېرى
۱۹۲۳ دا گوتۇۋە:

ما، زمین را كنیم خون
تاج و تخت شھرا سازیم نگون
ماو دھقانى با داس و كوبيك
شاھ و يارانش را سازیم زبون
بگذار تا سپاه سرخ
بە شاھ نو كند هجوم
و ما با دست پر پيئەء خود
يكسر مى تازيم
ويران مى سازيم
آخرين اردوى استبداد
(سپاه سرخ (ترانە)، ل ۶۶۳ى دیوان).

شیعری نویی لاهووتی سهره تا نه ئه و قورس و قایمی و
 ریکوپیکیهی شیعره عهرووزیهکانی ههبوو، نه وهك ئهوان دهیتوانی
 بچیتنه ناو دلی خه لکه وه. به لام یهك لهو شیعره نوییانه، چاره نووسی له
 مردن نزیکي شیعره نویکانی لاهووتی گۆری و پهسندی زۆری
 خوینهرانی بۆ هانی، ئه ویش شیعری "وحدت و تشکیلات" بوو که بۆ
 ماوهیهکی زۆر ویردی سهر زمانی خهباتکاران و زیندانیان و چالاکانی
 سیاسی بالی چهپ بوو. به بهروای من، ئهم شیعره نهك ههر شیعری
 نویی لاهووتی به لگوو شیعری نویی فارسی تا رادهیهکی زۆر برده
 پییشی و "قه بوولی خاتر"ی کۆمه لانی خه لکی بۆ پیک هیئا:

سر و ریشی نتراشیده و رخساری زرد
 زرد و باریک، چونی
 سفره ای کرده حمایل، پتوئی بر سر دوش
 ژنده ای بر تن وی.
 کهنه پیچیده به پا، چونکه ندارد پا پوش.
 در سر جاده ری
 چند قزاق سوار، از پیش آلوده به گرد
 دستها بسته ز پس، پای پیاده، بیمار
 که رود آنها ره راه؟
 مگر آن مرد قوی همت صاحب مسلک
 که شناسد ره و چاه
 خسته بد، گرسنه بد، لیک نمی خواست کمک
 نه ز شیخ و نه ز شاه
 بجز از فعله و دهقان، نه بفکر دیار.....

(مۆسکۆ، فیهروهه ری ۱۹۲۴، ل ۳۶۱ ی دیوان).

شيعره نوپپهكانى دواتریش هه مان تايپه تمه ندى شيعرى سهره ويان
 بوو واته بهگشتى ناوهرۆكى سياسييان هه بوو و بۆ بارودۆخى سۆقيته،
 هه ندى جاريش سهربارهت به ئيران گوترا بوون. ناوهرۆك و بابته ههرچى
 بيت، فۆرمه كه له شيعرى نوپى رووس وهرگيرابوو و كه ره سهى كاره كهش
 ههر هى ئه وان بوو: وشه و عيبارته و ناو و بۆنه و رووداوه كان زۆربه يان
 هى سۆقيه تن و خوينه رى كه م شاره زاش به سه ير كردنى ديوانه كه
 ده توانى بزانى ئه م شيعرانه له سۆقيهت گوتراون و له پيوه ندى ژيان و
 رووداوه كانى ئه ويدان: [ ]؛

شيعرى "پيروى پارتيزان دختر" (ل ٤٠١ى ديوان) بۆ يادى "نرؤيا
 كاسمود ميانسكيا" نووسراوه، كه به شدارىي شه رى فاشيست هه كانى
 ئالمانى كردبوو؛ "اعلاميه" (٤٣٩ى ديوان) باسى خباتكارىكى
 منداڵ ده كات كه نامه ي شوپشگيران راده گويزيت؛ شيعرى "اتحاد
 ما" (٤٦٥)، "پليد" (٤٧٨)، "دوستان به پيش" (٥٦٩) و گه ليكى تر
 ئه و شيعره نوپپه ن و لا هووتى له مەر رووداوه كانى ژيانى سۆقيه تى
 گوتوون و شيعرى "رزم و پيروى" (٤٤٥)، "كو دكان قاليباف ايران"
 (٤٤٩)، "جادو" (٤٥٨)، "شبيخون" (٥٣٠)، به شيكن له شيعرى نوپى
 لا هووتى سهربارهت به ئيران و له مەر رووداوه كانى ئيران. جگه له وانه ،
 به شيكى تر له شيعرى نوپى سه رده مى ژيانى سۆقيه تى لا هووتى،
 سهربارهت به گه لى كۆريا، لاتيش (ستۆنى، ليتوانى و ليتۆنى)،
 نازهربايجان، تاجيكستان، ئوزبه كستان و ..... گوتراون به لّام به
درى ژايبى هه موو ديوانه كه ي، هيج شيعرىك پيشكهش به گه له كه ي خوى
كورد، نه كراوه و نه ك هر شيعرى پيشكهش نه كردوون، به لكوو وه كه له

به‌شی پاشکودا ده‌بینریت، وتاریکی له‌سەر بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وایه‌تی
 کورد نووسیوه (۱۹۲۳)، که هیچ دوژمنیک له‌وه چاکتری نانوسییت!
 ناوی کورد چهند جاریک له‌شيعره‌کانی لاهووتیدا هاتوون و هەر
 هه‌موویان کاتیکن که ناوی گهلانی تری ئیران ده‌هینی و داوی
 یه‌کگرتنیان لی ده‌کات، ئیتر باسی ماف و خه‌بات و خواستی گه‌لی
 کورد ناکات، هه‌رگیز!

من له‌ سێ شوینی کتێبه‌که‌دا چاوم به‌ ناوی کورد که‌وتووه‌ که
 بریتین له‌ لاپه‌ره‌ ۵۵۳، ۵۴۴، ۶۰۱، جاریکیش ناوی شاری سنه
 (سنندج) ده‌هینیت (۳۷۲). وا هه‌یه له‌ شوینی دیکه‌شدا ناوی کورد
 هه‌بیته‌ به‌لام به‌گشتی جگه‌ له‌ بانگه‌وازی یه‌کگرتن له‌گه‌ل گهلانی تری
 ئیران، هیچ په‌یامیک له‌ شيعره‌کاندا بو کورد نییه‌:

ای شیران ترک، ای گردان کرد
 ای مردان فارس از بزرگ و خرد
 دست به‌ دست داده، از این ره‌ روید
 از این ره‌ روید و بیروز شوید
 (شعری "به‌ خه‌های ایران" ۱۹۵۰، ل ۵۴۴ی دیوان)

به‌کورتی، هه‌رگیز کوردستان یا کرماشان له‌ شيعری لاهووتیدا
 شوینیکی تایبه‌تیان نه‌بوه. وه‌ک پێشتر باس کرا، بیره‌وه‌رییه‌کان وا
 ده‌گه‌یینن که لاهووتی نوستالژی و خه‌می سه‌رده‌می ژبانی کرماشانی
 له‌ هه‌موو ماوه‌ی ژبانی سوڤیه‌تدا هه‌بوه و، ته‌نانه‌ت ویستوووه‌تی
 به‌سه‌ردان بگه‌رێته‌وه‌ بو ئیران به‌لام کار به‌ده‌ستانی سوڤیه‌ت ئیجازه‌یان
 پێ نه‌داوه‌.

لام وایه ئەو نۆستالژییە لە هەستیک و عاتیفەییەکی خوش و یستنی
مال و کەس و کار و شوینی ژیان تیپەری نەکردوو و نەبۆتە
ماتریالیکی سیاسی، بەتایبەت لە پێوەندی کێشە ی گەلی کورددا.

شیعری ئایینی:

لاهووتی لە قۆناغی ژیاڵی خۆیدا لە کرماشان، خاوەن ئیمانی
ئایینی و فەقی و دەرویش بوو. ئاشکرایە شیعری ئەو سەدەمانە
مۆرکی ئەو باوەڕ و ئایدیۆلۆجییە پێوەیە. نزیک بە هەمووی ئەم
شیعرانەش لە دیوانەکەی چاپی ئەحمەد بەشیریدا گەردوکۆ کران.
نموونەییەکی شیعری ئایینی لاهووتی تەركیببەندی "تەوحیدە" کە ١٢
لایەنە کتیبەکەی گرتۆتە بەر. بە داخووە هێچکام لەم شیعرانە
تەئریخیان بۆ نەنووسراوە.

توحید:

کن تماشای به چشم وجدانی
آنچه را ببینی و نمیدانی....
شمس توحید عالم آرا شد
آنچه در پرده بود پیدا شد.... (ل ٧١٩)

محمد:

عرش خدا در شب وصال محمد
کسب شرف کرد از نعال محمد (ل ٧٣٢)

علی:

ای همه خوبان جهان عاشقت
صبح، نسیم نفس صادقته...

من به توام عاشق دلباخته
واله آنم که تو را ساخته (ترکیب بند، ل ۷۳۴)

حسین:
ای عزیز مصطفی، دست من و دامان تو!
نور چشم مرتضی، دست من و دامان تو! (ل ۷۴۵)

نهم شیعرانه، گه لیک زورن و ۹۹ لاپه‌ری کتیبه‌کیان گرتوته‌وه
(۷۱۹ تا ۸۸۰).

بابه‌ته‌کانیان نایینی، سوْقیانه و ده‌رویشین. وا هیه دوی
وهرچه‌رخانی نایدیولْوجیک به‌ره و لایه‌نیکی ته‌واو جیاواز، لاهوتی به
گوتنی نه و شیعرانه خوشحال نه‌بوویت و دواتر هه‌ولی بلاوکردنه‌وه‌ی
نه‌دایتن، به‌لام بوْ که‌سانیک که له‌سهر که‌سایه‌تی لاهوتی وقوْناغه‌کانی
ژیانی ئیش ده‌کهن گه‌لیک به‌که‌لکن و پیویسته به وردی بخوینرینه‌وه.

چه‌شنایه‌تی شیعره‌کانی:

شیعره‌کانی لاهوتی خاوه‌نی کیشن به‌لام ناناسایی و جیاواز له
به‌حره عه‌رووزیه‌کان.

ئه‌وانه‌ش وا کیشیان نییه، ریک و پیکیه‌کیان تیدایه که جیگه‌ی
کیشی گرتوته‌وه، بوْ نمونه به‌سه‌روا یاخود "ره‌دیف" یک پیکه‌وه
به‌ستراونه‌ته‌وه. لاهوتی شیعره‌ی ره‌ها و سپی گه‌لیک که‌من و، ئه‌وانه‌ی
وا هه‌ن زیاتر ته‌رجه‌مه‌ی شیعره‌ی رووسین وشوینی شاعیرانی رووس
وه‌ک مایاکوفسکی یان پیوه‌دیاره.

شيعره عەرووزىيەكان نۆزىيەى ھەرە نۆزىيان غەزەلەن. چەند
 "مەسنەوى" يەك لەناوياندا ھەن. پىنچ خشتەكى و "موسىتەزاد" يىش لە
 شيعەرەكاندا بەرچا و دەكەون كە ئەم موسىتەزادە خۆى ئالغەيەكى پىوھەندىدەرە
 لەنىوان شيعەرى كۆن و بېرگەييدا. موسىتەزاد لە شيعەرى سەردەمى
 مەشرووتەى ئىراندا جىگەى تايبەتى ھەيە و بۆ دەربېرىنى چەمكى نوى، توانا
 و مەوداى لە بەھرە چوارەچىوھەدارە كلاسىكەكان زىاتەرە.

تەئسىر ھەلگرتن لە شاعىرانى پىش خۆى :

ئەم بوارە كارى نۆزى دەوى و پىووستى بە بەراوردكارى و بەرانبەر
 دانانى يەك يەكى شيعەرەكانى لەگەل شيعەرى شاعىرانى پىش خۆيەتى.
 شوئىنى شاعىرانى فارس و پىش ھەموان، سەعدى، حافىز، فەردەوسى،
 خاقانى، و نىزامى بەسەر شيعەرى لاھوتىيەو ديارە. خۆشەويستى
 فەردەوسى و "شاھنامە" لەلاى لاھوتى لە دوو رىگەوھە دەردەكەويىت:
 يەكەم وەرگىزانى شاھنامە بۆ سەر زمانى رووسى بە يارمەتى "خاتوو
 ستارىكوف" ى ھاوسەرى و دووھەم نووسىنى ئۆپىراى كاوەى
 ئاسنگەر. لە بەشەكانى پىششودا نمونەى چەند شيعەرى لاھوتىم
 خستە بەرچا و كە شوئىنى راستەوخۆى شاعىرانى فارسى وئىزى پىش
 خۆى بەسەريانەو ديار بوو. جگە لە شاعىرانى كلاسكى فارسى،
 باسى "نسېم شىمال" واتە ئەشەرەفەددىنى گىلاننىش كرا كە شاعىرى
 ھاوچەرخى خۆى بوو و شوئىنى لەسەر شيعەرى لاھوتى ديارە.
 ھەرەوھە لاى كەم لە شيعەرى كدا لاساىى ايرج مىرزاى كرەوتەوھە (ئارىيەن
 پوور، يەحيا، ١٩٧٨، ٢، ٤١٨).

شاعیرانی تورک وئازەربایجانیش لەسەر لاهووتی بێ تەئسیر نەبوون.
 نموونەى تەئسیری میرزا علی اکبر صابر (هۆپ هۆپ)، راستەوخۆ یا
 لە ڕیگەى نسیم شمالەو (شیعری "لاى لاى") بەلام دۆزینەوێ شوینى
 پێى شاعیرانى سەردەمى "فەجرى ئاتى" عوسمانى لە شیعری
 لاهووتیدا پێویستی بە هەڵسەنگاندن و بەراوردکاری زیاتر هەیە و
 ئەوەش لە وزەى کەسیکدا یە ئەدەبى ئەودەمى عوسمانى بناسێت. هەر
 چۆنیک بێت لاهووتى ماوەى پێنج سالیك لە ئەستەموول ژیاو و
 تورکیشى زانیو. بە هەمان شیو، تەئسیری شاعیرانى رووس لەسەر
 لاهووتى، کاریکە دەبێ بکریت و روون بکریتەو کام شاعیری رووس،
 چەندى شوین لەسەر لاهووتى داناو.
 من نەمتوانى نموونە یەك لە تەئسیری شاعیرانى کورد لەسەر
 لاهووتى بدۆزمەو.

تەئسیری لاهووتی لەسەر شاعیرانى ئێران:

شیعری لاهووتی لەسەر شاعیرانى نەوکانى دواى خۆى شتیکی
 بێگومانە. ئەم تەئسیرە لە دوو بوار دا بوو: فۆرم و ناوەرۆک. لە بوارى
 فۆرمدا، ئەو رچەیهى لاهووتى شکاندی، دواتر نیما یوشیج پێیدا
 رویشت و وەک بنیاتنەر و "باوک"ى شیعری فارسی ناسرا، گەرچى
 بەگوێرەى هەر ئەم دیپرانە و شاھیدیى دیوانەکەى، لاهووتى گەلیك
 شیعری نوێى پێش "افسانە"ى نیما هەبوون و تەنانت چاپیشى
 کردبوون. "افسانە" لە سالى ۱۳۰۱ى هەتاوى واتە ۱۹۲۲ى زاینیدا
 چاپ بوو و ئەو سالى وەک سالى دەستپێکی شیعری نوێى فارسی لە

ئىراندا دەگىرىتە بەر چاۋ. بەلام ۋەك گوترا، شىئىرى نوپى لاهووتى بە دەسالىش پىش ئەوانەى نىما يوشىجن. ئەو مەنەى وا بە درىژاى رىژمى شا لەسەر شىئىرى لاهووتى و ناۋەكەى بوو، ئەك ھەر مەيدانى بە توپىژنەران نەدەدا ئىشى لەسەر بكن، بەلكو ئەوانەى وا شارەزاي شىئىرى لاهووتىش بوون نەياندەتوانى لە كتيب يا چاپەمەنيەكدا ناۋى بھىنن. ميژو لەو چەۋاشە ۋەلەكاريپانەى كەم نين ! بەم پنيە، شاعىرانى نوپخوۋاى ئىران بە نىما يوشىج خويەۋە، لەسەر سفرەى لاهووتى دانىشتوون و زانراۋ يا نەزانراۋ، رازى يا نارازى، ۋە شوين رچەى ئەو كەوتوون.

لە بارى ناۋەرۈكيشەۋە شاعىرانى توودەيى و چەپى ئىران ۋەك "ابوتراپ جەلى" و سياۋش كسرائى "و سعید سولتانپور" و گەليكى دى تەئسىرى راستەوخۆى لاهوتىيان لەسەرە. بۇ نمونە شىئىرى بە ناۋابانگى سعید سولتانپور بە ناۋى "ايران"، ناۋ و ناۋەرۈك و فورمى لە شىئىرى "ايران"ى لاهووتى ۋەرگرتوۋە:

اى صحنهء جنگ و دجله خون!

پيوسته به نفع مفتخواران

خاک تو ز خون گلگون

اى آبدە عتيق انسان!

(خوجە ند، جون ۱۹۳۱، ل ۵۹۳ تا ۶۰۲ ى ديوان).

"ايران" يەككە لە شىئىرە بەرزەكانى لاهووتىيە و تپيدا دەرسى دامەزرانى سيستەميكى سوسيالىستى لە گەلان و زەحمەتكيشاني ئىران دەدات. شىئىرەكە ۋەك گوترا، بوۋتە سەرچاۋەيەك بۇ شىئىرىكى بەرزى تر، كە سەئيد سولتانپور گوتوۋيەتى:

ایران!
 ایران انقلاب های فراموش!
 مغلوب!
 خاموش!
 ای شیر گرسنه خفته به غوغای آسیا!
 (سلطانپور، سعید، ۱۹۷۹، ل ۲۴۰).

شیعری "میهن من"ی لاهوتی که پیشکش به منداله‌کانی خوی
 کراوه، هوینی شیعری "نقشه جغرافیا"ی هادی خورسندی شاعیر و
 نووسهری ته‌نز نووسی ئیرانه:

به دقت بشنوید ای نور چشمان:
 بود در زیر این گردنده گردون
 غنی، مسکین، دیاری نامش ایران....
 (لاهوئی، شیعری "میهن من"، موسکو ۱۹۴۵، ل ۵۳۶ دیوان)

بچه ها! این نقشه جغرافیا است
 بچه ها! این قسمت اسمش آسیاست
 شکل یک گربه اینجا آشناست
 چشم این گربه به دنبال شما است
 بچه ها! این گربه هه، ایران ماست.
 (خورسندی، هادی، شیعری، "ایران"، سایتی ئینترنیتی خورسندی).

خورسندی که له باری بیرو باوه‌په‌وه زۆر له لاهوتی نزیکه، له
 چه‌ند پارچه شیعری دیکه‌ی خوشیدا لاقی ناوه‌ته جی پیی لاهوتی.
 بۆ نمونه:

ما، ز شیخ و شاه خیلی مشت ها وا کرده ایم
همتی یاران! که ترسم مشت ما هم وا شود!
یا:

پس چه خواهی کشورت بی شاه و بی ملا شود؟
(همان).

ته‌ئسیری ژیان و شیعی

لاهووتی له‌سه‌ر شاعیرانی کورد:

ته‌ئسیری لاهووتی له‌سه‌ر شاعیرانی کوردی رۆژه‌لآت گه‌لێك
به‌رچاوه. زۆربه‌ی ئه‌و كه‌سائه‌ی وا شوینیان له‌ لاهووتی هه‌نگرتووه‌ و
هه‌یه‌ له‌ باری ئایدیۆلۆجیکیه‌وه‌ له‌ لاهووتی جیاوازی، به‌لام دیارده‌ی
هاوبه‌ش له‌نیوان ئه‌وان و لاهووتیدا، برینین له‌: یه‌كه‌م رۆحی خه‌بات و
به‌ربه‌ره‌كانی، دووه‌م دژایه‌تی له‌گه‌ڵ رژیمی په‌هله‌وی و سییه‌م هه‌ست
ناسکی.

با باسی نمونه‌كان بکه‌ین:

١. عبدالرحمن زه‌بیجی:

جواب سرخ
نوشم به‌ شادمانی آندم شراب سرخ
کز شرق انقلاب دمد آفتاب سرخ...
نازم به‌ آن زمان که به‌ نیروی پێک و داس
ملت نهد به‌ گردن ظالم طناب سرخ
ای خواجه! خون رنجبر امروز کم بریز
فردا حساب از تو کشد انقلاب سرخ

(لاهووتی، شیعی "جواب سرخ"، باکو، ئاپریلی ۱۹۲۲، ل ۸۳ی دیوان)

ئەم شیعەرە بە ھەندى گۆرانکارییەو لەلایەن مامۆستا
 عەبدولرەحمانى زەبىحىیەو وەرگەرێوەتە سەر کوردی و لە ژمارە
 ١٨ ی رۆژنامەى کوردستان، سالى یەكەم، ٤ ی رەشەمەى ١٣٢٤ (٢٣/
 ١٩٤٦/٢) دا بڵاوکراوەتەو، لەم دواىیانەشدا لە کتیبى "ژيان و
 بەسەرھاتى زەبىحى" دا جارىکى دیکە چاپ کراوەتەو (کەرىمى،
 عەلى، ١٣٣):

شەرابى سوور

بە شای لۆغان دەخۆم ئەودەم شەرابى سوور
 کە بێتە دەر لە شەرقى ئینقلاب ئاقتابى سوور
 چەند خۆشە ئەو زەمانە بە داژدارى چەكچ و داس
 کوردان بکەن لە گەردنى دوژمن تەنابى سوور
 مەپژێنە ھێندە خوینی رەنجبەر ئیمپروکە، خان!
 رۆژى حیساب ئەکیشى لە تۆ ئینقلابى سوور.....

(کەرىمى، عەلى، ١٣٢)

گۆرانکارییەکانى زەبىحى لە شیعەرى لاھوتیدا، بریتىن لە دوو
 شت: یەكەم چەمكى كوردایەتى ھیئاوێتە ناو شیعەرەكە و لە دوو شوین
 باسى "كوردان" و "كوردە" دەكات كە لە دەقى ئەسڵیدا نین، و
 دووھەم ئەوێ كە نازناوى خۆى خستۆتە "مەقتەع" (فەردى كۆتایی)
 غەزەلەكەو و لە شیعەرى لاھوتییەو كوردوویەتى بە مالى خۆى
 (دەزانین "بێژەن" نازناوى زەبىحى بوو لەكاتى ئەندامیەتى كۆمەلەى
 ژێكافدا).

سەبارەت بە عینوانی شیعرەکە و ئەوەی دیوانی لاھوتی بە ناوی "جواب سرخ" و رۆژنامەى کوردستان بە "شەرابى سوور"یان نووسیوە، لام وایە شیعرەکە وەک زۆر شیعرى دیکەى لاھوتى و ھەر بەگشتى وەک غەزەلى کوردی و فارسی لە ئەسڵدا عینوانى نەبوە و "بەشیری"خۆی عینوانەکەى بۆ دانائە و بە ھەمان شیوەش مامۆستا زەبیحى. دیارە تەرجەمە کوردییەکەى لە چاودەقى فارسی کەم و کووپی تێدا بەلام دەبێ ئەوەش بگێریتە بەر چار، کە زەبیحى شاعیر نەبوە و ئەم شیعرەشى تەنیا لە بارى سیاسییەو ھەرگیزاوەتە سەر کوردی.

ھەر لە پێوەندى مامۆستا زەبیحى و لاھوتیدا، دوکتۆر عزالدین مستەفا رەسوول باسى شیعرى لاھوتى دەکات کە زەبیحى ھەرگیزاوەتە سەر زمانى کوردی و ئەویش پێیدا چۆتەو:

".....[زەبیحى] دیوانى لاھوتى دەست کەوتبوو، ئەبولقاسمى لاھوتى تاجیکستان. ئەو دیوانە، بەتایبەت شتیکی ھەیە لەسەر نەورۆز، ئەوەى کرد بە عەرەبى و منیش عەرەبیەکەم چاک کرد، بەلام ئیتەر بلاونەکرایەو و نازانم نوسخەکەى چ لیکرد...."

(کەرىمى، ھەلى، ٢٤١).

ئەوەى دوکتۆر عزالدین دەلى لاھوتى "شتىکی ھەیە لەسەر نەورۆز"، بە بۆچوونى من دەبێ چیرۆکە شیعرە ناسراوەکەى لاھوتى بێت بە ناوی "کاوە ناھەنگەر" کە دواتر کرایە ئۆپێرا.

دیارە لاھوتى شیعرى دیکەشى ھەن کە تێیاندا باسى نەورۆزى کردبێت، یەک لەوانە شیعرى "نوروزیە"یە کە دەگوترى لە سالانى

ژیانی خوی له ئەسته موولدا گوتوویهتی و بەگۆیرە ی پەراویزی دیوانی چاپی بە شیریی، له جەژنی نەورۆزی سالی ۱۹۲۰ له بالۆیزخانە ی ئییران له ئەسته موول خۆیندوویه تەو. شیعەرە که دارمالی هەستی ئییرانی چیه تی و تەنانەت شاپەرەستییە و من بە هیچ شیوێهە ک لام وا نییه زەبیحی شیعری ئەوتۆی وەرگێڕاییتە سەر عەرەبی. (نوروزیە، دیوان، ل ۶۶۹). بە پێچەوانە، تارادەیهکی زۆر دلنایام شیعەرە که دەبی هەمان چیرۆکە شیعری ناسراوی "کاوه ئاهنگر" بیّت. بپروانە دواتر، بەشی تایبەت بە "کاوه ی ئاسنگەر".

۲. قانع:

له پێوەندی ئەم شیعری "ئینقلاب سرخ" هەدا دەبی بلیم که شاعیری ناسراوی کورد "قانع" لەژێر تەئسیری ئەو شیعەرەدا، پارچە هەلبەستێکی هۆندۆتەو که جگە له یەک فەردی هیچکام تەرجەمە ی شیعەرە که ی لاهووتی نین، بەلام کیش، قافیە و تەنانەت ناوەرۆکی کۆمەلایەتی سیاسی شیعەرە که، ویچووییان لەگەڵ شیعری لاهووتی هەیه ولەژێریدا نووسراوه که دوا فەرد واتە "مەقتەع" هەکی وەرگێراو له شیعریکی لاهووتییە:

چەکی یەکیە تی :

چەن خۆشە ئەو زەمانە له کوێستان و خوارو ژوور

فەرقی نییه له بەینی برا و خال و خوشک و پوور...

چەن خۆشە ئەو ولاتە که جووتیار و رەنجبەران

تیا یا ئەبن بە خواوەنی حوكم و سوپای جه‌سوور
 چەن خوشە ئەو زەمانە كە كوێستان و گەرمیان
 یەكسەر ئەبێتە جونیشی دەریای هیزی سوور...
 "شادم بە ئەو زەمانە، بە داشداری رنجبەران"
 وەزیر ئەنێتە گەردنی ئاغا گوریسی سوور"
 لە دێره شیعیکی لاهوتیه‌وه وەرگیراوه.

(قانع، دیوان، لاپەرە ۸۷).

۳. ئاوات:

لە شیعی سید کامل ئیمامی (ئاوات) دا، وا هەیه شوینی تەئسیری
 لاهوتی بە باشی هەلبگیریت. من تەنیا دوو نمونە‌ی دەهینمه‌وه:

شنید ستم غم را میخوری، اینهم غمی دیگر
 دلت بر ماتم می سوزد، اینهم ماتمی دیگر...
 بجان دوست غیر از درد دوری از دیار خود
 در این دنیا ندارد جان لاهوتی غمی دیگر
 (لاهووتی، شیعی "غم دیگر"، ئەستەموول، جولای

۱۹۱۹، ل ۶۴ دیوان).

وه‌کوو بیستم خەمت خواردم ئەویش بۆ من خەمیکی دی
 دلت بۆ ماتم سووتا، ئەویشم ماتەمیکی دی
 "ئیمامی" ت کوشت بە تیری غەمزە، گەرچی چاوتە چاره‌ی
 تەماشای گەر بفەرمووی نایه‌وی قەت مەلحەمیکی دی

(ئاوات، شیعی "خەمیکی دی، گەردیگلان، ۱۳۲۰

هەتاوی (۱۹۴۱ی زایینی، ل ۸۶ دیوان).

لهم شیعره‌ی خواره‌وه‌شدا، ئاوات هه‌ندی به سهر به‌ستی ده‌جوولێته‌وه و
 واتا و چه‌مکی جیاواز له لاهووتی دینێته ناو شیعره‌که‌یه‌وه به‌لام له
 چوارچیوه‌ی گشتیدا به شیعره‌ی لاهووتی وه‌فادار ده‌مینێته‌وه.

فقط سوز دلم را در جهان، پروانه میداند
 غم را بلبل آواره از کاشانه میداند....
 به امیدی نشستم شکوه خود را به دل گفتم
 همی خندد بمن، اینهم مرا دیوانه میداند...
 نمیداند کسی کاندرسر زلفش چه خونها شد
 و لیکن موبمو، این داستانرا شانه میداند
 نصیحتگر! چه می‌پرسی علاج جان بیمارم
 اصول این طبابت را فقط جانانه میداند

(لاهووتی، شیعره‌ی "فقت جانانه میداند"، نه‌سته‌موول،

سپته‌مهری ۱۹۱۸، ل ۶۰ ی دیوان).

به ته‌نیا گیانه‌که‌م سوژی دلم په‌روانه ده‌یزانی
 خه‌می دل بولبولیکی بی‌گول و بی‌لانه ده‌یزانی
 وه‌ها پا به‌ندی بسکی شی‌ت و پی‌تم، بی‌خه‌به‌ر ماوم
 له‌خۆم و حال و بالم، حالی من دیوانه ده‌یزانی
 له‌رازی بسکی پر پیچ و خه‌می عاله‌م سهراسیمه‌ن
 ده‌زانی نه‌و ته‌له‌سمه‌ موو به‌ موو هه‌رشانه ده‌یزانی.....
 ئیمامی ناوی گه‌وره و شاری ویرانه که تی‌فکری
 له‌مه‌عنای شیعره‌کانم هه‌ر دلی ویرانه ده‌یزانی.

(ئاوات، شیعره‌ی "په‌روانه ده‌یزانی"، ل ۸۳ ی دیوان).

وہك دہبیین، ئاوات گۆرانی بەسەر ھەندى شوینی شیعرەكەدا
 ھیناوە و ناوی خوۆشی خستۆتە كۆتایی شیعرەكەوہ و بەم شیۆھە،
 وەك زەبیحی و قانع ویستوویەتی بیكات بە ملكی خوۆ، ئەوہش
 دیاردەھەكى سەمەرە یاخود كەم و كورتییەك بۆ شاعیرەكان نییە.
 ھونەرماند وەك ھەموو مرۆفینكى خوۆقینەری تر، لە پرۆسەى
 خوۆقاندندا شوین لە دەرووبەرى خوۆ ھەلدەگریت و بە ھەمان شیۆہ،
 شوینیش دادەنیت.

٤. ھەژار:

ـ مامۆستا ھەژاری موکریانیش لەو شاعیرانەى رۆژھەلاتى
 کوردستانە كە شوینی لاھوتى ھەلگرتوہ و ئەگەر سەیری دیوانەكەى
 بکړیت وا ھەيە شوینەوارى ئەو تەئسیرە لە چەند شوینیكدا
 بدۆزیتەوہ.

الف - لایە لایە

وہك پێشتر گوترا، شیعرى لایە لایە سەرھتا میرزا عەلى ئەكبەرى
 ساہیر (ھۆپ ھۆپ) بە زمانى ئازەربایجانى گوتوویەتى و پاشان نسیم
 شمال و لاھوتى بە فارسى ھۆندوویانەتەوہ. لایەلایەى ھەژار كە زۆر
 شاعیرى كوردی تر و لەوانە قانع و "وہفا"، لاسایان کردووەتەوہ و
 شوینی لاھوتى ھەلگرتوہ بەلام ھەژار چەرخىكى گەورەى پى داوہ
 واتە ناوەرۆكە كەى گۆپیوہ و گردوویەتە بابەتێكى تەواو كوردی كە
 كاتى لەگەل لایەلایەى لاھوتى بەرانبەریان دادەنیت، ھاوبەشى

ئەوتۆيان تىدا بەر چاۋ ناكەۋىت. واتە ھەژار لايەلايەى تەرجمە
نەكردوۋە و تەنيا "مەفكۈرە"كەى ۋەرگرتوۋ:

رۆلەى جەرگ و دل، ھىزى ھەناوم !

چۆلەمەى ئەستۆم، رەگى ھەياتم !

ھەنگوين و قەند و نۇقل و نەباتم !

ھەى لايە لايە رۆلە لاي لايە

شەۋگار درەنگە بۇ خەوت نايە... "

ب.

يک دستە گل بە قېر لىنين

امروز دل کارگران ھەمە عالم

در مرگ لىنين است عزادار و پر غم...

(لاھوتى، مۆسكۆ، جانيۋەرى ۱۹۳۱، ل ۲۲۳ى دىۋان)

لە م شىيەرەدا، لاھوتى بە بۇنەى كۆچى دوايى لىنينەۋە چىرۆكىكى
شاعىرانە ھەلدەبەستىت و دەلى بەر بۇنەيەۋە دەبى چەپكە گۈلىك
بەستىن و لەسەر گۆرەكەى دابىنين. جا لاھوتى چەپكە گۈلەكە بەم
شېۋەيە دەبەستىت: لە حاسلى ھەر كۈلخوزىكى دوور و نزيك لقىك
گۈل دىنيت، دەيداتە فابريكىك بۇ ئەۋەى رىكى بخەن، ئىنجا لە
كارخانەى پۇلاۋە شىرىتىكى پانكەلە دىنى و دەستە گۈلەكەى پى
دەبەستىت، تراكتۇرىكىش لە شارى ستالين گراد واتە دوو شەنبە
دىنى و بە سەدان ئالاي سوور دەپراژىنيتەۋە، جا كرىكاران ھەمووى
دەكەونە شوين تراكتۇرەكە و دەيبەنە سەر گۆرى لىنين.

ۋىدەچى مامۇستا ھەژار شىعەرى گەلى ناۋ دارى "نامە بۇ
ۋارشەۋ"ى لەژىر تەئسىرى ئەم شىيەرەدا گوتىبى بەلام ۋەھا كىردۈۋىتە

بابه تیکی خو مالی و کوردی، که ناکری به هاسانی بیبهیه وه سهر
 نه سله که. هه ژار بۆ ئه وهی گازندهی کورد بنووسی و بینیریته
 فستیقانی لاوانی جیهان له شاری وار شهو (۱۹۵۵)، چاو بۆ کوردیکی
 چابک و پتهو دهگیریت که به شهو سهفه ریکی بۆ بکات له پیشدا بچیته
 مهاباد و له داری سیداره ی قازی و سهیف تلاشیک لی بکاته وه، له
 ناگری داغ نیزهیهکی خویناوی بهینی، دهرکه بهو نیزهیه دا بدات و
 قه له میکی لی دروست بکات ئینجا خوینی خهستی بارزانییه
 شه هیده کان به ئاوی چاوی کوپ کوژراوانی بهر دهرکه ی سهر له
 سلیمانی شل بکاته وه و وهک مهرکه ب بیکاته که لله ی مسته فا
 خوشناوه وه، له جلکی شپری هه تیوبار و دهر به دهران ریشالیک بینیت بۆ
 هه ژار، که به و خوین و بهو قه له مه سکا لای کوردی له سهر بنووسی و
 بینیریته کونگره که ی وار شهو.

وهک ده بینین لی زانی و وه ستاکاریی هه ژار پیش لاهووتی که وتوه و
 شیعره که ی له جوانی و شوین دانانی سهر خوینه ردا له سه رووی
 نه و شیعره ی لاهووتیه وهیه که من لام وایه سهر چاوه ی وه رگرتنی
 بیرو که ی شیعره که بوو بیت.

۵. هیمن:

شوینی لاهووتی له سهر هیمنیش بهر چاو و له چاو هه ژار زه قتر و
 ناشکراتره، بهروانه ئه م دوو نمونه یه:

ئا بت نازنینم، مه مهربانم
 چرا قهری از من؟ بلایت بجانم

عزیزم چه کردم که رنجیدی از من؟
بگو تا گناه خودم را بدانم
زمن عمر خواهی بگو تا ببخشم
بمن زهر بخشی، بده تا ستانم
(لاهووتی، شیعری "درس محبت"، مۆسکۆ، ئاپریلی ۱۹۲۵، ل ۵۸ ی دیوان).

عزیزم بۆ چی تۆداوی له خۆپا؟
چ قهوماوه دلی تۆ بۆ چی گۆپا؟....
له من پا خۆ ههتایهك رووی نه داوه
ئه دی بی مهیلی بۆ رووی دا له تۆپا؟....
سه رو مال و ژیان و هه رچی هه مبهو
له داوی بسکی تۆدا پاکي دۆپا
سه رو مال و که مال و بیر و هۆشم
له نه ردی عیشقی تۆدا پاکي دۆپا
(هیمن، شیعری "گۆمی خوین"، تاریک و روون، ل ۱۲۱).

ب) زین بیش این نقاب سیه را به رو مکن
ما را میان جامعه بی آرو مکن
(لاهووتی، شیعری، "مکن"، نه سته مول، مارس ۱۹۱۸، ل ۸۸۶ ی دیوان)

هه تا چارشینو به سه رو تۆوه ده بینم نازه نینی کورد!
به سه رو بی بیله که ی چاوی منا ده کشی ته میکی تر.

(هیمن، شیعری "عیشق و ئازادی"، ۱۹۲۷، نالهی جودایی، ل ۵۱).

له دیوانی چاپکراوی مامۆستا گۆراندا، گەرچی تهرجه‌مه‌ی شیعری نازم حیکمهت و هه‌روه‌ها شاعیری پیشکه‌وتنخوازی ئێران "ابوتراب جلی" هه‌یه، به‌لام چاوم به‌ تهرجه‌مه‌ی شیعری لاهووتی نه‌که‌وت - گەرچی دلنایام لای که‌م دوا‌ی سه‌فه‌ری سو‌قیه‌ت، لاهووتی بۆ گۆران ناویکی ناسیاو بووه. تاقه‌ بابه‌تیکی هاوبه‌ش که له دیوانی هه‌ردوو شاعیردا دیبێتم، ئه‌و شیعهریه‌که تییدا لاهووتی که‌ک له مه‌ته‌لیکی کوردی و هه‌رده‌گریته که ده‌لی:

"ده‌ست، ده‌ستی ئه‌ستی و پا، پای که‌ر"

گۆران هه‌مان شیعری له شاعیریکی هاوچه‌رخ‌ی لاهووتی واته "عشقی همدانی" و هه‌رگیزاوه‌ته سه‌ر کوردی و هه‌مان ئاکامی لی و هه‌رگرتووه. مه‌ته‌له‌که، کوردیه‌ و هی ناوچه‌ی سنه و کرماشانه، لاهووتی کرماشانی بووه و "عشقی"ش که به‌ هه‌مدانی نزیک سنه و کرماشانه‌وه پێوه‌ندی هه‌یه باوکی کورد و خه‌لکی سنه بووه:

داستانی هه‌یاسی و کاکه‌ عابیدین:

له کوردستانا، له قاسم ئاوا   کاکه‌ عابیدین ناویک بوو، کوێخا

(گۆران، عبدالله، ٤٧٤).

هه‌ر له‌م پێوه‌ندییه‌ی نیوان شیعری لاهووتی و گۆراندان ده‌بی ده‌ست نیشانی بیره‌وه‌ری مامۆستا عزالدین مسته‌فا ره‌سه‌ول بکه‌م. له وتووێژ له‌گه‌ڵ کاک عه‌لی که‌ریمیدا د. عزالدین ده‌لی: ".....من ئه‌وه‌م له‌بیره که مامۆستا گۆرانیش شتیکی هه‌یه له‌سه‌ر نه‌ورۆز ئی

"لیبرتۆ"یە. لە مۆسکۆ پیمگوت شتیکی چاکت کردوو، وتی ئەو ئی
من نییە، ئەو ئی ئەبولقاسمی لاهووتییە و من تەرجەمەم کردوو. وتم
کوا لاهووتی لەکوێ گوتوویەتی:

"بۆ کچە کورد ژینی دیلی، ژین نییە

بە دەمی دیل هەنگوینیش شیرین نییە؟"

وتی خۆ کاکە، پیاو دەبی دەستکارییەکی ئاواشی بکا! وتی باشە،
تۆ لەکوێ وا ئاگاداری لاهووتی؟ وتم بابە ئیمە تەرجەمەمان کردوو بە
عەرەبی! (کەریمی، عەلی، ٢٤١). دیارە، د.عزالدین کە باسی
تەرجەمەمی عەرەبی دەکات، ئاماژەیە کە بە تەرجەمەمی مامۆستا
عەبدولرەحمان زەبیحی لە هەمان پارچە شیعری سەبارەت بە ئەوروژ.
(بۆ ئەم بایە، بڕوانە پێشەوهتر، باسی زەبیحی و لاهووتی).

سەبارەت بە شیعردەکی گۆرانیش دەبی بگوتری ئەو فەردەمی و د.
عزالدین ناو بردەمی کردوو، بەشیکە لە "ئۆپەریتی ئەنجامی
ئەژدەهاک"، کە لە لاپەرە ٣٥٢ تا ٣٥٩ ی "سەرچەمی بەرەمی گۆران"
بەرگی یەکەمدا هاتوو و کاک محەممەدی مەلا کەریم لە پەراویزی
لاپەرەمی یەکەمیدا نووسیویە: "مامۆستا گۆران ئەم ئۆپەریتەمی لە ژمارە
٤ ی بەرگی ٢ ی ئایاری ١٩٥٩ ی گوڤاری "بەیان" دا بڵاوکردۆتەو کە بە
سەرپەرەشتی خۆی لە سلیمانی دەرئەچوو" (گۆران، ١٩٨٠، ل ٣٥٢).

ئەوانە چەند نموونە لە تەئسیری بی سنووری شیعری لاهووتی
لەسەر شاعیرانی کوردی رۆژھەلاتی کوردستان بوون. وردبوونەو لە
شیعری هەر ئەو شاعیرانە و گەلیک شاعیری دیکەمی وەک مامۆستا
خالیدی حیسامی (هیدی) و حەقیقی و عومەری سولتانانی (وەفا) و

محەمەدى نوورى و خالەمىن و بەگشتى شاعىرانى سەردەمى كۆمار و
نەوەى دواتريان، دەرى دەخات كە خەباتى گەلى كوردى رۆژھەلاتى
كوردستان ئىلھامىكى بە ھىزى لە شىعرى لاهوتى وەرگرتوۋە و بابەت
نووسىنى مامۇستا ھەسەنى قزىلجى لەسەر لاهوتى و وەرگىرانى
يەككە لە شىعرەكانىشى ھەر لەو پىۋەندىيە دا واتا دەرگىتەوہ.
(بۇ نووسراوہكەى قزىلجى بىروانە پاشكۆى ژمارە ۵)

به‌شی سیّهم

کاره نه‌ده‌بی و هونه‌رییه‌کانی تر

جگه له شیعر گوتن، وا هه‌یه گرن‌گترین شوینه‌واری به‌جیماوی
لاهووتی، ته‌رجه‌مه‌کانی بیّت. من ئاگاییه‌کم له کاری ته‌رجه‌مه‌ی
سه‌رده‌می ژیا‌نی ئیران و نه‌سته‌موولی لاهووتی نییه و ته‌نیا به‌هه‌والی
وه‌رگێپاوه‌کانی سوّقیه‌تی ده‌زانم.

یه‌ك له‌و ته‌رجه‌مانه، "سروودی ئینتر ناسیۆنال"ه كه به‌پیتی
زانیا‌ریی من لاهووتی یه‌كه‌م كه‌س بووه وه‌ریگێپا‌بیته سه‌ر زمانی
فارسی - گه‌رچی دوا‌ی ئه‌و كه‌سانی تریش كردوویانه‌ته فارسی:

برخیز، ای داغ لعنت خورده!
دنیا‌ی فقر و بندگی،
جوشیده، خاطر ما را برده
به‌جنگ مرگ و زندگی
باید از ریشه‌ براندازیم
كه‌نه جهان جو‌رو بند
آنگه نوین جهانی سازیم
هیچ بودگان هر چیز گردند
روز قطعی جدال است
آخرین رزم،

انترناسو نال است
نجات انسانها.....

لاهووتی زیاتر شیعی به شیعر تهرجه مه کردووه و یهک لهوانه،
شیعره ناسراوکهی مایاکۆفسکیه بهناوی "وتووێژی لهگهڵ رهفیق
لینین":

از خرمنها کار
اوضاع نوین
روز،
کم کم تاریک شده
آرمید
دو تن در اتاق:
منم و لنین
عکس او
روی دیوار سفید
دهان باز
در پرشور سخنرانی...

بهشیك له تهرجه مهكانی لاهووتی وی دهچی بابهتی رهسمی بۆ
مهراسیم و کۆبوونهوهکان بووبیتن، وهک "سروودی نیونه تهوهیی
خویندکاران"، "سروودی لاوانی دیموکراتی جیهان"، "سروودی
ناشتی"، "سروودی نیشتمان"، "سروودی هه‌لۆ" و "په‌یکی تۆفان"
که ههر هه‌موویان له رووسییه‌وه وه‌رگێڕاونه‌ته سه‌ر زمانی فارسی و
ئه‌و دوانه‌ی کۆتاییان شیعی ماکسیم گورگین. شیعیکی فیکتۆر
هۆگۆ"شی وه‌رگێڕاوه که روون نییه ئایا له فارسییه‌وه ته‌رجه‌مه‌ی

کردیئت یاخود له بهر ته رجه مه ی رووسی شیعره که. ئهوانه و چهند
 وه رگیږاویکی تر له لاپه رکهانی دیوانی لاهووتی چاپی نه حمده ی
 به شیری، لاپه ر ۶۸۹ تا ۷۱۸ دا رهنکیان داوه ته وه. بابته ی له
 تورکیشه وه وه رگیږاوه ته سهر زمانی فارسی و یه که لهوان له کوټای
 دیوانه که یدا (چاپی نه حمده ی به شیری) چاپ کراوه.

کاریکی ته رجه مه ی دیکه ی لاهووتی، وه رگیږانی هندی که له
 چوارینه کانی خه ییامه بۆ سهر زمانی فره نسی. ژماره ی چوارینه
 ته رجه مه کراوه کانی بۆ من روون نییه و بۆ ئه وه، پیویسته نوسخه ی
 گوټاری "پارس" چاپی نهسته موول سهر بگریټ. لاهووتی له سالانی
 ۱۹۱۸ تا ۱۹۲۱ و له ماوه ی ژیا نی نهسته موول دا هاوکاری "حسن
 مقدم" ی کردووه و پیکه وه گوټاریکی فارسی فره نسیان
 بلاو کردو ته وه. به شی پاشکوی دیوانی چاپی نه حمده به شیری،
 کلیشه ی دوو لاپه ره ی گوټاره که ی تیډایه، که یه کیان وه رگیږاوی
 فره نسی و دهقی فارسی دوو چوارینه ی خه ییامه. دیاره نیازی شم له و
 گوټاره ی وا له نهسته موول چاپیان کردووه، گوټاری "پارس" ه.

شیعر بۆ گوټرانی:

لاهووتی ههروه ها شیعر ی بۆ هندی که گوټرانی داناوه که ههوا ی
 گوټرانیه کان هی "عه تی ه" ی کچی یاخود کهسانی تر بووه. به لام وا ههیه
 گرنگترین کاری له م بواره دا، دانانی ئۆپیترای "کاوه ی ئاسنگهر"
 بووبیټ، که به یه که مین ئۆپیترای تاجیکی ده زانیټ وا له تاجیکستان
 به ریوه براوه. من دلنیانیم، به لام وا ههیه "کاوه ئاننگر"، یه که م

ئۇيۇرئاي فارسی له ئیران و ئهفغانستانیش بوویئت که تا ئه ودهمه چوو
 بیته سهر شانۆ. من کاتی ئه و ئه رک و زهحه مه و پچه شکینیا نه م له
 لاهووتی دودیئت، خه می گه لی کوردم دهخوارد و ده مگوت ئه گهر
 لاهووتی ئه و ئه رکانه ی بۆ زمانی زگماک واته کوردی به پړوه بیردایه ن
 ئیمه ش گه لیك قۆناغمان زووتر له ئیستا ده بړی، ههر بۆش بوو
 لاهووتیم به "هیله کی دۆپا و" دانا بوو و ناوی نامیلکه ی سالی ۱۹۹۷م
 سه باره ت به لاهووتی له و چه مکه وه رگرتبوو. ههر چۆنیک بیئت،
 لاهووتی به تاقه بال به قه درایی ده یان که س خزمه تی کۆمه لگای ئیران
 و زمانی فارسی کرد، به لام ئه گهر پیشت ته نیا رژی مه کانی حاکم بوون
 هه ولی کویرکردنه وه ی ناو و شوینه واری لاهووتیان ده دا، ئیسته
 ئیرانییه کان خوشیان ریژی پیویستی لی ناگرن و وا هه یه چه ند نه وه ی
 تر ئه و هه موو کار و خه باته ی وا به قه له م و قه ده م بۆ ئیرانی کرد بیته
 بلقی سهر ئاو. ئه گهر ئه و وای لی به سهر بیئت، وه زعی خزمه تگوزارانی
 بچووی گه لان چی ده بیئت جگه له فه راموشی ته و او! (بۆ په سندی ئه م
 بۆچوونه، بپروانه به شی سه فه رنامه ی تاجیکستانی "نسیم خاکسار" له
 لاپه ره کانی پیشوودا).

لاهووتی و شاهنامه:

شاهنامه ی فیردهوسی توسی، (دهوروبه ری ۱۰۲۵ - ۹۶۱ ز) یه که م
 شانامه ی فارسی نه بو به لام گرنگترین و ناو به ده ره مه ترینیا نه. شانامه له
 راستیدا تیکه لایکی میژوو و ئه فسانه و خولقاندنی هونه ری میژووی
 ئیرانه. ئه وه ی تانیستا له ئیران و به گشتی جیهاندا وه ک راستی وه رگیراییت

ئەوھىيە كە رۆستەم و پالەوانانى ترى شانامەى فېردەوسى لە رۆژھەلاتى
ئىران ژىابىتن. بەلام بە درىژايى ميژوو، ناوچەى كوردستان بە كرماشان و
لورستانەو زياترين شهوقيان بە نىسبەت شانامەو نيشان داوہ و تەنانەت
ئىستاش گەلىك ناوى كۆرۈ كچ لە شارى سەنە، ناوى شانامەىيە:

فەرەيدوون، فەريبورز، جەمشيد، بەھرام،.... و تاد.

ھۆى ئەو خۆش ويستن و لاينەگرييە تا ئەم دواييانە نەزانراو بوو، ھەتا
ليكۆلەرى زەحمەتكيشى كرماشاني نەمەر "عمادالدين دەولەتشاھى" دوو
بەرگ كتيبى لەسەر ئاقىستا بلاوكردەوہ و دواى وەرگىراني ھەندى بەشى
كتيبەكەى زەردەشت، بەلگەى گەلىك روونى ھىنايەوہ بۆ ئەو بۆچوونە نوى
و شۆرشيگىرانيەى كە زەردەشت دواى ئەوہى لە دەوروبەرى گۆلى ورمى
"چيچە ست" لەدايك دەبيت، بە پيچەوانەى باوہرى باو، ناچى بۆ رۆژھەلاتى
ئىران و لاى شارى بەلخ، بەلكوو روودەكاتە شوينى ئىستاي سەنەر كرماشان
و لورستان و ھەتا مردنيش ھەر لەوى دەمينيئەوہ (دولەتشاھى، عمادالدين،
١٩٨٤). دەولەتشاھى لە كتيب دووھەمى خويدا، بەشيك لە "يەشت" لەكانى
ئاقىستا وەردەگىرپرتە سەر فارسى ولەبەر چاوى سەر سوورپماوى ھەموو
لايەك دەرى دەخات كە:

١. ئەو دەقە، بە تەواوہتى كوردىيە،

٢. وەرگىرپراوى پيشووى "پوورداوود" بۆ سەر زمانى فارسى ھەلەى
زۆرى تىدايە، و

٣. لە ھەمووان گرنگتر، ئەوہى كە "يەشت" لەكان لە راستيدا
شينگىزپرى رۆستەمەن دواى ئەوہى زۆرابى كۆپى بە دەستى خۆى ديتە
كوشتن. (دەولەتشاھى، عمادالدين، ١٩٩٨).

كاتى سەرنجى ئەو بۆچۈنە مېژۈيىپەي دەولەتنامى دەدەين،
دەگەينە ئەو ئاكامەش كە خۆشەويستى شانامە و قارەمانەكانى لە لای
كورد و لوپىيەنەما نىيە و لەخۆۋە پەيدا نەبۈە. رۆستەم، قارەمانىكى
كوردە و شانامەي فېردەوسىش داستانى قارەمانىيەتى ئەو و شەرحى
هەندى رووداۋە، كە بەشىكىيان لە پېۋەندى ناۋچەكەدان.

ئىمە دەزانىن "شانامەخوانى" سۈننەتتىكى دېرىنى كوردستانە و
هەتا پەيداۋونى رادىۋ و تەلەفېزىۋىتىش لە گەلىك شوپىنى كوردستان
رەچاۋ كراۋە. تەنانتەن مەن بە تەمەنى خۇم لەبىرمە لە بۆكان مىزا
مەحمۇدى غەوسى و مىزا ھەمەكەرىمى كەرىمى شانامەيان
دەخويندەۋەو بۇ خويندەنەۋەي، بانگ دەكرانە مالى خزم و دوست و
دەر و دراۋسى. شانامەخوانىكى ناۋدارى سەنەيىش لە پىۋەرسىمىكى
فەرمى ئىراندا لە كى بەركىيى شانامە خويندەنەۋەي شارى "تۈوس"
شوپىنى ژيان و مردنى فېردەوسى لە خۇراسان، پلەي يەكەمى ھىنايەۋە
(ھەقىقەتەن، مى الدىن، شىرىنى "شارەكەم سەنە").

شانامەي فېردەوسى ئەگەر سەرجەمىشى ۋەرنەگەرپايتە سەر
كوردى، لای كەم ھەندى لە بەشەكانى ۋاتە داستانى "رۆستەم و
زۆراب"، "رۆستەم و ئەسفەندىار"، بېژەن و مەنىجە" و..... كراۋەتە
كوردى گۆرانى و دەقى دەستۈۋوسىيان ئىستاش ھەر پارىززاۋە و
چاۋەپۋانى چاپ و بلاۋبوۋنەۋەن.

ئەم خۆشەويستىيەي شانامە لە كرماشان ۋەسنە و لوپستان، لە
لاھوتىشدا بەدى دەكرىت و ھەر لە سەردەمى ژيانى ئىرانىشەۋە
لەگەلى بوۋە، رەجەز خويندەكانى سەردەمى مىندالىشى بېگومان

تهئسیری شانامه یان له سهر بووه تهنانهت نهگهر به کوردیشی گوتهن،
له بهر نهوهی شانامه له راستیدا بهشی زوری هر "رهجه زنامهیه". من
لیردها دهست نیشانی چهند شیعیکی لاهووتی دهکم که له هه مان
بهحری "مقارب" دا گوتراون وا شانامه ی پی هؤنراوه تهوه، بۆ نهوهی
دواتر بچمه سؤراغی کاریکی مه زنی لاهووتی و هاوسهره رووسییه که ی
له مه پ شانامه ی فیردهوسی.

گرنگترین شیعی لاهووتی له "اقتدا" و پیشوازیکردنی شیعی
فیردهوسیدا، پارچه هه لبه سستی که به ناوی "بهیره ق":

شب آمد بخانه، نگفت و نخت

چو مادر سبب جست، با او بگفت

که: مادر! چه پرسى تو از درد من؟

نبینى مگر چهره زرد من؟

بريگاد من در شکست افتاد

تو را نام فرزند، پست افتاد....

(شیعی "بهیره ق"، ستالین ناوا — مۆسکۆ، جون تا ئوگوستى ۱۹۳۵، ل ۲۸۴ ی دیوان).

نمونه یه کی دیکه ی نهو شیعرانه ی وا لاهووتی له پیشوازی
فیردهوسی و شانامه دا گوتوویه تی نهوهی خواره وهیه:

به کلخور بدیدم یکی مرد بیر

به قامت چو سرو و بقوت چو شیر

بگفتم چه سراست در این میان

که موی تو بیراست و زورت جوان؟...

(شیعی "هواى بهشت"، مۆسکۆ دیسه مبرى ۱۹۳۵، ل ۴۳۷ ی دیوان).

بەلەم كاری ھەرە گەورەى لاهووتى وا ھەيە يارمەتيدانى ھاوسەرى
 دووھەمى خۆى يىت بۆ تەرجمەمى شانامەى فیردەوسى بە زمانى رووسى.
 سیسیل بانو، لاهووتى بە "مامۆستا" ناو دەبات (پروانە نامەى ۱۹۷۹/۲/
 ۲۲ بۆ دوکتۆر کەرىم سەنجابى وەزیری کارو بارى دەرەوہى ئیران و نامە بۆ
 ئەحمەد بەشیری لە دیوانەکەى لاهووتیدا). سیسیل بانو بەرگى یەکەمى
 کارە گەورەکەى خۆى کە لەژێر چاوەدیرى لاهووتیدا بەرپووە چووبوو، لە
 سەردەمى ژيانى ھاوسەرەکیدا بلۆکردەوہ و دواتر خەریکی بەشى
 کۆتاییەکەى بوو. بەگوێرەى زانیارى من، ئەو بەشەش ئیستا کۆتایی پى
 ھاتووہ و تەرجمەمى سەرجمەى شانامەى فیردەوسى ئیستا لەبەر دەستى
 خوینەرانى رووسیدایە.

ئۆپیرای "کاوەى ئاسنگەر":

وەك پێشتر گوترا، ئەوہ یەكەمین ئۆپیرای زمانى تاجیکى و ولاتى
 تاجیکستانە. لاهووتى ئەو ئۆپیرایەى لەسەردەمى ژيانى سۆڤیەت و بە
 یادی رابوردوى ئیران ھۆندۆتەوہ کە بۆ ئەو پەر بووہ لە شانازى و
 سەرورەى. لاهووتى وەك زۆر ناسیۆنالیستى دیکەى ئیرانى،
 مەزنایەتى ئیمپراتۆریەتى ئیرانى پێش ھێرشى عەرەب گەورە
 دەکاتەوہ و عەرەب بەھۆى دواکەوتووئى ولات دەناسیت، ھەر بۆیەش
 روودەکاتە شانامە و ھاودەنگ لەگەڵ فیردەوسى شیوہنى ئەو
 رابوردووہ دەکات و یادی ئەو سەردەمە زیندوو رادەگرت.

ئۆپیرای کاوەى ئاسنگەر ھەنگاویکە لەم بوارەدا: ئۆپیراکە، ۵
 پەردەى و لە بارى فۆرمەوہ تیکەلۆئىكى شیعەى بێرگەى، شیعەى

عهروزی و شیعرى نوییه. کهسانی چیرۆکهکه، بریتین له کاوه و
زهحاک و ١٢ کهس و ژمارهیهک ئاپۆره. یهکههه شانو، بازاری ئاسنگهراڤه
ولان ئهه سرووده دهخویننهوه:

آن سلسله مو آید اگر بر سر بازار
بازار شود از نفسش تازه چو گلزار
کمان دارد ز ابرو
کمند آرد ز گیسو
شکر در خنده او
به پیشش خم شده سرها ز هر سو
بت ما جادو است البته جادو...

(لاهووتی دیوانی چاپی مۆسکۆ، ١٩٥٧)

له شانۆی رووبهپووبوونهوهی کاوه له گهل زهحاکدا (پهردهی
پینجهه)، کاوه به زهحاک دهلی:

ایا دیو خونخوار بیداگر!
ز انصاف و رحم و حیا بی خبر!
ز جور تو این ملک ویران شد
طربخانهی ما عزا خان شد
در این سرزمین یک دل شاد نیست
ز تیغ تو، یک گردن آزاد نیست
ستم چند بر حال محزون ما؟
کی آخر شوی سیر از خون ما؟
شنو این صدای خروشان خلق
هراسان شو از خشم جوشان خلق.....

(لاهووتی، دیوان چاپ اداره نشریان بزبانهای خارجی، مۆسکۆ، ل ٣٣٧ □ ٤١٠).

به گشتی، کاوهی ئاسنگەر، يەك له کاره سەرکه وتووێه کانی
 لاھووتییە و چەندەھا جار چاپ کراوەتەوێ. ناوەڕۆکی شۆڕشگێڕانە
 شیعرەکە بۆتە ھۆی ئەوێ لە یەکیەتی سۆقێەتی بایەخی زۆری پێ
 بدیشت. لە شیعرەکەدا رووی قسە لەگەڵ شای ئێران و خەباتکارانی
 ئێرانی سەردەمی خۆیەتی بەلام بە شیوێ تەمسیلی.

وشەى نوێ:

لاھووتی جگە لەوێ قالبی شیعرى فارسی نوێ کردەوێ،
 ناوەڕۆکیکی نوێشی پێ بەخشی، واتە بابەتی نوێی ئەوتۆی ھێناوە
 ناو شیعرى فارسییەوێ کە پێشتر پێشینیە نەبوو. بەم پێیە شۆڕشی
 لاھووتی ناوەڕۆک و فۆرمی شیعرى فارسی بەیەكەوێ نوێ کردەوێ.
 بەشێك لەو نوێخوازییانەى ناوەڕۆک، لە شیعرى سەردەمی مەشرووتەى
 شاعیرانى وەك ایرج میرزا و عارف قەزوینی و فرخى یزدى دا رەنگى
 داوەتەوێ، بەلام بەشێكى تری تایبەت بە لاھووتین. لاھووتى یەكەم
 شاعیرى چینی کرێکارە کە لە روانگەى کارى رێکخراوەیى چەپەوێ
 ھانى شۆڕشی چینیایەتی و بە دەستەوێ گرتنى دەسەلاتى سیاسى
 کرێکارانى داوێ و لایەنگرى لە دیکتاتۆریەتى پرولتاریا و ھاو پىشتى
 خەبات لەگەڵ چینی کرێکارى گەلانى دیکەى رۆژھەلات و ھەروەھا
 پىشتگى شۆڕشى ئوکتۆبرى سۆقێەتی کردوێ.

لەو سەردەمە و تەنانت تا ماوەیەکی دواتر - ھەتا دامەزراندنى
 حزبى کۆمۆنیستى ئێرانى دوکتۆر ئەرانى و پاشان دامەزرانى حزبى
 توودەى ئێرانیش کە شاعیرانى وەك ابوتراب جلی و سیاوش کسرایى

و.....تاد سەريان ھەلدا، ئەم بابەتە تايىبەت بە لاھوتى بوون و جگە لەو، ھىچ شاعىرىكى ناسراوى ئىران بەلاياندا نەچوو بوو. ئەم يىر وئايديۇلۇجىيە، بە تايىبەت دواى چوونى لاھوتى بۇ سۆڧىيەت پتەوتر و ھەستى لايەنگرى كرېكاران بە ھىز تر بوو. ئىتر لە سالانى دواى ۱۹۲۴ وئەندام بوونى لاھوتى لە حزبى كۆمۇنىستى سۆڧىيەتدا، ھاو ھەنگاو لەگەل كارو ئەركى رۇژانە بۇ پتەوكردىنى پاىە وئەساسى يەكىيەتى سۆڧىيەت و كۆمارى سۆڧىيەتى تاجىكىستان، شىعەرەكانىشى خستە خزمەت ئەو ئەرك و كارەوہ و بە گشتى شىعرى ئەو سەدەمانەى ئاويئەى بالانويئىنى كاروبارى رۇژانە و ئەركى حزبى و دەولەتى ئەون.

ئەم بوارە نوييەى كار، و ئەركى حزبى و دەولەتى، بۇ ئەوہى بىنە مادە و لە شىعەرەكانىدا رەنگ بدەنەوہ، پئويستى بە كەرەسەى نوي ھەبوو. بۇ نموونە پلان و پروگرامى "نېپ"ى سەردەمى ستالين بۇ ئەوہى بىتە ناو شىعرى شاعىرەوہ، دەبوايە وشەو زاراوہ كەشى لەگەل خۇيدا بھيئىت. ناوى قارەمانانى كارى سوسىيالىستى و شەھيدانى شەپرى دژى فاشىسم، ناوى رىبەرانى حزب و ھەروہا "حزبى برا" لە ولاتانى دىكەى جىهان، دەبوايە لە شىعەرەكانىدا خۇ بنويئىن بۇ ئەوہى رىزيان لى بگيرىت. بە ھەمان شىوہ، دوزمنانى ئاشتى و سوسىيالىزم دەبوايە لە شىعەرەكاندا ناويان ھەبىت بۇ ئەوہى ھىرشىيان بكرىتە سەر. ھەر بۆيەش شىعرى ئەو سەردەمانەى لاھوتى دارمالى وشەى نويئىن كە پىشتەر لە شىعرى ھىچ شاعىرىكى دىكەى فارسدا نەبىنراون. ئەم وشەو و زاراوانەى خوارەوہ تەنيا بەشىئىن لەو دەيان وسەدان وشە بىگانەيەى كە من لە ديوانى لاھوتىدا بە چاوم كردوون:

"كۆلخۇزچى، تراكتۇرىست، ئوكتۇبر، لىنن، ستالېن، ماركسىسم، سوسيالىزم، لىنىنىسم، فابرىك، تىكنىك، س. س. ر. كۆمسۇمۇل، فاشىسىم، فاشىست، فاشىستان، پلان، فابرىكچى، كلوب، بىرىگاد، رومانف، كرېملىن، بۆلشويكى، س. س. س. س، پايونىر، سكا، ار. كا. پ. الكتروستال، و سەدانى تر....

ھەرۋەھا لاھوتى ھەندىك وشەى تاجىكى لە رىگەى شىعرەكانىەوہ
ھىنايە ناو فارسى ئىرانىيەوہ، وەك: باسمەچى، كىمبغل، باى و... كە لە
بوارى نىزىك خىستەنە وەى زمانى فارسى نوپى ئىران لەگەل زمانى دەرى
و تاجىكىدا خاوەنى بايەخى خويەتى، گەرچى لاھوتى ددانى خىرى
بەسەر زمانى تاجىكىدا نەدەھىنا و لاى وابوو بە ھوى وشەى
"ھاوردە"ى روسىيەوہ، پاكى و بى خەوشى زمانى فارسى ئىرانى
نىيە و لەسەر ئەو مەسەلەيە لەگەل ھەندى لە نووسەرانى تاجىكىستان
دەمەقالەى ھەبوو.

گرۇنۇلۇجى شوپىنى ژيانى لاھوتى

بەگويەرى تەئرىخى شىعرەكانى

سەيرىكى دىوانى لاھوتى چاپى ئەحمەد بەشىرى وا ھەيە
يارمەتىمان بدات بۇ ئەوہى شوپىنايەتى ژيانى لاھوتى ديارى بکەين.
لە كۆتايى زۆرىيەى زۆرى شىعرەكاندا ناوى شوپىن و تەئرىخى گوتنى
شىعرەكە ديارى كراوہ. من نازانم ئەو تەئرىخانە چەندە راستن و
چەندەيان ھەلەتېدايە ياخود دەستکردن. بەلام بەگويەرى
سەرچاۋەيەك، لاى كەم تەئرىخى يەك لەو شىعرانەى وا لە دىوانى

چاپى تەوريزىدا بىلەن كراۋەتەۋە ھەلەيە. دوكتور شەفيعى كەدكەنى لە
 كىتەبى "ادوار شعر فارسى از مشروتييت تا سقوط سلطنت" دا كاتى
 باسى ئەدەبى كرىكارى دەكات دەنوسى: "لاھوتى پيش ئەۋى لە
 ئىرانىش پىرواتە دەرەۋە شىعرى كرىكارى زۆرى ھەبۈە و يەك لەۋانە
 بىرئىيە لەم شىعرەى خوارەۋە:

اى رنجبر سياه طالع !
 بىچارە پا برهنه زارع !

ئەو شىعرە لە سالى ۱۹۰۹ دا لە تاران گوتراۋە بەلام لە ديوانى
 چاپى تەوريزىدا بە ھەلە ۱۳۰۹ نووسراۋە " (شەفيعى كەدكەنى، محمد
 رەزا، ۲۰۰۱) سەرەراى ھەلەيەك و دوانى ۋەك ئەۋى د. شەفيعى
 باسى لىۋە دەكات، دەبى زۆربەى تەئىرخەكان راست بن و گونجاۋ نىيە
 گومان لە ھەموان بىرئىت. ھەر بۇ يەش من ھەلەم دا كرۈنۈلۈجىيەك لە
 شىعرەكان پىك بەيىنم كە وا ھەيە بۇ لىكۈلەنەۋەى زياتر يارمەتى
 تويژىنەران بدات. لەم كرۈنۈلۈجىيە دەرەكەۋىت لاھوتى لە چ سالىكىدا
 لە چ شار و ولاتىك ژياۋە:

مانگا	سال	شۈيىن
كانونى يەكەم	۱۹۱۷	كرماشان
ئادار	۱۹۱۸	ئەستەموول
نيسان	۱۹۱۸	ئەستەموول
ئەيلۈول	۱۹۱۸	ئەستەموول
مايس	۱۹۱۹	ئەستەموول
حوزەيران	۱۹۱۹	ئەستەموول

تشرینی یەكەم	۱۹۱۹	ئەستەموول
كانونى دووهم	۱۹۲۰	ئەستەموول
شوبات	۱۹۲۰	ئەستەموول
نیسان	۱۹۲۰	ئەستەموول
مايس	۱۹۲۰	ئەستەموول
كانونى دووهم	۱۹۲۱	ئەستەموول
حوزەيران	۱۹۲۱	ئەستەموول
تشرینی یەكەم	۱۹۲۱	تەوریز
؟	۱۹۲۲	تەوریز-شەرەفخانى
شوبات	۱۹۲۲	نەخچەوان
ئادار	۱۹۲۲	تفلیس
نیسان	۱۹۲۲	باکو
حوزەيران	۱۹۲۲	باکو
تەموز	۱۹۲۲	باکو
ئاب	۱۹۲۲	باکو
شوبات	۱۹۲۳	مۆسكو
ئادار	۱۹۲۳	مۆسكو
ئەیلوول	۱۹۲۳	مۆسكو
ئەیلوول	۱۹۲۳	كریمە (قرم)
تشرینی یەكەم	۱۹۲۳	مۆسكو
كانونى دووهم	۱۹۲۴	مۆسكو
ئادار	۱۹۲۴	مۆسكو

تشرىنى دووم	۱۹۲۴	مۆسكۆ
شوبات	۱۹۲۵	مۆسكۆ
نيسان	۱۹۲۵	مۆسكۆ
تەمۈز	۱۹۲۵	دوشەنبە
ئاب	۱۹۲۵	دوشەنبە
ئاب	۱۹۲۵	سەمەرقەند
تشرىنى دووم	۱۹۲۷	تاشكەند
نيسان	۱۹۲۸	مۆسكۆ
ئادار	۱۹۲۹	تاشكەند
مايس	۱۹۲۹	تاشكەند
حوزەيران	۱۹۲۹	تاشكەند
ئادار	۱۹۳۰	مۆسكۆ
؟	۱۹۳۳	ستالين ئاۋا (دوشەنبە)
تشرىنى يەكەم	۱۹۳۳	مۆسكۆ
شوبات	۱۹۳۴	مۆسكۆ
مايس	۱۹۳۴	ستالين ئاۋا (دوشەنبە)

كرۇنۇلۇجىيەكەى من ئاتەواۋە و دەكرى تەواۋ بكرىت، واتە دەبى به
يارمەتى ھەموو شىعرى ئاۋ دىوانە چاپكراۋەكانى لاهوتى روون
بكرىتەۋە كە شاعىر لە چ مانگ و سالىكدا لەكوئ زىاۋە.
بەلام ھەر ئەم جەدۋەلەى منىش بەگشتى لەگەل رووداۋە
مىژوۋىيەكاندا يەك دەگرىتەۋە بۇ نموونە، دەبىن لاهوتى لە كۇتايى

سالى ۱۹۱۷دا لە كرماشان بووه و سى مانگ دواتر لە مارسى ۱۹۱۸ گەيشتۆتە ئەستەموول ياخود لە مانگى ۱۰ى سالى ۱۹۲۱ گەپراووتەوه تەوريز و لە مانگى ۲ى سالى ۱۹۲۲دا، دوابەدواى تىكشكانى شوپشى سوورى تەوريز، لە نەخجەوان و پاشان لە تفلېس و باكو سەرى دەرھىناو،..... بە ھەمان شىوہ سالانى ژيانى لە سوڤيەتيش ديارى دەرگريت و دەرزانريت لە كامە سالدا لە مۆسكو ياخود تاجىكىستان ژياوہ گەرچى وا ھەيە كەم تا كورتيك گيژ و گومى لە ھەندى سال و شويندا ھەييت، بۇ نموونە، دەبى ھاتوچوى نيوان مۆسكو و شارى دووشەنبە لە سالى ۱۹۲۴، ھەلەى تيدا بيت، ياخود لاھوتى وەك كەسايەتيەكى گرنكى سياسى لە ھاتوچوى زۆرى نيوان شارەكاندا بوو بيت.

بەشى ۴

پاشكۆكان

پاشكۆى يەكەم:

سەبارەت بە خۇم (۱)

نوسىنى

ابوالقاسم لاهوتى

كاتىٰ لە خۇم دەپرسىم چى بوو منى ھىنايە سەر ئەوھى رىيازى
شاعىرى بگرمە بەر و چ شتىك بەرەو درىژى رىگام دەبات، بىرم
دەگەرپىتەوہ بۇ رابردوو و يەكەم تىگەيشتنەكانم لە ژيان.

سالانى منداليم لە ئىرانى فيۇداليدا تىپەرپوو، شوينىك كە
زەبروزەنگ و بىدادم تىيدا دەبينى. كاتىٰ خەلكى ھەژارم دەدیت
سووكايەتتيان پىدەكرىت و خراپيان لەگەلدا دەجوولینەوہ، متمانەم
بەوہزىاتر و زياتر دەبوو كە تەنيا فرمىسك و تووك و نزا و ھەرەشە لە
زالم، سوود نابەخشىت. زالم ئەو شتانەى پىخوشە، و وا ھەيە بيانكات
بە بيانوو بۇ ئەوھى قوربانىيەكانى خوى زياتر پىٰ بريندار بكات.

شانوى سەر شەقامىكم دىتەوہبىر لە پوژانى "شاخسى و واخسى"
کردن، كە مەراسمىكە خەلكانى فناىكى شيعە بۇ يادى كچەزاي
كوژراوى "مەممەد" واتە "حەسەن و حوسەين" بەرپوہى دەبەن.

بازرگاننیکى زه به لآح به هه لکوت لاقى به لاقى کوپنکدا نا، که له گهل
تاقمه که دا ده پویش و وئپرای موسولمانانى دیکه له سینگی خوی
دهدا. له وه لامى ناره زایى ده پرینی کوپه که دا، بازرگانى گورین تووپه
بوو و به ربوو له دانی کوپه.

کوپه که به دلشکاوی و ئیش و ئازاره وه که وته جنیودان. خه لک به
تووپه یی لی وه کوپوون و پیانگوت: هه تیوه لاته! چۆن له روژیکى
ئه وتۆدا له سهر جاده جنیو به خه لک ده دهی؟ ئینجا بى به زه بیانه
خستiane زه وی و به ربوونه له دانی. بازرگان به رق و کینی
خیرخوازانه وه به شداریی له دانی کوپه که ی ده کرد. منیش ده مپوانیه
روودا وه که و له بهر خو مه وه بیرم ده کرده وه نه گهر بی و له من بدن، نه
ده گریم و نه دل رهنج ده بم. نه م کاره سوودی نییه، ده بی کاریکى دیکه
بکریت.

گه لیك زوو، ریبازی هه مه چه شنه ی به ربهره کانیم ناسی. ئاشکرایه،
بۆ کوپانى بووده له ی هه ندی خه لکی ده وله مه ند، که سی خزمه تکاری
تیلا به ده ست ده یان بردن بۆ قوتابخانه و به جاده ی به رمالی ئیمه دا
تیده په رین، کاریکی هاسان بوو ته وس له ئیمه مانان بگرن. به لام
ئیمه ش وه لامان بویان هه بوو: پیسته کاله کمان ده خسته سهر ریگیان
بۆ ئه وه ی دوژمنه کانمان هه لبخزین و بکونه سهر زه وی. من ته نانه ت
له و روژانه شدا هیزی وشه م ناسیبوو. خه لکی ئاساییم ده بیینی که به
خویندنه وه ی شیعر بۆ چه سه ن و حوسین جه زم ده بوون. خه لکم
ده بیینی چۆن به خویندنه وه ی "شانامه" واته ئه و شیعره ی وا
فیرده ووسی هه زار سال پیش ئیستا هۆندوویه ته وه و تا ئه مپوژش لای

خەلك ھەر خۆشەويست ماوەتەو، ھەماسەتيان بەرز دەبوو.وھ.
قارەمانانی شيعرهكە، ئەو پالەوانانەي سەردەمی كۆنن كە دەھاتنە
مەيدانی شەپ و لەگەل پالەوانانی ھۆردووی دوژمندا دەجەنگین.

ئەو شەپنامانەي وا بە شيعر دەخوینرانەو، ھەندى جار ھەماسە و
شەپنامىز، ھەندىك جارىش گالتهجاپ و پېرچنىو بوون و "رەجەز"يان
پىندەگوترا. پالەوان دەبوايە ئەوھندەي شىروەشىن و شىركروژى باش
بى، ئەوھندش "رەجەزچەر"يكي چاك يىت. منيش لاسايى پالەوانانى
قەدىم دەكردەو و بۇ شەپرەگەرەكى مندالان رەجەزم دەگوت. ئەم
شيعرانە يارمەتى ھەقالەكانمیان دەدا باشتەر بچەنگن.

باوكم وەك ئىش و كار پىنەچىيەتى دەكرد، ھەندىكيش خویندەوار
بوو. زۆر شيعرى ئايىنى دەھۆندەو و پىنياندەگوت "ھەكیم
ئىلاھى"يەك لە باشتەين شاعیرانى شارەكەمان بوو. من ئىستاكە بىر لە
باوكم دەكەمەو و بەند و شيعرەكانى وەبىر دەھىنمەو و، خەفەت
دەمگرى و دەلیم بۆچى شيعرەكانى باوكم ناوەرۆكىكى باشتريان
نەبوو. كاتى گویم لە شەپرە شيعرى باوكم و ھاوپىيانى دەگرت شيعرى
خۆيان يان شيعرى سەعدى و حافزىان دەخویندەو، ئاگادارى
شویندانانى ھەندى لەو شيعرانە لەسەر گوینگران بووم و ھەولم دەدا
تەئسىرى لە گوتن نەھاتووی شيعر بناسم.

منيش لە شيعر گوتنى خۆمدا لاسايى شيعرى باوكم دەكردەو،
بەلام لە عەينى كاتدا ھەولم دەدا ساكار و شویندانەر بن بۇ ئەوھى
مندالانى ھاوتەمەن لىي تىيگەن. من كەم و زۆر بى ئەوھى خۆم بە
مەسەلەكە بزەنم، لەگەل شيعردا گەرە بووم گەرچى وەك ھەزارانى

دیکەى ھاوتەمەنى خۆم، چارەنووسى بىيەختىم ئەو بوو نەتوانم بچمە قوتابخانە. سەردەمى مىرمندالیم تاقە يەك شەقلى پىوھ ديار بوو ئەويش بەختکردنى تەمەنى مندالى بە باوھپەيتان بە خودای توانا بوو، ھەر بەم شىوھىەشم بۇ چوھسەر، چونكە لەو سەردەمدە ئىران وردە وردە خەرىك بوو لە خەوى سەدە و ساليان رادەپەرى، لە نيوھى دووھەمى سەدەى نۆزدەھەمدا، وەرزيارانى گەليک شوپنى ولات راپەرين. ئاواتە ناسيونااليستەکانى وردەبۆرژوازی و خاوەن پيشەسازيیەکان لە بيچمىكى سەمەردەدا خۆى دەنواند. زۆر فيرقەى ئاييىنى، لۆژى فراماسۆن و ريکخراوھى دیکەى ھاوچەشن وەك کارگ ھەلدەتوقين. ھەموويان بە ھەلەپروزە خەريكى ئەوھبوون وەفادارىى لاوھەکانى بەرە و خويان رابکيشن.

ھەولى سەردەمى لاوھتيم لە بواری شاعيريادا، بە ھۆى تەئسيري باوکم و دەرويشايەتيیەوھ پشتگيريیەكى باشى "خەلکى" بەشويندا ھات. رۆژيکیان داوا لە باوکم کرابوو منيش لەگەل خويدا بەريتە کۆبوونەوھىەكى فيرقەى بەھايى. لە کۆبوونەوھەدا کەسيک بەوپەرى ريزەوھ پەياميکى عبدالبھا ريئەرى فيرقەکەى خويندەوھ کە ئەودەم لە ەرەبستان دەژيا. لە پەيامەکەدا گوترابوو گەنجيک بە ناوى ئەبوالقاسم "من خۆم"، لە ريگەى ئيلھامى خودايیەوھ پيرۆز کراوھ و چارەى وا نووسراوھ ببيتە خاوەن کرامات و لايەنگرى عبدالبھاي مەزن.

باوکم ددانى لە دەمدا نەمابوو، ھەر بۆيەش بپريارمدا ھيزى کراماتى خۆم بەبى ھەست و خوست بخەمە کار و بە دوعا کردنى شەوانە، کاريک بکەم ددانى تازەى باوکم دەريئەوھ ئەوھش بۆ

كه سيكي خاوهن كه راماتي راسته قينه، كاريكي گه وره نه بوو. نهو شهوه
 هه مووی خه ريكي دوعا كردن بووم، سبه يني به ياني كاتي هيشتا باوكم
 له خه ودا بوو، به دزييه وه چوومه سهر جيگاكه ي و تامي تالي
 وشياربوونه وه له خه ون و خه يالم له زار گه را. دواي نهو شهوه نيت
 زهوقي نهوهم نه ما بيم به "واعز" يكي به هايي.

زوري پينه چوو نه نجومه ني ماسونه كان. [لوژي فراماسوژري]
 ناردمي بو تاران بو نهو هي لهو ي دهرس بخوينم، به لام قوتا بخانه كي
 "لاله زار" شه قامي سهره كي [نهو دهمي تاران] تاران، جيگايه كه نه بوو
 كوپه پينه چييه كه دهرسي لي بخويني. بو ماوه يه كي كه م لهو ي مامه وه و
 نيت خه فته ي به جي هيشتم نه خوارد.

رووداوي گه ليك مه زن به ريگه وه بوو. لافاوي به هي زي بزوتنه وه ي
 خه لك وزه ي پينه خشيم. بانگه وازي شوږشي ۱۹۰۵ ي روسيا له نيران
 ده كه وته بهر گوي. من چوومه نيو بازنه يه كي شوږشگيرپييه وه. يادي
 نهو هو ديه م هه رگيز له بير ناچيت كه به په رويه كي سوور، دروشميكي
 سوور و ده مانچه يه كي سهر ميژه كه، رازابووه و من له ويدا سويندم
 خوارد بو هه ميشه سهر يازيكي وه فادار و به نه مه گ بم. وه كه نه دناميكي
 بازنه كه "شه و نامه" م دهنووسي و بلاوم ده كرده وه. ناوه رو كي
 شه و نامه كان دژ به شا و نه شرافيه تي فيودال بوو. له
 كو بوونه وه كانيشدا ههر باسي نهو بابه تانه ده كرا و په يام بو
 شوږشگيرانيك دهنيررا، كه جلويه رگيان گوږيبوو و خويان كردبووه
 كاروانچي. يه كه م سهر كه وتني گه ل و بهر به ستركاني ده سه لاتي شا
 له لايه ن نوينه راني گه له وه، جه زن و شادييه كي زوري كومه لاني خه لك ي

به‌دادا هات. له‌و رۆژانه‌دا شيعره‌كاني من بيبون به سروود و
كۆمه‌لانی خه‌لك ده‌يانگوتنه‌وه. له‌عه‌ینی كاتدا، نه‌شرافیه‌تی فیو‌دال و
پاره‌داره‌كانیش بێكار دانەنیشتبوون و ده‌ستیکی به‌هێزیان له
كۆترولكردنی مه‌جلیس ی تازه دامه‌زرای شوپای میلی و هه‌روه‌ها
ئه‌و مافانه‌دا هه‌بوو، كه‌ خه‌لك به‌ خوێنی خۆیان وه‌ده‌ستیان هێنا‌بوو.

سالی ۱۹۰۸: كۆنه‌په‌رستان، رۆژ له‌گه‌ل رۆژ بێبا‌كتر ده‌بوون و
تفه‌نگه‌كان له‌ تاران شریخیان ده‌هات. محهممه‌د عه‌لیشا، بێنایه‌ی
مه‌جلیسی دایه‌ به‌ر تۆپ. شوپشگێران ته‌نیا تفه‌نگیان به‌ده‌سته‌وه‌ بوو و
پاریزگاریی دوا‌ین مه‌ته‌ریزی ئازادیان پێده‌کرد. تۆپه‌كان، ئه‌و رۆژه
بردیانه‌وه، به‌لام شوپش تێك نه‌شکا و ژیه‌مۆی شوپش جاریکی دیکه‌ له
ته‌ریز ئه‌و شوینه‌ی كه‌ "سه‌تتار خان" رێبه‌رایه‌تی بزوتنه‌وه‌كه‌ی ده‌کرد
و هه‌روه‌ها له‌ "ره‌شت" هه‌لگیرسایه‌وه. من له‌گه‌ل تاقمیکی دیکه‌ی
هاورپیان كه‌ ده‌یانویست خۆبشارنه‌وه، چووم بۆ شاری ره‌شت. له‌ رێگا
لایه‌نگرانی شا ئابلقه‌یان داین، كه‌سی‌گمان كه‌ ویستی به‌ریه‌ره‌كانیان
بكات كوژا و پاشماوه‌مان براین بۆ شاریکی نزیکی شوینه‌كه‌ واته
"كه‌ره‌ج" و له‌وێ له‌ ته‌ویله‌یه‌کی تاریك و بۆگه‌ندا زیندانی كراین.

ته‌ویله‌كه‌، دوو سه‌د كه‌سی‌کی تیخرا‌بوو، ته‌ختی زه‌وییه‌كه‌ی پڕ‌بوو
له‌ قو‌ر و چلپاو. خه‌لك تییدا مرد‌بوون و چه‌ند هه‌وتوو بوو نه‌برابوونه
ده‌ره‌وه. رۆژی‌کیان گویم لی‌بوو پاسه‌وانێك گۆرانی كوردی ده‌گوت. من
دایكم له‌ هۆزێکی كورد بوو و خویشم زمان و نه‌ریتی كوردیم ده‌زانی.
جا به‌هیمنی گۆرانییه‌كه‌م بۆ گێرایه‌وه. پاسه‌وانی گۆرین هاته ژو‌ور و
له‌گه‌لمدا كه‌وته قسه‌.

"توونیه تی تۆ به کامه کانیاو دهشکی؟"

منیش به کوردی وه لām دایه وه:

"کانیاویک که ههرگیز وشکایی ناییت!"

هه مان شهو، سه ربازه کورده که یارمه تی دام هه لیم. ده بوايه به چیا به فرینه کاندایگا بپریم، به کویره پێدا بپرۆم و به رهگ و ریشهی ئه و گیایانه بژیم که له ژێر به فر دهرم دههینان. له ریزهکانی شوپشی رهشتدا، بارودۆخ باش نه بوو. جاسووس و خراپه کاران له نیو نازهر بایجانی و فارس و ئهرمه نیدا، شهپهری نه ته وه یی یان ده نایه وه. ئه وانهی وا دژ به شهپ و دووبه رهکی بوون، پشتیوانیان له من ده کرد، داوام لیکردن یه که بگرن. قسه و کرده وهی ئیمه شوینی پیوستیان دانا و یه کهیه تی بالی به سه ر بزوتنه وه که دا کیشا.

سالی ۱۹۱۱: بریتانیا و رووس ئۆلتیماتۆمیان دا به ئێران. هه موو ئه وانهی وا له بزوتنه وهی شوپشگیریدا بوون پشتیان هاته له ریزین. ئایا ده بی ههر شه که یان قه بوول بکریت یان نا؟ به ندیک له به ندهکانی ئۆلتیماتۆم ده یگوت ئێران جگه له جه ندرمه، نابێ هیزی چه کداری سپایی هه بییت. ریه برانی شوپش، کو بوونه وه یه کی نهینیان کرد. ئیمه جاریکی تر له ژێر دروشمی سووردا، سویندمان خوارد به شوپش وه قادار به مینینه وه و له بهرگی جه ندرمه دا، ناوکی چه کداریی شوپش بپاریزین. من نییرامه "قوم" بو ئه وهی له وی تاقمیک [جه ندرمه؟] ریکبخه م و هه ولم دا، ئه و ناوه نده بکه مه شوینی حاوانه وهی شوپشگیرانی "هه لاتوو".

سالی ۱۹۱۴: فه رماندهی بریتانیایی و رووسی هیزه داگیرکه رهکانی ئێران، چاویان به رایى ئه وهی نه ده دا تاقمیک

جەندرمەى وەك ئىمە بىيىن كە رۇق و كىنەى ھىزى داگىركەرمان لە
 دلدابوو. تاقمەكەى ئىمە ھەلۋەشىنرايەو و من كە لەودەمدا لەوئىش
 نەبووم حوكمى ئىعدام بۇ دەرچوو. ئىنجا سنوورى تورك و ئىرانىم
 بەزاند و بۇ ئەوئى زياتر لە پىۋەندى شۆرشدا بىمىنمەو، لە
 شارۋچكەى سلىمانى لەسەر سنوورى تورك مامەو. بەلام توركىاش
 تىكەلاوى شەر بوو. سنوور داخرا و ھەموو پىۋەندىك پچرا. چۆن لە
 دەرەوئى ولات بژىم و لە ولاتى خۆم داپىرم ؟ بە پىيان چووم بۇ بەغدا و
 لەوئىو بۇ كرماشان. لەوئى بەشدارى شەرى پارتىزانى دژ بە ھىزى
 داگىركەرم كرد و بوومە يەكك لەسەر نووسەرانى رۆژنامەى
 شۆرشگىرى "بىستون". لىرە، لەو شۆئەدا كە ناوئەندى رووداوەكان
 بوو، ژيانم تووشى گۆرپانكارى ھات. رىگاكە ھەنگاو بە ھەنگاو بەرەو
 ژوور ھەلدەكشا.

لە رۆژانى مانگى فىرەوئى سالى ۱۹۱۷ى رووسىادا، ناپەزايى
 لەنىو ھىزەكانى سوپاي رووس لە كرماشان سەرى ھەلدابوو. من
 ھاوكارى بۆلشفيكەكانم دەكرد كە ترسيان دەخستە دلى سەربازە
 رووسەكانەو و لە كۆبوونەوكانىاندا وتارم دەدا. ھاوئى لەگەل ئەواندا
 بوومە ئەندامى ئەو كۆمىتە شۆرشگىرەى و "پۆلىسى غەرب"ى
 تىكەومەكان دا، رىكخراوئەك كە لەلایەن برىتانياو دامەزرابوو. من،
 بەشدارى دامەززانى يەكەمىن رىكخراوئەى كرىكارانى ئىرانم كرد و
 يەكەمىن بەيانەكانىشى ھەر خۆم نووسىم و چاپم كرد. كەم و زۆر لە
 ھەموو ژمارەيەكى "بىستون"دا شىعر و وتارم دەنووسى كە
 ناوەرۆكيان برىتى بوو لە يەك شت: شۆرش دەستى پىكردوو ! دواى

ئەوھى ھۆكىمى سۆڧىيەتى دامەزرا، سوپاي رووسى لە ئيران كشيەوھ،
گاردە سىپىيەكانىش رۆيشتن، بەلام پيش رۆيشتنەكە، كەلكيان لە
زۆرىي ژمارەي خويان وەرگرت و شەپكى خويناييان بەسەر
شۆپشگىپرە ئيرانييەكاندا سەپاند.

من جاريكى ديكەش دەبوايە ھەلیمەوھ بۆ توركيا و ئەمجارەيان بۆ
ئەستەموول. ليرەدا، كەلەبەريك دەكەويتە بيرەوھرييەكانمەوھ، وەك
ئەوھى كات بەسەريدا تىپەر نەبووييت. مندالى بىخانە و لانەي
ئەستەموول منيان بە بېھوشي لەسەر شەقام دۆزىيەوھ، چاوديرييان
كردم و لە مردنيان رزگار كردم. شيعريكى خۆم پيشكەش بەو مندالانە
كردووھ و ناوم ناوھ "ھەتيوانى شەپرى جيھانى". لە ئەستەموول، لە
بەندەر و چيشتخانە و چاپخانە، ھەروھەا وەك مامۆستاي قوتابخانە
ئيشم كرد، بوومە سەر نووسەري گۆڤاريكى فارسى كە گەلى زو
لەلايەن دەسەلاتداريەتى توركەوھ وەستينرا، چەند كۆمەلە شيعرى
بجووكى خويشم چاپ كرد. شيعرە بەربلاوھ ليريەكانى ئەستەموولم بە
"كىنايە" و "تەمسيل" نووسراون، دەنا سانسۆرى سوپاي تورك (كە
لەلايەن برىتانىاوە كۆنترۆل دەكرا) ھىچكام ئىجازەي بلابووئەوھيانى
نەدەدا. لەو شيعرانەدا خۆم بە پەپوولەيەك چواندوھ و ولاتەكەشم بە
باخچەيەكى ژاكاو. لە شيعرەكەدا برىتانىا، ئەو زستانە نەفرت لىكراوھ
بوو، كە گولالە سوورەي باخچەكەي ھەلدەوھراند يا ئەو راوچييە
بىبەزەييە بوو كە پەپوولەي برىندارى ئەسیر دەكرد.

كاربەدەستانى تىنەگەيشتووي دەولەت، بە ديتنى ئەوھى بابەتى
شيعرەكانم وەك زۆربەي شيعرە ماقوولە فارسىيەكان، برىتين لە باسى

په پووله و گولاله، بېدهنگيک ئىجازه يان دودا شيعره دژى
 ئيمپرياليسته كانم چاپ بكرين و بنيردرينه وه بۇ ئيران. لهوى، نهوانه
 وا شيعره كان روويان لهوان بوو، واتاي راسته قينه يان ده زانى و
 شوږشگيران تېده گه يشتن كه بانگه وازى من دژ به ئيمپرياليسته كانه و
 هيرشه بۇ سهر سهرهك وه زيرى نوكرى برىتانيا "سيد زياته لدين
 ته با ته بايى" يه.

سالى ۱۹۲۱: هه وال گه يشت كه شوږش جاريكى ديكه له شارى
 "رهشت" هه لگيرسا وه ته وه. ده سه لاتداريه تى توركييا، فيزهى چوونه
 دهره وه يان پى نه دام و سهرله نوئى ناچار بووم به گوږه پانى بىپايانى
 بيا باندا برؤم كه دواتر له شيعرى "نابى نارازى بم" دا باس لمي وه
 كردو وه. پيش نه وهى بگه مه وه نازهربايجاني ئيران، راپه رينيكي
 ناوچه كه له لايه ن رهاخاني وه زيرى جهنگه وه كه درهنگتر بوو به
 ديكتاتوريك، تيکشكابوو. سهره پاي چاوه ديږى پولىس، توانيم
 پيوهندي به هاوړپياني پيشووى نيو سوپاوه بيهستم، ده ست به پرو
 پاگهنده له نيو سوپاكه دا بكه م، و هيزيكى شوږشگيرى نوئى
 كوښكه مه وه. ئينجا له مانگى جانيوهرى ۱۹۲۲، له گهل نهوان بچمه نيو
 شارى ته وريژ.

هيزه كانى شا، له وپه پرى ته سه لى و چهكداريدا بوون و له بارى
 ژماره شه وه گه ليك له ئيمه زياتر، له بهرانبهر هيزه كانى ئيمه دا، كه
 خواردن و چهكى ته واويشمان نه بوو و ته نيا به هوئى نه و راستيه وه كه
 خه باتكارانى ئيمه شوږشگير بوون، نهوان تيکشكان. له يه كه م رؤژى
 مانگى فيره وه ريда، ده سه لاتى شارى ته وريژ كه وته ده ست "كوميته ي

شۆپشگېڭر" که ئازادى و نان و دامەزراوھى بۇ خەلك دابىن کرد. يازدە رۇژى لەبىرنەچووى تەورىزى ئازاد و تىکشکانى دواترى راپەرىنەکه لەلايەن ھىزى يەگرتووى دژى شۆپشەو، شتىک نىن بە چەند دىڤر بىنە گىڤرانەو. من ئەم بابەتە لەسەر خۆم و ژيانى شاعىرى خۆم دەنووسم و بۇ ئەو ھاوپرئ گەنجانەى خۆم که دلنىگەرانى ئەوھن خەباتى سياسى لە کارى خولقېنەريان دووربخاتەو تاقە يەك شت دەلیم:

راست لەو رۇژانەدا که زۆر جاران پىداويستى خواردن و خەويشمان لە بىردەچووە، من شىعرى راستەقىنە لە دەرووندا دەجوڭشا و ئەگەر رۇژانىكى وا سەخلەتم نەبوايە ھەرگىز ئەو شىعرانە نەدەخولقان. ھىزى سزادان [ى دەولەت]، لەسەر شەقامەکانى شارى تەورىز دەستيان کرد بە ويړانى و تالانکردن. بەشيك لە راپەريوھکان روويان کردە چيا و پاشماوھى ئىمە، بە شەپکردن بەرھو سنوور کشاين. جادەکانى ئىران داخرايوون و رژىمى شا، ناوى ئىمەى وەك سەربىزو راگەياندىبوو و جائىزەى بۇ سەرمان داناوو. ئىتر وا دەردەكەوت وا کوڭتايى ژيانم بىت.

بەلام لەو شەو شومەدا، كاتى ئەسپەكەم لە ناوى چۆمى ئاراسى دا، رووناكايى رۇخىك دەرکەوت. ھەستم سەبارەت بەو كاتە، لە پارچە شىعەرىكدا دەرپرپوھ بە ناوى "بۇ گەپان بەدواى حەقىقەتدا ھاوار دەكەم". لە سالى ۱۹۲۳دا گەيشتمە مۆسكۆ و وەك "پىتچن" لە "چاپخانەى ناوھندى گەل" لە يەكەيتى سۆڧيەتدا دەستم بە ئىيش و كار کرد. گەليک زوو، كتيبى شىعەرەکانى خۆم، که ھەر خويشم پىتەكانم چىنيوون لە چاپ ھاتەدەر. دواتر، لە ھەمان چاپخانەدا بووم بە

كرىكارى ئەدەبىي و لە رۇژىكى لەبىرنەچۈۋى سالى ۱۹۲۴د، بە
 ئەندامەتى حىزبى كۆمۇنىست ۋەرگىرام. ژيانى دور لە ۋلات و
 ھاۋمانان بۇ شاعىر ھاسان نىيە. كاتى بىيستم لە تاجىكىستان ئەۋ
 شۈينەى وا فىردۋسى و سەدى بەرادەى نىشتامانى من ئىران لەنىۋ
 خەلكدا خۆشەۋىستن، كۆمارى سۆڧىەتى دامەزراۋە چۈومە ئەۋى و
 دەستم بە ئىش و كار كرد. ئىستا چەندە خۆشە سەيرى شارى ستالين
 ئاۋا بكەى و گوندى "دووشەنبە"ى پىر قوپ و چلپاۋى سى سال پىش
 ئىستا واتە ئەۋ سەردەمەى من چۈوم، بىنيەۋە بەر چاۋ. لەم سالانەى
 دوايىدا، ۋا ھاتوومەتە مۆسكۆ ۋ لىرە دەژىم. بە بەر نووسىنى شىعرەۋە
 (كە ئىستا برىتتىيە لە ژىننامەكەم بە ۋىنە و شىعر)، خەرىكى
 ۋەرگىپرانى شىعر و نووسراۋەى پوشكىن، گوركى، مایاكۆفسكى،
 شاعىرانى ھاۋچەرخى سۆڧىەتم.

لەم دويىانەدا، ئۇتلىۋ، رۇمىۋ و ژولىەت و "لىشا"ى شكسپىر و
 شانۇگەرىيەكانى "لووب دى ڧىگا"م بۇ تىئاترى دراماتىكى ستالين
 ئاۋا ۋەرگىپراۋە، دەستىشم كردوۋە بە ۋەرگىپرانى كۆمىدىاي نەمرى
 Wit works woe ى گرىبايدوۋف.

پەراۋىزەكان:

(۱) وتارەكە سەرەتا لەم گۇقارە رووسىيەدا چاپ كراۋە:

Soviet Literature, No. 9, 1954, pp. 138-142.

ئىنجا ۋەرگەرۋەتە سەر ئىنگىلىزى ۋلەم سەرچاۋەيەدا

بلاۋبۋەتەۋە:

AbduIkasim Lahuti, "About Myself", Critical Perspectives on Modern Persian Literature, edited and compiled by Thomas M. Ricks, Washington DC., Three Continents Press, 1984, pp. 373-377.

(۲) كۆرە پىنەچىيەكى دايك كوردى لە كرماشان لەدايكبوو، بۇ راكىشان و هاندانى مندالانى ھاۋتەمەنى خۇى زۇر وا ھەيە "رەجەزە"كانى خۇى بە كوردى گوتىيىت بۇ ئەۋەى ھاۋتەمەنەكانى لىيى تىيىگەن. بەداخەۋە نمونەى ئەۋ شىعرانە بە دەستەۋە نىن.

(۳) لاهوۋتى دەرويشى خانەقاي نىعمەتوللاھى و مورىدى "سەيد سالىحى حەيرانەلىشا"بۋە.

(۴) لاهوۋتى نىۋى ئەۋ رىكخراۋەيە ناھىيىنى، بەلام وا ھەيە حىزبى سوسىيال دىمۇكراتى ئىران بوويىت.

(۵) تاۋانى كوشتنى ئەفسەرىكى سويىدى و دوو كەسى ئىرانى دراىە پال لاهوۋتى و ھەر ئەۋەبوو بە ھۇى يەكەم ھەلاتنى بۇ

عوسمانی، بەلّام لیژەدا باسی ھۆی ئەم و ھەلاتنە و ھۆی دەرچوونی
حوکمی ئیعدام بۆ خۆی ناکات.

(٦) گوڤاری پارس.

(٧) ئاماژەیە بە بزوتنەوێ ناسراو بە "خیابانی" (٢١-١٩١٩) لە
تەوڕیز و ئازەربایجان. رێبەری بزوتنەوێکە شیخ محەممەدی خیابانی
لەلایەن رژیمی رەزاشاوێ کوژرا. بۆچوونی لاھووتی لەمەر رەزاخان،
رەنگدانەوێ سیاسەتی سۆڤیەتە، کە رەزاخانێ پەهلەوی (دواتر
رەزاشا) لە سەرەتای دەسەلات سەندنیدا، بە "عونسووریکی میلی و
دژی ئیمپریالیستی" دەناسرا و وای بۆ دەچوون کە دەتوانی بەرگری
لە دەسەلاتی ئینگلیزییەکان لە ئێراندا بکات.

(٨) لاھووتی باسی تەکاکاریی خۆی لە "مخبرئەلسەلتەنە
ھیدایەت" والی ئازەربایجان بۆ گەڕانەوێ نیو ریزی جەندرمە ناکات.

(٩) سیسیلی بانو، کاری تەرجەمەیی رووسی شاھنامەیی
فێردەوسی لەدوای مردنی لاھووتی درێژە پێدا و ھینایە کوئایی.

ئەم وتارە یشتر لە ژمارە ٢٨ی گوڤاری گزنگ چاپی سۆڤ
ھاوینی ساڵی ٢٠٠٠) ١٥ بۆلۆ گراوەتەو.

پاشکۆی دووهم

کورد و کوردستان

نووسینی ئەبولقاسم لاهووتی

وەرگێڕانی دوکتۆر جەبار قادر

دوکتۆر جەبار قادر لە رووسییەوه کردوێه
بە کوردی و پیشەکی و تێبینی بۆ نووسێوه،
هۆڵەنده، ۱۹۹۸.

پیشکەشه به هه‌لگرانی بیرى خاوینى کوردایه‌تى و کوردستانىتى و
هه‌موو ئەوانه‌ی ئاماده‌ن له‌پیناوی سه‌رکه‌وتنى ئەو بیره‌ پیرۆزه‌دا و
گه‌شتنى کورد به‌ سه‌ربه‌خوێ و ئازادى و دیموکراسى تیبکۆشن. وەرگێڕ

پیشەکی

بابه‌تى ئەم نامیله‌کەى له‌به‌ر ده‌ستى خوێنه‌رى ئازیزدایه‌ پیش‌ سى
چاره‌که‌ سه‌ده به‌ زمانى رووسى تۆمار کراوه‌و چه‌ند سائیکه‌ کراوه به
کوردی. مخابن له‌به‌ر کۆمه‌لى هۆ که‌ لای خوێنه‌رى کورد ئاشکران و
پێوه‌ندیان به‌ بارى گشتى رۆشنیبرى و چاپه‌مه‌نى کوردییه‌وه‌ هه‌یه‌،
بلاوکردنه‌وه‌ی دواکه‌وت. نووسه‌رى ئەم باسه‌ شاعیرى کۆمۆنیستی

ئىرانى ئەبوالقاسمى لاهوتىيە كە رۇژمەلاتناسانى يەكپەتە سۆڧىيەتى
جاران بە شاعىرىكى شۆپشگىپرى ئىرانى بەرەچەلەك كوردىان لە قەلەم
داو. لاهوتى وتارەكەى لەژىر ناوئىشانى "كورد و كوردستان" دا لە
گۆڧارى رۇژمەلاتى نوى" "دا لە سالى ۱۹۲۳ لە مۆسكۆ بلاو
كردۆتەو.

كاتى لاهوتى باسەكەى بلاوكردەو رۇژنەبوو گەيشتىبوو يەكپەتە
سۆڧىيەت و وادىارە ھىشتا زمانى رووسى بەو شىۋەيە نەزانىو كە
وتارى پى بنووسى، بۆيە باسەكەى بە فارسى نووسىو و دوايى كراو
بە رووسى. پىم وايە بە خوى يارمەتپەكى زۆرى وەرگىرەكەى داو،
چونكە باسەكە زنجىرەى رووداوكان بە رىكوپىكى دەرگىرەتەو و
ھەلەى زۆرى تىدا نىە بەتايپەتى لەنىوى كەسايەتى و نىوچە و ئاوايى
و چىاو بازىرەكاندا. نىوى وەرگىرەكە لە ھىچ شونىيىكى باسەكەدا
بەرچاو ناكەو، تەنھا بە ھوى دوو پەراويزەو كە لەلايەن
وەرگىرەكەو نووسراون دەرزانين كە ئەم باسە لە بئەرتەدا بە فارسى
نووسراو و لە دوايىدا كراو بە رووسى.

بۇ يەكەمىن جار نىوى ئەم باسەم لە ئاوەراستى ھەفتاكاندا لە
ھەندى كىتپ و لىكۆلنەو و سەرچاوەى رووسىدا بەرچاو كەوت و
بەوردى خويندەمەو و بۇ ئامادەكردى دوكتۇرنامەكەى خۇم كەلكم لى
وەرگرت. دواى ئەو رۇژانە بە بىست سال جارىكى تر لەگەل وتارەكەى
لاھوتىدا رووبەرەو بوومەو، كاتى براى ھىژا و وردەكار كاك عەبدول
مەردۇخ داواى لىكردم ئەو باسە بكەم بە كوردى بۇ ئەوەى لە ژمارەى
يەكەمىنى گۆڧارى (بېروا)دا، كە بە تەماي دەركردى بوو، بلاوى

بكاتەو. دوكتۆر عەبدوللا مەردۇخ بەتەما بوو ھەر لەو ژمارەى گۇقارەكەيدا وتارىكى تىر و تەسەلىش لەسەر ژيانى لاهوتى بە خوینەران پيشكەش بكات. مخابن وا بوو بە چوار سال ئەو ھىوايەى كاكە مەردۇخ نەھاتە دى و ھەرگىز پراوھەكى منىش ھەر وھكوو خۇى بە تۆمارنەكراوى مايەو. بۆيەكا ناچار بووم لە شيۆەى ئەم نامىلكەيدا بلاوى بگەمەو. ھىوادارم و گومانىشم نىە لەوھى كاك عەبدوللا مەردۇخ لە ھەر كويىەك بىت دلى بەم كارە خوش دەبى.

ئەوھى راستبى لەو رۆژانەدا كە من باسەكەم كرد بە كوردى زانىارىيەكى ئەوتۆم لەبارەى ژىننامەى (بىوگرافىاي) لاهوتىيەو لەبەر دەستدا نەبوو و زۆرىشم بە پىويست نەدەزانى، چونكە باسەكە دەبوايە وھكوو وتارىك لە گۇقارىكدا كە لە ھەمان ژمارەدا وتارىكى ترى لەمەر ژيانى لاهوتى دەگرتە خۇى بلاوبكرابايەتەو. كە ئەو بەدى نەھات و ئىستا لە شيۆەى ئەم نامىلكەدا بلاو دەبىتەو، ئەوا بە پىويستى دەزانم ھەرچەندە بە كورتىش بى خوینەرى ھىژا لەگەل رووداوە گرنگەكانى ژيانى لاهوتيدا ئاشنا بگەم. مخابن ئەو سەرچاوە رووسىيانەى كە من دەستم دەيانگاتى زانىارىيەكى ئەوتۆ لەمەر ژيان و بەرھەم و چالاكىيەكانى لاهوتى پيشكەش ناكەن.

خۆشەختانە لە كۆتايى سالى رابردوودا برايانى بەريزى رۆژنامەى "پەيام" كە لە لەندەن دەردەچى، ديارەييەكى بەنرخيان لەگەل ژمارەى يەكەمىنى ئەو رۆژنامەيدا بۆم نارد، ئەويش نامىلكەيەك بوو بە نىوى "ھىلكەى دۇراو" لەسەر ژيانى ئەبوالقاسمى لاهوتى كرماشانى، كە لەلايەن كاك ئەنۋەر سولتانىيەو نووسراو. ئەو نامىلكەيەى كاك

ئەنومەر سولتانی گەلى زانیاری لەسەر ژيانى لاھوتى تىدايە و لە نیشانى رۆداو گەنگەکانى ژیننامەى لاھوتیدا یارمەتیدەرى نووسەرى ئەم چەند دێرە بوونە. جیگەى خۆیتى لێردا دەستخۆشى لە کاک ئەنومەر سولتانی بکەم و سوپاسى برايانى دەستەى نووسەرانى رۆژنامەى "پەيام" یش بکەم.

کوردناسى روس م. س. لازەریف لە بارەى لاھوتییەو دەلى "شۆپشگىرى فارس ئەبولقاسمى لاھوتى کە بە رەچەلەك کوردە یەکیى سۆقیەتى کرد بە نیشتمانى دووهمینی خۆى و ھەر لێرەش نیوبانگى دەرکرد، لە یەكەمین لیکدانەوێ مەسەلەى کوردا لە بۆچوونیکى مارکسییەو، کە تاوھکوونەمڕۆش گەنگى زانستى خۆى لە دەست نەداو، ئاماژەى بۆ ئەم چوار ھیل و ریبازە کردووە لە بزاقى کوردا لە دواى شەپى یەكەمى جیھانى:

۱. سەرەخۆی تەواو کە پڕۆگرامى رۆشنیران بوو.

۲. ئۆتۆنۆمى نیوخۆی لەژێر چاوەدێرى تورکدا کە دروشمیکى ناپەسەند و لەلایەن کۆمەلێكى بچووکى سیاسەتمەدارانى کوردەووە بەرز کرابوو.

۳. سەرەخۆی لەژێر سەرپەرشتى ئێران کە ئامانجى دەستەىەكى سیاسەتمەدارى نیودارى کورد بوو بە رابەراییەتى سەرۆكى شاندى کورد لە پارێس شەریف پاشا کە لەم بارەىو تەنانت گەت و گۆشى لەگەل ھەزیرى ئێران موشاورئەلمولک کردبوو، بەلام کایینەى ھەزیرانى ئێران کە سەر بە ئینگلیز بوو لەگەل ئەم بۆچوونەدا نەبوو.

۴. کوردستانى سەرەخۆ لەژێر مەنداتی بریتانیادا، نوینەرانى ئەم ریبازەش لایەنگرانى شیخ عەبدولقادر وموستەفا پاشا و کوردە پایە بلندەکانى تر بوون.

له شوینیکی تردا لازهریڤ که په نا دهباته بهر وتاره که ی لاهووتی له باره ی نووسه ریه که وه دهلی "لاهووتی به خو ی روژانیک تیکه لوی کاروباری کورد بووه و له چاهرنووسیاند ا به شداری کردووه".

نهم باسه ی لاهووتی بو نو روژانه زانیارییه کی باشی تیدا بووه و نه وه ی دهرده خست که نووسه ریه که ی له نزیکه وه ناگاداری باری سیاسی و کومه لایه تی کورده واری بووه له مبه ر و نه و به ری سنور. نه وه ی له م بواره دا گه لی یارمه تی لاهووتی داوه نو روژانه راستیییه که به خو ی چالاکانه له رووداوه کانی نو ده مانه ی باسیان لیوه ده کات به شداری کردووه. سهردانی نهسته موول بو دوو جارن هه لی نه وه ی بو ره خساندووه له نزیکه وه ناگای له خه بات و چالاکی کومه ل و ریڅخواوه و که سایه تییه نیوداره کانی کوردی نو شار هه بی. نهم کاته نو شار ه مه لبه ندی سهره کی بزاقی روژنبری و سیاسی کورد بووه و زوړبه ی هه ره زوړی سیاسه تمه دارانی کورد له وی گرده بیوونه وه و خه ریکی دامه زراندنی ریڅخواوه و بلاو کورده وه ی روژنامه و گوڅار بوون. به دووریش نازانری لاهووتی به شداری له هه ندی له و چالاکیانه دا کردبی. هه روه ها ژیان ی له نیو عیلی سه نجابیدا بو ماوه یه که هه لیکی فره باشی بو ره خساندووه که له نزیکه وه تاقیبی ژیان ی روژانه ی خیل ه کورده کان بکاو به باشی ناگای له خو و نه ریتیان هه بی و بتوانی سهرکه وتوانه هه ندی دیارده ی کومه لی کورده واری لیکی داته وه.

به لیکنده وه ی چه ند دیږیکی شیعر ی هه ندی له شاعیرانی کورد که له باسه که دا بلاو کراوه ته وه، مروڅه دتوانی بللی کورده ییه کی باشی زانیوه و ناگای له نه ده بیاتی کورده ی هه بووه. هه موو نو هو یانه

باسەكەى لاهوتیان لای رۆژەلاتناسانى یەکیتی سۆقیەت گرانبا
 کردوو و دەتوانم بۆیەم لەم سێ چارەکە سەدەى پێششودا بە دەگمەن
 بەرەمیکی زانستی گرنگ هەیه بە زمانى روسى کە لە میژووی نوێ و
 هاودەمی کورد دوابی و ئاماژەى بۆ ئەم بەرەمەى لاهوتى نەکردبێ.
 دەلێن گوايه لێنێنیش یەك دوو جارى خۆیندۆتەو. وا دیارە لاهوتى
 لەم وتارە زیاتر هیچى لە بارەى کوردەوێ بەلار نەکردۆتەو، چونکە
 خاتو موسائیلیانیشت لە "بیبیلۆگرافىای کوردۆلۆجیا" دا تەنها باسى ئەم
 وتارەى لاهوتى کردوو. موسائیلیان نێوەرۆک و بابەتەکانى باسەكەى
 لاهوتى بەم شیوە فراوانە بە خۆینەرانی بیبلۆگرافىاکەى خۆى
 ناساندو: کوردستانی تورکیا گری کۆیرەى ململانێى تورکیای کەمالى
 و سیاسەتى ئینگلیز بۆ داگیرکردنى باکوورى میزۆپۆتامیا و
 دامەزراندنى بنکەیهکى کوردی لە نزیک نەوتى مووسل، هەنگەوتى
 جوگرافی کوردستان، رەچەلەکى ئێرانى کورد، دابەشبوونى کورد
 بەسەر کوردی کۆچەرى تورکیا و کوردی زیاتر نیشتهجێ ئێران،
 ئابوورى کوردستان، سیستەمى پەتریارخى (باوکێتى)، ئاین، بارى
 ژنان، ئەدەبیات وشیعەر، خو و نەریت، پەرەردە و فێرکردن،
 بزوتنەوێ کوردەلاوەکان و بنەمای چینیایەتیان، کورد و
 ئیمپریالیزمى ئینگلیز، و بزاقى کوردان بەسەرکایەتى سمیتکۆ.
 خۆینەرى باسەكەى لاهوتى یەكسەر هەست بەو دەکات کە
 نووسەرەكەى شارەزاییەکى باشى دەربارەى بارى سیاسى و
 کۆمەلایەتى کورد هەبوو، هەلبەتە بە کیش و پێوانى ئەو دەمە کە
 زانیارى دەربارەى کیشەى کورد و بارى سیاسى کورد زۆر کەم بوو و

بۇ كوردناسانى نەك ھەر ئەو دەمەي يەككىتى سۇقىيەت كە تەنھا يەك
سال بوو وەككو دەولەتتەك دامەزبابوو، بەلكوو بۇ سالانىكى دوور
ودرېژ كوردناسانى ئەو ولاتە ھەر پەنايان بۇ دەبرد. تەنھا بۇ نموونەي
ئەو نرخاندەي سەرەوہى لازارېف بۇ باسەكەي لاھوتى تەنھا دوو
سال پېش لەنيوچوونى يەككىتى سۇقىيەت تۆمار كراوہ. ھەندى
لېكدانەوہى لاھوتى بەتايبەتى دەربارەي رېبازە سەرەككەيەكانى بزاڭى
نەتەوہى كورد لەدواي شەپرى يەكەمى جېھانىيى تاوہككو ئەمپۇش
لەلەين كوردناسانى رووسياوہ پەپرەو دەكرى.

ھەرۋەھا پېناسەي لاھوتى بۇ ناسيۇنالىزىمى كوردى و
دەستنىشانكردنى سروشتى ئەو ناسيۇنالىزىمە بە ھەلسەنگاندنىكى
زانستى و دوورېن لەقەلەم دەدرى. ھەرۋەھا پېناسەي لایەنەكانى ئەو
ناسيۇنالىزىمەي لېكدادەتەوہ و گەيشتەوتە ئەو ئەنجامە كە گوايە
ناسيۇنالىزىمى كورد راستە ھەول بۇ سەرەخۇيى كوردستان دەدا،
بەلام لەبەر ئەوہى ئەو ناسيۇنالىزىمە لاواز و بېھيزە، ئامادىە ھەر بە
خۇي ئەو سەرەخۇيىيە بختە ژېر ركىفى بيانىەوہ كە ئەو كاتە برىتى
بوون لە ئىنگلىز و تورك و فارس. ئەو ناتەواويىيەي ناسيۇنالىزىمى
كوردىشى وەككو بەرھەمىكى سروشتيى كۆمەلى دواكەوتوى
كوردەوارى بېنيوہ. ئەو ناسيۇنالىزىمە بە بۆچوونى لاھوتى
نەدەگەيشتە ئاستى ناسيۇنالىزىمى تورك و فارس و ھند و تەنانتە
ھەندى لە ولاتە عەرەبىيەكانىش وەككو مىسر و زۇرىش لە بزاڭى
ناسيۇنالىستەكانى عراق و سووريا و لوېنان، كە ئەوانىش كەوتبىوونە
ژېر ركىفى ئىنگلىز و فەرەنسىيەكانەوہ، جودا نەدەكرايەوہ.

ھەندىٰ لە وتە و بۆچوون و تۆمەتەكانى لاھوتى لەمەر بزاڭى نەتەوھىي
 كورد كە لەگەڵ لىكدانەوھ و راقەكردنى ستاليندا لەمەر ناسىئوناليزم و بزاڭى
 نەتەوھىي گەلانى ژێردەستەي يەكيان دەگرتەوھ، بوون بە بنىشتى بن دانى
 كوردناسان و رۆژھەڵاتناسانى يەكيتى سۆڤيەت و ولاتانى ترى بە نيو
 سۆسياليزم و تاوھكوو شەستەكانى ئەم سەدھىيە لە ئەدەبىياتى
 رۆژھەڵاتناسايى ئەو ولاتانەدا بە شىوھىيەكى زەق بەر چاودەكەوتن.
 مەبەست ئەو ديتن و بۆچوونە بوو كە گوايە يەروباوھرى جوولانەوھى
 كوردايەتى و دامەزراندنى كۆمەڵ و رىكخراوھكانى كورد لەلایەن ئىنگلىزەوھ
 دروست كراون و سەرانى كورد پياوى ئىنگلىزن و زوو بە زوو ھەلۆيستيان
 دەگۆپن و ھەر جارەي بە ھان و فيتى لاىك دژى دەولەتانى نيوچەكە
 رادەپەرن. ئەم بۆچوونانەي لاھوتى كە لەلایەن كوردىكەوھ (تاوھكوو ئىستا
 نازانرى ئاخۆ لاھوتى خۆي بە كورد زانیوھ، يان فارس ياخود تاجىكى
 يانىش بە كۆمۇنىستىكى ئىنتەرناسىئونالىست كە گوايە بەلایوھ گرنگ نىيە
 رۆلەي چ گەلىكە، بەلكوو بۆ ئەو ئەوھ گرنگە رۆلەي كام چىنە) نووسرابوون
 و بە يەكەمىن راقەكردن و لىكدانەوھى ماركسىيانەي دۆزى كورد لەقەلەم
 درابوون، بوونە مۆرىك بە نيوچەوانى بزاڭى نەتەوھىي كوردەوھ و لە
 بەرھەمى رۆژھەڵاتناسانى يەكيتى سۆڤيەت و لە پاشان لە ولاتانى ترى
 بەرھەمى بەنيو سۆسياليسىندا و بەرھەمى ھەموو فەرىكە كۆمۇنىستىكى
 گەلانى سەردەستە و وشكە دەرويشىكى ماركسى نيوچەكە و جىھاندا ھەتا
 سەرھەتاي شەستەكانىش ھەر دەگوترانەوھ.

بۆ تىگەيشتنى ھەندىٰ لەو مەسەلانە و گەلى بابەتى تر كە
 پەيوەندى بە لاھوتىيەوھ ھەيەو، لەبەر ئەوھى لە زۆر سەرخاوە و

لێكۆڵینهوه دا نێوی ئەم باسەى لاهووتى دیتە پیشەوه، پێم وایە لە جێى خۆیدا یە خوێنەرى كورد هەلى ئەوهى هەبى بە زمانى كوردی بێخوێنیتەوه. ئەگینا مەژۆ بۆ هەیه بپرسى ئایە دەبى نرخی زانستى و تارىك كە سى چاره كە سەدە پیش ئەورۆ تۆمار كرابى و لە چوارچێوهى بى و بۆچوونى كدا نووسرابى كە ئەورۆ زۆر باوى نەماى و كالى بووییتەوه، چى بى هەتا بكړى بە كوردی؟

لاهووتى ئىنتەرناسیۆنالیست لەم باسەدا لەبیری نەچووە هیچ نەبى بەرامبەر بە كورد ئێرانچیتىیهكى تۆخ بكا و هەلى لەدەست نەداوە بۆ چەسپاندنى بیری لكاندنێ كورد و كوردستان بە ئێرانەوه و گریڤاندنى زمان و كۆلتور و ئەدەبیاتى كورد بە زمان و كۆلتور و ئەدەبیاتى فارسەوه. وەرگێڕى رووسییهكەى تەنها دوو پەراوێزى بۆ باسەكە نووسیوه. بە نووسینی دوو پیتی (و.ر) لە كۆتایى ئەو پەراوێزانەدا لە تیپینی و پەراوێزەكانى خۆم جودا كردوونەتەوه.

كوردستان و كورد

نووسینی: لاهووتى

ئەو رۆژانە كوردستانی تورکیا (١) بوو تە گۆرەپانى سەرەکیى مەملانى و دژایەتى و زۆرانبازى لەنیوان تورکیای كەمالى و هەوالەكانى ئینگلیزدا بۆ داگیرکردنى باکوورى میزۆپۆتامیا و دامەزراندنى بنکەیهكى كوردی نزیك كانگا نەوتەكانى ویلایەتى مووسل (٢). لەم پیشپێرکى و مەملانییهدا هەردوولا هەول دەدەن تا یە تەمەندییهكانى بزاڤى نەتەوهیى كورد لەپێناوی وەدیھێنانى

ئامانجەكانى خۇياندە بە كار بېتىن. بىرۈبۈرۈ ناسىۋىنالىزىم و جوداخۋازى كورد كە بە شىۋەيەكى زىرەكانە لەلەين دىپلۇماتە ئىنگىلىزەكانەۋە جۆش دەدرى، ئەۋ چەكەيە بە دەستیانەۋە كە دەبى بېتتە ھۇى لاۋازى وشكىستى سىياسەتى تۈركىيا لە مىزۇپۇتامىدادا. كوردستانى سەربەخۇ بە سەۋكايەتى شىخ محمودى گۈپرايەلى ئىنگىلىز، دەبى دەۋلەتۈكەيەكى بەربەست و جوداكەرەۋە بى لەبەردەم تۈركىيا كەمالىدا و تا رادەيەكىش دىۋى ئىران. ئەمە بوو پلانى ئىنگىلىز لە كوردستانى تۈركىيادا، بەلام پلانەكە تۈۋشى كۆمەلى تەنگۈچەلەمەى سەخت ھاتوۋە. جارى مەسەلەى دىلۋىزى شىخ مەحمۇد بۇ سىياسەتى ئىنگىلىز خۇى لە خۇيدا كىشەيەكى گەرەيە.

ھەرۋەھە دەرەكەۋت كە بزاقى نەتەۋەيى كورد زۇر لەۋە ئالۇزتر و سەربەخۇترە كە ئىنگىلىزەكانە بىتۈۋىن ۋەكۈۋ دەرەستىكى دىلۋىز بۇ بەرژەۋەندى خۇيان بەردەۋام بەكارى بېتىن. بروسكە و ئامەكانى ئەۋ دۈۋايەى شىخ مەحمۇد بۇ نۆۋنەرانى ۋلاتە ئەۋرۈۋاپايەكانە كە تىياندە ناپەزايەتى و تۈۋرەيى خۇى بەرامبەر بە سىياسەتى زۇردارانەى ئىنگىلىز لە كوردستاندا دەرپرېۋە، ھەرۋەھە دەرچۈۋى لە شارى سلىمانى و دەستكردنەۋەى سەرلەنۋى بە خەبات و چالاكى لەپىناۋى دەستگرتنەۋە بەسەر بزاقى نەتەۋەيى كوردا، ھەمۈۋ نىشانەى داپرانىن لەگەل فەرماندەى سوپاي ئىنگىلىزدا.

ئەۋ روۋداۋانە ئەۋەمان پى رادەگەيەنن كە بزۈۋتتەۋەى كوردان پىى ناۋەتە سەردەمىكى نۆۋە و لەپىشكەۋتندايە. ئەگەر بىتۈ سەركردەكانى تۈركىيا كەمالى بە باشى لەۋ ئەركە بگەن كە نىۋچەكە پىۋىستى پىيەتى،

واته ئەرکی دامەزراندنی بەرهیهکی گشتیی نژی پیلانەکانی ئیمپریالیزم و
 دان بە ماف و تایبەتمەندییەکانی جوولانەوێ کوردا لە چوارچیوێ
 تورکیایەکی نوێدا بنین، ئەوا دەتوانن کارتەکه لەدەست ئینگلیز
 وەدەربێنن و شوین پێی بۆ خوێان لە باشووری کوردستاندا پەیدا بکەن و
 ببن بە خاوەن دەسەلات بەسەر هەموو باکووری میزۆپۆتامیادا، چونکە ئەو
 بەشە کوردستان بە راستی خاوەن دەسەلاتە بەسەر هەموو باکووری
 میزۆپۆتامیادا. کوردستانی تورکیا ئەمڕۆ بەسەر دوو لایەندا داوەش بوو.
 باشوور که پەيوەندی توندوتۆلی لەگەڵ ئینگلیزدا هەیه و پلانەکانی
 ئەوان رەچاو دەکا، باکوور که وادیارە چەکیکی کارایە بەدەست
 کەمالییەکانەو و لەوێهە بێتە بنکەیهکی سەرەکی بزووتنەوێ کورد و
 ئاسۆیهکی نوێ بە هەموو واتای ئەو وشەیهو لەبەردەم مەسەلە کوردا
 بپرەخسینی. ئاشکرایە که لەم کاتانەدا لیكدانەوێ بزاقی کورد و هەموو
 پرسەکانی کورد و تورك گرنگییهکی تایبەتی هەیه.

هەر لەبەر ئەوەش بە رای من کاتی ئەو هاتووە هەندێ بایەخ بدری
 بە شیکردنەو و لیكدانەوێ دۆزی کورد که تاوێ کوو ئیستا بایەخیکی
 کەمی پێدراو. ئەگەر بە چاویکی گشتیی پڕوانینە ولاتی کوردان و ئەو
 نیوچانە کورد تییدا نیشتەجی بوونە، ئەوا دەبینن ئەو ولاتە نیوچە
 سنوورییهکانی نیوان تورکیا و ئێران پیکدینی. دەتوانین بڵین که ولاتی
 کوردەواری لە باشوورەو دەگاتە مووسل و لە باکوورەو خۆی لە
 مەرزەکانی لازستانی دەدا و لە رۆژئاواو تاوێ کوو ناوەراستی ئەنادۆل
 دەکشی و لە رۆژهەلاتیشەو لە کرماشان و سابلاخەو تاوێ کوو
 قەدپالەکانی ئارات دەگریتەو.

هه موو نووسهره ئه وروپاييه كان كه خويان به ليكدانه وه و
 شيكردنه وهی دۆزی كوردوه خهريك كردوه، هاویرین لهو بۆچوونه دا
 كه كورد هیچ كاتى میژوو و كولتورى نه ته وهیى خوی نه به (۳).
 ههروه ها رۆژه لاتناسانى ئه وروپایی گه لی ییر و بۆچوونی جیاوازیان
 له مەر بنه چه و ره چه لهك و ره گه زی كوردوه ههیه. بۆ نموونه یه كی
 له وانه كه سیژ جۆن مالكۆلمه ماوه یه كی زۆری بۆ دۆزینه وهی
 ره چه له كی كورد و كردنه وهی گریكویره كانی ئه و پرسه له ریگه ی
 داستان و ئه فسانه دیرینه كانی رۆژه لاتى كۆنه وه به سه ر برد. له
 كۆتاییدا گه یشتوو ته ئه و باوه ره كه ئه و ئه فسانه و داستانه دیرۆکیانه
 نیوی كوردیان نه بردوه وه شوینه واری كوردیان پێوه دیار نیه.

یه كه مین و تاقه میژوونووسی كورد شه ره فخان ی بدلیسی كه له
 سالی ۱۵۳۲ هاتۆ ته دونیا وه و كتیبیکی له باره ی میژووی كورد وه به
 نیوی "شه ره فنا مه" وه نووسیوه (۴). ئه م كتیبه بوو ته سه رچا وه ی
 هه ره گرن گ بۆ هه موو نووسه ران و هه میشه زانیاری لیوه هه لده گۆزن.
 نووسه ری شه ره فنا مه له و باوه ره دایه كه كورد به ره گه ز گه لیکی ئیرانیه
 و له و كاته دا كه ئه ژده هاك ئیرانی داگیر كردوه، كورد ه كان په نایان
 بردۆ ته بهر ناوچه شاخاوییه كانی ئه و كوردستانه ی ئه وړۆ و له ویدا
 خویان هه شار داوه و ئیتر له و كاته وه خاوه ن ده سه لات نه بوونه و
 هه میشه له لایه ن دراوسیكانیانه وه، به تایبه تی له لایه ن ئیرانه وه
 فرمانه ر وهایی كراون. میژوونووسه ئه وروپاییه كان نیوه رۆکی
 ئه فسانه كه ی ئه ژده هاکیان روون كردۆ ته وه و گریكانیان كردۆ ته وه و
 ئه وه یان به راشكا وه یی راگه یاندوه كه له میژوودا كه سیك به نیوی

ئەژدەھاكەو نەبەو. بەلای ئەوانەو ئەو نیو تەنھا نموونەى هیزىكى
بیگانه بوو كه بۆ هەزار سال دەستی بەسەر ئێراندا گرتوو. ئەو
هیزەش بە باوەرى هەموویان ئاشوورییهكان بوونە.

هەروەها ئەو میژوونووسانە لەو باوەردان كه ئەو دەمە كوردەكان
هەردەكانى ئێرانیان بەجیهێشت و بەرەوچیاكانى كوردستانی ئەوپۆ
باریان كرد. بەلگە زمانەوانییەكانیش بە شیوەیهكى گومانلێنەكراو ئەو
راستیهمان لا دەچەسپێنن كه كورد بە رەچەلەك ئێرانییه. رێزمانى
زمانى كوردی و وشە و رەستەكانى هەر وەكوو ئەوێن كه لە زمانى
فارسیدان، بەلام لە كاتیكى دەرنگدا كۆمەلێ وشە و زاراوە لە زمانە
دراوسێكانەو وەكوو عەرەبى و توركى و گورجى و ئەرمنى..... هتد
هاتوونەتە نیو زمانى كوردییەو (۵).

هەروەها ژيانى كوردەواریش بەلگەى روون و ئاشكرای ئێرانیتى
كوردن. داب و نەرىتەكانى كورد و جەژنە نەتەواییەكانیان هەر ئەوانەن
كه لە ئێراندا باون. جەژنەكانى ئێران واتە جەژنەكانى بەهار و پایز كه
پەيوەندییان بە خۆرپەرەستییەو هەیه و بە هاتنى ئیسلامیش لەنیو
نەچوون، جەژنى سەرەكى كوردیشن. لیژەدا مەبەست جەژنەكانى
نەورۆز و میهرەگانه. ئەمەى دواییان ئیستا لە ئێراندا ئاهەنگى بۆ
ناگیردێ، بەلام تاو وەكوو سەرەتای سەدهى رابردوو هیشتا لە هەندى
نیوچەى ئێراندا پێشوازی لێدەكرا. بەم شیوەیه مەسەلەى ئێرانیتى
كورد وایپێدەچى براپیتەو. بەهۆى زنجیرەیهك شەڕ و بەیهكداداندا
لەنیوان توركیا و ئێراندا خێل و هۆزە كوردیەكان بە شیوەیهكى ناریك
لەنیوان هەردوولادا دابەش بوون. زۆربەیان كەوتنە ژێر دەسەلاتى

تورکیاوه و به شه که مه که یان بهر ئیژان کهوت. ده بی ئه وهش بلین که
 ئه و دابه شکرده به گشتی له سه ر بناغه ی ئاینی بو، چونکه
 کورده کانی ئیژان به زوری شیعه ن و ئه و کورده سونیانه ی له ئیژان
 ده ژین زۆریه یان له کورده ستانی تورکیاوه هاتوونه ته ئیژان و تاوه کوو
 ئیستاش په یوه ندییان به هیزه له گه ل ئه و ناوچانه ی لیوه ی هاتوون
 (۶). ته نها کورده کانی که له و پ و کولیایی شیعه ی راستین، چونکه
 کورده کانی تر ئه لیه لاهین (عه لی ئیلاهی یا عه لیه لاهی ج).

گه لی جیاوازی له نیوان کورده کانی تورکیا و ئیژاندا هیه. بو
 نمونه هۆزه کورده کانی ئیژان ئیستا ژیانیکی نیمچه نیشته جی
 ده ژین، ته نانه ت کورده کوچه ره کانی ش به شیکی سال به کشت وکال و
 وه رزیرییه وه خه ریکن، له کاتی کدا کورده کانی تورکیا به شیوه یه کی
 سه ره کی خه ریکی مه پ و مالات و په ز و ئاژهل به خێوکردن و ژیا نی
 وه رزیری و کشت وکال که مه تر سه رنجیان راده کیشی.

جوړی ژیا نی ش هه لبه ته له داب و نه ریت و ژیا نی کو مه لایه تی
 هه ردوولادا رهنگی داوه ته وه. کورده کانی ئیژان له لایه ن جلویه رگ و
 ژیا نی خیزانییه وه زیاتر که وتوونه ته بهر کاریگه ریی شارستانیتی و
 ژیا نیان روژ له دوا ی روژ له ژیا نی دانیش توانی شار وه نزی که ده بیته وه.
 ئه م دیاردا نه لای کورده کانی ئیژان گه لی روون و زه قتن له وه ی لای
 کورده کانی تورکیا. زمانی کورده کانی تورکیا ش که له به نه رته دا هه ر به
 فارسی ماوه ته وه، زیاتر وشه ی تورکی و گورجی و رووسی تیکه لا و
 بوونه و ناوازیکی ناسازیان داوه تی (۷).

کورده کان به سه ر کو مه لی عه شیرته دا دابه ش بوونه، که ئه مانه ش
 به سه ر چه ندی ن هۆز و خیل و تیره و به نه ماله دا دابه ش ده بن. لی ره دا

تەنھا نىيى ھۆز و عەشیرەتە گەرەكانى كورد دەبەين. كوردەكانى ئىران لەم عەشیرەتەنى خوارەو پىكھاتوون: كەلھور، سەنجاى، قەلخانى، نەیرەژى، قولياىى، جوانرۆىى، ئەرەلان، ئوچانلو، جاف، دىرازی، سەقزى، بانەىى، ھەورامانى، كەرەندى، (ئەم چوار ھۆزى دواىى بە نىيى شوینەكانیانەو نۆنراون)، گولباگى، گەلباخى، مەندەمى، مەندومى، موكرى، مامەش، شكاك و ھۆزەكانى نىوچەى ماكو. ھەریكە لەم خیلانە ناوچەى تايبەتى خوى ھەىە و لىتى نىشتەجى بوو. بىجگە لەمانە كوّمەلى عەشیرەتى تری كورد ھەن لەنىوچە و ئۆستانەكانى تری ئىراندا دەرژین. ئەم كوردانە لەكاتى خویدا، بەتايبەتى لەكاتى سەفەویيەكاندا، بو ئەم ناوچانە راگوێزاون (۸).

عەشیرەتە سەرەكییەكانى كوردى توركياش ئەمانەن: بابان، جاف، سویدی، بەرزنجى، عىلى تۆقار؟، زەنگنە، ھەمەوەند، بازىان، شكاك، نومەيران، بىلىلیان، پازۆكى، برادۆست، رۆژەكى، رەدكانى، مامى، موكرى، خالیدی، بەرزان، تىلاكۆ، گوركىلى، پىرۆز، بلباس، قالیس، ھەیدەرەن، رەشوان، مەحمودى، مىكایلى، باسەكى، داوودى، ریشى، مەراقى، چەكفەنى، شىكارى و یەزیدی.

لەم ھۆزانە بابان و شكاك و موكرى و رۆژەكى و مامەش رۆلێكى گەرە لە بزاقى نەتەوایەتى كوردا دەبینن. لە گۆر شىوھى گۆزەرانیش كورد دەبن بە دوو بەشى ناھەسەنگەو. زۆربەیان كۆچەرن و لە رەشمالدا دەرژین و خەرىكى پەز و مەپومالەت و ئاژەل بە خێوكردن و زۆربەى كەرەستە و پىداوێستییەكانى ژيانیان بەرھەمى مەر

ومالاتهكانى خويانن. له هه مان كاتدا خهريكى ئالوگۆپ و كپرين و
 فروشتنى شير و خورى و رۆن و په نير... هتدن. بيجگه له مانه قالى و
 جاجميش ده چنن. كارى تهون و جولايى ته نانه ت له كاتى بار و
 كۆچيشدا په كى ناكه وى. به شى دووهميش كه كه مينه پيكدنن،
 كوردى نيشته جيئن كه خهريكى كارى كشت و كال وهرزيرين. چ نه مانه
 و چ نهوانى تر هه موو چه كدارن. له راستيدا ژيانى هوزانى كورد به
 ژيانى سهريازگه يه كى ميرى دهكات. مروقى كورد دهتوانى به مانگان
 ته نها به نانهرهق و گويز و بهروو گوزهران بكات. ئەم خۆراك و بژنوهى
 له هه مانه يه كى چه رمدايه و هه ميشه به كۆليوهيه. بهم جوړه نانه دهلن
 بيژى (بژيو، ج) و نه مەش له وشەى ژيانه وه وهرگيراه. وهرزيرى و
 زهوى كيلاڻ له كۆمهلى كورده واريده گهلى دواكه وتووه و تاوه كوو
 ئيستاش جوتياران هه ر به قرۆمه و گاوه سن و پاچ كيڼگه كانيان
 دهكيڼن. به ره مى كشت و كالى جوتيارانى كورديش برىتييه له گه م
 و تووتن و گه نمه شامى نيسك و نوك و په موو (لوكه).

جوتياره كان زۆر گه م تۆو ناكەن، ته نها نه وهنده كه به شى ناغا و
 خانه كان بكات. دارايى و كه ره ستهى سه ره كى دهوله مهندي و هه روه ها
 بابەتى سه ره كى ئالوگۆپ و كپرين و فروشتن له بازاري ناوخوى ولاى
 كورده واريده تووتن و په موو و خورى و قالين. بازرگانيى له
 كوردستاندا تاوه كوو ئيستا له شيوهى ئالوگۆپ و رهد و به ده لدايه و به
 ده گمه ن پاره و پوول به كار ده هينرى. له بازرگانيى نيوخودا ئالوگۆپ و
 كپرين و فروشتن له نيوان ئاوايى (لادى، گوند، دى) و بارزير (شار) دا
 رۆلىكى گه وره ده بينى. بازرگانه جووله كه كان، كه پييان دهلن

سەۋداكەر يا چەرچى، ھەموو پىداۋىستىيەكانى خىزان و پىشەكانى دىۋەككو داۋ و دەرزى و دوگمە و گوش و سىرە و شەكر و چاى و ... ھتد لە شارەوہ دىنن(۹). ھەرۋەھا لای بازىرگانەكانى شار كەرەستەكانى خۇجوانكردنى ژنان پەيدا دەبن. جلوبەرگى پىاوان ھەر لەنىۋ خودى ھۆزەكاندا دروست دەكرىن و خامەكەى گەلى رەختەن و بەرگە دەگرن. بازىرگانان تەنھا رىگە و ئامرازى پەيوەندىن لەنىۋان شار و ھۆزەكاندا و گەلى جار قسەيان دەرواۋ رىزىكى تايبەتيان لىدەگىرى. كۆچەرەكان، بىجگە لە مەرۋمالات بەخىۋكردن، خەرىكى زەۋى كىلانئىش دەبن. لە زستاندا كاتى بۇ نىۋچە گەرمەكان دادەبەزن (بە ھەوارگەى زستانى كۆچەرەكان دەلەين گەرمەسىر)، لىرەدا گەنم و گەنمەشامى تۆۋ دەكەن و لەكاتى بەھارەھەۋارى ھۆزەكەدا چەند پاسەۋانىكى چەكدار بۇ پاراستنى كىلگەكان تەرخان دەكەن و لەۋى بەجىيان دىلن. كاتى لە ھاۋىنەھەۋارەكانيان (سەردەسىر) دەگەرپىنەۋە، دەغل و دانەكانيان پىدەگەن و كاتى كۆكردنەۋەيان ھاتوۋە. دەستوبرد درۋىنەى دەكەن و لە ە مېار و كاداندا قايمى دەكەن.

زۆربەى ھۆز و خىلەكانى كورد ۋەككو ئىزىدى و گولباگى و گەلباخى و پىنجۋىنى و گۆران و جوانرۋىي و مەندومى جلوبەرگى خۇمالى كە لەلايەن ژنانى ھۆزەكانەۋە چىراۋن لەبەر دەكەن. خام و جاۋى ئەۋ جلوبەرگانە ئەۋەندە رەختەيە لەباۋكەۋە بۇ كۆپ بە مىراتى دەمىتتەۋە و ھەندى جار چوار پىشت دەكات. بارى كۆمەلايەتى و گۆزەرانى كورد بەرھەمى پەيوەندىيە پەترياركى (باۋكى، باۋكسالارى) يەكانى نىۋ ھۆزەكانە. ھۆزەكان لەلايەن سەردارەكانىيەۋە

بەريۆە دەبرىن و ئەمانە دەسەلاتىكى يەگجار زۇريان بەسەر ئەندامانى
 ھۆزەكەدا ھەيە. وەككو باوہ ئەم سەردارانە ھەمىشە ئەندام و رۆلەي
 بەھىزترىن و دەستپۇترىن بىنەمالەي ئەو ھۆزەن. ئەگەر ئەندامى ئەو
 بىنەمالەيەش نەبن، ئەوا بە رىگەي ژن و ژنخوازييەوہ ئەو پايە و پلەيە
 بەدەست دىنن. لە كۆمەلگايەكى باوكسالارى وادا دەسەلاتى ئاينى
 ھەمىشە بە شيۆەيەكى توند گرىدراوہ بە ئەرکەكانى بەريۆەبردنەوہ.
 ئەو سەرۆك ھۆزانەي كە دەسەلاتى ئاينىش لەدەستى خۆياندا
 كۆدەكەنەوہ، ئەوا يەكجار بەھىز و خاوەن دەسەلاتن. ھىچ گومان
 لەوہدا نىە كە ھەموو ئەندامانى خىل و ھۆزەكان بەبى يەك و دوو
 ملكەچى خواست و ويستەكانى سەركردەكانيانن. لەگەل ئەوہشدا لە
 كاروبارى نيۆخوى ھۆزەكاندا ئەلقەي دەوروبەرى سەرۆكھۆز واتە
 كوئىخا وروسپى (دەم سپى، ريش سپى، ردین سپى) و خانە
 بچكۆلەكان بەشدارى دەكەن و ھەموو مەسەلە گرىنگەكان بە
 ئامادەبوونى ئەمان و ھەموو ئەندامە خاوەن پلەوپايەكانى ھۆزەكە
 چارەسەر دەكرىن و سەرۆك ھۆز ناتوانى داخوازي و ئارەزوو و
 خواستەكانيان پشتگوئى بخت.

لەگەل ئەوہى ويئەي دەرەوہى پەيوەندييەكانى نيوان مەلاكان و
 ەرۆك ھۆزەكان وا پيشان دەدا كە سەرۆك ھۆزەكان گوپرايەلى مەلاكان،
 بەلام لەراستيدا مەسەلەكە بە پىچەوانەوہيە، چونكە مەلاكان بەبى يەك
 و دوو ملكەچى ويستەكانى خان و ئاغاكانن و داردەستىكن بە
 دەستيانەوہ. ھەموو ھۆزىك شىخ و مەلا و سەيدى خوى ھەيە كە
 سەرپەرەشتى كاروبارى ئاينى و كۆمەلايەتى خىلەكە دەكەن. بالاترىن

دهسه لات به دهست سهیده کانه ویه، چونکه ئەمان به نه وهی پیغه مبهه
له قه لهم دهرین. شیخه کانیش نوینه ری قوتابخانه و ته ریقه ته ئاینیه
جیاوازه کانی کوردستانن که به هیزترینان قادری و نه قشبه ندین.
یه که میان به نیوی شیخ عبدالله قادری گهیلانی و دووه میان به نیوی
سهیدی نه قشبه نده وه نیو نراون.

له لایه ن بیروبا وهی ئاینیه وه، کورد ده بنه چوار کۆمه له وه که
دوانیان - واته شیعه و سوننه - ئیسلامن. سونیه کانیش سه ره به چوار
ریبازن: حه نبه لی، مالیکی، شافعی و حه نه فی. هه موو ئەم ریبازانه
شافعی لی ده رچی زۆر درژی شیعه ن، له بهر ئەوه شیعه کان گه لی جار
خویان له ژیر په رده ی شافعی دا ده شار نه وه. کورده ئیزیدیه کان و عه لی
ئیلایه کان (عه لیولایه کان) سه ره به ئاینی ئیسلام نین. ئیزیدیه کان
کۆمه لیکی سه ره به خوی دوالیستین [واته با وه ریان به دوو هیز هیه. ج]
و له گه ل ده ور به ری خویاندا په یوه ندی ناکه ن و تیکه لاو نابن. بۆیه کا
کۆمه لیکی داخوا و تایبه تییان پیکه ینا وه و بوونه ته هۆزیکێ کوردی
خوا وه ن تایبه تمه ندیتی. ئەم کۆمه له گه لی بهرگه گرو زه حمه تکیشن و
خوا وه نی میژوویه کی دووردریژن. له هه ولی خۆپاراستنا له هه ره شه و
هیژشی موسولمانان، گه لی جار ناچار بوونه خویان به موسولمان
پیشان بدهن. هه ره له به ئەوه شه گه لی جار له سه ره کیلی گۆری ئیزیدیان
نایه تی قورئان ده بینن.

عه لیولایه کان له بنه پرتدا موسولمان بوون، به لام له ئیسلامه تی
لایان داوه و گه لی دیارده و بیروبا وهی ئاینه کۆنه کانی ئیران تیکه ل به
با وه ره که یان بوون. ته نها بۆ نموونه خوادا وه ند لای ئەمان هه میشه له نیو

خەلكدا دەژى و خۆى لە مروڤىڭدا دەنوينى وئەو مروڤەش دەبى ھەر ئىمام ەلى بى. ھەروەھا بەلای ەلىولاھىيەكانەو، پىڤەمبەر تەنھا بە يارمەتى ئىمام ەلى توانى سەرکەوتن وەدەس بىنى، بەلام لەبەر ئەو ەى ھەندى لە فەرمايشتەكانى ەلى وەپشت گوى خست، ئەوا كارەكەى تووشى شىكستى ھات و بوى نەچو ەسەر و، تەنانت پىڤەمبەر بە ھەلگەرەنەو لە ئىسلام تاوانبار دەكەن. ناوەندى پىروڤى ەلىولاھىيەكان شوينىكە بە نىوى دارى گومبەت لە چىاكانى دالاھو كە لوتكەكانى بەفر داىپوشىو ە. لە نەھالەكانى نىوان ئەو كىوانەدا پەرستگايەك بە گومبەتەو بۆ رىزلىنان لە ەلى دروست كراو ە. بەگوڤرەى ھەندى ئەفسانەى ميژووى ئەو پەرستگايە، كە لەسەر بەرزترىن لوتكەى ئەو كىو بوو، لەكاتى خويدا قەلاى دوا شاي بنەمالەى ساسانيان يەزدگورد بوو، كە بەھوى ھىرشى ەرەبەو دەسەلاتى لە دەست دا. ئەم شوينە پىروڤەى ەلىولاھىيەكان دەكەويتە باشوورى رۆژئاواى كرماشانەو لەنىو ەراستى سىڭوشەيەكدا كە دەكەويتە نىوان كەرەند و قەسرى شىرىن و سنوورەكانى توركياو ە [مەبەست لە سنوورەكانى ئەوڤوى نىوان عىراق و ئىرانە.ج]

لە قەسرى شىرىنەو ئاو راكىشراو بۆ ئەم پەرستگايە كە دەكاتە سەد فەرسەخ، ھەر فەرسەخيەك ۶ كىلۆمەتر ە. سەير لەو ەدايە بەرزى ھەندى لەو شوينانە كە ئاوەكەى پيدا دەپوا، خۆى لە پىنچ ھەزار سارژىن (ھەر سارژىنيەك مەترىك و سىزەدە سەنتىمەتر ە.ج) دەدات. ئەمە پىروڤترىن مەلەبەندى ەلىولاھىيەكانە. لەبەر ئەو ەى ئىمام ەلى بەلای ئەوانەو ھەميشە لە شىو ەى مروڤدايە، ھەلەبەتە ئەك ھەموو مروڤىڭ

بەلكو لە شىۋەى سەيد و شىخدايە، بۇيەكا ئەمانەى دوايى رىز و پاىيەكى يەگجار زۇريان لەناو عەلىولاهىيەكاندا ھەيە. لەنيو سەيدەكانىشدا سەى براكە لە ھەموويان پاىە بەرزتر وبەنيوبانگترە و نەوەكانى رۆلىكى مەزن لەنيو عەلىولاهىيەكانى ئيراندا دەگيرن. لەنيو عەلىولاهىيەكانى دەولەتى ئوسمانىشدا سەى رۆستەم كە لە نزيك شارى كەركوك دادەنيشى ئەو رۆلە دەبينى.

مروژ دەتوانى بە شىۋەيەكى زەق بارى ژنانى كورد لە گەلانى موسولمانى دراوسى جودابكاتەو. ژنانى كورد، بەتايبەتى لەنيو ھۆزە كۆچەرەكاندا، رۆلىكى مەزن دەبين. ھەلبەتە ليرەدا ژنانى سەرۆك ھۆز و گەورەپياوانى ھۆز رۆليان لە ژنانى ترى ھۆزەكە زياترە. ھەمووژنان سەرفرازن و بەبى رووپۆش و پىچە ھاتوچۆ دەكەن و لە كاروبارى خيلەكەدا بەشدرای دەكەن. پيشوازىكردن لە ميوان و بە ريخستنيان ئەركى سەرشانى ژنانە. كاتى پياوانى عەشیرەت دەچن بە لايەكدا، ئەوا ژنان ئەركى بەرپۆە بردنى كاروبارەكانى ھۆز دەگرە ئەستۆى خو و، تەنانەت پياوخراپان داد دەكەن و سزايان دەدەن و گەلى جار ھەر بە خوشيان سزاكان بەجىدينن. كيشە و بابەتەكانى شەپ، ئاشتى، ھاوكارى، بەستى و ھەلەشانەنەوہى پەيمان لەگەل ھۆز و خيالى تردا و پەيوەندى بە ميرى و دەسەلاتى ناوہندييەوہ بە ئامادەبوون و بەشدارىكردنى ژنان دەخريئە بەر باس و ليكدانەوہ و برياريان لەسەر دەدرى و چارەسەر دەكرين. لەم جۆرە كۆبوونەوانەدا ژنان ھەمان مافى پياوانيان لە رادەربيرين و دەنگداندا ھەيە و چالاكانە لە كارو بارى گشتى ھۆزەكاندا بەشدارى دەكەن.

بەلام لەلایەکی ترەوه ئەرکی ژنان بە راستیی زۆر سەختە، بۆ
 نموونە ھەموو ئیش و کارەکان دەکەونە ئەستۆی ژنان بەتایبەتی لای
 ئەو ھۆزە کۆچەرانی بە کشت و کالەو و خەریک نین، چونکە لیڤە
 پیاوان تەنھا خەریکی شەڕ و تالانکردن و راوکردن. باری ژن لای ھۆزە
 نیشتەجیان ھەندێ باشتەر، چونکە ھەموو کاری وەرزی و
 کێلگەکان پیاوان دەیکەن و ژنان لیڤەدا رۆلی یارمەتیدەر دەبینن.

ھەروەھا ھەندێ لە کوردەکانیش سەر بە ئایینی ئەستوورین و
 گرنگترین مەلەبەندەکانیان دەکەونە نیوان مووسل و کەرکووکەو. کوردە
 ئەستووریەکان نیشتەجین و بە کشتوکالەو و خەریک و بە ھۆی
 پەيوەندییەکانیانەو بە مسیۆنیرە (پەيامبەرە) ئەورووپاییەکانەو لە
 کوردەکانی تر پیشکەوتووترن.

پێویستە ھەندێ دەربارەی ئەدەبیات و ھونەری کوردیش بدوین.
 ئەوێ ئاشکرایە ئەدەبی کوردی بە زەقی مۆرکی خۆماليی پێو دیارە
 و لە ژبانی کوردەوارییەو ھەلقولۆ. شاعیرانی کورد شیو و ناوەرۆک
 و کیشی شیعری فارسیان وەرگرتوو و تایبەتمەندییەکانی کۆمەلگای
 کوردەواریان تیکەلی کردوو، بە تایبەتی داب و نەریتی ژبانی
 رۆژانە ھۆز و خێلە کوردەکان.

دەتوانین لەگۆڤ شیو و نیوەرۆک یەكسەر شیعری فارسی کە
 بەرھەمی ژبانی نیشتەجینی و کولتوری شارە لە شیعری کوردی کە
 بەرھەمی ژبانی کۆچەرانی جودا بکەینەو. تەنھا بۆ روونکردنەوێ ئەم
 بۆچوونە چەند نموونەییە دینمەو. شاعیری مەزنی فارس سەعدی
 شیرازی بەم جۆرە ھەستێ. خۆی دەربریو (١٠). "چەند خۆش دەبوو

لەم ساتەى سەر لە ئىوارەدا كە يار و مەى و خواردن و شىرىنىم ھەموو لا كۆبونەتەو، بە دىدارى دۆستانىش شاد بوومايە". ئا بەم شىوئە شاعىرى فارس كە خۆشەويستى بەلايەو ەيەكك لە ديارىيە بەنرخ و رازاوەكانى ژيانە، دەيەوئى بە شىوئەيەكى جواتر لە كۆپى دۆست و ھەقالانيدا بينرخىنى.

شىعەرى كوردى سەد دەر سەد نمونەيەكى پىچەوانەمان دەخاتە بەر دەست. لىرەدا پەنا دەبەم بەر شىعەرىكى شاعىرى سەدەى نۆزدەھم ئالى كە دەلى: "چ بەم لە تىشكى مانگى چواردە و تاكەى لە چاوەروانيدا بى و كەى خىل چاوى دەچىتە خەو و بە دىتنى يار شاد دەبى". لىرەدا كوردى عاشق لە ھەموو كۆپكى دۆستان ھەلدى. ئەو چاوەروانى ئەو دەكات كە نىوئەشەو بى و ھەموو ئەندامانى خىل چاويان بچىتە خەو بۆ ئەوئەى بەبى رەقىب لەسەر كانياويك لەگەل دلبەرەكەيدا بەيەك بگەن. مخابن مانگى چواردە كە خەرمەنى داوە خەرىكە ھەموو ھىوا و پلانەكانى تىك دەدات.

شاعىرى خىلى كوردى جافىش [تاھىر بەگ] بەم شىوئە ھەستى خۆى لەمەر ھەمان كىشە دەرەبەرى: "بەداوى خالەكانتا ھاتم و كەوتە داوى زولفەكانتەو. ھەروەك نەچىرىكى بى ئاگا و ساكار نەمدەزانى لەژىر دەنكە گەنمىكدا تۆرم بۆ نراوئەتەو. "ھاتم بە ھىواى خالت تووشى داوى زولفت بووم * تەيرىكى نابەلەد بووم نەمزانى دانەو داو". بەم جۆرە شاعىرى عىلى جاف باسى ئەوئەمان بۆ دەكات چۆن گىرۆدەى ئەقبن بوو و لەلايەن دلبەرەكەيەو دىل كراو، كە ئەمە بۆ خۆى دياردەيەكى ئاسايىيە لە ژيانى رۆژانەى راوئەردا كە رۆژ نىە

رووبه‌رووی کیشه و ماترسی نه‌بیته‌وه. دل‌داری به‌لای ئه‌مه‌وه
وه‌کووی‌پیش‌پرسییه‌ک وایه که ته‌ن‌ها ژیرترین راوچی، که به چاکی له‌گه‌ل
ژیانی جه‌نگاوه‌ری و راوکراندا راهاتووه، تییدا سهر ده‌که‌وی.

نابی ئه‌و راستیه‌ش له‌یاد بکه‌ین که ژیا‌نی نی‌شته‌جی‌یی و
وه‌رزیریش که‌ره‌سته‌یه‌کی ده‌وله‌مه‌ند ده‌خه‌نه به‌رده‌ستی شاعیری
کورد، که گه‌لیکیان هه‌ولیار، داوه له‌شیعره‌کانی خویاندا وینه‌ی ژیا‌نی
سه‌ختی جوتیاران بکیشن. شاعیری کورد یاقوب کرماشانی ده‌لی
(۱۱): "به‌برزانگی چاوه‌کانت سینگ‌ی خۆم کی‌لاو تووی خوشه‌ویستی
تۆم توو کرد و به‌داسی برۆکانت دروینه‌م کرد و به‌دلی کون کون له
سه‌ره‌م دا". وینه‌شیعره‌یه‌کانی ئه‌م شیعره‌ باسی کولتووری
کۆمه‌لگای وه‌رزیران ده‌کات، که هه‌نگاوێکه‌ بۆ پیشه‌وه‌ نه‌گه‌ر له‌گه‌ل
کولتووری کۆچه‌راندا به‌راوردی بکه‌ین. بۆیه‌کا ده‌بینین وینه‌ و
دیمه‌نه‌کانی ئه‌م شیعره‌، ژیا‌نی رۆژانه‌ی جوتکارانه‌وه‌ وه‌رگیراون
وه‌کوو زه‌وی کی‌لان و توو کردن و دروینه‌ و له‌ بیژنگدان. گه‌لیک له
شاعیرانی کورد به‌پێچه‌وا‌یه‌ی وینه‌کانی کرماشانیه‌وه‌، شیعره‌کانیان
په‌ن له‌ وینه‌ و دیمه‌نی شه‌رو به‌یه‌ک‌دادان و ئاژاوه‌ و هیرش و هه‌ست و
نه‌ستی جه‌نگاوه‌ر و ریگر و چه‌ته‌که‌ هه‌موو ژیا‌نیان له‌ جه‌نگ و بگره‌ و
به‌رده‌ و چه‌ته‌ییدا به‌سه‌ر ده‌به‌ن.

هه‌ر له‌به‌ر نه‌وه‌شه‌ ده‌بینین شاعیری کورد تیری چاوی یاره‌که‌ی که
دلی پیکاوه‌، له‌گه‌ل هیرشی ریگر و چه‌ته‌دا بۆ سه‌ر کاروانه‌کان به‌راورد
ده‌کات. (چاوه‌ ره‌شه‌کانت هانی برژانگه‌کانت ده‌دن هیرش بیه‌ته‌ سه‌ر
دله‌ی بیچاره‌م هه‌ر وه‌کوو نه‌و هیزه‌ خوی‌ن‌پ‌ژان‌ه‌ی خه‌ریکی هیرش و

تالانکردن). به گشتیی ده‌توانین بَلّین که شیعرى کوردی ئاوینه‌یه‌کی راسته‌قینه‌ی کۆمه‌لی کورده‌واریه. بۆیه‌کا لیكدانه‌وه و شیکردنه‌وه‌ی ئەو شیعرانه کاریکی پڕ چیژ و به‌سووده (۱۲). شیعرى کوردی له ئیڕاندا شوینی خۆی کردۆته‌وه، به‌لام له تورکیادا که رژیمه‌که‌ی سه‌رکوتکردنی گه‌له‌ ناتورکه‌کانی په‌په‌و کردووه و په‌په‌وی ده‌کات و نووسین و بلاوکردنه‌وه‌ی به‌ کوردی قه‌ده‌غه کردووه، ته‌نها له کاتی شه‌ری جیهانیدا ده‌ست کراوه به‌ چاپکردن و بلاوکردنه‌وه‌ی به‌ زمانی کوردی (۱۳).

ئهو‌ی له ژيانی کۆمه‌لایه‌تی کورد بکۆلیته‌وه سه‌ر سوپ ده‌میڤی له‌و جیاوازییه زۆره‌ی له‌نیوان کورد و گه‌لانی دراوسیدا، به‌تایبه‌تی فارس و تورک، هه‌یه. ژيانی خێلایه‌تی کورد هه‌ندی دیارده‌ی لای ئەم گه‌له‌ دروست کردووه که به‌ هه‌یج جوړیک له‌ کۆمه‌لگای فارس و تورکدا به‌دی ناکرین. له‌ کۆمه‌لی کورده‌واریدا مرۆڤ پابه‌سته به‌ خێله‌وه و ئەندامه‌تی له‌و خێله‌دا و ئەره‌که‌کانی به‌رامبه‌ر به‌و، پینش هه‌موو ئەره‌که‌کانی تری ده‌که‌ون. له‌کاتی‌کدا له‌ کۆمه‌لگای فارس و تورکدا مرۆڤ ئەندامی کۆمه‌لیکی گه‌وره‌تره و له‌لایه‌ن ده‌زگا‌کانی ده‌وله‌ته‌وه کاروباری به‌په‌یوه ده‌برێ و ئەره‌که‌کانی ده‌ستنیشان ده‌کرین (۱۴). هه‌روه‌ها ژنان له‌ کۆمه‌لی کورده‌واریدا گه‌لی سه‌ربه‌ست و ئازادترن له‌ ژنانی فارس و تورک که گیرۆده‌ی ژيانی حه‌ره‌من و به‌ زۆر له‌ کۆمه‌ل دابراون (۱۵).

له‌ هه‌موو وه‌رزیکى سالا، به‌تایبه‌تی کاتی ئاووه‌هوا خو‌ش ده‌بی، کورده‌کان به‌ پیرو لاو و ژن و پیاوه‌وه کۆده‌بنه‌وه و ره‌شبه‌له‌ک ده‌به‌ستن و ده‌یکه‌ن به‌ شایى. یه‌کیک له‌ هه‌له‌په‌رکیکه‌ران جا پیاو یا ژن له

ناوهراسستی ره شېبه له که کادا گۆرانی ده لئى و به تهنه هه لده پهرى و دوو داریشى به ده سته وهیه. نه مه پینى ده لئین سهرچۆپى [راستیه که ی نه مه پینى دهوترى سهرچۆپیکیش.ج]. نه و نامیره مۆسیقایایانه که له م شایى و گوڤه ندانه دا به نار ده هینرین بریتین له ده هۆل و زورنا. نه م دیاردهیه واته نه و جوړه به زم و گوڤه ندانه به هیچ شیوهیه که له نیو تورک و فارسه کاندا به دى ناکرین.

له م روژانه دا زۆربه ی رووناکییر و سیاسه تمه داره کورده کان گوئى رایه لئى ئینگلیزن و دواى پرپیاگه نده ی نه وان که وتوون. میژووی خودی بزاقى نه ته وهیى کورد و لایه نگرکردنى ئینگلیز له مه سه له ی سهریه خووی کوردستان، ده توان هویه کانی نه م هه لویسته ی کوردمان بو روون بکه نه وه. بیرى سهریه خووی کوردستان به توندی لای کورد په ره ی سه ند و به هوى نه و رژیمه ناسیونالیستییه وه که تورکه لاوه کان له ده ولته ی ئوسمانیدا دایانمه رزاند. دواى نه وه ی کۆمه له ی یه کیته ی و پیشکه وتن (ئیتحاد و ته ره قى) ده سه لاتى له و ده ولته دا گرته ده ست (١٦). ره گه زپه رستى نه م رژیمه به تایبه تى له بواری په روه رده و فیگرندا به زه قى خو ی ده نواند. لیته دا ده توانین بلین که سیاسه تى نه ته وه په رستى و پان تورکیى تورکه لاوه کان به تایبه تى له قوتابخانه و فیگره کاندا بووه به هوى په ره سه ندنى بزاقى نه ته وه یى کورده لاوه کان (١٧). چونکه بهر په رچدانه وه و رووبه روو بوونه وه ی نه و سیاسه ته به هه مان جوړه سه تى نه ته وه یى توندی له لای کورد و عه رب و نه رناوت [ئه لبانى.ج] و گه لانی تری ده ولته ی ئوسمانى هینایه جۆش (١٨).

ۋەكۈۈ دەزانىن پروگرامەكانى خويندن لە ھەموو فيرگەكانى
توركيدا تا شۆپشى سالى ۱۹۰۸ لەسەر بناغەى ئاينى ئىسلام و
شەرىعەت دارىژرابوون و بىروباۋەرى ئىسلامى و يەكيتى ئۆسمانى
بالى بەسەر ھەموو لايەنەكانى خويندنا گرتىبوۋە. بىرى ئىسلامەتى
بالادەست لە دەولەتى ئۆسمانىدا مەسەلەى جياۋازىي نەتەۋەيى لەنيو
گەلانى ئەو دەولەتەدا بەتوندى رەتدەكردەۋە و ھەولى دەدا ئەو گەلانى
لە ئوممەتى ئىسلاميدا يەكبخات (لەژىر دروشمى يەكيتى ئۆسمانى يا
پان ئۆسمانىزىمدا.ج].

ئىسلامەتى چەككى بەھىز بوو بەدەست دەروازەى بالاۋە بۆ
چەسپاندىنى دەسەلاتى سولتان بەسەرگەلانى ئىمپراتورىيى ئۆسمانىدا.
ھەرۋەھا بىروباۋەرى ئىسلامەتى چەككى كاريگەر بوو بۆ
سەركۈتكردن و لەنيۋىردنى ھەر ئىدىيولۇژىيەكى نەتەۋەيى و
جوداخۋازى. كورد چ كۆچەر چ نىشتەجى كە لە ولاتىكى چاييدا
دەژى و بەھۆى نەبوونى رىگاۋبانەۋە ئەك تەنھا لە جىھانى دەرەۋە،
بەلكوۋ لە دەۋرۋەرى خودى خويشى دابرابوو، ھىچ تىروانىنىكى
ئەۋتۆى دەرۋارەى نەتەۋە و دەسەلات و دەزگاي دەولەتى نەبوو. تەنھا
خەلىفەى موسولمانان واتە سولتانى تورك ئەو ھىماۋ سىمبۆلە بوو كە
مروقى كوردى بە جىھانى توركىيەۋە گرى دەدا.

لاۋانى كورد كە لە فيرگەكانى ئەستەموول دەيانخويند و لەو
دەۋرۋەردەدا لە خويندن دەبوونەۋە، زەمىنەيەكى چاك بوون بۆ چاندنى
بىروباۋەرى ئىسلامەتى كە ھەموو بۋارەكانى خويندنى گرتىبوۋە.
خويندكارانى قوتابخانەكانى ئەستەموول، گرنگ نەبوو رۆلەى چە

گەلینکن، وەکوو موسولمانیکی بیر وشك خویندنیان تەواو دەکرد و باوەریان بەوە قایم بوو کە پیغەمبەری موسولمانان دەتوانی هەموو قانون و زاگوئە سروشتییەکان تێک بدا بۆ سزادانی بی‌باوەران. هەروەها بە لای ئەوانەو هێچ زانستیک ناتوانی بەبی ئایین و لە دەروەدی ئایین هەبوونی خۆی بیاریزی. ئەو رووناکییە کەمانە ی کە باوەریان بە هەبوونی نەتەو و جیاوازیی نەتەویی هەبوو، نەیانده‌وێرا بەره‌ئەستیی و دژایەتی داب و نەری و یاسا باوەکانی سەردەم بکەن و لێی لادەن.

لە سەردەمی فەرمانڕەوایی کۆمەڵەی یەکییتی و پیشکەوتندا بنکە ی سیاسەتی دەسەڵاتداریی تورکیا لە رەگ و ریشەو گۆرا. ئەم گۆرانکارییە یەکسەر و پیش هەموو بواریک لە قوتابخانە و فێرگەکاندا رەنگیدا، چونکە قوتابخانەکان کرانە چەکی کارێگر بۆ بلاکردنەوێ بیروباوەری نەتەو پەرەستی و پانتورکییتی. بۆ چەسپاندنی بیروباوەر و دەسەڵاتی خۆیان، تورکە لاوەکان کۆمەڵی خانە ی مامۆستایان بۆ پیگەیانندی مامۆستایان دامەزراند و تەنها تورک و ئەندامانی ریکخواوەکی خۆیانیان تیدا وەرەگرت (١٩).

ئەم فێرگە دەستە یە کادیریان پیگەیاندا کە بە شیوێ یەکی تەکنیکی نامادە کرابوون و ببوونە مامۆستا لە قوتابخانە و دەزگاکانی فێرکردندا. ئیدیۆلۆژیای نەتەو پەرەستی و تورکچیی زالبوو بەسەر پرۆگرامەکانی ئەم فێرگەندا. نامانج و دروشمی سەرەکی فێرکردن و راهینان لەو سەردەمدا لەویدا بوو کە هەموو موسولمانانی دەوڵەتی ئۆسمانی بکری بە تورک. دەرچووانی ئەو فێرگە بزا فیککی پەرەورده و

راھبئانیان دەست پئیکرد. ئەم کارەشیان بە رۆحیکی نەتەو پەرەستییەو بەرپۆ دەبرد و وەچەییەکی رەگەز پەرەستیان بۆ تورکە لاوەکان پینگەیاندا، کە ئامادە بوون دەست بە چەك بیری تورکایەتی بیاریژن و لە دژی گەلانی ناتورک جەنگن. بەهۆی ئەم سیاسەتەو و بۆ بەرپەچدانەوێ بیروباوهری نەتەوویی لەنیو رۆلەکانی گەلانی ناتورکی دەروازەیی بالادا ئەم هەستە پەرهی سەند و تەشەنەیی کرد.

هەر بەو شیوەییەش بزاقی نەتەوویی کوردە لاوەکان گەشەیی کرد. ئامانجی سەرەکی ئەم بزاقەش لەویدا بوو کە کورد رزگار بکات لە چەوسانەوێ تورک. ئینگلیزەکان هەولێکی زۆریان داو و دەدەن بیروباوهری جیا بوونەو و خەباتی ئازادیخوازی کورد بۆ بەدیھێنانی ئامانجەکانی خۆیان بەکار بێنن. بەو شیوەیە دەتوانین بڵێن سیاسەتی رەگەز پەرەستی تورکە لاوەکان لەلایەکەو و پرۆپاگەندە و هەولی ئازانە ئینگلیزەکان لەلایەکی ترەو، ئەو ھۆکار و فاکتەرە بوون کە کۆمیتەکانی سەر بەخوویی کوردیان ھێنایە کایەو. ئەم کۆمیتانە لە سەرەتادا تەنھا دەرچوانی فیرگەکانی ئەستەموول و کوردە رووناکبیرەکانیان لە ریزەکانی خۆیاندا کۆدەکردنەو. ئەم لاوانە ھەولیان دەدا مافی ئۆتۆنۆمی بۆ گەلی کورد لە چوارچێوەی تورکیادا وەدەست بێنن. ئەم بزاقە لەگەڵ گەرگرتنی ئاگری شەری جیھانیدا تەشەنەیی کرد (٢٠). بەلام بەرھەڵستی توندی تورکە لاوەکان و ریکخراوی "تورک ئوجاغی" (٢١) کە چەکی سەرەکی پرۆپاگەندەیی تورکە لاوەکان بوو بۆ بلاوکردنەوێ بیروباوهری پانتورکییتی لە ولاتانی تری رۆژھەڵاتدا، کوردی ناچار کرد پەنا ببەنە بەرخەباتی نھینی و

له‌دواييدا پالى پيوه‌نان خويان بخه‌نه ناميزى ئينگليزه‌وه، كه لافى پاريزگارى مافى گهلانى چه‌وساوه ليدده‌دن.

داوى بلا‌وبونه‌وى چوارده به‌نده‌كه‌ى ويلسن، كورده‌لاوه‌كان سه‌رله‌نوئى ده‌نگيان بلند كرده‌وه و هاتنه‌وه سه‌ر شانوى چالاكى سياسى و كومه‌له و ريگخراويان دامه‌زrand و داواى سه‌ربه‌خويى كورديان كرد. هر له‌وكاته‌دا بوو چه‌ند كوميتته و كومه‌له‌يه‌كى كورد له نه‌سته‌موول ده‌ستيان به‌ خبات و چالاكى سياسى كرد. به‌نيوبانگ‌ترينى نه‌و كومه‌ل و ريگخراوانه، كومه‌له‌ى پيش‌خستنى كوردستان (كوردستان تعالى جمعيتى) (٢٢) و كومه‌له‌ى ئازادى كوردستان (استقلال كوردستان جمعيتى) (٢٣).

هه‌روه‌ها كورده لاوه‌كان بو بلا‌وكردنه‌وى بير و بوچوونه‌كانيان چه‌ند روژنامه‌يه‌كيان به‌ كوردى بلا‌وكرده‌وه وه‌كوو ژين (٢٤) و كوردستان (٢٥). نه‌مه بي‌جگه له هه‌ندى ناميلكه و ديوانى شيعر و نه‌ده‌بياتى كورد. شاينى باسه‌كه له رابردودا نووسين و بلا‌وكردنه‌وه به‌ زمانى كوردى له توركييا قه‌ده‌غه بوون.

له‌م روژانه‌دا چوار ريبازى سه‌ره‌كى له بزافى كوردا به‌دى ده‌كرين. هه‌ريه‌كى له‌و ريبازانه نوينه‌رايه‌تى گروپى ده‌كات وهه‌ول ده‌دا به‌رژه‌وه‌ندييه‌كاني نه‌و گروپه‌ بياريزى. نوينه‌رانى ريبازى يه‌كه‌مين رووناك‌بيرانى كوردن كه داواى رزگار كردن و سه‌ربه‌خويى ته‌واوى كوردستان ده‌كه‌ن. گروپى دووه‌مين له‌و سياسه‌تمه‌داره كوردانه پيكدى كه هه‌ول ده‌دن مافى ئوتونومى بو كوردستان له چوارچيوه‌ى توركيادا وه‌ده‌ست بينن و له‌ژيئر ئالاي توركيادا بميننه‌وه و به‌وه قايلن كه زمانى

تورکی زمانی ره سمی بی له کوردستاندا. ئەمانه به ژماره گەلی که من. رێبازی سییه مینیش لهو سیاسه تمه داره کوردانه پیکهاتوه که داوای دامه زانندی دهوله تیکی سه ره به خۆی کوردییان له ژێر چاودیری و پارێزگاری ئێراندا ده کرد. ته نانه ته هندی له هه لگرانی ئەم بیرو که یه له گه ل ئەوه دا بوون که هه مان ئالای ئێران بکری به ئالای ئەو دهوله ته کوردیه، له کاتی که هه ندیکی تریان ته نها ده یانویست هه ندی گوپانگاری له ئالاکه ی ئێراندا بکه ن وه کوو ئەوه ی ته نها خۆریکی تیدا به یلنه وه. چه ند سه رکرده یه کی ده سه لاتداری کورد که رۆلێکی دیاریان له کاروباری دیپلوماتیدا هه بوو له ریزه کانی ئەم گروپه دان. سه رکرده ی ئەم رێبازه شه ریف پاشا بوو که گەلی پله و پایه ی بڵندی له دهن گاکانی ده روزه ی بالادا بینوه و سه رۆکی شان دی تورکیا بوو له کۆنفرانسی فیرساید، هه ر له ویش ده سستی له نوینه رایه تی تورکیا هه لگرت و خۆی به نوینه ری کوردستان به به شدارانی کۆنفرانسه که راگه یاند. هه ر له و کاته شدا شه ریف پاشا وتووێژ له گه ل وه زیری ده ره وه ی ئێراندا (مشاور الممالک) لهو باره یه وه ده کرد. به لām ئەندامانی سه ر به ئینگلیزی کابینه ی وه زیرانی ئێران دژی ئەو بۆچوونه و گفتو گوکانیش بوون. گروپی چواره مینیش لهو سیاسه تمه داره کوردانه پیکده هات که داوای کوردستانیکی سه ره به خۆ و خاوه ن ئالای تایبه ت به خۆیان ده کرد که زمانی فره میشی زمانی کوردی بی به لām له ژێر چاوه دیری و مه نداتی ئینگلیزدا بی. ئەندامانی ئەم گروپه گەلی سه رکرده ی نیودار و سه رۆک هۆزیان تیدا بوو، وه کوو شیخ عه بدولقادر که ئیستا دژی ئینگلیزه و سه رکرده یه تی بزاقی کوردان له باکووری کوردستاندا

دهكات. ههروهه پیاوی وهکوو موستهفا پاشای کوردی و گهلیکی تر له نیودارانی کورد له ریزی ئەم گروپه‌دا چالاکێ ده‌نوێژن.

ئەم ریباز و کۆمه‌لانه کورده لاوه روشنبیره‌کانیان له ریزه‌کانی خۆیاندا کۆکردۆته‌وه، به‌تایبه‌تی ئەوانه‌ی له شاری ئەسته‌موول ده‌ژین، چونکه له خودی کوردستاندا بزافی نه‌ته‌وه‌یی کورد له پیش شه‌ری جیهانییه‌وه له‌لایه‌ن ئاژانه ئینگلیزه‌کانه‌وه جۆش ده‌دری که به‌نیوبانگترین و چالاکترینیان میجر سۆنه. ئەم کابرایه‌ چه‌ند سالیکی له ئێراندا بردۆته‌ سه‌ر و فارسی به‌ ره‌وانی ده‌ژانی. میجر سۆن له گهرمه‌ی بزافی تورکه‌ لاوه‌کاندا خۆی کرد به‌ کوردستاندا له‌ژێر نیوی بازرگانیکی ئێرانیدا به‌نیوی حاجی عه‌لی شیرازی (٢٦) و له‌ نیوچه‌ی گوڵعه‌نهر (٢٧) که‌ تورکه‌کان پیتی ده‌لێن هه‌له‌بجه، باری لی خست.

گوڵعه‌نهر یا گوڵعه‌مبه‌ر مه‌لێه‌ندی خێلی گهره‌ی جافه‌ که‌ ژماره‌ی ئەندامانی ده‌گاته‌ هه‌شت هه‌زار مرۆڤ. میجر سۆن میوانی مه‌حمود پاشای جاف بوو که‌ ته‌نها سه‌رۆک و خاوه‌ن ده‌سه‌لات و پایه‌به‌رزی ئەم خێله‌یه. دوا‌ی ئەوه‌ی میجر سۆن پله‌ و پایه‌یه‌کی به‌رزی له‌نیو جافه‌کاندا به‌ده‌ست هێناو په‌یوه‌ندی له‌گه‌ڵ پیاوماقوول و دوربینه‌کانیاندا به‌ست و بوو به‌ جیگه‌ی باوه‌ر و متمانه‌یان، که‌وته‌ ریکخستنی بزوتنه‌وه‌ی لاوه‌ کورده‌کان. هه‌ر دوا‌ی داگیرکردنی به‌غدا له‌لایه‌ن سوپای ئینگلیزه‌وه، میجر سۆن ده‌ستی کرده‌ بلاوکردنه‌وه‌ی رۆژنامه‌ی "تێگه‌یشتنی راستی" (٢٨) به‌ زاراوه‌ی کورده‌کانی باشووری کوردستان. ئەم رۆژنامه‌یه‌ له‌ کوردستاندا ده‌نگی دابوه‌وه‌ و رۆلیکی گهره‌ی له‌ بزواندنی هه‌ستی نه‌ته‌وه‌یی کوردا ده‌بینی.

رۆژنامەى "تىگەيشتنى راستى" زۆر زىرەكانە ئامادە دەكراو
 شارەزايىيەكى باشى لە ھەست و نەست و بارى دەروونىي كورددا
 ھەبوو. رۆژنامە كوردىيەكانى ئەستەموول ئەياندەتوانى ئەو رۆلە
 بگيرن كە رۆژنامەكەى ميجەر سۆن دەيگير. چونكە ئەودندەى ئەو
 زانىارى و ھەوال و بەلگەى دەست دەكەوت، كوردە لاوەكان
 خەونيشيان پيۆە نەدەبينى، بۆيەكا چالاكى و زانىارىيەكانى ئەمان لە
 ھەوالە گشتىيەكان و دەزگا ئاوالەكان بەولاوە تينەدەپەرپين.

سۆن لە رۆژنامەكەيدا ميژووى بزوتنەوہى كوردى ليكدەدايەوہ و
 گەلى نموونە و بەلگەى لەبارەى سياسەتى توندوتيز و بىبەزىيانەى
 توركەوہ بەرامبەر بە كورد دەھيئاىوہ و تۆمار دەكرد. ھەروہا وتار و
 باسى دەربارەى ميژووى كورد و كوردستان و نيودارانى كورد،
 بەتايبەتى ئەوانەى بە دەستى تورك لەنيوبراون، بلاودەكردەوہ.
 ھەروہا باس و خواسى ھەول و تەقەلا ميژووييەكانى خيل و ھۆزە
 كوردەكانى دەخستە پيش خوينەران، بەتايبەتى باسى ئەو ھەولانەى
 ئەو ھۆزانە دەياندا بۆ رزگاربوون لە باج و سەرانەى دەولەت.

ليژەدا ئەوہشى لەبەر نەدەكرد بۆ خوينەرانى باسى ئەو ھيرشە
 سەركوتكەرانەى توركيش بگيرپتەوہ كە دەكرانە سەر ئەو ھۆزانە لە
 نيۆچە جۆربەجۆرەكانى كوردستاندا. ھەموونەو لايەنانە زۆر
 شارەزايانە بە گەلى بەلگە و نموونەى زەقەوہ دەخرانە پيش
 خوينەرانى رۆژنامەكە وەكوو ميژووى بزوتنەوہى ئازادىخوازىي گەلى
 كورد. ئا بەم شيۆەيە ميجەر سۆن ئەوبزاقەى پيگەياند كە ئەورپو داواى
 سەربەخويى كوردستان دەكات لەژيەر چاوەديرى و مەنداتى ئينگليزدا.

سهره‌لدانی بزاقی نیشتمانیی له ئەنادۆلا و ههول و ته‌قه‌لای
 ئینگلیز بۆ به‌کاره‌ینانی خێله کورده‌کان له‌دژی بزاقی که‌مالیه‌کان،
 ده‌گه‌رینه‌وه بۆ ئەو سهرده‌مه. به‌لام که‌مالیه‌کان به‌سهر کورده‌کاندا
 سه‌رکه‌وتن و په‌یمانان له‌گه‌دا به‌ستن و به‌م شیوه‌یه‌ په‌یوه‌ندی نیوان
 هه‌ردوولا سهرده‌میکی ناشتی به‌خویه‌وه بینی. به‌هۆی بزاقی
 که‌مالیه‌کانه‌وه هه‌موو په‌یوه‌ندییه‌کانی ریک‌خراوه کوردیه‌یه‌کانی
 ئەسته‌موول له‌گه‌ل بزوتنه‌وه‌ی کوردا له‌ خودی کوردستاندا بچران،
 چونکه که‌مالیه‌کان ده‌ستیان به‌سهر ئەو پۆستانه‌دا ده‌گرت که له
 ئەسته‌مووله‌وه ده‌هاتن و له‌نیویان ده‌بردن. به‌م شیوه‌یه‌ هه‌وال و
 ئاگادارییه‌کان نه‌ده‌گه‌یشتنه ده‌ستی کورده لاوه‌کان. ریک‌خراوه
 کوردیه‌یه‌کان ته‌نها له‌و نیوچانه‌ی له‌لایه‌ن ئینگلیزه‌وه داگیر کرابوون،
 ده‌یان‌توانی هه‌ندی چالاکی بنوێنن. ئەم باره‌ش ریک‌گه‌ی بۆ ئینگلیز
 خۆش ده‌کرد بۆ ئەوه‌ی به‌یه‌کجاری کۆنترۆلی بزوتنه‌وه‌که بکه‌ن و
 ده‌ست بگرن به‌سه‌ریا. گه‌لی له‌ کورده لاوه‌کان که نه‌یان‌ده‌ویست له‌ته‌ک
 ئینگلیزا هاوکاری بکه‌ن، ولاتیان به‌جیه‌یش و روویان کرده هه‌نده‌ران.
 به‌م شیوه‌یه‌ بزاقی کوردستانی باکوور ریک‌گه‌یه‌کی تایبه‌تی گرت به‌ر.
 به‌لام دیپلوماته ئینگلیزه‌کان له‌ هه‌ول و ته‌قه‌لای خۆیان نه‌که‌وتوون
 له‌پیناوی به‌کاره‌ینانی ئەو بزاقه‌دا بۆ وه‌دییه‌نانی ئامانجه‌کانی خۆیان.
 گرنگترین ئەو ئامانجه‌نیش هه‌لبه‌ته چه‌سپاندنی ده‌سه‌لاتی بریتانیایه
 له‌ باکووری میسۆپۆتامیادا. ئینگلیزه‌کان له‌ کوردستانیش په‌نایان
 ده‌برده‌به‌ر هه‌مان سیاسه‌ت که ده‌سه‌لاتیانان له‌ میسۆپۆتامیادا پنی
 پاراستبوو، به‌لام باری کورده‌واری و دوژمنایه‌تی و ململانیی هۆزه‌کان

وجياوازی و ناکۆکی بەرزەوهندییهکانی گروپە جۆزبەجۆزەکان،
 ئینگلیزیان ناچار کرد چەندین جار سیاسەتیان لە کوردستاندا بگۆڕن
 و ھەر جارەى پشت بە گرووپێک ببەستن و لایەنگیری لە رێبازی بکەن.
 بارى کۆمەڵایەتى کورد و پایە و دەسەلاتى مەزنى سەرۆک ھۆز و
 پیاوھ ئاینیەکان لە کۆمەڵگای باوکسالاریدا و ناکۆکی و دوژمنایەتى
 ھەمیشەیی خێل و تیرەکان، جگە لە ئابووری ھەمیشە گۆڤاوی ھۆزە
 کۆچەرەکان، ھەموو ئەمانە ھەلى باشیان بۆ ئینگلیز رەخساندووە.
 لەبەر ئەو ھۆیانە سیاسەتى ئینگلیز دەتوانی بە ئاسانى کار بکاتە سەر
 دروستکردنى کۆمەڵە و گروپی جیاواز و پێگەیاندى سیاسەتمەدارى
 گۆڤرايەل و لایەنگر و، تەنھەت کارکردنە سەر رەوتى بزافى کوردیش.
 بۆيەکا دەبى ئەک تەنھا لەگەڵ بارى ئابوورى و کۆمەڵایەتى کوردا ئاشنا
 بین، بەلکۆ دەبى زانیارى باشمان لەبارەى سیاسەتمەدار و گروپە
 سیاسییەکانى کوردیشەو ھەبى. ھەرەھا دەبى بزائین نوینەرایەتى
 کام ھۆز و خێل و تیرە دەکەن و بەرزەوھندى کى دەپاریزن. بۆ ئەم
 مەبەستە وا لە خوارەو ھەندى زانیارى دەربارەى ئەو سەرکردە
 کوردانە کە ئەمڕۆ لە کوردستاندا رۆلى سەرەکی دەبینن، دەخەینە بەر
 دەستى خوینەرەن و ھەول دەدەین چالاکییەکانیان ھەلبەسەنگێنین.
 ناوچەکانى باشوورى کوردستانى تورکيا (مەبەستى باشوورى
 کوردستانى ئەوروپە.ج) کە ئەمڕۆ لەلایەن ئینگلیزەو داگیرکراون، لە
 دەورى سەید تەھا (٢٩) دوژمنى سەرسەختى تورکيا و دارەدەستى
 ئینگلیز کۆبوونەتەو. نیویانگ و دەسەلاتى سەید تەھا گەلى ناحەزى
 بۆیان دروست کرد کە بەھێزترینیان شیخ عەبدولقادەر (٣٠). شیخ

عەبدولقادر خۆی بە یەكخەری كوردستانی باكور دادەنێ و پەيوەندییەکی بەهێزی لە گەل كەمالییەكاندا هەیە. بەهۆی پیلانەكانی شیخ عەبدولقادرەوە حكومەتی تورك كەوتە راوانانی سەید تەها و چەند جارێك لە كاتی خۆیدا لە زیندانی توند كرد و بۆ ئەستەموونی دوور خستەوه.

سەید تەها لەنیو كوردا گەلی پایەدار و بەنیویانگە. دەسەڵاتدارانی تورك كە یەكەم جار ویستیان دەستگیری بكەن، دوو سەد جەندرمەیان بۆ ئەو مەبەستە ئاردە سەری. بەلام كوردەكان كاتی زانییان سەید تەها گیراوه، هێرشیان برده سەر جەندرمەیی تورك و سەید تەهایان رزگار كرد. ئەوجا فرمانڕەوایی تورك پڕیاریان دا پەنا بێهە بەر فەرفیل و چوارسەد جەندرمەیان بۆ دەستگیرکردنی رهوانەیی شەمەدیان كرد. ئەمجارەش دواي دیلكردنی سەید تەها، لایەنگرانی هەولیان دا رزگاری بكەن و دەوری هێزەكەیی دەولەتیان گرت. بەلام سەركردهی ئەو هێزە هەپەشەیی ئەو دەوی لێكردن كە ئەگەر یەك تەقە لە هێزەكەیی بكەری، ئەوا یەكسەر ئەو بە دەستی خۆی سەید تەها دەكوژی. دواي ئەم هەپەشەو گوپەشەییە سەید تەها داوای لە پیاوێكانی خۆی كرد ئارام بگرن و بلاوێ لێبکەن. یەكسەر بە گیراوی برا بۆ مووسل.

بە گرتنی سەید تەها ئاژاوه و بگهرو بەرده لەنیو كوردەكانا زیاتر پەرهی سەند، بۆیەكا والی مووسل ناچار بوو ئازادی بكاو بینیریتهوه بۆ كوردستان. ئەم راوانان و ئەزیه‌تدانهی سەید تەها لەلایەن توركەوه، وای لێكرد ببیتە دوژمنیكی سەرسەختی دەسەلاتی تورك. ئینگلیزەكان كە ئاگایان لەم بگهرو بەردهیە هەبوو و لەم رووداوانەیی دوايیدا بە

باشی که لکیان له دوژمنایه تی سەید تەها لە گەل تورکەکاندا بو
 بەرژەوهندی خۆیان وەرگرت. هەر لەم کاتەشدا بوو ئینگلیزەکان
 یارمەتی سمکۆیان (٣١) دەدا و لایەنگرییان لە هێرشەکانی دژی
 حکومەتی ئێران دەکرد. سمکۆ دەیویست حکومەتیکی کوردی
 سەربەخۆ له باکووری کوردستاندا دابمەرزینی (٣٢). سەید تەها پەیتا
 پەیتا لەنیوان سمکۆ و فەرماندە لەشکری ئینگلیزدا هاتوچۆی دەکرد
 و پەيوەندییەکانی نیوان هەردوولای بەتین دەکرد و چەک و یارمەتی له
 بەغداوه بوو سمکۆ و هەڤالانی دەهینا. لەم رۆژانەدا سەید تەها چالاکانە
 لەدژی کەمالییەکان وەستاوه و بوو تە کۆسپێک له رێگە ی
 بلۆککردنەوهی دەسەلاتیاندا لەناوچە ی پر له نەوتی مووسڵدا.

یەکی لەسەرکردە بە نیو بانگەکانی تری کورد شیخ مەحمودی
 کۆپرەزای کاک ئەحمەدی شیخ، کە یەکیک له سەیدە بە نیو بانگەکانی
 بەرزەنجیە وەرچەلەکی خۆیان دەبەنەوه سەر ئیمام عەلی و فاتیمە ی ژنی
 و لای سوننە و یەش ریزیکی زۆریان هەیه. شیخ مەحمود کۆپی سەید
 رەسوولە و دەسەلاتیکی زۆری له هەموو ناوچە ی شارەزوردا هەیه (٣٣).
 ئەم ناوچە یە گولەنەر و سلیمانی تاوەکوو کەرکوک دەگرێتەوه. شیخ
 مەحمود لەنیو کوردەکاندا ریز و پایە یەکی یەگجار گەورە ی هەیه و بە
 پیاویکی پیروزی دادەنێن. میژووی بنەمالە ی شیخ مەحمود هۆی ناحەزی
 و دوژمنایە تییان بەرامبەر بە دەسەلاتدارانی تورکیا روون دەکاتەوه.
 حکومەتی تورک کە بە چاویکی پر له گومانیوه دەروانیته بزاڤی نەتەوهیی
 کورد، هەمیشە مەترسی له دەسەلات و نیو بانگی ئەم بنەمالە یە هەبوو
 هەولی داوه هیژ و نیو بانگ و دەسەلاتیان لەنیو کوردەکاندا کەم بکاتەوه.

بۇ بەدىھىيىتى ئىم ئامانجەش پەنارى بىردۆتە يەر پىلان و فروفىئە باۋەكانى رۆژھەلات. سەيد رەسول (راستىيەكەى شىخ سەئىدە.ج) و چل كەس لە خزم و كەس و كار و دەست و پىۋەندەكانى راگويزرانەۋە بۇ مووسل و رىكەيان پىئەدرا بگەپىئەۋە بۇ سلىمانى. دەسەلاتدارانى تورك نەياندەۋىرا بە ئاشكرا و راشكاۋەيى دژى يەنەمالەى شىخ مەحمود بوەستى، بۇيەكا بىرارىيان دا ئازاۋەيك لەنىۋان ئەمان و دانىشتۋە غەربەكانى شارى مووسلا بىنتەۋە.

له گەل ئهوهی ئهوه گهرهکهی بۆ نیشتهجیبوونی شیخ سهعید و دهسته و دایه ره که ی تهرخان کرابوو، له لایه ن هیژیکی پاسه وانی تایبه تییه وه ده پارێزرا، له کاتی ئاژاوه که ی ئهم پاسه وانه نه ک ته نه ا شیخ و پیاوه کانیان نه پاراست به لکوو دایانه پال عه ره به کان. له ئه نجامی ئهم کاره ساته دا هه موو کورده کان کوژران و خه یزانه که ی شیخیش به ر ئهم کو مه لکوژییه که وت. له م کاره ساته دا ته نه ا شیخ مه حموود که ته مه نی ده سال بوو له گه ل یه کی ک له خزه م کانیای خوی گه یانده وه کورده ستان (٣٤). ئهم کو مه لکوژییه ی شیخ سهعید و هه قالا نی توو په یی و بیزارییه کی بی ئه ندازه ی له سه رانه سهری کورده ستاندا ته قانده وه و کورده کان سویندی ئه وه یان خوارد که هه موو دانیش توانی مووسل له نیویه رن و گه مارۆی ئه و شارهیان دا. به لام حکومه تی تورکیا سوپایه کی زۆری ئارده مووسل و که وته نیوان هه ردوو لاوه و توانی کورده کان ه یور بکاته وه.

شیخ مەحمود بە خۆیشی گەلی جەزەبەیی بە دەست تورکەوێ چێژا
بوو. لە گەڵ ئەوێ شەدا لە کاتی شەری جیهانییدا بە هەزار سوارەوێ لە

دهریش و موریده‌کانی چووه به‌ره‌کانی شهر له سووریا له دژی سوپای فره‌نسی ده‌جەنگی و یارمه‌تییه‌کی گه‌وره‌ی سوپای تورکی ده‌دا (۳۵). شیخ مه‌حمود له‌و شهرده‌دا وه‌کوو رابه‌ریکی موسولمان له دژی گاوران ده‌جەنگی و هانی خه‌لکی ده‌دا له دژی بی‌باوه‌ران به‌شداری له "جه‌نگی پیروژ" دا بکه‌ن و ئیسلام پیاریزن. لی‌ره‌شدا کی‌شه و ئالۆزی له‌نیوان شیخ مه‌حمود و فره‌مانده‌ی سوپای شه‌شه‌می تورکدا سه‌ریان هه‌لدا، کاتی داوا له شیخ مه‌حمود کرا بجیته شاری مووسل، به‌لام شیخ قایل نه‌بوو بجیته نه‌و شاره‌ی که باوکی تییدا به‌و شیوه‌ درنده‌یه کوژا. دوبه‌دوای ئەمه شیخ له سلیمانی ده‌ستگیر کرا به یاخیبوون له جییه‌جی‌کردنی فره‌مانی سوپای تورک گونا‌ه‌بار کرا له زیندانی مووسل تاوه‌کوو به‌هاری سالی ۱۹۱۷ قایم کرا.

کاتی ئینگلیزه‌کان دوا‌ی داگیرکردنی به‌غدا به‌ره‌و مووسل هه‌لکشان و له‌بهر نه‌وه‌ی تاکتیکی نه‌و ده‌مه‌یان نه‌وه بوو پشتگیری له بزاقی عه‌ره‌به‌کان له‌دژی تورک بکه‌ن، بۆ فره‌مانده‌ی سوپای شه‌شه‌می تورکیش عه‌لی ئیحسان پاشا ئاشکرا بوو که عه‌ره‌بی دانیشتووی مووسل پیشوازی له ئینگلیز ده‌که‌ن و هیوا‌ی تورک له مووسلدا نه‌ماوه، نه‌و کاته‌ پریری دا په‌نا بباته به‌ر کو‌رد. بۆ ئەم مه‌به‌سته شیخ مه‌حمودی له زیندان ئازاد کرد و به هه‌موو شیوه‌یه‌که‌ دلنه‌وا‌یی دایه‌وه و پیشنیاری بۆ کرد بجیته‌وه سلیمانی و هی‌زه‌کانی دژ به ئینگلیز کۆ بکاته‌وه و سه‌رکرا‌دایه‌تی به‌ره‌هه‌لستی له‌به‌رامبه‌ر داگیرکه‌ران بکات. دوا‌ی ئەم که‌ین و به‌ینه به ده‌ رۆژ سوپای ئینگلیز شاری مووسلی داگیر کرد. شیخ مه‌حمودیش ده‌ستی کرده کو‌ردنه‌وه‌ی هی‌ز و ریک‌خستنی به‌ره‌هه‌لستی دژی ئینگلیز، به‌لام نه‌مان

توانیان زوو دهستگیری بکن و بۆ بهسرهی دوور بخهنهوه و بۆ ماوهی دوو سالی رهبع لهوی له قهلایه کدا زیندانیان کرد (۳۶).

کاتی پلانی دامه‌زاندنی کوردستانیکی سه‌به‌خۆی یه‌گرتوو به سه‌روکایه‌تی سمایل ئاغای سه‌مکو که ئینگلیزه‌کان هه‌ولیان بو دهدا سه‌ری نه‌گرت، جاریکی تر شیخ مه‌حموودیان له‌ زیندان ئازاد کرد و ناردیانه‌وه بو کوردستان و له‌ شاری سلیمانی هه‌ر به‌ خۆیان کردیانه‌وه به‌ مه‌لیکی کوردستان (۳۷).

فەرماندەى سوپاى ئىنگلىز بەتەما بوو كوردستانى سەر بەخۇ دژى
كەمالىيەكان بەكارىيىنى، بەلام شىخ مەحمود قايىل نەبوو پلانەكانى
ئىنگلىز جى بە جى بكا و لە رەشەمىي ۱۹۲۳دا پەيوەندىيەكانى نيوان
هەردوولا تىكچوون و شەوى سى لەسەر چواری مارت شىخ مەحمود
و زۆربەى دانىشتووانى سلىمانى شارىان بەجىيەشت و پەنايان برده
بەر سارى داغ (۳۸). كە دەكەويته باكوورى رۆژئاواى سلىمانىيەو.
بەگويرەى هەندى هەوالى تر لە سنوورى ئىران پەريوەتەو و پەناى
بردۆتە بەر ھۆزى ھەوارمان. گفتوگوكانى شىخ مەحمود لەگەل
حكومەتى ئەنقەرەدا لەبارەى ئۆتۆنۇمىيەو بو كوردستان، ھۆيەكى
سەرەكى تىكچوونى پەيوەندىيەكانى بوو لەگەل ئىنگلىز (۳۹). لەم
رۆژانەدا شىخ مەحمود ھەلوئىستى چاوەرپوانىي گرتۆتە بەر و گومان
لەوودا نىە كە كەمالىيەكان دەتوانن بىكەنە ھاوپەيمانىكى دلسۆزى
خۆيان ئەگەر چاويك بخشىننەو بە سياسەتباندا لەمەر دۆزى كورد.

شیخ عہدولقادر کوپہزای شیخ عوبیدولای بہنیوانگہ و بارہگا
ومہلبندی بنہمالہکیان شہمزیان بوو شیخ عوبیدولای ریڑ و

پایە یەکی یەگجار گەورە ی لەنیو کوردەکاندا هەبوو، هەر وەکوو
 پیغەمبەرێک سەیریان دەکرد و زەوی و زاریکی زۆری هەبوو. تورکە
 لاوەکان کە بە گومان و رقەو دەیانپروانی هە هەستیکی نەتەوایی لای
 گەلانی ناتورک، بەو پلەو پایە ی بنەمالە ی شیخ نارەحەت بوون و
 هەولیان دەدا لە هیژ و دەسلاتیان کەم بکەنەو. بۆیە کە شیخ
 عەبدولقادیان لە ئەستەموول نیشتەجێ کەردبوو و لە بزاقی کوردیان
 دا پریبوو. شیخ گەلی پلەو پایە ی بلندی لە دەزگاکانی دەروازە ی بالادا
 پی بەخسرا بوو. لەم سالانە ی دوایدا ئەندامی ئەنجومەنی سینات
 (مەجلیسی ئەعیان) ی عوسمانی بوو. شیخ عەبدولای خزمی
 (راستیەکی کۆری شیخ عەبدولقادر بوو) سەرپەرشتی
 زەوی و زارەکانی لە شەمزیان دەکا و لەسەر داواکاری شیخ عەبدولقادر
 خەباتیکی بی و چان لەدرژی بنەمالە ی سەید تەها دەکا. شایانی باسە
 ململانی و پیشپرکی بنەمالە ی سەید تەها لەگەڵ بنەمالە ی شیخ
 عەبدولقادر لەسەر دەسلەلاتە بەسەر کوردەکاندا. لەم رۆژانەدا
 کە مالییەکان هەول دەدەن نیوبانگ و دەسلەلاتی شیخ عەبدولقادر لە
 باکووری کوردستاندا درژی هەول و تیکۆشانی سەید تەها بەکار بێنن.
 لە سەرکردە نیودارەکانی تری کورد دەبی نیوی شیخ حوسامەدین
 و شیخ نەجمەدینی برایشی بەهین کە دەسلەلاتی ئاینیان بەسەر هەموو
 کوردستاندا دەروا، بەتایبەتی شیخ نەجمەدین کە لای کورد بە
 پیاویکی پیرۆز نیوبانگی رۆیشتو و نیوی شایان لیناوە.
 سمایل ئاغای شکاک سمکۆ هەرچەندە نوێنەری کوردی ئێرانە،
 بەلام هەمیشە رۆلیکی زۆری لە چارەنووسی کوردستانی تورکیادا

بینیوه. سمکۆ له هۆزی شکاکه که له نیوچهکانی نیوان دهریاچهی ورمی و سهلماسهوه تاوهکوو سنوورهکانی تورکیا بلادیوونهتوه. عهلی ئاغای شکاک که دهکاته باپیری سمکۆ به هاوکاری لهگهڵ شیخ عوبهیدولā له دوا سالهکانی فهرمانپهروایی ناسره‌دین شا و لهژێر دروشمی جهنگی پیرۆزدا دژی شیعه، به‌شیکی زۆری نازهربایجانی تاوهکوو ده‌رووبهری شاری ته‌وریز داگیر کرد. ئه‌وهی شایانی باسه داگیرکردنی نازهربایجان هه‌میشه شوینیکی گرنگی له پلانه فراوانخوازی و دوژمنکارییه‌کانی تورکدا هه‌بوه. دواي خه‌باتیکی سه‌خت دژی حکومه‌تی ئێران عه‌لی ئاغا گیرا و له‌سێداره درا. چاره‌نووسی جافه‌ر ئاغای باوکی سمکۆ و برا گه‌وره‌که‌شی هه‌ر به هه‌مان شێوه بوو و هه‌ردوکیان سه‌ریان تێدا چوو. هه‌ر ئهم رووداوانه بۆ خۆیان به‌س بوون بۆ ئه‌وهی سمکۆ ببی به‌ دوژمنی سه‌رسه‌خت و باوه‌کوشته‌ی ده‌سه‌لاتدارانی ئێران. له ده‌سپیکی شه‌ری جیهانییه‌وه سمکۆ له‌سه‌ر شانۆی رووداوه‌کانی ئه‌و نیوچهیه‌ په‌یدا ده‌بی. له سه‌ره‌تا‌دا له‌گه‌ڵ هێزه‌کانی رووسیادا هاوکاری ده‌کا و دژی تورک ده‌جه‌نگی.

میژووی ئهم رووداو و چالاکیانه زۆر ئالۆزه و مرو‌قه‌ ناتوانی به‌ باشی لییان تێیگات ئه‌گه‌ر کورته‌یه‌کی سیاسه‌تی تورکیا له‌مه‌ر نازهربایجان و پیلانه‌کانی ئه‌لمانیا له‌ کوردستان و هه‌موو ئێران له‌کاتی شه‌ری جیهانی‌دا نه‌خه‌ڕینه به‌رده‌ستی خوینه‌ر. لی‌ره‌دا ته‌نها ئه‌وه‌نده ده‌لێین که تورکیا و ئه‌لمانیا ته‌نانه‌ت پێش ئه‌وه‌ی تورکیا به‌شداری کردنی خۆی له‌و شه‌ره‌دا رابگه‌یه‌نی، هه‌ولیان ده‌دا ئازاوه

لهنیوان خیلهکانی کوردستان و هیزهکانی رووسیا بنینهوه. تورک و نهلمان یهکی له نهتهوه پهرسته ئیرانییهکانیان به نیوی میر حیشمهت دهستنیشان کرد بوو بۆ نهوهی سهرپهرشتی چالاکییهکانی کورد دژ به رووسیا بکات. نهو سیاسهته زیانی دهگهیانده پایه و دهسهلاتی سمکو، بویهکا نهیمیش بریاری دا خوی بداته پال رووسهکان. سمکو سالانی شهرێ جیهانیی به هل زانی بۆ به هیزکردنی دهسهلات و توانای خوی و زوو زوو ههلوێستی دهگوپی و ئهم بهر و نهو بهری دهکرد و ههر جاره‌ی لایهنگیری له لایهک له لاکانی شهر دهکرد و ههمان مهترسی بۆ دوژمنان و هاوپهیمانهکانی پیکدههینا. ههر لهکاتی نهو شهرهشدا بوو پهیهوندی لهگه‌ل ئینگلیزهکاندا پهیدا کرد، چونکه ئینگلیزهکان له ههولێ نهوه‌دا بوون کورد وهکوو کووسپیک راستبکه‌نهوه له‌به‌ردهم بلاویونهوه‌ی دهسهلاتی تورک و نهلماندا له ههموونیوچه‌ی رۆژه‌لاتدا. دوا‌ی به‌رپابوونی شو‌رش له رووسیا و کشانه‌وه‌ی نهو ولاته له شهرێ جیهانی، سمکو سهربه‌خویییهکی ته‌واوی به دهست هینابوو.

لی‌ره‌وه خه‌باتی سمکو له‌درژی حکومه‌تی ئێران ده‌ستی پیکرد. ده‌سه‌لاتدارانی ئێرانی‌ش ههموو هه‌ولیان بۆ نه‌وه بوو که سمکو بخه‌نه ژێر رکیفی خویانه‌وه و به ههر شیوه‌یه‌ک بێ له پایه و ده‌سه‌لاتی که‌م بکه‌نه‌وه. کاتی شو‌رشی که‌مالیه‌کان له تورکیا ده‌ستی پیکرد کو‌مه‌لێ نه‌فسه‌ر و سه‌رباز که نه‌یاند‌ه‌توانی بگه‌رینه‌وه ولاتی خویان له ده‌وری سمکو کو‌ببونه‌وه (٤٠). نه‌و کاته هیزه‌که‌ی سمکو زیاتر له سوپایه‌کی میری ده‌کرد، چونکه نه‌و نه‌فسه‌رانه که ساله‌های سال بوو له ریزی

سوڤادا كاريان دهركد هيزهكاني سمكنويان ريكددهخست و مهشقيان به
 پياوهكاني دهركد و به هوئي پيهوندييه كاني به فهرماندهي سوڤاي
 ئينگليزيشهوه دهيتواني چهك و جبههخانهي باشيان بؤ پهيدا بكات.
 لهو كاتهدا سديد تهها پهيتا پهيتا له بهغداوه تۆپ و تفهنگ و پاره
 و تهناهت راويژكاري ئينگليزيشي دهگهيانده لاي سمكنؤ. ههر لهو
 كاتانهشدا بوو كه هيزهكاني سمكنؤ چهند جاريك بهسهر سوڤاي ئيراندا
 سهركهوتن و گهلي چهك و جبههخانهيان وهچنگ هيئا كه به گويزهي
 ههندي سهرچاوه بريتي بوون له ههشت تۆپهاويژ و چهند چهكيكي
 ئوتومات و سئي ههزار تفهنگ.

ئهم سهركهوتنانه سمكنويان زياتر به هيز كرد و ههر دوا به دواي
 ئهو سهركهوتنانه جاري سهربهخويي كوردستاني داو خوي به مهليكي
 كوردستان راگهياند و ئالاي تايبهتي خوي ههلكرد. ئالاكي سمكنؤ
 بريتي بوو له دوو ئاميري چيائي كه به شيوهي خاچ له يهكيان دابوو و
 لهسهرى نووسرابوو "كوردستاني ئازاد" (٤١). ئهم رووداوانه له
 بههاري سالي ١٩٢٢دا روويان دابوو، بهلام له ئوگست (ئاب)ي ههمان
 سالا سوڤاي ئيران بهسهر هيزهكاني سمكنؤدا سهركهوت و بنكهكهيان
 له "چارهك قهلا" داگير كرد و سمكنؤ به خويشي ناچار كرا پهنا بباته
 بهر كوردستاني توركييا. لهويش ههولئي كوكردنهوهي هوزهكاني
 نيوچهي واني دا، بهلام كه مالييهكان بهرانگاري بوونهوه و ليژهش
 تووشي شكستي هات. بؤ ماوهيهك باس و خواسي سمكنؤ له ئارادا
 نهما، بهلام سهركهوتني ئينگليز له باشووري كوردستاندا كه مالييهكان
 ناچار دهكات بير له دروستكردني بهريهكي كوردى دژ به ئينگليز

بەكەنەو. بۇ بە دېھننى ئو مەبەستەش كەمالىيەكان بېرىيان داوھ
كەككە لە سمكۆ و شېخ مەحمود وەرېگرن. بە گۆنرەى ھەوالەكانى ئەم
داويە سمكۆ لەگەل كەمالىيەكان ئاشت بۆتەو و چالاكىيەكى زۆر
دەنۆنى بە كۆكردنەوھى كوردەكانى باكورى ئىران و رېكخستنى
ھىزەكانيان.

ئەم باسەى ئىمە ئو بەشەى مەسەلەكە ناگىتەو، تەنھا ئەوئەندە
دەلیم كە بزوتنەوھى كوردى توركىا بېگومان كاریكى زۆر دەكاتە سەر
بارى كوردستانى ئىران. ھەوالى دەستكەوتەكانى بزاقى كوردى توركىا
دەكاتە كوردەكانى ئىران و پېشېبىنى و ئاسۆكانى كوردستانىكى
ئۆتۆنۆمى ھىناوېاننىتە جۆش (٤٢). ئەمە لە لایەكەو، لە لایەكى
تريشەو دەسەلاتدارانى ئىران ھەروەكوو جارن ھەول دەدەن چەكى
كوردەكان دامالئ و بېانخانە ژىر ركىفى دەسەلاتى ناوئەندى دەولەتەو
و بەتوندى ھەمووبىرىكى سەربەخۆى كورد سەركوت دەكەن. لەبەر ئەو
ھەمووھۆيانە كوردەكان دواى سمكۆ دەكەون. بزوتنەوھەكى گەلى
ئالۆزى و بگرو بەردەى بۇ ئازەربايجانى ئىران ھىناوئە كايەو.
كوردەكانى ئىران بەپەرۇشەو چاوەروانى ئەو كۆبۆونەوھىە دەكەن كە
بېرارە لە داھاتوودا لە وان بېەستى بۇ راقەكردن و لىكدانەو و
گفتوگۆ دەريارەى دۆزى كورد و داھاتووى ولاتى كوردان، كوردستان.
ھەوالەكان وا رادەگەيەنن كە ھەموو سەركردەكانى بزاقى كورد لەم
كۆبۆونەوھىەدا بەشدار دەبن.

په راویزه کان:

۱- مهبهستی لاهوتی له زاراوې "کوردستانی تورکیا" هه موو
ئهو ناوچه کوردییانهیه که کاتی خوئی له ژیر دسه لاتی دهولهتی
ئوسمانیدا بوونه و له لایه ن دهروزهی بالاوه بهرپوه براونه و ئهو سی
به شهی کوردستان دهگریتهوه که ئهمرؤ لکینراون به تورکیا و عیراق و
سوریاه.

۲- لهم بارهیهوه بهروانه م. پاقلوچیچ، ململانی له سهر ئاسیا و
ئهریقا، که بلاوکراوهکانی کومه لهی زانستی روزه لاتناسی رووسیا،
مؤسکؤ ۱۹۲۳. ل ۷۸-۸۱ به زمانی رووسی (و.ر).

۳- له وه دهچی وهرگیري وتاره که به هه له وتهکانی لاهوتی
وهرگیرایی، چونکه سهرجه می باسه که له گهل ئهم بؤچوونه دا ناگونجی.
لیزه دا مروؤ ناتوانی هوئی راسته قینهی ئهم بؤچوونه سهد دهر سهد
دهستنیشان بکات، چونکه دهقه فارسیه که مان له بهر دهستدا نیه.
رهنگبی مهبهست له وه بی و هکوو له نیو نووسهر بیانیه کاندایاوه که
کورد به دریژی میژوو دهولهتی سهر به خوئی یه کگرتووی خوئی نه بوه.
خو ئه گهر وا نه بی ئهوا گهلی سهره بیرو بؤچوونیکی وا له ولاتیکی
وهکوو رووسیا دا بلاو بکریتهوه، چونکه لهو ولاته دا سهدان
روژه لاتناسی و هکوو ژابا، لیخ، ئه بوقیان، ئیگیازاروؤ، ئه قریانوؤ،
مینورسکی، نیکیتین، گهرده لیفسکی گهلیکی تر دهیان باس و

لیکۆلینه وه یان دهرباره ی کورد و کوردستان تاوه کوو ئه و کاته تۆمار کردبوو و هه موو له سه ر ئه و باوه په یه کبوون که کورد خاوه ن کولتووریک ی ره سه ن و خۆمالیه یه . وادیاره له گهرمه ی شوپشی به لشه ئیکاندا هه موو ئه و به ره مه مه ن پشته گو ی خرابوون و به به ره مه ی سه رده مه ی ئیمپریالیزم و بورژوازی له قه له م دهران و له به رامبه ر ئه و قوتابخانه به نه زمونه ، هه ول دهران قوتابخانه یه کی نو یی رۆژه لاتناسی له چوارچیوه ی بیر ی ده سه لاتدارانی نو یدا بنیات بنری .

٤- شه ره فخان ی بدلیسی له ٢٣ ی شوباتی سالی ١٥٤٣ دا له شارۆچکه ی کریه رودی نزیک شاری قومی ئیراندا هاتۆته دنیاوه ، چونکه باوکی میر شه مه دینی بدلیسی له سالی ١٥٣٥ دا له ژیر گوشاری سولتان سوله یمانی قانونیدا ناچار بووده ست له فه رمانپه وایی بدلیس هه لگر ی و خۆی بداته پال شای سه فه وی که یه کسه ر کردی به فه رمانپه وای کریه رود . شه ره فخان به مندالی سی سالی له کۆشکی شا توهما سبدا برده سه ر و له گه ل میرزاده و زارو یانی ده سه لاتدارانی ئیراندا له قوتابخانه ی کۆشکی شاهانه ده یخویند و گه لی پایه و پله ی بلندی له ئیراندا وه ده سه تهینا ، به لام له سالی ١٥٧٨ گه پرایه وه سه ر ته ختی میریتی بۆ بدلیس و بۆ ماوه ی ده سال له گه ل سولتان مورادی سییه میندا له هه موو هی ره شه کانی ده وه ته ی ئۆسمانی دا بۆ سه ر قه وقاز و ئیران به شداری کرد . له ته مه نی ٥٣ سالی دا ده ستی له ته ختی میریتی بۆ کو په که ی هه لگرت و بۆ خۆی ده ستی کرده نووسینی میژووی کورد . له ١٣ ی ئابی ١٥٩٧ له نووسینی به رگی یه که می کتبه که ی به ننوی "شه ره فنا مه " بووه وه و ده ستی کرده نووسینی

بەرگی دووهمین که نیوی "خاتمه" ی لینا و له ئەیلوولی ۱۵۹۸ تەواوی کرد. تاوەکوو نیستا نازانری شەرفخان کە ی کۆچی دوایی کردوو. یەکیک له ئەوەکانی دەلی لەسالی ۱۶۰۳ / ۱۶۰۴ کۆچی دوایی کردوو. بۆ زانیاری زیاتر له بارە ی شەرفخانی بدلیسی و شەرفنامەو پڕوانە، شەرفخانی بدلیسی، شەرفنامە، هەژار کردوو یە بە کوردی، بەغدا ۱۹۷۳. هەروەها پڕوانە: دکتۆر کەمال مەزھەر ئەحمەد، میژوو، بەغدا ۱۹۸۲.

۵- ئەم بۆچوونە ی لاھووتی له راستییەو دوورە، چونکە بەراوردیکی سەر پێی زمانی کوردی لەگەڵ زمانی تورکی و بە تایبەتی فارسیدا ئەو راستیەمان بە راشکاوییی بۆ دەردەخا، کە زمانی کوردی چەندە زمانیکی پاراو، لەکاتیکیدا وشە و زاراوە ی بیگانه زمانی فارسییان بە دەردیکی خراپ بردو. هەلبەتە نابێ مەوێ ئەو راستییەش له یاد بکات کە هیچ زمانیک له جیھاندا ناتوانی بە داخراوی و داپراوی له تەک دەورووبەردا بژی و گەشە بکات. گومان لەوەدا نیە کە لاھووتی ئەم بیروباوەرە ی لەسەر بناغە ی شیعری شاعیرانی کلاسیکی کورد و نووسینی کوردی چارەکە ی یەکەمی ئەم سەدە یە له لا پەیدا بوو. ئەو کاتە بەکارھێنانی وشە ی فارسی و عەرەبی و تا پلە یەکیش تورکی و تەنانەت شیعەر و ھۆننەو بەو زمانانە و رەچاو کردنی کیش و یاساکانی شیعری عەرەبی و فارسی بەلگە ی رووناکبیری و زانایی بوون، بۆیەکا شیعەرکانیان پەڕن له وشە ی عەرەبی و فارسی.

۶- لێرەشدا لاھووتی کەوتۆتە ھەولەو، چونکە له هیچ سەرچاوە یەکی میژوو ییدا باسی کۆچیکی وا نەکراو، ئەمە له لایەکەو. له لایەکی تریشەو پڕۆسە ی بە شیعە کردنی ئێران بە گشتی

بە بەشىكى كوردى ئىران بە تايىبەتى لە كاتىكى درەنگدا دەستى
 پىكردوۋە و كوردىكى زۆرى عەلەۋىش لە باكوورى كوردستاندا دەژىن.
 بۇ دەستنىشان كوردى سنوۋرەكانى نىۋان توركىا و ئىران تەنھا دياردە
 سىروشتىەكان رەچاۋ دەرگان، بۆيەكا دەبىنن ھەمان ھۆزى كورد
 دابەش كراۋە بەسەر دوو ۋلاتدا و لە پاش شەپرى يەكەمى جىھانىش
 بەسەر سى ۋلاتدا. ھەر لەبەر ئەۋەشە پەيۋەندى توند و تۆلىان لەگەل
 يەكدا ھەيەچونكە ئەندامى يەك گەل و ھەندى جار يەك ھۆز تەننەت
 يەك بىنەمالەشن.

۷- رەنگبى ئەۋرۇ ھىچ پىۋىست بەۋە نەكات كە مەۋە خۆى زۆر
 بەم جۆرە بۆچوۋنەۋە خەرىك بكات. تەنھا ئەۋەندە دەلىم كە زمانى
 كوردى و فارسى يەك زمان نىن، بەلكوۋ دوو زمانن سەر بە يەك خىزانى
 زمانان كە پىتى دەلىن خىزانى زمانە ھىندو ئەۋرۇپايىيەكان. ئەم
 خىزانەش بۇ خۆى دەيان لق و پۆپى لىدەبىتەۋە ۋەكوۋ گروپى زمانە
 سولافىيەكان و زمانە جەرمانىيەكان و زمانە لاتىنىيەكان و زمانە
 ئىرانىيەكان (كە كوردى و تاجىكى و پشتو و بەلوچى و ئوسىتى و
 فارسى دەرگىتەۋە). پەيۋەندى كوردى و فارسى ھەمان پەيۋەندىيە كە
 لەنىۋان پۆلۋنى و رووسى، ئىتالى و ئىسپانى ئىتالى و ئىنگىلىزى و
 ئەلمانىدا ھەيە. كى دەتۋانى بلى پۆلۋنى رووسىيە و ئىسپانى ئىتالىيە
 ئىنگىلىزى ئەلمانىيە ؟ ھەلبەتە كەس ناتۋانى. ئايە لاھوتى كە گەلى
 جار بە شاعىرى مىللى تاجىكىستان بە خەلك دەناسىنرا قەت وىراۋىتى
 بلى تاجىكى فارسىيە؟ ھەلبەتە نا، چونكە استدلالى تاجىكىستان ئەۋ
 كاتە كۆمارى سۆقىتەتى و ئىستاش دەۋلەتى سەر بەخۆيە و گەلى

تاجیکیش شانازی به زمان و کولتوری خۆیه وه دهکات. تاوه کوو ئیستاش هندی جار به مهبهست یا به بی مهبهست گویمان لیده بی که جیاوازی له نیوان کوردی و فارسیدا نیه. ئەمەش وتیه کی نابەجییه، چونکه ئەگەر دوو کورد به کوردییەکی پاراو بناخفن ئەوا مروۆقیکی فارس له هندی وشە ی هاوبەش بهو لاوه هیچیان لی تیناگات.

۸- لێره دا مهبهست له کوردانه یه که شاعه بیاسی سهفهوی به زۆر رایگوێزانه وه بۆ خورسان. هندی نووسه ری کورد بی ئەوه ی باسی سه رچاوه ی زانیارییه کانیا ن بکه ن ژماره ی ئەو کوردانه به پا زده هه زار خیزان له قه ئه م ده دن. نووسه ری کی کورد ژماره یان به چل و پینچ هه زار خیزان ده قه بلین. ئەگەر ئەم ژمارانه له بهر رۆشنایی پینوان و یاسا دیموگرافیه کان لیکبده یه وه که ده لێن ژماره ی دانیشته وان هه موو بیست و سی سالی ک دوو ئەوه نده ی خۆی ده بیته وه و ئەگەر ئیمه ئەو بیست سی سالی ش بکه ی ن به چل و په نجا سال و پینچ و شه ش په تای قه رکه ر و هی رشی ته فر و تونا که رشی بخه ی نه سه ر هی شتا ده بی ئەوپه ژماره ی کورد له خورسان له ده ملیۆن که متر نه بی. ئەمەش هه لبه ته له راستیه وه گه لی دووره. له م باره یه وه به روانه: محمد رسول هاوار، سمکو، ئیسماعیل ناغای شوکاک، و بزوتنه وه ی نه ته وایه تیی کورد، چاپخانه ی ئابپک، ستۆکهۆلم ۱۹۹۶، ل ۳۵. ههروه ها: عه بدول قه ره داغی (مه لا عه لی)، راگوێزانی کورد له میژوودا، سوید ۱۹۹۱، ل ۳۹، ۴۲. رۆژه لاتناسی رووس خاتۆ ئولگا ژینگالینا له باره ی کورده کانی خوارسانه وه ده لی (زیاتر له دوو سه د و په نجا هه زار کورد له کاتی سه فیه وییه کانه وه له خوارسان وه کوو نیشته جی و نیمچه

كۆچەر دەرۋىن. شاھەبباس پازدە ھەزار خىزانى كوردى لە باكوورى خوارسان نىشتەجى كورد بەتايىبەتى لەسەر سنوور لە ئەستىرابادەو ھەرەو رۆژھەلات تاوھكوو قۇچان. مەرجىكىشى بۇ ئەم كوردانە دانا ئەویش پاراستنى سنوورەكنى باكوورى خوارسان بوو لەبەرامبەر ھىرشەكانى توركەمەن و ئۆزبەكەكان. كوردە نىمچە كۆچەرەكان كە لەنىوچە شاخاويىيەكانى باكوورى خوارسان گوزەرانىان دەكرد دە لە سەدى كوردەكانى ئەو ئوستانەيان پىكدىنا.

كوردەكانى خوارسان سەر بە دوو يەككىتى ھۆزان بوون ئەویش زەفەرئالو و شادىلو بوون. ئەندامانى زەفەرئالو كە بە ژمارە زۆرتەر بوون لە خاننىشىنى قۇچان و شىروان و نىوچەكانى دەوروبەرياندا گىرسابوونەو. ئەندامانى شادىلو لەنىوچە بوجنورد نىشتەجى بووبوون. نىوچەكانى بىلابوونەو كوردان لە خوارسان لە راستىدا خان نشىننىكى نىمچە سەربەخۇيان پىكدىنا (لە دەرەگەز و قەلات)، كە لە بىستەكانى ئەم سەدەيە دا لەنىوچوو. (ئۆ. ئى. ژىگالىنا، بزووتنەوئەى ئەتەوئەى كورد لە ئىران لە سالانى ۱۹۱۸ - ۱۹۴۷ دا، مۇسكۇ ۱۹۸۸. ل ۱۰.) لە پەراوئىزى ئەو وتانەيدا خاتۇ ژىگالىنا دەلى "لەنىو كوردا دووبۇچوون ھەيە لە بارەى راگوئىزانى ئەو كوردانەو بۇ خوارسان. يەكەميان ئەوئەيە كە ئەو كوردانە بەھوى بزيوييانەو لەلايەن تەيموورى لەنگەو لە سوريائو بۇ خوارزم و بوخارا گوئىزاونەتەو. ئەم كوردانە مردنى تەيموورى لەنگ و بەرپابوونى شەر و شوپريان لەنىوان كورەكانىدا بە ھەل زانى وبۇ ئەوئەى بگەرپنەو سەر خاك وزىدى خۇيان، بەلام بەشىكىيان نىوچەكانى دەرەگەز و قۇچان و

بورجنوردیان به باش زانی بۆ مەپومالآت و بەخیۆکردن لە خۆراسان مانەو. لە گۆڤ بۆچوونی دووهمین لە کاتی شا سماییلی سەفەویدا نزیکی سە هەزار خیزانی کورد بۆ نیۆچەکانی دەرەگەز و بورجنورد و قوچان راگوێززان و ئەرکی پاراستنی سنووریان لەبەرانبەر تورکمەنەکاندا پێ سپێردرا. ئەم کوردانە دواي راگوێزانیان بۆ ئەو نیۆچانە دەستیان کرد بە نیشتەجێبوون. دوو هۆی سەرەکی لە پرۆسەی نیشتەجێبوونی کوردی خۆراساندا رۆلیان بینی یەکەمیان هەبوونی زەوی و زار وئاوی بێ خواوەنی زۆر و دووهمیش وادیارە دراوسێتیان لەگەڵ تورکمەناندا هاتو چۆ و بەهار و هەواریانی سنووردەر کردبوو". (ئۆ. ژيگالینا، هەمان سەرچاوەی نیۆبراو، ل ۱۵۴).

۹- لە گەرمیان بەم بازرگانانەیان دەگوت "دیۆمەر" و تاوەکوو کۆچی جوووەکانی کوردستان بۆ ئیسرائیل ئەم کارە پیشەیی ئەوان بوو. بەلام لە پەنجاکانەو ئەتر دوکاندارەکانی شارۆچکەکان بە خۆیان ئەم کارەیان دەکرد. شت و مەکەکانیان بە زینی ماینەکەیاندا هەڵدەواسی و بریق و باقی میرۆ کۆژەکە و دوگمە و قۆپچە و زەنگیانەو..... هتد سەرنجی منداڵ و ژنانی دێیان بۆ لای خۆیان رادەکیشاو لە دیۆمەر دەنالان. لەگەڵ پەیدا بوونی ریگاوبان و ئۆتۆمۆبیلدا ئەم دیاردەییە وەکوو گەلی دیاردەیی تری ژێانی کوردەواری لەنیۆچوو.

۱۰- بە داخەو دەقی ئەم شیعراوەم لەبەردەستدانین کە لاهووتی کردوونی بە نموونە و بەلگە بۆ بۆچوونەکانی خۆی. لە دەقە رووسییەکەشدا ئەو شیعراوە کراوێ رووسی. وادیارە و تەکەیی رۆژەلاتناسی ئەرمەنیش ئەبۆقیان کە دەلی "هەموو کوردی شاعیرە!"

منی نه گرتۆتهوه، بۆیه کا ههولم داوه واتای شیعرهکان به خوینهران بگهیهنم.

۱۱- ناوێشانی شیعرهکهی یاقووب کرماشانی به روسی "میر"ه. وشه‌ی میریش له زمانی رووسیدا دوو واتای ههیه ئه‌ویش "ناشتی" و "جیهان"ه. پێموایه لێره‌دا مه‌به‌ستی ئاشتییه چونکه له‌گه‌ڵ شیعره‌ی جه‌نگدا به‌راوهری ده‌کات.

۱۲- لێکدانه‌وه‌ی زانستیانه‌ی ئه‌ده‌بی کوردی به هه‌موو جوۆره‌کانیه‌وه و به‌ره‌مه‌ی شاعیرانی کوردی سه‌ده‌کانی رابردوو ده‌توانی گه‌لی لایه‌نی میژووی کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و ئابووری کورده‌مان بۆ روون بکاته‌وه. له‌م بواره‌دا ته‌نها به‌ره‌مه‌ی چه‌ند شاعیرێکی کورد که به په‌نجه‌ی ده‌ست ده‌ژمیڕیڤ، وه‌کوو ئه‌حمه‌دی خانی و حاجی قادری کۆبی و نالی و مه‌حوی و پیره‌می‌رد و گوۆران و چه‌ند شاعیرێکی تر خراونه‌ته به‌ر تیشکی لێکۆڵینه‌وه و شیکردنه‌وه و تار و باس و نامه‌ی دکتۆرایان له‌سه‌ر نووسراوه. به‌داخه‌وه هه‌یشتا به‌ره‌مه‌ی زۆربه‌ی شاعیرانی کورد چاوه‌پوانی لێکۆڵینه‌وه‌ی قوول و هه‌مه‌ لایه‌نه‌ن.

۱۳- له راستیدا پێش شه‌ری یه‌که‌می جیهانیی و به تایبه‌تی له "به‌هاری کورتی ئازادی" دا دوا‌ی شوێشی تورکه لاهه‌کان له ساڵی ۱۹۰۸دا هه‌ندی نووسین به کوردی له رۆژنامه‌کانی "کورد" و "په‌یمان" و گوۆفاره‌کانی "رۆژی کورد" و "هه‌تاوی کورد" و "یه‌کبوون" ب‌لاوکرانه‌وه. مخابن له‌گه‌ڵ گرگرتنی ناگری ئه‌وشه‌په‌دا هه‌موو ریکخراوه کوردیه‌یه‌کان له کار کهوتن، چونکه زۆربه‌ی هه‌رم‌زۆری خوینه‌وارانی کورد راپیچران بۆ به‌ره‌کانی جه‌نگ و رۆژنامه و گوۆفاره‌کانیش تاوه‌کوو کۆتایی ئه‌و شه‌ره په‌کیان کهوت و نه‌کهوته‌وه کار.

١٤- به داخه وه ئهم باره واته پيشخستنى بهرژه وەندى خيّل و
هۆزو بنه ماله و عيّل و ناوچه وههولى جى به جيكردى فهرمى ناغا و
سهروك و هۆز و دهره بهگى كورد له لايەن ئەندامانى هۆز و خيّل وه بى
يهك و دوو تاوه كوو ئهوپۆش له گهلى ناوچهى كوردستاندا ههر
بهردوامه و زيانىكى زۆر دهگهيهنى به بزاقى رزگار يخوازى نه تهوايه تى
كورد و كيشه ي زۆر له بهردهم پرۆسه ي چه سپاندنى يه كيتى نه ته وه يى
كورددا دروست دهكات. ئهمهش بهرهمى دوو پرۆسه ي به يه كه وه
گريندراون. له لايه كه وه سياسه تى داگيركه ران كه هه موو هه ولىك ده دهن
كورد لهو باره دا بهيّلنه وه و له م باره دا هه رچيان له دوست بيت ده يكه ن
بۆ ريگه گرتن له بلا بوونه وه ي خوينده وارى و پيشكه وتنى نابوورى و
كۆمه لايه تى كه ده بنه هۆى هه لته كاندى بنخانى ستركتوورى
خيّل يه تى و په ره سه ندنى يى نه ته وه يى و گه شه كردنى پرۆسه ي
يه كيتى نه ته وه يى كورد.

دهوله تانى داگيركه ر هه ميشه هه ولىان داوه ئه و پيكهاته يه به هيز
بكه ن و هه ستى خيّل يتى و ناوچه گه رى له نيو هۆزه كورد ييه كاندا جۆش
بدهن و بيانكه ن به گژ يه كدا، ته نانه ت ئه و رزيمانه ي كه لافى
نوئىكر دنه وه و رامالينى سيسته مى خيّل يه تى و دهره به گايه تيان ليدده دا،
له كوردستاندا به پيچه وانه وه هه لئس و كه وتيان ده كرد و هه ميشه
ئاغا و سهروك هۆز و دهره بهگى كورد يان به هيز كردو وه له دژى بزاقى
رزگار يخوازى كورد يان به كار هيناون. سه ير و سه مه ره له وه دا يه كه
پارته سياسيه كانى كوردستانيش نهك هه ولى له نيوبردنى ئهم
سيسته ميان نه داوه به لكوو به مه به ست يا به ناچارى هه ميشه بوونه ته

ھۆى بە ھېزكردنى دەسەلاتى سەرۆك ھۆز وئاغا و دەرەبەگى كورد و
 ھېچ كاتى نەيانتوانيوو ھۆز لە چوارچىۋەى پارتدا بتاويننەو،
 بەلكوو بە پىچەوانەو ھەلى جار ھۆزەكان پارتە سياسىيەكان لە
 چوارچىۋەى بەرژەوەندى خۆياندا لە قالب دەدەن. لە ھەموو ئەمانە
 سەيرتر بارى رۆشنيرانى كوردە كە بە توندترين شىۋە رەخنە لە يىرى
 خىلايەتى دەگرن و بانگەشە بۇ يىرى كوردايەتى و كوردستانىيتى
 دەكەن بەلام ئامادەن دەست لەنىۋى ھۆز و خىل و عىل و بنەمالە
 ھەلگرن كە نىۋەكانى خۆيانى پى دەپازىننەو. لە كۇتايى سەدەى
 بىستەمىندا ھەموويان شويئەوار و بەرھەم و ئەنجامە ويرانكەرەكانى
 ئەم سياسەتە بە چاۋى خۆمان دەبينن.

۱۵- بابەتى رۆل و شويئى ژنى كورد لە كۆمەلى كوردەواريدا
 پىۋىستيان بە ليكۆلىنەو ەى زانستى قوول و ھەمە لايەنە ھەيە.گەلى
 جار ئەم مەسەلەيە وا لە يەك دەدرىتەو ەى گوايە ژنى كورد لە ژنانى
 گەلانى دراوسى ئازاد و سەرفراز ترە و پلە وپايەى لە كۆمەلى
 كوردەواريدا بەرزترە.

پىم وايە ئەمە تەنھا لايەنىكى مەسەلەكە دەخاتە روو. ئەمە زياتر و
 لە بنەرەتدا بۆچوونى گەرىدە بيانىيەكان بوو كە ھاتوونەتە
 كوردستان. لە كوردستاندا زياتر لەگەل كوردى كۆچەر و گوندا تىكەلاو
 بوونە و ئەوھيان بىنيو ەى كە ئافرەتى كورد بەشدراى لە ئىيش و كارى
 رۆژانەدا دەكات و لە كاتى نەبوونى پياواندا ھەموو ئەركەكان دەگرىتە
 ئەستۆى خۆى. من پىم وايە لای ھەموو كۆچەرانى رۆژەلات ژنان
 ھەمان رۆليان بىنييو ەى، ئافرەتانى گوندەكانىش ئەركەكانيان و

شیوهی ژبانیان له ژنانی شار جیاواز بوونه، واته مهسهلهکه په یوه ندى به جوړی ژبانه وه هیه. ژنی کورد له شاره کانی کوردستان و دهره وهی کوردستانیشدا به هه مان شیوهی ژنانی روزه لات هه نس و کهوت دهکات. لیږدها هه لبه ته ناتوانین نیوچهی داپراو له جیهان بکهین به نموونه و دیتن و بوچوونی له سهر بنیات بنهین. نه وهی دهلی ژنی کورد له باریکی باشر له ژنانی گهلانی دراوسی دهژی و رول و پله وپایه ی بهرتره، با قهرکردنی ژنانمان له کوردستانی "نازاد"دا له کوتایی سه دهی بیسته میندا بو روون بکاته وه.

۱۶- کومه لهی یه کیستی و پیشکهوتن (ئیتیحاد و تهره قی) له سالی ۱۸۸۹دا له لایه ن پینج خویندکاره وه که دوانیان کورد بوون، عه بدولا جهودهت و ئیسحاق سکوتی، دامه زرا. دامه زینه رانی نیوی کومه لهی یه کیستی ئوسمانی (اتحاد عوسمانی جمعیتی) یان لیئا. له دوا ییدا نیوه که ی گوږا و بوو به کومه لهی یه کیستی و پیشکهوتن. دوا ی خه باتیکی زور، زیاتر له دهره وهی ولات نه و کومه لهی له سالی ۱۹۰۸ دهسه لاتی له دهوله تی ئوسمانیدا گرت ه دست و له سالی ۱۹۰۹ سولتان عه بدولحه میدی دووه مینی لایرد. دوا ی نه وهی تورکه شو قینیشته کان دهستیان گرت به سهر ریخخراوه که دا و سیاسه تی به تورک کردنی گهلانی دهوله تی ئوسمانیان گرت ه بهر، دامه زینه رانی و نوینه رانی نه و گهلانه لیی دور که و تنه وه و بوون به نه یاری نه و کومه لهی به. بو زانیاری زیاتر له باره ی کومه لهی یه کیستی و پیشکه ورتنه وه رولی روشنیرانی کورد له دامه زاندنیا بپروانه. دوکتور جهبار قادر، رووناکییری کورد دوکتور عه بدولا جهودهت ۱۸۶۹ - ۱۹۳۲، گوڅاری. کاروان. ژماره. ۳۷. هه ولیر ۱۹۸۵، ل ۴- ۱۲.

۱۷- هندی له نووسهران و رۆژهلەتاسانی رووس زاراوهی "کورده لاوهکان"یان بهکار هیناوه کاتی باسی ئەندامانی بزوتنهوهی رۆشنیری و سیاسی کورد لەسەردەمی عەبدولحەمید و تورکە لاوهکاندا دەکەن. بۆ نمونە بېروانە: ڤ. ئە. گەردلیڤسکی، بەرھەمە ھەلبژاردەکان، بەرگی سییەمین، مۆسکۆ ۱۹۶۲، ل ۱۲. بە زمانی رووسی.

۱۸- ئەمە بۆچوونیکی نابەجییە دەربارە ی پەیدابوونی بزوتنهوهی نەتەوویی بەگشتی و بزاڤی ئازادیخوازی گەلی کورد بەتایبەتی، چونکە لەکاتی بلۆکردنەوهی باسەکە ی لاھوتیدا بزوتنهوهی نەتەوویی کورد تەمەنی بە هیچ شیوێک لە نیو سەدە کەمتر نەبوو. ئەگەر راپەرین و سەرھەڵدانەکانی میرانی بایان و سۆران و بۆتان..... ھتد بابەتی بیرو بۆچوونی جیاوازی لەنیوان رۆژھەلاتناسان و نووسەرائی کوردا، خۆ ھەموو لەسەر ئەبۆچوونە ھاویرن کە بزوتنهوهی شیخ عوبەیدولای نەھری بزاڤیکی رزگاریخوازی گەلی کوردە و ئینگلیز و ھیزە بیانییەکان نەک تەنھا رۆلیان لە دروستکردن و بەرپابوونیدا نەبوو، بەلکوو ھەموو یارمەتییەکان بە دەولەتی داگیرکەر پیشکەش کردووە بۆ ئەوێ ئەو بزوتنهووییە سەرکوت بکەن و دژی داخوازەکانی کورد بووستان.

بۆ زانیاری زیاتر دەربارە ی سەردەمەکانی بزوتنهوهی نەتەوویی کورد بېروانە: م. س. لازاریڤ، ھەمان سەرچاوە ی نیوبراو، ل ۳ - ۶.

۱۹- دوا ی تورکە لاوهکان دەسەڵاتدارانی کەمالییش ھەمان رییازیان گرتە بەر. دوا ی ئەوھش بە شەست سال رژیمی بەعس لە عێراق تەنھا ئەندامانی بەعس و پیاوانی دەزگا سەرکوتگەرەکانی خۆی

وەردەگرت لە خانەى مامۇستايان و كۆلىجى پەرەردە و ئەكادىمىيەى
 ھونەرەجوانەكان و كۆلىجەكانى وەرزش و سەربازى و پۆلىس و دەيان
 دەزگا و فېرگەى تر، كە دەرگاكانيان بە تايبەتى لەبەردەم رۆلەكانى
 گەلى كوردا داخرابوون. تەنەت لەم سالانەى دوايىدا لەبەشى زمانى
 كوردى ئەوەى، بە وتەى خەلكى لای خۇمان "حەبە سەوزەكەى قووت
 نەدايە" وەرەندەگىرا. رژیىمى بەعسى سوورباش لەم بوارەدا پېشىنەيەكى
 پەر لە شەرمەزارى ھەيە كاتى لە شەستەكاندا كەوتە پەپرەوكردنى
 سىياسەتى "پېشتىنى عەرەبى" و بېبەرىكردنى كوردى سووربا لە ھەموو
 مافەكانى مەوۆ. رۆيىمى ئىزانىش لە سەردەمى شا و كۆمارى ئىسلامىشدا
 لەو بوارەدا وەدوا نەكەوتوون و بە سەدان كۆسپ و تەگەرە لەبەردەم
 پېشكەوتنى كوردا قوت دەكەنەو و ھەمىشە ھەول دەدەن كورد لە
 سىبەرى نەخویندەوارى و ھەژارى و نەخۆشیدا بىمىنىتەو.

٢٠- لە راستیدا مەسەلەكە بە پېچەوانەو بوو، چونكە
 بزوتنەوێ نەتەوێى كورد لەرۆژانى شەپرى يەكەمى جىھانىدا
 تووشى سىستى و لاوازیى ھاتبوو. زۆربەى ھەرە زۆرى ئەندامە
 چالاكەكانى كۆمەلە و رىكخراوە كوردییەكان رەوانەى بەرەكانى شەپ
 كرابوون و دروشمى شەپرى پىرۆزىش (جىھاد) كە سولتانی ئۆسمانى
 جارى بۆ دابوو سەرى لەسەر كەردەو سىياسەتەدارە كوردەكان
 شىواندبوو و رق و كینەى جەماوەرانى كوردى بە لایەكى تردا ئاراستە
 كەردبوو. بۆ زانیارى زیاتر دەربارەى بزاقى نەتەوێى كورد لە كاتى
 شەپرى يەكەمى جىھانىدا بېوانە: دوكتور كەمال مەزھەر ئەحمەد،

کورستان له ساله کانی شه‌ری یه‌که‌می جیهانیدا، چاپخانه‌ی کۆری زانیاری کورد، به‌غدا ۱۹۷۵.

۲۱- له‌م دواییه‌دا دوا‌ی سه‌رکه‌وتنی که‌مالیه‌کان به‌سه‌ر یۆنانیه‌کاندا "تورک ئوجاغی" سه‌ر له‌ نو‌ی چالاکیه‌کانی له‌ ئەنادۆل و‌هسته‌موولدا ده‌ست پیکرده‌وه. (و. ر)

۲۲- کۆمه‌له‌ی پیشخستنی کوردستان (کوردستان ته‌الی جمعیه‌تی) له‌ ۱۷ دیسه‌مبه‌ری ۱۹۱۸ دا له‌ شاری ئەسته‌موول له‌لایه‌ن سیاسه‌تمه‌داره نیوداره‌کانی کوردی ئەو سه‌رده‌مه‌وه دامه‌زرا. شیخ عه‌بدولقادی نه‌هری کۆری شیخ عوبه‌یدولاً سه‌روکایه‌تی ئەو کۆمه‌له‌یه‌ی ده‌کرد و نیودارانی وه‌کوو ئەمین عالی به‌درخان و جه‌نه‌رال فوئاد پاشای برای جه‌نه‌رال شه‌ریف پاشای به‌نیوبانگ و حه‌مدی پاشا و شوکری بابان و گه‌لیکی تر له‌ دامه‌زینه‌رانی ئەو کۆمه‌له‌یه‌ بوون. نووسه‌ری کوردی هیژا کاک ئیسماعیل گویند‌اش کتیبی‌کی باشی له‌سه‌ر ئەم کۆمه‌له‌یه‌ نووسیوه و گه‌لی لایه‌نی نه‌زانراوی ئەم بابه‌ته‌ی به‌ به‌لگه‌ی می‌ژوویه‌وه روون کردۆته‌وه. بۆ زانیاری زیاتر ده‌رباره‌ی ئەم کۆمه‌له‌یه‌ و چالاکیه‌کانی و ئەندامه‌کانی ب‌ه‌روانه ئەو کتیبه‌ی کاک ئیسماعیل گویند‌اش:

Ismail Goldas, Kurdistan Teali Cemiyeti, Istanbul.1991.

۲۳- کۆمه‌له‌ی ئازادیی کوردستان (استقلال کوردستان جمعیه‌تی) له‌ کۆتایی شه‌ری یه‌که‌می جیهانیدا له‌ قاهره له‌لایه‌ن سورره‌یا به‌درخانه‌وه دامه‌زراوه و زۆریه‌ی ئەندامانی ئەو ئەفسه‌ره کوردانه بوون که له‌لایه‌ن سوپای ئینگلیزه‌وه له‌و شه‌رده‌دا به‌ دیل گیرا بوون.

٢٦- له راستیدا میجر سۆن لهو گهشتهیدا لهژیر نیوی بازگانیکی فارسدا میرزا غلام حسینی شیرازی سیخوری کردووه نك به نیوی حاجی عهلی شیرازیوه وهکوو لاهووتی لیڤه‌دا ده‌لی. لازاریف به زانترین و ناگادارترین جاسوسی ئینگلیز له باره‌ی کوردووه له قه‌له‌می ده‌دا. سۆن له ١٦ی ئابی ١٨٨١ هاتۆته دونیاوه و له ته‌مه‌نی ٢١ سالی‌دا سه‌ری ئیرانی داوه. فارسیه‌کی باشی زانیوه و له سالی ١٩٠٦ کرا به به‌ریوه‌به‌ری لقی بانکی شاهانی ئیران له کرماشان وله‌وی خۆی فی‌ری کوردی کرد. له سالی ١٩٠٧ دا گه‌شتیکی به کوردستاندا کرد. به‌ره‌می ئهو گه‌شته کتیه‌که‌ی بوو که له سالی ١٩١٢ دا له لهن‌ده‌ن بلای کوردووه. بۆ زانیاری زیاتر ب‌روانه ئه‌و کتیه‌ی میجر سۆن.

E.B. Soane, To Mesopotamia and Kurdistan in Disguise, with Historical Notices of the Kurdish Tribes the Chaldeans of kurdistan. London. 1912.

به‌شیکی گرنگی ئه‌م کتیه‌ی میجر سۆن له‌لایه‌ن زانای رووسه‌وه نیکی‌تین که ئه‌وکاته قونسولی رووسیا بوو له ورمی کرا به رووسی و هه‌ر له ورمی بلای کرایه‌وه ب‌روانه. ئی. ب. سۆن، ده‌رباره‌ی کورد و ولاته‌که‌یان، ق. پ. نیکی‌تین کردوویه به رووسی و په‌راویز و تی‌بینی له‌سه‌ر نووسیوه. ارومیه. ١٩١٧. له کاتی شه‌ری یه‌که‌می جیهانی‌دا چه‌ند ئه‌رکیک به میجر سۆن له باشووری کوردستاندا سپێرد‌راوه و له دوا‌ی شه‌ریش رۆل‌یکی گه‌وره‌ی له چاره‌نووسی ئه‌و به‌شه‌ی کوردستان بینی و گه‌لی نووسین و لی‌کۆلینه‌وه‌ی له‌سه‌ر کوردستان به ئینگلیزی بلای کردۆته‌وه و له سالی ١٩٢٣ کۆچی دوا‌یی کردووه. بۆ زانیاری زیاتر له باره‌ی چالاکیی میجر

سۆنەۋە لە کوردستاندا و رۆلی لەسەرکوتکردنی بزاقی ئازادىخوازى
باشوورى کوردستاندا بېروانە:

کەمال مەزھەر ئەحمەد، بزاقى ئازادىخوازى نەتەۋەيى لە کوردستانى
عێراق (١٩١٨، ١٩٣٢)، باکو ١٩٦٧، بە زمانى روسى.

محەممەد رەسوول ھاوار، شىخ مەحمودى قارەمان و دەولەتەكەى
خوارووى كوردستان، بەرگى يەكەم، لەندن. ١٩٩٠ ل ٤٥٤ - ٤٧٧.

٢٧- سائنامەكانى دەولەتى ئۆسمانى چ ئەوانەى لە ئەستەموول تۆمار
دەكران و چ ئەوانەشى لە ويلايه تەكانى دياربەكر و مووسل و وان... هتد
بلاودەكرانەۋە گەلى بە كەلكن بۆ بەراوردكردنى نيوى ئەوروى شار و
شارۆچكە و نيوچەكانى كوردستان لەگەل ئەو نيوانەى كە لەسەردەمى
ئۆسمانييدا باۋە بوونە. تەنها بۆ نمونە هەلەبجە (گولەنەبەس) بوو و قەلادزە
(مەعمورە الحەميد) و دواى لا بردنى سولتان عەبدولحەميدى دووهمينيش لە
سالى ١٩٠٩دا تەنها بە (مەعمورە) نيوى براۋە. كفرى (سلاحية) و ئەلازىگ
يا ئەليازگ (معموره العزيز) بوونە و گەلىكى تر لەم بابەتە. لەكاتى خۆيدا بۆ
روونكردنەۋەى بارى هەولير لە نيوەى دووهمى سەدەى رابردودا پەنام
بردە بەر سائنامەكانى دەولەتى ئۆسمانى و گەلى زانيارى بەكەلكم لى
ۋەدەست هێنان. بۆ دريژەى ئەو باسە بېروانە:

الدكتور جبار قاسر، اربيل في السالنامات العثمانية، بحث مقدم الى ندوة -
اربيل بين الماضي والحاضر والافاق المستقبلية، مجلة كاروان، العدد ٩١،
اربيل ١٩٩٠، ص ١١٦-١٢٧.

٢٨- راستييهكەى رۆژنامەكە نيوى "ئىگەيشتنى راستى" يە و
ميژروزان و زاناي كورد پروفيسور كەمال مەزھەر ئەحمەد دواى كار و

هەولێکی زۆر بەرھەمیکی زانستیی لەسەر ئەو رۆژنامەیە نووسی و لە کتیییکی نایابدا بلاوی کردەو. بڕوانە: دوکتۆر کەمال مەزھەر ئەحمەد، تێگەیشتنی راستی و شوینی لە رۆژنامەگەری کوردیدا، بەغدا ١٩٧٨. لێرەدا بە پێویستی دەزانم ئاماژە بۆ ھەندێ لەو ھەولانە بکەم کە لەکاتی خۆیدا گەرەکیان بوو گومان بھێنە سەر ھەندێ لە بەرھەم و کارە زانستییەکانی دوکتۆر کەمال مەزھەر، کە لە سی سالی رابردوودا زیاتر لە بیست کتیییی بە نرخ و سەدان وتار و لیکۆلینەوی زانستیی لە بواری میژووی کورد و رۆژھەلاتی نیوہرێستاندا لە کوردی و عەرەبی و رووسی پێشکەش بە خوینەرێکیان کردووە. پەیوەندی من بە دوکتۆر کەمال مەزھەرەو لە سالی ھەفتاو دەستی پێکرد کاتی لە بەشی میژووی زانکۆی بەغدا من خویندکار و ئەو مامۆستا بوو و دەمبینی ھەموو قوتابیانی چەند بە پەرۆش بۆ دەرسە پەر لە تام و چێژ و زانیارییەکانی ئەو مامۆستا بەرپێزە. دوا بە دوا ئەو خوینەرێکی ھەمیشەیی بەرھەمەکانی ئەو پیاو زانیە بووم. بە ھەیان مەوێ لەژێر دەستی ئەو بڕوانامە دوکتۆرا و ماستەریان وەرگرت و لەنیو رۆژھەلاتناسان و کوردناسانی یەکییتی سوڤیەتی جاران و رووسیای ئەو رۆژدا ھەمیشە ئاماژە بۆ بەرھەمەکانی دوکتۆر کەمال مەزھەر وەکوو سەرچاوەیەکی رەسەنی میژووی ھاوچەرخێ باشووری کوردستان دەکەن. دوکتۆر نامە دوکتۆرا نامەکی بە تەنیا نزیکی ھزار لاپەرە پەر لە زانیاری و راقەکردن و لیکدانەوێ دەربارە بزووتنەوی نەتەوێی کورد لە باشووری کوردستاندا لە سالانی ١٩١٨ تاوەکوو ١٩٥٨. کابرایەکی بە نیوی دوکتۆر محەمەد محەمەد سەلح کە زیاتر لە سی سال لە زانکۆی بەغدا مامۆستای میژوو بوو و یەک وشە لەسەر میژووی کورد بلاونەکردۆتەو

و چەند کتیبیکی زلی لەبارەى میژووی ئەورووپاوە نووسیوە، کە بە راستی لە گواستەنەوهی زانیاری لە چەند سەرچاوەیەکی ئەوروپی بەولاوە هیچ وردەکارییەکی تێدا نیە، بە ئەزانی و بە فیتی هەندى لە ئەیارانی دوکتۆر کەمال مەزھەر، ھەر لەبەر ئەوهی کەمال مەزھەر پێش ھەموویان بە رەنج و کۆششی خۆی و بە راستی، بوو بە پروفیسۆر ئەک وەکوو لەنیو هەندى کوردا بوو بە باو نیوی دوکتۆر و پروفیسۆر و رۆشنییر لە خو بئری، وتاریکی لە رۆژنامەى عێراقدا بڵاوکەدەو و تێیدا نووسیوی کە گوايە دوکتۆر کەمال مەزھەر بۆ ئامادە کردنى کتیبى "کوردستان لە سالاھەکانى شەپرى یەكەمى جیھانیدا" گەلى زانیاری لە نامەى ماستەرى کابرایەك بە نیوی ئیبراھیم خەلیل ئەحمەد لە بارەى ویلايەتى مووسلەو وەرگرتو و ئامازەى بۆ ئە کردووە.

ئەو درۆیە زوو ئاشکرا بوو چونکە کاتى دوکتۆر کەمال ئەو زانیاریانەى بۆ دوکتۆر نامەكەى لەسەرەتای شەستەکاندا کو کردبوو و زۆرى لە نامەى دوکتۆراکەى و دوکتۆرای ناوکەكەى و کتیبەكەى کەبە زمانى روسى لە سالى ۱۹۶۷ لە باکو بڵاوکرایەو تۆمار کردبوو، ئەو برايم خەلیل ئەحمەد قوتابى قوتابخانەى ناوەندى بوو لە مووسل بە وتەى خۆى و بە ئامادەبوونى چەند مامۆستایەكى بەشى میژوو لە زانکۆى مووسل ھەروەھا دوکتۆر کەمال مەزھەر دوو سى بەشى ئەو کتیبەى لە گۆڤارى کۆپى زانیاری کوردا پێش ئەوهى ئەو برايە نامەى ماستەر ئامادە بکات بڵاوکردبوو. تەنھا بۆ وەرگێرانە عەرەبییەكەى کتیبى کوردستان لە سالاھەکانى شەپرى یەكەمى جیھانیدا وەرگێر مامۆستا محەممەدى مەلا کەرىم و ھەلبەتە بە زانیاری و ئاگادارى دوکتۆر کەمال مەزھەر ئامازەى بۆ ئەو

نامه‌ی ماسته‌ری برابم خه‌لیل کردبوو، چونکه دوکتور که مال مه‌زه‌ر بۆ یه‌ک
 دوو په‌راویز که‌لکی له‌و نامه‌یه وهرگرتبووه‌و وه‌کوو مروقیکی زانسته‌روم
 و ده‌ست پاک ریگه‌ی به‌ خۆی نه‌دابوو بی‌کاته ژیر سمیل‌ه‌وه، وه‌کوو به
 داخه‌وه لای هه‌ندی نووسه‌ر بووه به‌ باو. جا چونکه دوکتور محهمه‌د
 محهمه‌د سالح و گه‌لی له‌ وانه‌ی فیتیان دابوو کوردی ناخویننه‌وه، ناگیان
 له‌و هه‌موو راستیانه‌بوو و که‌وتنه‌ ته‌له‌وه و راستیی و دروستی دوکتور
 که‌مال مه‌زه‌ریش که‌لای خویننه‌رانی جیگه‌ی گومان نه‌بوو جاریکی تر
 دهرکه‌وت و ته‌نها روو ره‌شی بۆ ئه‌وانه‌ مایه‌وه که‌ هه‌ولیان ده‌دا به‌ هه‌ستیکی
 نه‌خۆشه‌وه لوتکه‌یه‌کی ژیا‌نی زانستی و رو‌شنیری کورد تیکشکینن. به
 داخه‌وه ئه‌و جو‌ره‌ مرو‌فانه‌ که‌دلیان په‌ر له‌ رق و کینه‌ به‌رامبه‌ر هه‌موو
 که‌سیک له‌ هه‌ولی خۆیان ناکه‌ون بۆ ره‌شکردن و کاله‌کردنه‌وی وینه‌ی
 بریقه‌دار و لوتکه‌کانی ژیا‌نی زانستی و کولتوو‌ریمان بۆ ئه‌وه‌ی به‌ خه‌یالی
 خاوی خۆیان ئه‌و کاته‌ هه‌ندی تیشک به‌ر ئه‌مان بکه‌وی و وینه‌ی
 ژه‌نگاوییان بریقه‌دار بیته‌وه. ته‌نها مرو‌قی نه‌زان و بی‌ ناگا له‌ ئه‌زمونه‌کانی
 میژوو ده‌توانی وایه‌ر بکاته‌وه.

۲۹- سه‌ی ته‌ها کو‌ری شیخ محهمه‌د سدی‌قی کو‌ری شیخ عوبه‌یدو‌لای
 نه‌هریه. یه‌کیک له‌ سیاسه‌تمه‌داره‌کانی کورد بووه له‌ دوا‌ی شه‌ری یه‌که‌می
 جیهانی و له‌ رووداوه‌کانی ئه‌و سالانه‌دا رۆل‌یکی دیاری هه‌بوو. تیکه‌لی له
 گه‌ل سمکو‌دا به‌ هی‌ز بوو و خوشکیکی هاوسه‌ری سمکو‌ بووه، هه‌میشه
 هه‌ولی داوه‌ په‌یوه‌ندی سمکو‌ به‌ ئینگلیزه‌کانه‌وه به‌ هی‌ز بکات. سه‌ی ته‌ها
 دو‌ژمنی باوه‌کو‌شته‌ی تورک بوو و هه‌ولی ده‌دا به‌ره‌یه‌کی دژ به‌ تورک
 له‌سه‌رکرده‌ و سیاسه‌تمه‌داری کورد سازیکا و به‌ پشتگیری ئینگلیز له‌ دژی

تورك راوہستن. پەيوەندىيەكانى بە شىخ عبدولقادىر مامى و كورەكانىيەو
خراپ بوون و ھەمىشە دژ بە يەك لە ملەلانیدا بوون. ھەروەھا
پەيوەندىيەكانى لەگەڵ شىخ مەحمودا باش نەبوون. بە تايبەتى كاتى
پەيوەندىيەكانى شىخ مەحمود و كەمالىيەكان گەرم بوون و ئۆزدەمىر
خەرىكى چالاكى بوو لەنيوچەى رەواندزا.

۳۰- شىخ عبدولقادىر كۆرى بچووكى شىخ عوبەيدولاي نەھرىيە نەك
كوپەزاي و لە سالى ۱۸۵۱ لە شەمدينان ھاتۆتە دونياو. لە كاتى راپېرىنى
سالى ۱۸۸۰ دا كە بەسەرۆكايەتى باوكى بوو شىخ عبدولقادىر رۆلىكى
گەورەى لەبەرەى ھەكارىدا ھەبوو. دواى دامرکاندنەوہى راپېرىنەكە لەگەڵ
باوكيا دوورخرايەوہ بۆ مەككە و دواى شۆپشى توركەلاوہكان لە سالى
۱۹۰۸ دا گەرايەوہ بۆ ئەستەموول و گەلى پەلى پايەى بڵندى لە دەزگاكانى
دەولەتدا وەدەست ھىنا. ماوہيەك سەرۆكى شوراي دەولەت بوو كە لەكاتى
خۆيدا باوكى شەريف پاشا سەعيد پاشاي خەندان (سەعيدە قەلە و يا كورد
سەعيد پاشا) ھەتا كۆچى دوايى كرد لە سالى ۱۹۰۷ دا سەرۆكى بوو.
ھەروەھا ئەندامى ئەنجومەنى سىناتى (ئەعيانى) دەولەتى ئۆسمانى بوو.
وھكوو دەزانرى ئەنجومەنى ئۆسمانى كە بۆ يەكەمىن جار لە سالى ۱۸۷۶
دا كۆيووہو دواى شۆپشى سالى ۱۹۰۸ بۆ دووہمىن جار لە ميژووى
دەولەتى ئۆسمانىدا كۆيووہو، لە دوو ئەنجومەن پيكدەھات: ئەنجومەنى
نوینەران (مەجلىسى مەبعووسان) و ئەنجومەنى پياوماقوولان يا پيران
(مەجلىسى اعيان). شىخ عبدولقادىر لەنيو كوردا خاوەن پەلە و پايەيەكى مەزن
بوو، بە تايبەتى بە يەكێك لە ريبەرانى نەقشبەندى لەقەڵەم دەدرا. دواى
شەپرى يەكەمى جىھانى بەسەرۆكى كۆمەلەى پيشخستنى كوردستان

(کوردستان تعالی جمعیه‌تی) هه‌لبێژدرا و له سالی ۱۹۲۵دا له‌لایهن
که‌مالیه‌کانه‌وه له‌سێداره درا. بپروانه:

Ismail Goldas . a. g.e. ss 16 22

۳۱- سمایل ئاغای شکاک (سمکۆ) کوپری محهمهد پاشای کوپری
عه‌لی بخانی شکاکه. باپیری سمکۆ عه‌لی خان له پیناوی شای قاجاردا دژی
سه‌ره‌لانی شیخ عوبه‌یدوڵا ده‌وه‌ستی و له تیکشکانی ئهو سه‌ره‌لانه‌دا
رۆڵ ده‌بینی. له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا له دوایدا نیوانی له‌گه‌ڵ ده‌وله‌تی ئوسمانی
تیکده‌چی و له دژی راده‌په‌ری و په‌نا ده‌باته به‌ر ده‌وله‌تی ئوسمانی که
ده‌یگری و ده‌یداته‌وه به ده‌ستی شاهه. به‌گوێره‌ی هه‌ندی سه‌رچاوه له‌ژێر
ئه‌شکه‌نجه‌دا ژیا‌نی له ده‌ست ده‌دات. باوکی سمکۆش به‌ دوور خراوه‌یی له
دوورگه‌ی رۆدوس سه‌ر ده‌نیته‌وه‌و جافه‌ر ئاغای برای به‌ شیوه‌یه‌کی دپ‌دانه
له‌لایهن والی ئازمه‌ریاچانه‌وه ده‌کوژێ. ئه‌م رووداوه‌ وایان له سمکۆ کرد
(سه‌رچاوه‌کان سالی جیا‌واز به‌ سالی له دایکه‌بوونی له‌ قه‌لم ده‌دن. ۱۸۷۵
و ۱۸۸۴ و ۱۸۸۹- هتد) ببی به‌ دوژمنی باوه‌کوشته‌ی ده‌وله‌تی ئێران. بۆ
ماوه‌ی دوا‌زده سال سه‌رو‌کایه‌تی هۆزی شکاکی کرد و له دژی ده‌وله‌تی
ئێران له دوا ساله‌کانی ده‌سه‌لاتی قاجاری و پینچ سالی یه‌که‌می ده‌سه‌لاتی
ره‌زا شای په‌هلویدا سه‌ری هه‌لدا. له سالی ۱۹۳۰ به‌ فیل کوژرا.

بۆ زانیاری زیاتر له باره‌ی سمکۆ و بزووتنه‌وه‌کانه‌وه بپروانه: محمد
رسول هاوار، سمکۆ (ئیسماعیل ئاغای شوکاک) و بزووتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وايه‌تی
کورد، چاپخانه‌ی ئاپیک، ستۆکه‌هۆلم. ۱۹۹۵.

۳۲- مه‌به‌ستی لاهووتی لی‌ره‌دا باکووری کوردستانی ئێرانه واته ئهو
ناوچه‌یه‌ی هۆزی شکاکی لی ده‌ژین. ئه‌وپۆ کورد گه‌لی زاراوه بۆ
پیناسه‌کردنی به‌شه‌کانی کوردستان به‌کار دین، که زۆربه‌ی هه‌ره‌زۆری

له گهل راستیییه کانی جوگرافیای کوردستاندا یهک ناگرتهوه. تهنها بۆ نمونه باشووری کوردستان دهبی کرماشان و لوپستان و خانهقین و گهرمیان بگریتهوه نهک ههموو کوردستانی ژیر دهستی عیراق. ههموه ها خۆی و ماکو و ورمی و شهلماش و نهمانه باکووری کوردستانن نهک رۆژهلات و ههمان شتیش دهتوانین له بارهی نیوچهکانی رۆژئاوای کوردستانهوه بلیین. کاتی مروۀ باکوور و باشوور و رۆژهلات و رۆژئاوای کوردستان دیاری دهکات دهبی لهسهه بناغهی کارتی کوردستان به خۆی نهو کاره بکات نهک لهسهه بنگهی نهو سنوورانهی کوردستانیان پارچه پارچه کردووه.

۳۳- لیڤرده لاهووتی کهوتووته چهند ههلهیهکهوه، نهوهی روون و ناشکرایه شیخ مهحمود کوپی شیخ سهعیدی کوپی مهحمهد بچکۆلی کوپی کاک نهحمهدی شیخه. واته کوپی کوپهزای کاک نهحمهدی شیخه و باوکیشی شیخ سهعیده نهک سهی رهسول. بنهمالهی شیخانی بهرنجه پلهو پایهیهکی مهنیان لهنیو کوردا ههموه سولتانی ئوسمانی ریزیکی تایبتهی لیگرتوون. بۆ نمونه شیخ مهحمود لهگهل باوکیا سهردانی سولتان عهبدولحه میدی دووه میان کردووه و بۆ ماوهی چوارده مانگی رهبع له کۆشکی یلدا میوانی بوونه. له دواي شهپی یهکهمی جیهانییهوهو ههتا سییهکانی نهه سهدهیه شیخ مهحمود له باشووری کوردستان رۆلیکی مهنی گیراوه. شایانی باسیشه که شارهزور تاوهکوو سهدهی نۆزدهههه ویلایهتیکی فراوانی دهولهتی ئوسمانی بووه و ناوهندی نهو ویلایهتهش شارێ کهرکوک بووه.

۳۴- بهگوێزهی زانیارییهکانی مامۆستا هاوار ژمارهی کۆژراوان له ههر دوولا ۷۰ کهس بووهو ژمارهی بریندارانیش ۱۰۰ کهس. ژمارهی پیاوهکانی شیخ سهعید که لهه کارهساتهه کۆژراوان ۱۳ کهس بوون که

شىيخ سەئىد و شىيخ ئەحمەدى كۆپىشى تىدا بوون. شىيخ مەحمود بريندار
كرا. ئەم كاتە واتە لەسەرەتاي سالى ۱۹۰۹دا تەمەنى شىيخ مەحمود بە ۲۶
يا ۲۷ دانراو. بۇ زانىارى زياتر دەربارى كاره ساتەكەى مووسل و رۇلى
شىيخ مەحمود لە بزاقي ئەتەوئى كوردا پروانە: م. ر: ھاوار، شىيخ
مەحمودى قارەمان ... ل ۱۴۳. ۱۷۴.

۳۵- راستىيەكەى شىيخ مەحمود لە شەرى شوئىبەدا لەبەرى
جەنگى عىراقدا لە دژى ئىنگليز شەرى كردوو. لەناوچەكانى پىنجوين و
مەريوانيش لە دژى سوپاي روسيا شەرى كردوو. ئەك لەبەرى سوريا لە
دژى سوپاي فەرەنسا وەكوو لاھوتى دەلى. ۳۶. لىرەدا زنجىرى
رووداوەكان لە لاى لاھوتى تىكەدەچى و تىكەل و پىكەل دەبى، چونكە
شىيخ مەحمود دواى شەرى بازيان لە ۱۷ جوزەيرانى ۱۹۱۹ دەستگىر
دەكرى و لە بەغدا ئىنگليز فەرمانى خنكاندى دەدن، بەلام فەرمانەكە
دەكوڤردى بە دە سال زىندان و دوور خستەو بۇ ھىندوستان. لە سالى
۱۹۲۲ ناچار دەبن شىيخ مەحمود بىننەو بۇ سلىمانى و لە ۳۰ ئەيلولى
ئەو سالەدا گەشتۆتە ئەو شارە. بۇ زانىارى زياتر پروانە: د. كەمال مەزھەر
ئەحمەد، بزوتتەوئى ئەتەوئى ... ل ۱۰۱.

۳۷- ئىنگليزەكان جارىكى تىرش نىوى ھوكمداريان لى نا، بەلام
شىيخ مەحمود نىوى مەلىكى كوردستان مەحمودى يەكەمى لە خۆى ناو
لە نۆقەمبەرى ۱۹۲۲دا كابىنەى وەزيرانى پىكەينا.

۳۸- راستىيەكەى شىيخ مەحمود چوو سورداش و ئەشكەوتى
جاسەنەى كردە بنكەى خۆى و لە دواييدا چو دەى پىران كە نزىكەى سى
كىلۆمەترە لە سنورى ئىرانەو. ھەر لەم كاتەدا بوو شىيخ نامەى بۇ

نۆينەرائى دەولەتە ئەوروپايىيەكان ئارد و ئارەزايى و توۋپەيى خۆي بەرامبەرى بە سىياسەتى ئىنگلىز لە كوردستاندا دەربەرى و داواي لىكردن پەيمانەكانى خۆيان بە جى يىنن.

۳۹- ھەر لەم كاتانەشدا بوو كەمالىيەكان ھەوليان دەدا بزووتنەۋەي نەتەۋەيى كورد لە باشوورى كوردستان لە دژى سىياسەتى ئىنگلىز بە كار بىيىن و بۆ ئەم مەبەستە پەيماننامەكان لەگەل شىيخ مەحمودا بەست كە تىيدا (دانايان بەسەرپەخۆي باشوورى كوردستاندا بە رىبەرپەيتى شىيخ مەحمود دەئا و بەلئىنى ئەۋەيان دەدا كە بە ھىچ شىۋەيەك دەست نەخەنە كاروبارى نىۋخۆيى ھكۆمەتى شىيخ مەحمودەۋە لە سەلیمانى. ھەر لەو پەيماننامەدا باسى ئەۋەش كرا بوو كە دەبى ئەنجومەنى نۆينەرائى لەو شارەدابمەزى. تەنھا لە كاتى شەردا ھكۆمەتى توركيا دەتوانى ھىزە چەكدارەكانى كوردستان بە كار بىيىن). بۆ زانىارى زياتر لەم بارەيەۋە بېروانە: كورد ئۇغلۇ، كورد و ئىمپىريالىزم، بلوتىنى رۇژنامەگەرى رۇژھەلاتى نىۋەراست، ژمارە ۱۳ - ۱۴، تاشقەند، ۱۹۳۲. ل ۹۴ - ۱۱۸. (بە زمانى رووسى). كەمالىيەكان ئەمەيان لە كاتىكدا دەكرد كە كەوتبۇونە گيان سىياسەتمەدارانى كورد كە بۆ سەرپەخۆيى كوردستان ھەوليان دەدا. ئەم پەيۋەندىيەى شىيخ مەحمود بە كەمالىيەكانەۋە ھەلەيەكى سىياسى كوشندە بوو و ئىنگلىزىيەكان قەت لە بىريان نەكرد.

۴۰- سەرچاۋە ئىنگلىزىيەكان ژمارەى ئەو ئەفسەر و سەربازانە بە ۴۰۰ كەس دەقەبلەنن. ھۆي كۆيۈونەۋەيان لە دەۋرى سەمكۆش لەۋەدا بوو كە نەياندەۋىست بەدەنە پال كەمالىيەكان. (ئۆ. ژىگالىنا، ھەمان سەرچاۋەى نىۋبراۋ، ل ۵۲.

۴۱- ھەر لەوکاتەدا بە وتەى خاتوو ژىگالىنا، لە گۆر زانىارىيەكانى ئەرشىفەكانى يەكئىتى سۆڧىيەت، سىمكۆ خۆى بە مەلىكى كوردستان راگەيانە و كايىنەى وەزىرانى دامەزراند و يەكئەك لەسەر كۆردە بە نىويانگەكانى ھۆزى شىكەك و دەستە راستى خۆى ھۆمەر خانى كۆرد بەسەرۆك وەزىران و وەزىرى جەنگ. ھەر وەھا دەستوورى كوردستان نامادە كراو ھىكۆمەتى كوردستان ھەولئى دامەزراندنى پەيوەندى دىپلۆماتى لەگەل دەولەتاندەدا. بەلام ئەو ھەولانە بى ئەنجام بوون. گۆڧارى كوردستان ىش ئۆرگانى ھىكۆمەتى كوردستان بوو بەلام بەداخووە خاوەن پىنئوس لە دەورى مەلىكى كوردستان لە چەك ھەلگەران گەلى كەمتر بوون و تەنھا يەك ژمارەى گۆڧارەكە بلۆكرايەووە. (ئۆ. ژىگالىنا، ھەمان سەرچاوەى نىويبراو، ل ۵۵).

۴۲- لىرەدا لاھوتى وىنەى ژيانى سىياسى ئەو رۆژانەمان بۆ دەكىشى كاتى لاينەگەرانى مۇستەفا كەمال كە پىيوستيان بە پشتگىرى و يارمەتى كۆرد ھەبوو، بە ھەموو لاينەكەدا بەلئىنيان دابەش دەكۆرد و پەيمانىان دەدا گوايە ئەوان مافى كۆرد دەدەن و لە تۆركىيادا تەنھا كۆرد و تۆرك مافى قەسەكۆردن و داخوازىيان ھەيە. ھۆيەكانى ئەم كەين و بەينەش ھەلبەتە ئاشكران، چونكە كۆنفرانسى لۆزان ھىشتا بە ئەنجام نەگەيشتبوو و كىشەكان و بە تايبەتى كىشەى وىلايەتى مۇوسىل و اتە باشوورى كوردستان جىگەى پىشپەركى و مەملەئىنى بوو لەنىوان ئىنگىلىز و كامالىيەكاندا كە ھەردوو لايان بەھەموو شىوہەيك ھەولئىان دەدا بازىرگانى بە داخوازىيە رەواكانى گەلى كۆردەووە بكەن. ھەلۆيىستى كۆرد بۆ ھەردوو لايان گەلى گەنگ بوو. كاتى مۇستەفا كەمال و ھاوپەيكەنى بۆيان دەرەكەوت كە باشوورى كوردستانىيان

دۇپان و ناچار بوون دەستى لىيشۇن ئەوكاتە رووى راستەقىنەى خۇيان بۇ كورد دەرخت و بىبەزىيانە كەوتنە گىيانى كوردى باكوور و سياسەتى تۈاندنەو و سەرکوكتردىيان گرتە بىر كە تاوەكوو ئەوپۇش گەلى كورد لە باكوورى كوردستان پىئەى دەتلىنەو. لە ھەمان كاتدا ھەردوولايان بۇيان دەرکەوت كە گەمەكردن بە بزاڧى نەتەوہىى كورد يارىكردنە بە ئاگر و دەبى خۇيانى لى دور بگرن. بۇيەكا كەوتنە بەستنى پەيماننامە و رىكەوتن و مۇركردنى پىرۇتۇكۇل دىرى بزووتنەوہى نەتەوہىى ئازادىخوازى گەلى كورد و ھەمىشە ئامادەبوون بچن بە دەنگى يەكەو بۇ دامركاندنەوہى بزاڧ و سەرھەلدانەكانى كورد. بە دور و دىرىڧى لە بارەى ھاوكارى دەولەتانى داگىركەرەو دىرى گەلى كورد بىوانە ئەو باسەى لە يەكەمىن كۇنفرانسى جىھانىى مىژووى كوردا لە شارى لۇزان لە تەمووزى ۱۹۹۵دا پىشكەشم كرد و دواىى لە گۇڧارى (رابوون)دا بە دوو ئەلقە بلاو كرايەو. دوكتۇر جەبار قادر، ھاوكارى دەولەتانى داگىركەرى كوردستان دىرى گەلى كورد، گۇڧارى. رابوون. ژمارە ۱۶ و ۱۷ سوید ۱۹۹۶.

سوپاس زۆرم بۇ كاك عومەر فارس كە ئىركى كىشا و نووسىنەكەى منى لە WP گۇزىيە سەر Microsoft Word.

ھەرەھا دەبى سوپاسى كاك "يىكەس" یش بکەم كە ھەلىكى زۆرى دا بۇ ئەوہى ئەم نامىلكەيە بگاتە دەستى خوینەرى ئازىن.

باشکۆی سیهم

شیعره کوردییه کانی لاهووتی

۱. در جواب سلیمان خان زنگنه موسی نارنجی
۲. بۆ نهژاد کورد

شیعری یه کهم:

در جواب سلیمان خان زنگنه موسی نارنجی (۱)

نوتق و کهلامه،.....

ئیفتیخار شهخس، نوتق و کهلامه

کهلام، وه دیعهی حهیی عه للامه

شیوهی خاسانه، نه بهر عامه

کهلام، وه دیعهی جان نه فرهینه

کهلام، ئیلهام رۆحو له مینه

نه مهر کهلامی نه غز و سهواوه

کهلام بێ حیکمهت، زایه و خراوه

که لام خه واس، غهیرله عهوامهن
 عهوام که ی قابیل نوتق و که لامهن؟
 مهردوم عهوام زهر بولمه سهلهن
 مه عنای "که لئه نعام" بهل هم نه زهلهن
 که لام ئینسان بایهد مه تین بو
 عاقل پهسند بو، حیکه مت قهرین بو
 په یغه مبهر که تاج "لهولاک" ش بهردن
 وه که لام ئیسیات نبووهت کهردن
 وه که لام مووسا، نه فرعهون پیش بی
 وه خهلق بیگانه، وه خودا خویش بی
 که لام بی باعیس ئیجاد به شه
 که لام بی موعجیز پاک په یغه مبهر
 نه بی وهت: "فه خر مه کهم وه که لام
 که لام ملووک، ملووکولکه لام"
 خهلق که لام کهرد چون حهیی سوبحان
 ئی مه نسهب خاس، دا وه سوله یمان
 ره سم سانییه ئیسمش بی پهیدا
 "تنزل الاسما و من الاسما"
 هاوار هه مسهران! هم دیوانه بیم
 دیوانه ی که لام ئی فهرزانه بیم
 له نو چون تووتی نوتقم خاموش بی
 شه که رفشان ی ویم فهراموش بی

يه، كه لام نيهن، سيحر چه لاله ن
 چه شمه ي ته سنيمه ن، ئاو زو لاله ن
 ماشه لالا ژي نوتق سوله يمانيه
 له ي ئاغاييه، له ي سولتانييه
 له ي دورپنه فشاني، له ي خواهش كه لام ي
 سه عدي ساني، ساني نيزامي
 عيب نيهن كه بي، بيابان نشين
 نه فخر له مه كان و من المكين
 ژه و بوونه سه حرا كه رده ن وه يانه
 تا بزانون گه نج ها له و وه يرانه
 "لا هووتي" بهس كه دورپنه فشاني يه
 مه دح و مه نقه بهت سوله يمان يه

شیعری دووهم:

بۇنەژادى كورد (۲)

له دهردا وه طهن جهرگم بريانهن
هه ناسهه سهردهن ديدهم گريانهن
ژ کوردهی سينهه شهرار مه خيزو
له کانی چاقم خووناو مه پريزو
توام بمرم له داخ و دهردا
لهم خوار و زاری، لهم بهردا لبردا
ئيران نه ژادان وه دووردهنگ نه بوون
وه ها موبته لای عار و نهنگ نه بوون
هه ی داد هه ی بيداد، کورد بيدار نيهن
له نه ژاد خوه خه وهردار نيهن
فه لهک نه رکانت ژ هه ژودا بوو
چهرخت چه نبر بوو کاخت فه نا بوو
تا که ی به نيکان جه فا مه کهری
تا که ی په ردهی به خت پاکان مه ده پری ؟
ئه م قوم غه يوور چلؤن بي یار بوون
وه کوو نه سيران زه ليل و زار بوون
ئيران شه هه نشای هه موو دنيا بی
حوکمش له هه موو عالم رهوا بی

عهدل و مهرحه مهت، لوتف و شهفه قهت
 ئينساف و ئيحسان، دين و مرووت
 عيلم و شو جاعت، قانون و كه رهم
 جوود و سه خاوت، شمشير و قه له م
 وه فا و مه حه بيهت، ميه مان نه وازى
 له رووى حه قيقهت، نه كوو مه جازى
 حيلم و حه وسه له، به خشش وه ژيردهس
 وه ها كو راحت مه ژيا هر كهس
 راست و راستپه رسته، دوژمن درؤ
 حه ق و حه قشناس، حه قبين و حه قجو
 زالم فه ناكه ر، درؤ ريسواكه ر
 دهر د مه زلوومان وى عهدل ده واكه ر
 مه خسووسه ن سفات نه هل ئيران بو
 قهت مه شهوور وه ناڤ وان دليران بو
 حه تاكو بيه ن يه ك دل و يه ك جان
 عاليه مشان ناوهر د وه ژير فه رمان
 ناخر له غه فلهت، مه يل وه نيفاق بوون
 له بى دانيشى، بى ئيتيفاق بوون
 هر كهس ژ غه فلهت، ژ ريكي ركه رد
 فه له ك جه معشان ژ هم جو دا كه رد
 له ورا كو نه ما ئيتيفاقشان
 بيه مايه ي نه نگ نه م نيفاقشان

له شهرا عه‌ره‌ب، له زولما روميان
 گرتن به زيلله‌ت، كولليک بوزورگان
 ئيران هه‌ميشه ميري مه‌که‌ردا
 له مه‌يدان شه‌ر شيري مه‌که‌ردا
 له‌وپا کو به‌هم بيوون به دخواهان
 ئه‌سير بوون به ده‌ست هه‌نيک روباها
 وه‌کوو جسميکا ژهم جودا بوو
 به‌ندبه‌ندش له‌هم، سيوا سيوا بوو
 هه‌روه‌ها ئيران موته‌لاشي بوو
 قيسمه‌ت قيسمه‌ت بوو، وه جيا واچوو
 وه‌ها زه‌ليل بين ئيران نه‌ژادان
 کورد و لو‌پ و فارس ئيکو نيه‌ادان
 کو نه‌سل خوه‌يان فه‌راموش که‌رده‌ن
 له جه‌ه‌لا چه‌پي دوژمن گوش که‌رده‌ن
 ئيران به مه‌سه‌ل وه‌کوو جي‌سما بوو
 کورد و لو‌پ و فارس، له وي ئه‌زا بوو
 ئه‌گه‌ر ژ به‌ده‌ن ئه‌زا جودا بوو
 ئه‌لبه‌ت ئه‌و به‌ده‌ن مه‌حو و فه‌نا بوو
 مه‌خسوسه‌ن کوردان قه‌لب ئيرانه‌ن
 توخمات که‌يان، نه‌سل شيرانه‌ن
 ئه‌گه‌ر چه‌ند روژي زار و زه‌يوون بوون
 ئه‌سير وه‌ده‌ست دوژمن دوون بوون

دی بکەن لە ئەو یەک ئیتیحادی
 ...ئیران..... نەژادی [؟]
 دا خوەیان لە ئەم بەنده رەها کەن
 هەم تورک، هەم عەرەب، لە خەوفا راکەن
 کوردان بەم شەرف، بەم قەدیمیا
 چلۆن فەخر دەکەن بەم یەتیمیا ؟
 سا ئیستە بەی میهره لەم دەردا [؟]
 کەس وەها نەژاد خوە کەم نەکەردا
 وەها ئەسارەت پاگیرشان بوو
 گویا پەیی خوەیان لەویرشان بوو
 کورد هەر ئێرانی، ئیران هەر کوردن
 کورد بە لۆغەت وە مەعنای (گورد)ن
 لە ئێرانیەت فەرد و احیدەن
 تاریخ دنیا هەموو شاهیدەن
 هاوار هەیی کوردان هەیی نامداران
 هەیی قەوم قەدیم ئیران مەداران
 ئەم ئەسارەت دەرد نیفاقەن
 دەردا ئەسارەت دەواش تفاقەن
 هاوار هەیی کوردان، هەیی وەبەخت ویتان
 دوژمن فەن و فیت وەمەکەیی ویتان
 بو فەنای ئەم قەوم هەشت هەزار سائە
 دوژمنان ئەیکەن خالە و ناخالە

كوردان مندالان خاك ئيرانه
 "مهدي" نهژادان، دووده‌ی كه يانه
 هاوار هه‌ی كوردان هه‌ی نهسل شیران
 توخمات كه يان دووده‌ی دليران
 واته‌ی لاهووتی هۆش و گوش بكه‌ين
 زه‌مزه‌مه‌ی نيفاق فهرموش بكه‌ين
 نه‌گه‌ر مه‌خوازين نه‌جانتان بوو
 ئيتيفاق مايه‌ی حياتتان بوو
 لاهووتی خان*

په‌راويزه‌كان:

- (١) محمد عه‌لی سولتانی، حديق‌ه سولتانی، جلد سوم، چاپ اول،
 نشر سها، تهران، ١٣٧٩، ٢٠٠٠، صفحه ٦٧ تا ٧١. به‌داخه‌وه‌ كا
 محممه‌د عه‌لی سه‌رچاوه‌ی دۆزينه‌وه‌ی شيعره‌كه‌ی لاهووتی
 رانه‌گه‌ياندوه.
- (٢) نه‌بولقاسم خان، گوڤاری ژين، چاپی نه‌سته‌موول، ژماره ٢٥،
 سالی پينجه‌م، لاپه‌ره ١٨ تا ٢١.
- نه‌م شيعرانه‌م به‌سه‌ره‌تايه‌كه‌وه له ژماره ٣٩ و ٤٠ ی گوڤاری
 گزينگ (هاوين و پايزی ٢٠٠٣) چاپی سویدا بلاوکردوته‌وه.

باشكۆي چوارەم

ئەبۇلقاسىمى لاهوتى (۱۹۵۷ - ۱۸۸۷)

بەبۇنەي چاپى ھەئىزار دەي شىعرەكانىيەو

سەئىد نەفىسى

ناوى لاهوتى، يەك لە بىرەوەر يىيەكانى ئەدەبى سەردەمى زوى منە - سەردەمى گەنجىيەتى و كەم خويندەوارىم و ئەو كاتانەي وا دەمويست بىم بە شاعىر و نووسەر. ئەودەم، تاقە رىبەرىك كە بەهرەي ئەدەبىيى منى دەر خست زەوق و شەوقم بوو بە نىسبەت شىعرەو

لەگەل خۆشەويستىم بۇ كىتب. ئەوانەي وا لە جىهانى سايكۆلۇجىدا گەرە بوون (؟) دەزانن، يەكەمىن نىشانەي بەهرە و حالەتى زاتى لە قوتابىدا، برىتييە لەو خواستەي كە رۇژىك لە رۇژان شوينى شاعىرىك بگريتهو و خۆشى ويستوو و شوينى لى ھەلگرتوو، راست وەك ئەويندارىكى پەرىشان كە بىهوى لە باوەشى داندەرەكەيدا بچەسىتەو، منىش شتىكى ئەوتۇ بووم و بىرم لە ھىچ ديار دەيەكى دىكە نەدەكر دەو. بىرەوەر يىم لە شىعرەكانى لاهوتى، ھى ئەو سەردەمانەيە (۱). ئەوكات، من تەنيا سى شاعىرى ھاوچەرخم دەناسى:

سەيد ئەشرەفەددىنى حوسىنى گىلانى (۲)، مەلىكوشوعرا محەممەد

تەقى بەھارى مەشھەدى (۱۹۵۱-۱۸۸۶) (۳) و ئەبوالقاسمى لاهوتى
كرماشانى (۱۹۵۷-۱۸۸۷). ئەوانەش وا ھاوتەمەنى منن، ئەو سى
كەسەيان بە باشى لەيىرە. لاهوتى تەنيا ھەشت سال پېش من ھاتبوو
جىھان (۴)، بەلام بە ھۆى ئەو راستىيەو كە ئەو لە نۆزدە سالانەو
دەستى كر بە شيعر گوتن (۵)، ئيتر لەو كاتانەدا كە من يەكەم ھەنگام
لە جىھانى ئەدەبىياتدا ھەلدىناوہ ئەوبىووہ شاعىرىكى ناسراو (۶).

لە ماوہى شەپرى يەكەمى جىھانىدا، لاهوتى ھاوپى لەگەل
ژمارەيكە لە خەباتكارانى رىبازى نازادى، چوو بۆ توركييا، دواى شەپ،
گوڤارى "پارس" چاپى ئەستەموول كە يەكەك لە باشترين گوڤارە
ئەدەبىيەكانى ئەو دەم بوو، ھەندى جار شيعرى لاهوتى
بلاودەكردەوہ (۷) و جاروبارە دەگەيشتە ئىران. كاتىكىش لە توركييا
گەرايەوہ ئىران و جارىكى ديكە (۸) چوو بۆ نازەربايجان، شيعرەكانى
ھەندى جار دەگەيشتە دەستى ئىمە. كاتى لە سالى ۱۹۳۲دا بۆ يەكەم
جار لە مۆسكۆ چاوم پىي كەوت، ۱۳ سال بوو لە يەكەتى سۆڤيەت
دەژيا و بىست سالىش بەسەر ئەودەمانەدا تىدەپەپرى كە من بۆ يەكەم
جار شيعرى لاهوتىم خويندبووہ. رووداوہكانى جىھان، شيواز و
رىبازى جىاوازيان گرتبووہبەر.

ئەو شاعىرەى من لە سالى ۱۹۳۲دا، بۆ يەكەم جار لە مۆسكۆ بىنىم
تەنيا شاعىرىكى ئىرانى بە بۆچوونى شۆرشگىرەنە و لاينەگرى نازادى
ياخود سووكە شاعىرىك نەبوو كە باسى ئەوينى نىشتەمانپەرەستىي
ئىرانىيەكان بكات. لەوى لە سۆڤيەت ئيتر ناوى لاهوتى بە ھەموو
لايەكدا بلاوبىووہ، ولاتە نازادكاروہكانى ديكەش (۹) ناوى لاهوتىيان

بەرگوى كەوتبوو و كارە ھەلبژاردەكانى ۋەگەپرابوونە سەر چەندىن زمان. پاشان لە ساڵى ١٩٣٦، لە ھاوینە گەشتى ئەم دوايىيەى خۆم بۆ مۆسكۆدا، چاوم بە شاعىرىكى ناودار كەوت و لەگەڵیدا وتووێژم كرد. باوەر ناكەم ھىچكام لە ھاوولاتیيەكانم ھەستى راستەقىنەى لاھوتى بە نىسبەت ئىرانەو ە وە بناسن كە من دەیناسم. خۆشەويستى شىعر و بۆچوونەكانى لاھوتى لاى من، راستىيەكى تىيىدايە: شىعرى لاھوتى باشتەين نموونەى شىعرى فارسىن و دەبى شاعىرانى دىكە لە بارى فۆرم و ھەروەھا لە بارى ناوەرۆكەو ە پى بنىنە جى پى ئەو. ھوى بۆچوونەكانىشم ئەو راستىيانەى خوارەو ەن.

زۆرەى زۆرى شاعىرانى ھاوچەرخ لە نىشتەمانى ئىمەدا، بۆنى شىعەريان ھەلنەمژىو ە. ئەو خەلكانە، وایر دەكەنەو ە كە مەسەلەى سەرەكى لە شىعر گوتندا، تەنیا روالەت و اتە تەكنىكى نووسىن و ئالۆزاندنى ناوەرۆك و كىنايە و چواندنە. بەگوێرەى بۆچوونى ئەوان، ھەر ئەو ەندە بەسە لاساى كىش و قافىە و تواناى شاعىرانى پىش خۆيان بكەنەو ە و ھىچى تر ا گومان لەو ەدا نىيە كە شاعىرانى مەزنى ئىران بە پارىزەو ە ھەوا و كىش و قافىەيان بەكارھىناو ە و ھەر بەم شىو ەيەش جىھانىان گرتوو ە. ئەوان ئىتر مەيدانىكى ئەوتۆيان بۆ شاعىرانى دىكە نەھىشتۆتەو ە. بە زمانىكى تر بلىن، شاعىرانى [ئەمپۆى] ئىران لە بارى فكر و ھەروەھا تەكنىك و ناسكىيەو ەن كە تايبەتمەندى شىعرى فارسىن، ھىچ كاتى ناتوانن بىن بە فەردەوسى و عومەرى خەيىام و سەعدى و حافىز، كەوابو ە دەبى رىبازىكى دىكە ھەلبژىرن، ناوەرۆكى نەناسراو بخولقىنن، سەرواى نوى بدۆزنەو ە و قافىەكان جارىكى دىكە بخەنەو ە بەر ئەزموونكارى.

له کوندا، شاعیران ئهرکی سیاسي و کومه لایه تییان له سهر شان نه بوو[!] و ئه وهی له دلیاندا بوویت و بۆ خویان گوتیبتیان، به سه ره به سستی له شیعیریشدا ده ریان بریوه. ئه مرق [سالی ۱۹۴۶]، وێژمه و نووسهر، رێبه ران و پێشپه وانی ییژکه ی شارستانیته و بیرى نویی جیهانن، به م پێیه ش ده بی له ریزی یه که می پێشمه رگه ی گیان له سهر ده ستدا به وستن. ئه وه گرنگترین لایه نی شیعری لاهووتییه و هوی ئه وینداریی منیشه به شیعره کانی.

لاهووتی، ئه و وێژه ره یه که شیرى له کالان کێشاوه ته ده ری و به سینگی رووته وه که وتۆته گۆره پانی شیعره وه له هه موو ۵۹ سالی ته مه نی، نزیکه ی سی سالی له مهیدانی خه باتدا به ردۆته سهر. پێشمه رگه شیعەر نالیت (۱۰)، به لام زۆر شاعیر هه ن که خه بات ده که ن و لاهووتی یه که له وانه یه. لایه نیکی دیکه ی کاری لاهووتی، خۆ به ختکردنیه تی له پیناو ئه و ئاوات و باوه رانه ی وا له شیعره کانیدا ده ری ده بریت. ئه وه ی له شیعری لاهووتیدا دیبینی عه ینوبیلا هه ر ئه و شتانه یه وا له بیرو به روادا هه یه. من له پێوه ندییه کانی نزیکى ئه م شاعیره به هیزه دا بووم وه م. ژیا نی لاهووتیم خستۆته به ر سه رنچ، سه ردانى مالیم کردوه، هه موو نووسراوه کانی خویندۆته وه، گویم له قسه کانی گرتوه و ده زانم شیعری لاهووتی، ره نگدانه وه یه کی تۆخی بیرو به رواکانین.

ئه و وتووێژه دوورودریژه ی له گه ل شاعیردا کردوومه، باشتترین نیشاندهری ئه وین، له خۆبهردوویی و شه وقی تاییه تی ئه ون به نیسه بت نیشتمان ه که یه وه. له وه ش ئاشکراتر، ره وانپێژییه تی له و شیعرا نه دا که

بە ئىرانىدا ھەلگرتوون. لاھوتى، ئەم مەيلە بە سۆزەى لە خىزان و
 مندالەکانىشىدا خولقاندوھ. سەرەپراى دوورمانەوھى لە ئىران و ئىرانى،
 پىوھەندى نىزىكى خۆى لەگەل زمانى فارسىدا پاراستووھ و ھەمان
 بۆچوون و ھەمان تەركىب بەكار دەھىنئىت كە لە زمانى فارسىدا بە
 كارى دەھىنن. بۆ راگەياندى بىر و بۆچوونى خۆى بە خەلکى
 تاجىكىستان، كەلکى كەم لە وشە و عىبارەتى تاجىكى وەردەگريئت.
 ئەوھش لایەنىكى دىكەى گرنگە لە شاعىرىەتى لاھوتىدا كە بۆتە ھۆى
 ئەوھى شىعەرەكانى لەنىو خەلکى تاجىكىستان و ئۆزبەكىستاندا
 خۆشەويست بن. گەلئىك گرنگە كە لاھوتى ئىجازە نادات خەلکى
 تاجىكىستان بنەماى نووسىنى پىشىنىيانى خۇيان لەبىر بەرنەوھ.
 چۆنىەتى بۆچوون و قسەکردنى لاھوتى، تەواو ئىرانىيە و ئەوھش
 گرنگایەتییەكى دىكەى بەكارھىنانى زمانە لەلایەن ئەوھوھ. نمونەى
 باشى وشە و عىبارەتى جوانى شىعرى فارسى لە نووسىنەكانى
 لاھوتىدا بەدەدەگريئت.

ئەوانەى سەرنجیان دابىتە نووسىنەكانى لاھوتى، دەزانن لە ماوھى
 مانەوھى تورکىيادا، تەنيا شتىك كە پىئى براپىت، گلەيى و شكات و خەم
 و دلساردییه. شاعىر، لەوئى وەك پەپوولەيەك وایە لە قەفەزدا راگىراپىت
 ياخود لە بالندەيەكى ئەسىر دەچىت. بەلام ئەوھى لە يەکیەتى سۆقیەت
 پىئى براوھ، شەوق و ھەست و خەبات لە رىگای ئىش و كارى خۆى
 و بىرەوھرى ئىرانە و ھىوای گەرانەوھىەتى بۆ ولات. شاعىر، ھەمىشە
 يەکیەتى سۆقیەتى بە نىشتمانى دووھەمى خۆى زانیوھ وەك ئاکامىك،
 شەوق و ھەست، خۆشەويستىرین باوھ و ئاواتەخوازى بۆ جىھانىكى

باشتر و رازاوهیی وشه، هه موو لیږه سهریان هه ئداوه. رۆحی ئیڕانیچییه تی لاهووتی له هه ندیک له باشترین شیعره کانییدا ده رکه وتوو. له وانهن: "مه رگی مواهید" (۱۱)، "وه لامیک بۆ فریوکاران" (۱۲)، "وه حده ت و ته شکيلات" (۱۳)، "وه سیه ت" (۱۴)، "ئیڕانی من" (۱۵)، و "وه لامیک بۆ رۆمه ن رۆلان" (۱۶).

شیعری لاهووتی، یه ک یه ک یاخود سه رجهم، چه ن دین جار له یه کیه تی سوڤیه ت چاپ کراون. کۆمه له ی شیعره کانی ته نانه ت له شاری "ته ورین" یش چاپ کراوه (۱۷)، زۆر شیعری وه رگه پراوه ته سه ر زمانه جیا جیا کانی یه کیه تی سوڤیه تی به زمانی رووسییه وه. له م دواییه دا چاپی تازه ی باشترین شیعره کانی به ناوی "کاره هه لبرارده کان" له ٤٦٢ لاپه رده دا له مۆسکۆ چاپ کراوه و هه ندیک له باشترین شیعره کانی گرته و ته به ر. چاپی تازه ی ئۆپیریتی "کاوه ی ئاسنگه ر" (۱۸) له م دواییه دا له تاران بڵاوبۆته وه.

ئێستا که چاپی تازه ی "کاره هه لبرارده کانی" لاهووتی که وتۆته بازارپه وه، ده توانم به وردی و روونییه کی زیاتره وه لییان به وانم. هه ر بۆیه ش به پێویستم زانی ئەم سه ره تایه بنووسم. هه روه ها پێشنیاری خویندنه وه ی کتێبه که ی، به هه موو خویننه ریک ده که م. هیوادارم ئەمپۆ، که ئیڕانی خۆشه و یستی ئێمه وه ک گه مییه کی بی گه میه ران که وتۆته جه رگه ی کاره ساته وه (۱۹)، نه فه سی پر هه سستی ئەم شاعیره مه زنه ی ئیڕان، شوینی پێویست له سه ر برا ئیڕانییه کانمان دابیئت. هه روه ها به هیوام رۆحی به جه رگی و ئازایه تی ئەم شاعیره مه زنه که له نووسینه کانییدا شه وق ده داته وه، لاوانی ئیڕانی بخاته سه ر راسته ریگای خه بات.

لایه نیکی دیکه ی ژیا نی لاهووتی که ده بی لئی بکۆلریتته وه، دۆستایه تی و نزیکایه تییه تی له "ئیحسانوللآخانی دۆستدار"، ئەندامی "کۆمیتە ی موزازات" و رێبه ری بالی چه پی بزوتنه وه ی جهنگه ل. ئیحسانوللآخان (۱۹۴۱ - ۱۹۸۴؟) زۆر واهه یه له و سه رده مه دا تیکه ل بزوتنه وه ی جهنگه ل بوویت که لاهووتیش دوا ی کوزرانی ئەفسه ره ئیرانی و سویده ییه کان ویستی بچیت بو "رهشت" و نه ی توانی. درهنگتر، دوا ی هه ره سی بزوتنه وه که، ئیحسانوللآخان که به هه له تاوانی کوشتنی میرزا کوچ خان ی ده دریتته پال ده چیتته سوڤیه ت و پاش ماوه یه ک شرت و گوم ده کری. پێوه ندیی ئەو دوو که سایه تییه جیگه ی سه رنجی تایبه تی یه. ههروه ها، به پرۆای من، ده بی وتار و شیعر ی لاهووتی له رۆژنامه ی "شفق سرخ" ی عه لی ده شتی دا بڵاوبوو بیتته وه و پێداچوونه وه ی ژماره کانی ئەو رۆژنامه یه، کاریکی پێویسته.

پهراویزه کانی وه رگیز:

(۱) سه عیدی نه فیسی، ئەدیب ونووسه ری ناسراوی ئیرانی (۱۸۹۵-۱۹۶۶). ماوه یه ک پێوه ندی گهرم و گوپی له گه ل پێشکه وتنخوازان و ته یاری چه پی ئیراندا هه به وه و چه ند جاریک سه ردانی یه کیه تی سوڤیه تی کردووه. ئەم وتاره، به ره مه ی ئەو سه فه رانه و چاوپێکه وتنی لاهووتی یه له ولاتی سوڤیه ت.

(۲) سه ید ئەشه رفه ددینی حوسینی، شاعیر و رۆژنامه نووسی ئیرانی و سه رنووسه ری رۆژنامه ی "نسیم شمال" (۱۲۸۸-۱۳۱۳).

سەيد ئەشرەف، شۈيىنى زۆرى مىرزا ئەلى ئەكبەرى سابىر (ھۆپ ھۆپ)
شاعىرى شۆپشىگىچى ئازەربايجانى لەسەرە و ئەويش بەشەبەھالى
خۇي، شۈيىنى لەسەر لاهووتى داناو.

۳) شاعىر، نووسەر، تويزىنەر و رۇژنامەنووسى گەرەي ئىرانى.
"بەھار" لە پىئوئەندىيەكى نىزىكى دوكتۇر سەيد خانى كوردستانىدا
بوو و لە رىنگاي ئەوۋە شەرەزائى لە ئەدەبىياتى كوردىش پەيدا
كردبوو. يەكەم كەسەك كە شىعرە تەزويىرە ئاراستەكەي: "ھورموزگان
رمان، ئاتران كورژان - ويىشان شاردەوۋە گەرەي گەرەكان"ى لەنىو
ئىرانىيەكاندا بۆلۈكردەوۋە، "بەھار بوو. بەھارەش شىعرەكەي لە زمانى
دوكتۇرسەيد خانەوۋە بىستىبوو. واپزانم ئەم شىعرە يەكەم جار
خوالىخوشبوو حوزنى موكرىانى باسى لى كردييت.

۴) ئەفەيسى لە سالى ۱۸۹۵ دا ھاتۇتە جىھان و ھەشت سال پيش
ئەو، دەكاتە سالى ۱۸۸۷، واتە لاهووتى لە سالى ۱۸۸۷ دا، لە دايك
بوو. بەلام سالى لە دايكبوونى لاهووتى لە ھەندى سەرچاۋەدا، بە
۱۸۸۵ نووسراۋە و من بە كەك ۋەرگرتن لەوانە، سالى لە دايكبوونى
لاهووتىم لەسەرەتاي وتارى "سەبارەت بە خۇم" (گىزىگ ژمارە ۲۷)
۱۸۸۵ نووسىوۋە. سەرچاۋەكانى بەردەستى من ۋەك دىۋانى چاپى
تاران، سالى ۱۸۸۵ دەسەلمىنن بەلام ئەفەيسى ئەم سالى بە ۱۸۸۷
ناو بردوۋە.

۵) دەبى ئەم نۆزدە سالانە تارىخى چاپ و بۆلۈبوونەۋەي يەكەم
شىعەرى لاهووتى يىت لە رۇژنامەي "تەربىيەت" چاپ كرماشاندا. دەنا
ۋەك لە زمان خودى شاعىرەۋە دەبىنن، لاهووتى ھەر لەسەرەتاكاني

مېرمندالى و سەردەمى شەپەرگەپرەكى مىندالانەو شىعرى ھۇندۇتەو.
(بېروانە گزىنگ ژمارە ۲۷).

۶) بە بېرواى من ھۇى ناودەركردنى لاھوتى و كەم ناوىي
"نەفيسى" تەنيا لە مەسەلەى سال و مانگدا نابى بدۇزىتەو. لاھوتى
و ەك خەباتگىپرەكى بەجەرگ - بە قەلەم و بە قەدەم كەوتىو
خزمەتكردنى كۆمەلگاۋە و لە ھەموو كۆپ و كۆمەللىكى سىياسى و
كۆمەلەيتى - نايىنىدا، چالاكى دەنۋاند. ئەو ەش بېوۋە ھۇى رىز و
حورمەت لەلايەن كۆمەلانى خەلكەو.

۷) لاھوتى خۇى بۇ ماۋەيەك سەرنووسەرى گۇقارى "پارس" بوو.
۸) دەبى نىازى لە "جارىكى دىكە"، بەشدرايكردنى لاھوتى لە
شەپرى مەشرووتەخۋازاندا دژ بە ئىستىبىداد "بىت لە سالى ۱۹۰۷دا
جارى دوۋەمىش ئەو كاتەيە وابە ئىجازەى "موخىبرولسەلتەنە"
گەپرايەو نىو رىزەكانى جەندەرمە و لە شارى "شەرەفخانە"
ئازەربايجان دامەزرا.

۹) ولاتانى ئەوروپاى رۇژھەلات واتە "ھۇردوۋگاى سوسىيالىزم".
۱۰) لاى كەم ئەو بۇچوۋنە بۇ پىشمەرگەى كورد راست نىيە، كورد
زۇر پىشمەرگەى شاعىرى ھەن و ەك چۇن شاعىرى پىشمەرگەشى ھەر
ھەيە.

۱۱) پارچەشىعرى "مرگ مجاهد": ئەم شىعرە سەبارەت بە
كوژرانى "ھەيدەر ەموئۇغلى" شۆپشگىپرە ناودارى ئازەربايجان لە
سەردەمى مەشرووتەى ئىرانە: سپاە شاە، در سمت جنوب جادەى
تەران. قشون مىلى اندر شەررشت و جنگل گيلان.

١٢) شیعرى "پاسخ به اغواگران" له راستیدا وه لآمى ئهو قسانهیه که رژیمی په هلهوى بلآوى کردبوه، گوايه لاهووتى له سوځیهه هه لآتووه و چووه بو هیندستان: بشد با مرد مشهورى در ایران. ملاقى، شخص ناپاکى از اعیان. (بروانه وتارمهکى ماموستا حسنه قزلجى، پاشکوى شه شهه).

١٣) "وحدت و تشکيلات" وا هیه له نيو خه باتکارانى ته یارى چه پى ئیراندا، ناسراوترین شیعرى لاهووتى بیټ: ئه شیعره له سهه شیوازی نوی هونراوه ته وه:

"سر و ریشی تتراشیده و رخسارى زرد

زرد و باریک چونی

سفره‌ای کرده حمایل، پتونی بر سر دوش

ژنده‌ای بر تن وی...

تا ده‌گاته ئهو شوینه‌ی که ده‌لئ:

"چاره، رنجبران وحدت و تشکيلات است". مۆسکۆ فوریه ١٩٢٤.

١٤) شیعرى "وصیت": لاهووتى شیعریکی به ناوى "وصیت نامه"

هیه که له رووسییه وه ته رجهمه‌ی کردووه و هونراوه‌ی "تاراس شوچنکو" یه: "چون میرم خوابانید یاران - مرا زیر زمین"، به لآم دلنیا م ئهو شیعره‌ی وا سه‌عید نه‌فیسى ئاماژه‌ی پیکردووه ئه وه نییه و زور وا هیه شیعرى "پنجه انتقام" بیټ: گوئید زمن ستمگران را/ گویند وداع مادران را، مۆسکۆ ١٩٢٤. یاخود شیعرى "کلمه شهادت رنجبرى": "شهادت میدهم بر اینکه من از ملت کارم.. نخجوان، فوریه ١٩٢٢. ئه شیعره، به پروای من، هه‌وینی شیعره ناسراوه‌کى ماموستا هه‌ژاره به ناوى "ته‌لقینی کوردی".

١٥) شیعری "ایران من"، دارمائی نوستالژی و بیری دووری له ئێران، به لām له جهنگی شه‌ری دووه‌می جیهانیدا گوتراوه و تییدا هیرش کراوه‌ته سه‌ر هیتله‌ر و له لایه‌کی دیکه‌وه لێنن و ستالین رێزبان لی‌گیراوه:

بشنو اواز مرازدور، ای جانان من!
ای گرامیتر زچشمان خوبتر از جان من!
اولین الهام بخش و آخرین پیمان من!
کشور پیر من اما پیر عالیشان من
طبخ من! تاریخ من! ایمان من! ایران من!

(ستالین اباده، مارس ١٩٤٣).

١٦) شیعری "به رومن رولان" بۆ نووسه‌ری ناسراوی فه‌ره‌نسی "رۆمه‌ن رۆلان" گوتراوه که ده‌بی نامه‌ی بۆ لاهووتی نوسیبییت و ئەویش به‌م شیعره‌وه لāmی دابیته‌وه:

به نامه‌ات، وطنم را نوشته‌ای آزاد
به رخ ز دیده‌ام از شادی آب می‌آید
من آن مبارز ایرانیم که از وطنم
فقط بیادم دار و طناب می‌آید

١٧) کۆمه‌له‌ شیعری "دیوان اشعار لاهووتی" یه‌که‌م کۆمه‌له‌ شیعره‌کانی لاهووتی بوو، که له ساڵی ١٣٢٠/ ١٩٤١ دا له ئێران و له شاری ته‌وریز بلاوکرایه‌وه. ئەم کتێبه‌ بچووکه، "محمد لوی عه‌بباسی" چاپی کرد. عه‌بباسی هه‌مان ئەو که‌سه‌یه‌ واه‌دەرنگتر چوو بۆ سوڤیه‌ت و له‌گه‌رانه‌وه‌دا بۆ یه‌که‌م جار "شه‌ره‌فنامه‌ی بدلیسی" له‌ تاران برده‌ ژێر چاپ. نوسخه‌ی شه‌ره‌فنامه‌ی چاپی عه‌بباسی، ئۆفسیټ کراوی نوسخه‌ی چاپی "فرج الله زکی الک‌ردی" یه‌ و خۆی سه‌ره‌تا و هه‌ندی

پهراویزی لی زیاد کردوه. نوسخه یه له دیوانی لاهوتی چاپی ته وریز، تا سالی ۱۹۷۰ ش که من له زانکوی ئه ده بیاتی زانستگه ی تاران ده مخویند، له کتیبخانه ی زانکو پاریزراو بو و به رواله ت تاقه نوسخه ی ئه م کومه له شیعره بووکه له کتیبخانه گشتیه کانی ئیراندا مابوووه و نه که وتبووه بهر زه ربی ساواکی شا. له سالی ۱۹۳۵ یشدا کومه له شیعریکی لاهوتی به ناوی "هزار مصرع" له مؤسکو بلاو کرابوووه.

۱۸) کاوه ی ئاسنگر، له راستیدا شانۆنامه یه که به شیعر و جگه له وه ی له گه ل سهرجه می شیعره کانی لاهوتیدا بلاو کراوته وه، چاپی سهر به خوشی هیه.

۱۹) ئه م وتاره له سالی ۱۹۴۶، واته له سالی دامه زرانی کۆماری ئازهریایجان و کوردستان و بی ده سه لاتی ریژی می محهمه د ره زاشا له جهنگه ی شه ری دووه می جیهانیدا، بلاو کراوته وه. چاپی وتاری ئه وتو له سالانی دواتری ئیران بو کهس نه ده گونجا. سهره پای ئه وانه ش، نه فیه سی چاو له راستیه کان ده قووچینی و ئیرانی ئه و سالانه به "گه میه ی بی گه میه وانی نیو جهرگه ی کاره سات" ده شو بهینی. وه رگی راوی کوردی ئه م وتاره ی سه عید نه فیه سی سهره تا له ژماره ۲۹ (پایزی ۲۰۰۰) ی گو قاری گزینگ چاپی سویدا بلاو کراوته وه.

پاشکۆی پینجه م

لاهووتی (۱)

موبنور رحمان

سرچاوه: نه نسیکلۆییدیای ئیسلام

چاپی نوی، بهرگی ۵

لاهووتی، نه بوالقاسم، شاعیر و شوڤشگیڤری ئیرانی، له ۲ی مانگی دیسه مبری ۱۸۸۷ له کرماشان ها ته دنیا، کورپی پینه چیه کی هه ژار بوو. به گهنجی چوو ه ریزی خه باتی مه شروته خوازی ئیرانه وه و دوا ی نه وه ی محهممه ده لیشا له سالی ۱۹۰۸ دا هه ولی گه رانه وه ی حوکمی ئیستیبدادی دا، له شاری رهشت به شدراپی شه پی دژ به لایه نگرانی شای کرد. پاش دامه زrane وه ی مه شروته له سالی ۱۹۰۹ دا، چوو ه ریزی جه ندرمه وه و ورده ورده پله ی تا "میجر" ی بهرز بووه وه. له وی، تاوانی خراپه کاریی درایه پال و حوکمی ئیعدامی بو ده رچوو، به لام توانی هه ئبیت و بجیتته شاری سلیمانی له سنووری تورک (عیراقی ئیستا).

له سالی ۱۹۱۵ دا گه راپه وه شاره که ی خو ی و کیشرایه ناو بزوتنه وه یه کی دژ به هیزه کانی هاوپه یمانه وه که هیرشیان کرد بووه

سەر ئىران. ھەر لەو كاتەدا، رۇژنامەى "بىستون"ى لە كرماشان دەرکرد و حەزىكى كرىكارىشى دامەزاند (۲). پاشان سەرلەنوئى لەگەل دەسەلاتدارىەتيدا كەوتە كىشەو و كۆچى كرد بۆ ئەستەموول.

لە ئەستەموول لە قوتابخانەى ئىرانىان دەرسى دەگوتەو و گۆڤارىكى فارسى - فەرەنسى بەناوى "پارس" دەرەكرد. لە كۆتايىەكانى سالى ۱۹۲۱دا ئىجازەى گەرەنەو بۆ ئىرانى پى درا و لە جەندەرمريدا دامەزايەو. زۆرى پى نەچوو كە سەرۆكايەتى راپەرپىنىكى بى ئەنجامى كرد لە تەوريز، و دواى تىكشكان ھەلات بۆ يەكەيتى سۆڤىەت (مانگى فېرەوهرى ۱۹۲۲). لە يەكەيتى سۆڤىەت، چالاكەكانى لاھوتى لە پەيوەندى ژيانى سىياسى و كولتوورى تاجىكستاندا بوو-ئەوشوئەى كە دواى سالى ۱۹۲۳ لى گىرسايەو.

بوو بە يارىدەدەرى كۆمىسارىاي خويندن و سەرۆكى شانازى يەكەيتى نووسەرانى تاجىك. حكومەتى سۆڤىەتى نىشانى زۆرى خەلات كرد كە يەك لەوانە ميدالىاي لىنين بوو. لاھوتى لە ۱۶ / ۳ / ۱۹۷۵ لە مۆسكۆ كۆچى دوايى كرد. لاھوتى گىرنگىر شاعىرى كومۇنىستى ئىران بوو و بە راستى ەك بناغە دانەرى شىعەرى سۆڤىەتى تاجىك زانراو.

شىعەرە سەرەتايىەكانى لە چاپەمەنى دەورەيى سەردەمى مەشرووتە - ەك حبل المىتن، ايران نو و شەرق دا بلاوبوونەتەو. لە شىعەرەكانى پيش سالى ۱۹۲۲ى دا، ھەستى لايەنگىرى خۆى بە نىسبەت كرىكار و ەزىرانەو دەربريو. دواتر، مانەوئى ھەمىشەيى لە سۆڤىەت مەيلى بە نىسبەت يەكەيتى سۆڤىەت بەھىزتر كرد ەوونەرەكەى بە شىوەيەكى

پېشكەوتوانه مۆركى بهرپرسياسيه تى سياسى و ئەدەبى بهرانبەر به
 حكومەتى سۆڧيەتى لىدرا. شيعرى "كزىمل" (واتە كزىملين) كه له
 سالى ۱۹۲۳دا گوتراوه، يەكه مین نيشانهى بهر چاوى ئەو
 گۆرانكارىيه بوو. شاعیر، بهدكارىيهكانى تزارى وهبیر دههینایه وه،
 چهوسانه وهى ئەمپریالیستى و سهرمایه دارى مهحكوم دهکرد و
 سهركهوتى شوڧرشى سوسیالیستى رووسىای بهخیر دههینا.

شيعرهكانى دواترى لاهوتى زياتر سهبارەت به ژینگەى نوێى بوون
 بهلام ئەويابه تانهش له پهيوەندى ئێراندا بوون، هەرگیز له كه ميان نه دا:
 شاعیر كهلكى له هەردوو فۆرمى سوننه تى و نوێ وهردەگرت و كيشى
 غەيره سوننه تى بهكار دههینا كه به رواله ت ئیلهامى له نمونه ئەدەبیه
 رووسیهكان وهرگرتبوو. لاهوتى ههروهها شيعرى گۆرانى (سروودى)
 دهگوت و ئۆپیرا "كاوهى ئاسنگەر" ى نووسى، كه يەكه مین ئۆپیرایهك
 بووله تاجيكستان بهرپوه بریت. تيكۆشانى ئەدەبى لاهوتى بالى
 كيشایه گۆره پانى تهرجمه، كه به شیوهیهكى ههلبژاردە، شوینەوارى
 شيكسپیر، پوشكين، گوركى و مایاكوفسكى دهگرتەبەر. وشهكانى
 ساكار و بئىگرى وگۆل و زمانى بهكارهاتووى شيعرهكانى، كه م و زۆر
 هاوشانى زمانى ناساى خەلك بوو.

بیبلیۆگرافى:

كوللیاتى لاهوتى، ۶ بهرگ، دووشهنبه ۱۹۶۰/۳، ر. د. ی، ۸
 (۱۹۳۴)، ۵۵-۳۴۹؛ د. ج. براون، چاپه مەنى دەورەیی و شيعرى
 ئێرانى هاوچهرخ، كه مبريج ۱۹۱۴؛ محمد تقى بههار، تاريخ مختصر

احزاب سیاسی ایران، تاران ۱۳۲۳ ی کۆچی ههتاوی؛ حسین مکی، تاریخ بیست ساله ایران، ۲، تاران، ۴- ۱۳۲۳ ی کۆچی ههتاوی؛ ل. ی. کلیموویچ، میژووی ئەدەبی نوێی سۆڤیەت، مۆسکۆ ۱۹۴۷؛ ج. لینزۆوسکی، روسیا و رۆژئاوا لە ئێران ۱۹۴۸ - ۱۹۱۸، نیویۆرک ۱۹۴۹؛ [گۆقاری] ئەدەبیاتی سۆڤیەتی، ژمارە ۹، مۆسکۆ ۱۹۵۴، ۴۲- ۱۳۸؛ مونیپور رحمان، شیعرێ فارسێ دواى شۆرش، عەلیگرە ۱۹۵۵؛ ن. پاگلیا رۆ و ن. بەوسەنی، میژووی ئەدەبیاتی فارسی، میلان ۱۹۶۰؛ میژووی ئەدەبیاتی هاوچەرخى تاجیکستانی سۆڤیەتی، مۆسکۆ ۱۹۶۱؛ ف. ماکالسکی، ئەدەبیاتی هاوچەرخى ئێران، بەرگی ۱، کراکۆف ۱۹۶۵؛ ئەدەبیات تاجیکی، دوشەنبە ۱۹۶۶؛ ید. ریپکا، (۴)، میژووی ئەدەبی ئێران، دۆردریخت ۱۹۶۸؛ ج. پرۆسیک (ئیدیۆتۆز)، قامووسى ئەدەبیاتی رۆژھەلات، لەندەن - نیویۆرک ۱۹۷۴، بەرگی ۳، ئیسفەهان، بى تەئرخ.

(۱) من ئەم وتارەم لە دەقی ئینگلیزی ئەنسیکلۆپیدیای ئیسلام وەرگرت کردمە کوردی ئەوەش سەرچاوە:

Monidur Rahman, The Encyclopaedia of Islam, NeW Edition, Vol. v, Leiden, E.J. Brill 1986.

(۲) نیاز، حزبی سوسیال دیموکراتی ئێرانە کە بناغە دانەرانی بریتی بوون لە محمد تەقی خانی پسپان و میرزا حسین خانی معاونی کرمانشانی، هەروەها شۆرشگێڕی بە ناوبانگی ئازەربایجانی حەیدەر عەمۆئۆغلووش هاوکاریی دەکردن. بۆ ئەم بابەتە بێوانە: محمد علی سۆلتانی، احزاب سیاسی و انجمن های شهری در کرمانشاه، ج ۱، نشر سها، تهران، ۱۳۷۸ (۱۹۹۹)، ص ۱۳۴. کاک کلیم الله توحیدی دەلی

محمد تەقى خانى پسيان كە كوردى قوچان كوشتيان، خۆى كورد بووه.
بۆ ئەم بابەتەش بېروانە: كلیم الله توحیدى، حرکت تاریخی كرد به
خراسان، ج ۵، نشرمهبان، مشهد، ۱۳۷۷ (۱۹۹۸)، صص ۹۷ و ۲۳۸.
وه رگیڤ.

خۆم يادداشتم كردووه. دواتريش چەند شيعرى كوردى ئەوم دەستخست كە لە كاتى خۆيدا بلأويكردبوونهوه. لەم سالانەى دواييدا لە چەند كتيّب و وتار و ليكۆلئينه‌وهى كورديدا، لاهووتى هيتراوته باس و ليكۆلئينه‌وه و ئەوه دووپات كراوته‌وه كە لاهووتى كورد بووه و بە كورديش شيعرى وتووه، بەلام لە هيچ كام لەو وتار و ليكۆلئينه‌وانەدا لە پارچە شيعريكى بەو لاهه هيچ شيعرى كوردى ديكه‌ى ئەو بلأونه‌كراوته‌وه. منيش لە لاى خۆمه‌وه بپيارمدا بە پيى ئەو زانياريانەى كە لاى خۆم دەربارەى لاهووتى يادداشتم كردوون، ليكۆلئينه‌وه‌يه‌ك سەبارەت بە ژيان و شيعره كورديه‌كانى بنوسم و ئەوه‌ى بە پيويستى دەزانم دەربارەى بيخه‌مه روو. پيشم باشتر بوو، سەرەتا نووسينه‌كه‌ى مامۆستا خەسەنى قزنجى كە (ئيستا) چل و دوو سالى بەسەر دا تپپه‌پيوه و هيچ كام لەو نووسەر و ليكۆله‌ره‌وه كوردانەى كە لەم دواييدا دەربارەى لاهووتيان نووسيوه ئاگادارى نين، بە هەندىك روونكرده‌وه سەرله‌نوئى بلأوبكه‌مه‌وه. ليڤه‌دا بە پيويستى دەزانم كە سوپاسى مامۆستا "سديق سالح"ى هاوڤيڤم بكەم كە چەند مانگ لەمە‌وپيش كۆپيه‌كى نووسينه‌كه‌ى مامۆستا قزنجى بۆناردم.

لاهووتى ناوى ئەبولقاسمه، سالى ١٨٥٥ لە شارى كرماشان لە دايك بووه. باوكى ناوى "ئيله‌امى"يه، لە باكوورى كرماشان مولكيكى زۆرى بووه. سەرده‌مى قوتابخانه و سەرەتاي خويندنى روشن نيه‌يه. لە هه‌وه‌لى گەنجيه‌وه دەستى كردووه بە شيعر وتن. لە خەم و خەفه‌تى لەناوچوونى دارايى و سامانى، نازناوى شيعرى خۆى بە لاهووتى داناوه. زۆر ئاره‌زووى بووه شيعره‌كانى بخاته بەرده‌م و دەستى خەلك.

بۇ ئەۋەلەن جار شىيەرى خۇي لە رۇژنامەي "ايران نو" دا چاپ کردوۋە،
سالى ۱۹۰۹ و ۱۹۱۰.

ماۋەيەك "علومى دىنىي" خویندوۋە، لە پاشان بە رینیشاندانى کەس
وکار و برادەرانى، سالى ۱۹۰۴ چۆتە رشتەي پۆلیسى ئەۋ وەختەۋە
کە پىيان وتوۋە "ژاندارمى". سەبارەت بە لیھاتن و کارامەيى، سالى
۱۹۱۲ گەیشتۆتە پلەي "رەئىسى" و بۆتە فەرماندەي ژاندارمى شارى
"قوم". ھەر لەۋ سالى دا بە بۆنەي ھىندى گىرە و کىشەۋە يەكک لەژىر
دەستەکانى خۇي کوشتوۋە.

گرتوویانە و بردوویانە تاران. ماۋەيەك لە زیندانا ماۋەتەۋە.
دەرفەتى بۇ ھەلکەۋتوۋە و رایکردوۋە، بە ریگای خانەقیندا ھاتۆتە
بەغدا. سالى ۱۹۱۴ لە بەغداۋە چۆتە ئەستەموول. لە وى دووکانىكى
کتىب فروشى بچوکی داناۋە. وردە وردە لەگەل رۇشنیرەکانى ئەۋى
سەرى ئاشنايەتى داخستوۋە، تا کەس وکارى لە تارانەۋە کاغەزىان بۇ
نووسیۋە، چونکە تاوانەکەي لەسەردەمى قاجارەکاندا بوۋە و ئیستا
حکومەت گۇپراۋە حکومەتى تازە بەخشیویەتى و ئیتر بگەرپتەۋە، لە
پاش پرسی دۆست و برادەرانى، سالى ۱۹۲۱ گەپراۋەتەۋە تاران و
سەر لە نوئى چۆتەۋە رشتەي ژاندارمى. ھەر ئەۋ سالى بە پایەي
"رەئىس ئەۋۋەل" ی بۆتە فەرماندەي ژاندارمى تەۋرین.

کە چۆتە تەۋرین لە کۆمەلى "سوشیال دیموکرات" نزیك بوۋە و
پىۋەندى لەگەل پەيدا کردوۋن. سالى ۱۹۲۲ لە شۆپرشەکەي "شىخ
محەممەدى خیابانى" دا ھاۋبەشى کردوۋە. لە پاش کورژانى خیابانى
و شکانى شۆپرشگىرەکان و ھاتنى ئۆردوۋى تاران بۇ تەۋرین، رایکرد
بۇ "جولفا" و لە ریگەي "ئاراز" ۋە چۈە ولاتى سۆقیەت.

ھەندى گۇقار و رۇژنامەى ئىران نوسىوويانە كە سالى ۱۹۵۲ لە
 ولاتى سۇقىيەتەوۋە رايكردوۋە و چۆتە پاكستان. لەوى كىتېبىكى
 نوسىوۋە بە ناۋى "ژيانى من" ەو، لە سۇقىيەت خراپ دواۋە. ئەمە درۇ و
 بېبايەخ و ساختەيە. كىتېبى ناوبراۋ ئاخىر و ئۇخرى سالى ۱۹۵۳
 لەلايەن كۆنەپەرەستەكانى ئىرانەو، بە ناۋى لاھووتىيەوۋە ھەلبەستراۋە
 و لە چەند رۇژنامەدا بلاۋ كراۋەتەو، تا بە خەيالى خۇيان سۇقىيەتى
 پى بەد ناۋ بكن. لاھووتى مانگى ژانويەى سالى ۱۹۵۴ لە مۇسكۇۋە،
 بەم شىعرانە ولامى داۋنەتەو:

پىاۋىكى بەناۋبانگ، لە ئىراننا
 توۋشى ناپاكىك ھات، لە گەرەكان
 وتى: عەجايىب! ئەمە تۆى؟
 يەكى ترە لە تۆ ئەچىت، يا ھەر خۆتى؟
 بىستم بە ۋەبا مردوۋى،
 بە دەس مەرگەۋە لەناۋ چوۋى!
 پىى گوت: نابىنى، زىندووم؟
 قسە ئەكەم، ئەيىنم، ئەبزووم؟
 گوتى: دەمىكە پىاۋىكى راستگۇ،
 خەبەرى مەرگى تۆى داۋە!
 گوتى: شايەتى زىندوويەتى من
 لە خۇم راستتر كىت دەس ئەكەۋى؟
 پەيتا پەيتا كابراى نەگريس،

ئەيگوت: ئەوھى خەبەرى ھېنا وريايە
 درۆ ناكات پياۋى چاكە،
 قسەى وەك زېر بە نرخە!
 كە ئەم پرو پووچانەى لى يىست،
 كابراى رووسپى پىي گوت:
 ئەزانم تۆ قىنت لىمە،
 دوژمنايەتى كۆنت ھەيە
 تۆ ئارەزوۋى مەرگم ئەكەى
 بە دل ئەتەۋى ئازارم دەى
 بەلام بە دىقى تۆ، ماوم
 زۆر بە رىزم، بەرزە ناوم

****

گىرە شىۋىنى دەغەلەكانى ئىران
 وەك چىرۆكى ئەو جۆرە گەورانەيە
 من لە مۆسكۇدا، شارىكى ئازاد
 نەژىم بەختار، دلشاد!
 بەلام دوژمن ئەلى: من ، من نىم!
 چونكە لە پياۋىكى راستى بىستە.
 كە من بە دلشكاۋى
 لە ولاتى سۆقىيەت رامكردوۋە،
 لە پىشا چومەتە پاكستان،
 لە ويۋە چومەتە ھىندوستان،

گوايا له وى كتيبيكم نوسيوه
 له ولاتى سوقيهت خراپ دواوم!!...
 نهى ناكهس كه تو نه مه نه نووسى،
 پيم بللى! له دهس كى رائه كه م؟
 له دهس چوار مناله خوشه ويسته كانم
 يا له دهس دايكه نه مه كداره كه يان؟
 بو چى له م جوړه ولاته رائه كه م
 كه دوو سهد ميلويڼ براى دامى
 كاتيكي رامكرد له ئيران،
 له دهس هى وهكوو ئيوه نامه داران.
 من و بوختان به ولاتى خوشبه ختى؟
 من وهك ئيوه خووم به خه يانهت نه گرتوه
 راكم له دوست بو لاي دوژمن؟
 نا، نا، من وهكوو تو نيم كه دوژمنى ئيرانى.
 راكردن له چاوگه ي به ختى ئينسان؟
 دنيا نه زانى نه مه درو و بوختانه.
 تو خوشت نه زانى به لام له بهر نامه ردى
 ناويزى راسته كه ي دهر بېرى.
 له بېرى تو ي خويړى، بېر تاريكا،
 زيړه، زيړه فرمانى نه مريكا!
 تو نه ته وى خه لكى ولاتى من،
 له گهل خه لكى سوقيهت بېنه دوژمن.

بېړۍ، بمره، خه لکى ئەم دوو ولاته
هەميشه دۆست و بران،
تيکرا تيننه کوشين بۇ ناشتى،
بۇ ئينسان دوستى و برايه تى،
ئەم پىروپوو چانەت دەرئەكەوى،
لەم ئاژاوه نانه وەدا ريسوا ئەبى
ماويه تى...

*سەرچاوه گۆفارى "هاوار"، چاپى
ئالمان، ژماره ۱۴ ى سالى ۲۰۰۳، لاپەرە
۵۳ و ۵۴.

پاشکوی جهوتهم

تەرجەمەى كوردى دوو پارچە شيعرى لاهووتى

(١) شەرابى سوور: عبدالرحمن زەبىجى

بە شای لوغان دەخۆم ئەودەم شەرابى سوور
کە بێتە دەر لە شەرقى ئىنقلابدا ئافتابى سوور
قوربانى ئەو دەمەم کە لە خوینى ستەمگەران
دەريایى ئىنقلاب ببى پر حبابى سوور
چەند خۆشە ئەو زەمانە بە داژدارى چەكچوداس
كوردان لە گەردنى دوژمن بکەن تەنابى سوور!
مەڕژینە هیندە خوینى رەنجبەر ئیمپروکە، خان!
رۆژى حساب ئەکیشى لە تۆ ئىنقلابى سوور
پرسیارى دا بە من لە ئاتىه یى خۆى جەناب
هینامە پێشى خەنجەرە کەم، ها جوابى سوور
ئاغا شەرابى سوورى لە پێشە و لە برسیتی
چاوى پرە کچی جوتیر لە ئاوى سوور
خۆتان بشون بە خوینى عەدو کوردە راپەڕن

فتوای شهرعی ئینقلابه به نصی کتابی سوور
 که نگێ دهبی که دهستی عیلم ههلبداتهوه
 "بیژهن" له رووی کچه کوردان نقابی سوور
 (به هیندیك دهستکاری له دیوانی ئه‌بوالقاسم لاهووتی کوردی
 کرماشانی ته‌رجه‌مه کراوه.)

کوردستان ژماره‌ی ١٨ سالی یه‌که‌م شه‌ممۆ ٤ی ره‌شه‌مه‌ی ١٣٢٤
 ٢٣ی فوریه‌ی ١٩٤٦

(٢) چه‌کی یه‌کیه‌تی،

قانع

چه‌ن خۆشه‌ئو زه‌مانه‌ له‌ کوێستان و خوارو ژوور
 فه‌رقی نیه‌ له‌ به‌ینی براو، خوشک و خال و پوور
 چه‌ن خۆشه‌ئو ونیزامه‌، سه‌راسه‌ر هه‌موو ولات
 یه‌ک ره‌نگ و یه‌ک مه‌به‌ست و یه‌ک ئاوات و پڕ له‌ نوور
 چه‌ن خۆشه‌ئو ولاته‌ که‌ جوتیار و ره‌نجبه‌ران
 تیا‌یا ئه‌بن به‌ خاوه‌نی حوکم و سوپای جه‌سوور
 چه‌ن خۆشه‌ئو زه‌مانه‌ که‌ کوێستان و گه‌رمیان
 یه‌کسه‌ر ئه‌بیته‌ جونبشی ده‌ریای هی‌زی سوور
 نه‌ی لاوی کورد! به‌ بیروباو‌ری کوردانه‌ یه‌ک گرن
 بورکانی ئاگرین بن، له‌ رووی دوژمنی غروور

بېنېنە گۆپى تارەۋە رە سىمى عەشېرەتى
 فەرقى مەخەن لە بەينى غەنى دا ھەتا مزور
 سىنەت بىكەن بە ھېز و گرىكى ۋلاتەكەت
 رازاۋەكەن شەقام و تەلار و قەسر و قىسور
 لە تۆى دەروونى خاكەۋە دەربېنە رۆنى رەش
 خەتەى دەمارەكانى بېالئون بۆ بلور
 شۆپش بىكەن لە رووى نەزانىن و جەھلدا
 تۆوى نىفاق و ئەجنەبى دەركەن ھەتا سنور
 (ھاۋكارى)! كەن بە مەرج و بىناغەى ژيانى گەل
 تەۋھىدى فەرە، شەرتى ئەساسە، نەزىك و دوور
 شادام بە ئەۋزەمانە كە بە داشدارى رەنجبەران*
 ۋەرزىر نەنېتە گەردنى ئاغا، گورىسى سور

(*) لە دېرە شىمەزكى لاھوتى يەۋە ۋەركىراۋە.

دىۋانى قانع، ل ۸۷.

سه‌رچاوه‌کان

سه‌رچاوه‌کانی نووسهر بۆ نووسینی ئەم لیکۆلینه‌وهیه :

ارین پور، یحیی (۱۹۷۸)، "از صباتانیم - تاریخ ۱۵۰ سالچ ادب فارسی"، جلد اول بازگشت - بیداری، جلد دوم ازادی - تجدد، امیر کبیر، تهران ۱۳۵۷.

اسکندری، ایرج (۱۹۷۸)، "خاطرات سیاسی"، به اهتمام بابک امیر خسروی و فریدون ابوزر، بخش ۱، نشر جنبش توده‌ایهای مبارز، فرانسه، ۱۳۶۶، بخش ۲ انتشارات حزب دموکراتیک مردم ایران، فرانسه، سال ؟

ئیمامی، سید کامیل (ئاوات) (۱۹۸۶)، دیوانی ئاوات سه‌یید کامیلی ئیمامی زه‌نیللی له‌سه‌رنووسین و ئاماده‌کردنی سه‌یید نه‌جمه‌دینی ئه‌نیسی، ناشر: انیسی، تاران، ۱۳۶۵.

بیات، کاوه (۱۹۹۷)، "کودتای لاهوتی - تبریز، بهمن ۱۳۰۰"، نشر شیرازه، تهران ۱۳۷۶.

بیات، کاوه (۲۰۰۰) "در کرمانشاه چه گذشت ؟"، مجله دنیای کتاب سال پنجم، شماره ۹ و ۱۰.

بیات، کاوه (۲۰۰۰) "آنچه در کرمانشاه گذشت"، مجله دنیای کتاب، شماره ۱۳ و ۱۴.

توحیدی، کلیم الله (۱۹۹۸)، "حرکت تاریخی کرد به خراسان"،
جلد پنجم، نشر مهبان، مشهد ۱۳۷۷.

جهلیل، جهلیلی "هه‌ندی سیمای ژبانی کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و
کولتووری کورد"، وهرگێڕانی ئه‌نوه‌ر قادر مه‌مه‌د.

حه‌سه‌نیانی، عه‌لی (هاوار) (۱۹۸۵)، "شاری ویران"، انتشارات
صلاح الدین ایوبی، ورمێ ۱۳۶۴ (نامه‌یه‌کی میژوویی).
خاکسار، نه‌سیم (۱۹۹۳)، "سفر تاجیکستان"، کتاب چشم انداز،
پاریس، ۱۳۷۲.

خامه‌ای، ئه‌نوه‌ر، ( )، "فرصت بزرگ از دست رفته". (جلد دوم
خاطرات)، چاپ دوم، انتشارات نوید، آلمان غربی.

خوداداده، ئه‌حمه‌د (۱۹۵۵)، چاره‌ره‌شی وهرزێر، عه‌بدوللا
مه‌ردوخ کردوویه به کوردی، پاریس، په‌راوێزی لاپه‌ره ه.

خورسه‌ندی، هادی: سایتی ئینته‌رنیتی Asgharaga. Com

حه‌یرانه‌لیشاه، میر محمد صالح حسنی النعمته‌اللهی ماهیده‌شتی
(۱۹۸۹)، "کنز العرفان" دیوان حضرت میر مه‌مه‌د صالح الحسنی
النعمته‌اللهی الماهیده‌شتی - کردی، فارسی، باتصحیح و مقابله و
مقدمه و شرح احوال شاعر، به سعی و اهتمام محمد علی سلطانی،
چاپ اول، تهران (۱۳۶۸).

دولت آبادی، یحیی (۱۹۸۳)، "خاطرات"، ج ۳ و ۴، انتشارات
فردوسی و عطار، تهران ۱۳۶۲.

دولتشاهی، عمادالدین (۱۹۸۴)، "جغرافیای غرب ایران یا کوه‌های
ناشناخته اوستا"، ناشر: نویسنده، تهران ۱۳۶۳.

دولتشاهی، عمادالدین (۱۹۹۸)، "رستم و سهراب و به روایت اوستا"، چاپ دوم، خیام، تهران ۱۳۷۷.

رائین، اسماعیل (۱۹۷۸)، "فراموشخانه و فراماسوئری در ایران"، جلد اول، انتشارات امیر کبیر، تهران ۱۳۵۷.

رائین، اسماعیل (۱۹۷۶)، "حیدرخان عمواغلی"، چاپ سوم، انتشاران جاویدا ۲۵۳۵ (۱۳۵۵).

ره‌سول، عزالدین مسته‌فا، پیشه‌کی بۆ کتیبی "شاری سلیمانی" نووسین و کۆکردنه‌وه‌ی ئەکره‌می مه‌حمودی سالحی ره‌شه، ده‌زگای رۆشنیری و بلاوکردنه‌وه‌ی کوردی، به‌غدا.

ژین (گۆڤار) چاپی ئەسته‌موول، ژماره ۲۵ سالی پینجهم، ل ۱۸ تا ۲۱. ساسانی، خان ملك (۱۹۷۵)، "یادبودهای سفارت استانبول"، انتشارات بابک، تهران ۱۳۵۴.

سولتان پور، سه‌عید (۱۹۷۹)، صدای میرا، انتشاران امیر کبیر، تهران ۱۹۵۸.

سولتانی، ئەنوه‌ر (۱۹۹۷)، "هیلکه‌ی دۆڤاو- پوخته‌ی باسیک له‌سه‌ر ژیانێ ئەبوالقاسمی لاهوتی کرماشانی شاعیری شوڤرشیگێری ئێران"، پاشکۆی رۆژنامه‌ی په‌یام، ژماره ۱، له‌نده‌ن.

سولتانی، ئەنوه‌ر (۲۰۰۳)، "لاهووتی کرماشانی ئەمجاره وه‌ک شاعیریکی کوردی‌وێژ"، گۆڤاری گزینگ، ژماره ۳۹ و ۴۰، سوید.

سولتانی، محهممه‌ده‌لی (۱۹۹۹)، "احزاب سیاسی و انجمن‌های سری در کرمانشاه - از فراموشخانه تا خانه‌سیاه، دوره‌های ۱ تا ۵ انتخابات مجلس شورای ملی و فریادگران بر نظام دیکتاتوری از کرمانشاه، جلد اول، نشر سه‌ا، تهران ۱۳۷۸.

سولتانی، محمهد عهلی (۲۰۰۰)، "حدیقه سلطانی" مؤلف و
مصحح: محمد علی سلطانی، چاپ اول، نشر سها، تهران ۱۳۷۹.

سولتانی، محمهد عهلی (۲۰۰۰)، "پاسخ به نقد"، مجله دنیای
کتاب، سال پنجم، شماره ۱۳ و ۱۴.

سولتانی، محمهد عهلی (۲۰۰۰)، "آنچه در کرمانشاه گذشت و
نگذشت"، مجله دنیای کتاب، شماره ۱۷ و ۱۸.

سنجابی، علی اکبر خان سردار مقتدر سنجابی (۲۰۰۱)، "ایل
سنجابی و مجاهدت ملی ایران، تحریر و تحشیه دکتر کریم سنجابی،
نشر شیرازه، تهران ۱۳۸۰.

سنجابی، دکتر کریم (۱۹۸۹)، "امیدها و ناامیدی‌ها - خاطرات
سیاسی دکتر کریم سنجابی، چاپ مرکز پخش کتاب، لندن ۱۳۶۸.
شاکری، خوسرهو (۱۹۸۹).

Labour Unions, Laws and Conditions In Iran 1900-
1941, by Willem Floor, Occasional Papers No. 6, Reviewed
by Cosroe Chayweri, Middle East Studies Association
Buletine, Vol. 23, No. 1.

شرفکندی، عبدالرحمن (هژار) (۱۹۷۰)، "بو کوردستان"، چاپی
جهواهری، تاران ۱۳۵۸.

شفا، شجاع الدین، "گاهنامه پنجاه سال شاهنشاهی پهلوی"، ج ۱،
سازمان چاپ و انتشارات سهیل، پاریس.

شفیعی کدکنی، محمد رها (۲۰۰۱)، "ادوار شعر فارسی از
مشروطیت تا سقوط سلطنت"، انتشارات سخن، تهران ۱۳۸۰.

شیخ الاسلامی، محمد امین (هیمن) تاریک و روون.

طبری، احسان الله (۱۹۸۸)، "کژراهه - خاطراتی از حزب توده"، انتشارات امیر کبیر، تهران ۱۳۶۷.

قرزلجی، حسن (۱۹۵۹)، "لاهووتی شاعیری به‌ناوبانگی کورد"، گوڤاری هیوا، ژماره ۱، سالی سیه‌هم، تشرینی دووه‌می سالی ۱۹۵۹، چاپی دووباره: پیربال، خوسرهو، گوڤاری هاوار، چاپی ئالمانیا، ژماره ۱۴، سالی ۲۰۰۳ (۲۰۰۴).

کاراپیتان، غوکاس (۱۹۷۶)، "حماسه پیرم"، سازمان چاپ ایران، تهران ۲۵۳۵ (۱۳۵۵).

کهریمی، علی (۱۹۹۹)، ژیان و به‌سهراتی عه‌بدولره‌حمانی زه‌بیحی (ماموستا عوله‌ما)، بنکه‌ی چاپه‌مهنی زاگرووس، گوتینبرگ، سوید، ۱۹۹۹.

کهره‌وی، ئەحمەد (۱۹۸۴) "تاریخ مشروطه ایران"، ج ۱، چاپ ۱۶، امیر کبیر، تهران ۱۳۶۳ (۱۹۹۲).

- "تاریخ هیجده ساله آذربایجان" بازمانده تاریخ مشروطه ایران، چاپ دهم، موسسه انتشارات امیر کبیر، تهران ۱۳۷۱.

کیانوری، نورالدین (۱۹۹۲)، "خاطرات کیانوری"، مؤسسه تحقیقاتی و انتشارات دیده‌گاه، انتشارات و اطلاعات، تهران ۱۳۷۱.

گزینگ (گوڤار)، چاپی سوید، ژماره ۲۸ (۲۰۰۰)، ۲۹ (۲۰۰۰)، ۳۹ و ۴۰ (۲۰۰۳).

گوڤران، عبدالله (۱۹۸۰)، سهرجه‌می به‌ره‌می گوڤران، به‌رگی یه‌که‌م، محهمه‌دی مه‌لا که‌ریم کو‌ی کردۆته‌وه، ئاماده‌ی کردووه و پێشه‌کی بو نووسیوه، یه‌کیه‌تی نووسه‌رانی کورد، کو‌پی زانیاری عیراق، به‌غدا.

لاهووتی، ابوالقاسم (۱۹۲۳)، "کورد و کوردستان"، دوکتور جهبار قادر له رووسییه و کردوویه به کوردی و پیشه‌کی و تییبینی بۆ نووسیوه، چاپه‌مه‌نی و کتیبفرۆشی گلارا (رۆتروام) هۆله‌نده ۱۹۹۸.

- (۱۹۶۱)، "دیوان لاهووتی"، مقدمه بقلم محمد لوی عباسی، تبریز، ۱۳۲۱.

- (۱۹۵۳)، شرح زندگانی من، بقلم ابوالقاسم لاهووتی، پاکستان (؟)

۱۹۳۲ (جعلی).

- (۱۹۵۷)، "دیوان لاهووتی، اشعار سالهای مختلف"، اداره

نشریات بزبانهای خارجی، مسکو (۱۹۷۸).

- (۱۹۷۸)، "کلیات ابوالقاسم لاهووتی" با کوشش بهروز مشیری،

انتشارات توکا، تهران ۱۳۵۷.

- (۱۹۷۹)، "دیوان ابوالقاسم لاهووتی (۱۳۳ - ۱۲۶۳)" با مقدمه و

زندگینامه کامل و زیر نویسی و شرح لغات و اصطلاحات، به کوشش و

گرد آوری احمد بشیری، انتشارات امیرکبیر، تهران ۱۳۵۸.

- (۱۹۵۴)، "سه‌بارت به خۆم" نووسینی ابوالقاسم لاهووتی، بۆ

تاییه‌تمه‌ندییه‌کانی ئەم وتاره‌پروانه‌په‌راویزی یه‌که‌می پاشکۆی ژماره ۱

معتد الوزراء، رحمت الله خان (۲۰۰۰)، "ارومیه در محاربه عالم

سوز - از مقدمه نصارا تا بلوای اسماعیل اقا ۱۳۰۰ - ۱۲۹۸ شمسی"،

به کوشش کاوه بیات، جلد ۱، نشر شیرازه، تهران ۱۳۷۹.

مونیبور، ره‌حمان (۱۹۸۴):

Munibur, Rahman; "Lahuti", The Encyclopaedia of Islam, New Edition, Vol. v, E.J. Brill, Leiden, 1986.

مه‌ردۆخ، عه‌بدوڵڵا. پروانه‌خوداداده، ئەحمەد.

میرزا صالح ، غلام رضا (۱۹۸۶)، "جنبش میرزا کوچک خان جنگلی بنا بر گزارشهای سفارت انگلیس "مترجم غلام رضا میرزا صالح، نشر تاریخ ایران، ۱۳۶۵ تهران.

نفیسی، سعید (۱۹۴۶)، "ابوالقاسم لاهوتی (۱۹۵۷ - ۱۸۸۷)، به‌بونه‌ی چاپی هه‌لبراردی شیعره‌کانیه‌وه، بۆ تاییه‌تمه‌ندییه‌کانی ئەم وتاره بپروانه پاشکۆی ژماره سییه‌م.

ووستنفلد، فردیناند + ماہلر، ادوارد (۱۹۸۲)، "تقویم تطبیقی هزارو پانصد ساله هجری قمری و میلادی یا راهنمای تبدیل تاریخ هجری شمسی به میلادی و بالعکس"، با مقدمه و تجدید نظر از دکتر حکم الدین قریشی، فرهنگسرای نیاوران، تهران ۱۳۶۰.

وهلی، عه‌بیاس ( ) .

هدایت، مهدیقلی (مخبر السلطنه) (۱۹۸۴)، "خاطرات و خطرات - توشه‌ای از تاریخ شش پادشاه و گوشه‌ای از زندگی من"، کتابفروشی زوار، چاپ چهارم، تهران ۱۳۶۳.

بەرھەمى دىگەى ئەنۋەر سولتانى

چاپكراو

۱۹۹۵

نوسىنى كوردى بە ئەلف و بىى لاتىنى، وەرگىپرانى سى
وتارى ئىدمۆندز و مینۆرسكى لە ئىنگلىزىيە، چاپى كىتېبى ئەرزان سويد،
۱۹۹۶ ۲۱ دەستنوسى كوردى (يا فارسى سەبارەت بە كورد) لە
كىتېبخانەكانى برىتانىا، كىتېبى ئەرزان، سويد،

۱۹۹۷ ھىلگەى دۇپاۋ - پوختەى باسىك لەسەر ژيان و
بەرھەمەكانى لاھوتى شاعىرى شۆپشگىپرى كورد، پاشكۆى رۇژنامەى
پەيام، ژمارە ۱، لەندەن،

۱۹۹۷ ۳۵ دەستنوسى شەرەفنامەى بەدلىسى لە كىتېبخانەكانى
جىھان، كىتېبى ئەرزان، سويد.

۱۹۹۷ مېژۋى ئەردەلان دەستنوسىكى فارسى و تەرجمەى
كوردى، بە ھاۋكارى خاتوۋ نەسرین بۇرنا، چاپەمەنى نەورۇز، سويد.
۱۹۹۸ كەشكۆلە شىعەرىكى كوردى گۆرانى - دەستنوسىكى
كۆن، گەردە كۆيى شىخ عبدالمومن مەردۇخى، بە سەرەتاي كىتېبخانەى
برىتانىاۋە، چاپى ترەستى سۆن بۇ كوردستان، لەندەن.

۲۰۰۲ مینۆرسكى و كورد - كۆمەلەى شەش وتارى مینۆرسكى
لەسەر كورد چاپى دەزگای چاپى موكرىانى، ھەولېر. بە داخەۋە لە

چاپى يەكەمى كىتەپكەدا يەك لە وتارە گرنگەكانى لەكاتى چاپدا
نەگىراوەتە بەر چاوو بلاونەكراوەتەو.

۲۰۰۳ تاقىکردنەوێ تىۆرى بۇ شۇفېرى ئۆتۆمبىل (ئىمتىحانى
نەزەرى بە زمانى كوردى)، چاپى رەسمى مۆلەت پىدراو لەلايەن
ئارانسى لىخوپىنى ئۆتۆمبىل - برىتانيا، بە ھاوکارىي محەممەد گەردى
و سەرەست كەركووكى، پىاچوونەو و ئامادەكردن بۇ چاپ: رىبوار
موختار، چاپى ئارانسى ناوبراو، لەندەن،

۲۰۰۵ رۆژمەلاتى كوردستان لە بەلگەنامەكانى وەزارەتى دەرەوێ
برىتانىادا- كۆمەلەى ۱۳۰ بەلگەنامە، وەرگىران لە ئىنگىلىزىيەو،
سلىمانى، بنكەى ژين.

۲۰۰۴ مەكەنزى و كورد- كۆمەلەى چوار وتارى د. دەيقيد مەكەنزى
لەسەر زمان وئەدەبى كوردى، وەرگىران لە ئىنگىلىزىيەو، فايلى تاييەت بە
مەكەنزى، ژمارەى يەكەمى گوڤارى "كورد ناسى"، ئالمانيا.

۲۰۰۵ درايفرو كورد- كۆمەلەى پىنج وتارى ج. ر. درايفر لەسەر
كورد، وەرگىران لە ئىنگىلىزىيەو، سلىمانى، بنكەى ژين.

ئامادەى چاپ

1. ھۆز و تيرە و تايغەى كورد لە كوردستانى ئەردەلان،
دەستنووسىكى سەدەى نۆزدەھەم، دەقى فارسى و تەرجمەى كوردى
بە سەرەتا و پەراويزەو.

۲. جەيمز جۆيسى شاعىر، وەرگىرانى ۵۰ پارچە شىعرى جەيمز
جۆيس - نووسەرى بەناوبانگى ئيرلەندى.

۳. سادو له حه‌یده‌ریا‌با - وه‌رگ‌یرای کوردی شی‌ع‌ریکی به‌رزی محمد حسین شه‌ریار شاع‌یری ناسراوی نازه‌ریا‌جانی، وه‌رگ‌یران له نازه‌ریا‌جانییه‌وه به‌هاوکاری حه‌سه‌ن ئه‌ییوو‌یزاده.

کاره‌کانی‌تر

۱. "کا‌چوو مادانی" - کو‌ی بیره‌وه‌رییه‌کانم.
۲. راپه‌رینی شی‌خ عوبه‌یدی‌ل‌ل‌ای شه‌مزینی - کو‌مه‌له‌ یادداستی رو‌ژانه‌ی می‌زا عه‌لی ئه‌فشاری ئورومی، ده‌ست‌نووسی‌کی فارسی.
۳. خر‌وش‌وف و که‌مه‌په‌ینی د‌ژی ستالینی، نووسی‌نی کا‌شی مه‌جید، وه‌رگ‌یران له‌ئینگلیزییه‌وه.
۴. وه‌رگ‌یرانی ۱۲ کتیبی‌ مندالان به‌ کوردی و ۵ کتیبی‌ تر به‌ فارسی بو‌ بنکه‌ی (مان‌ترا) له‌ له‌نده‌ن. ئه‌م کتیبانه‌ که‌ هه‌ندیکیان تائیس‌تا بلاوکراونه‌ته‌وه به‌ دوو زمان چاپ ده‌بن: ئینگلیزی و کوردی یا ئینگلیزی و فارسی.

